ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

มชฺฌิมนิกาเย

มชฺฌิมปณฺณาสฎีกา

๑. คหปติวโคฺค

๑. กนฺทรกสุตฺตวณฺณนา

๑. **อารามโปกฺขรณีอาทีสู**ติ อารามโปกฺขรณีอุยฺยานเจติยฎฺฐานาทีสุฯ **อุสฺสนฺนา**ติ พหุลาฯ อโสกกณิการโกวิฬารกุมฺภีราชรุกฺเขหิ สมฺมิสฺสตาย ตํ จมฺปกวนํ **นีลาทิปญฺจวณฺณกุสุมปฏิมณฺฑิต**นฺติ ทฎฺฐพฺพํ, น จมฺปกรุกฺขานํเยว นีลาทิปญฺจวณฺณกุสุมตายาติ วทนฺติฯ **ภควา กุสุมคนฺธสุคนฺเธ จมฺปกวเน วิหรตี**ติ อิมินา น มาปนกาเล เอว ตสฺมึ นคเร จมฺปกรุกฺขา อุสฺสนฺนา, อถ โข อปรภาเคปีติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปญฺจสตมเตฺตหิ อฑฺฒเตฬเสหี’’ติ เอวํ **อทสฺสิตปริเจฺฉเทน**ฯ หตฺถิโน จาเรติ สิกฺขาเปตีติ หตฺถาจริโย หตฺถีนํ สิกฺขาปโก, ตสฺส ปุโตฺตติ อาห **‘‘หตฺถาจริยสฺส ปุโตฺต’’**ติฯ ตทา ภควา เตสํ ปสาทชนนตฺถํ อตฺตโน พุทฺธานุภาวํ อนิคฺคหิตฺวาว นิสิโนฺนติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ฉพฺพณฺณานํ ฆนพุทฺธรสฺมีน’’**นฺติอาทิมาหฯ ***ภควโต เจว คารเวนา***ติ ภควโต ครุภาเวน, ภควติ คารเวนาติ วา ปาโฐฯ

นิจฺจํ น โหตีติ อภิณฺหํ น โหติ, กทาจิเทว โหตีติ อโตฺถฯ อภิณฺหนิจฺจตา หิ อิธ อธิเปฺปตา, น กูฎฎฺฐนิจฺจตาฯ โลเก กิญฺจิ วิมฺหยาวหํ ทิสฺวา หตฺถวิการมฺปิ กโรนฺติ, องฺคุลึ วา โผฎยนฺติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺต’’**นฺติฯ ***อภูตปุพฺพํ ภูต***นฺติ อยํ นิรุตฺตินโย เยภุเยฺยน อุปาทาย รุฬฺหีวเสน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ‘‘เยปิ เต, โภ โคตม, อเหสุํ อตีตมทฺธาน’’นฺติอาทิ วุตฺตํ, กิญฺจิ อกตฺตพฺพมฺปิ กริยมานํ ทุกฺกรภาเวน วิมฺหยาวหํ โหติ, ตถา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ, ปุริมํ ครหจฺฉริยํ, ปจฺฉิมํ ปสํสจฺฉริยํ, ตทุภยํ สุตฺตปทโส ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สมฺมา ปฎิปาทิโตติ สมฺมาปฎิปทายํ ฐปิโตฯ เอสา ปฎิปทา ปรมาติ **เอตปรมํ,** ภาวนปุํสกนิเทฺทโสยํ ยถา ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๐)ฯ อยเมฺหตฺถ อโตฺถ – ภควา ภิกฺขุสโงฺฆ ปฎิปทาย ตุเมฺหหิ ปฎิปาทิโต, อตีเตปิ กาเล พุทฺธา เอตปรมํเยว ภิกฺขุสงฺฆํ สมฺมา ปฎิปาเทสุํ, อนาคเตปิ กาเล เอตปรมํเยว ภิกฺขุสงฺฆํ สมฺมา ปฎิปาเทสฺสนฺตีติ ปริพฺพาชโก นยคฺคาเหน ทิเฎฺฐน อทิฎฺฐํ อนฺมินโนฺต สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ สาสเน สงฺฆสุปฺปฎิปตฺตึ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย สมสมํ กตฺวา ทเสฺสติ, เอวํ ทเสฺสโนฺต จ เตสํ สุธมฺมตญฺจ ตถา ทเสฺสติ เอวาติ เวทิตโพฺพ, พุทฺธสุพุทฺธตา ปน เนสํ สรูเปเนว ทสฺสิตาติฯ ***น อิโต ภิโยฺย***ติ อิมินา ปาฬิยํ เอตปรมํเยวาติ อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสติ สีลปทฎฺฐานตฺตา สมาธิสฺส, สมาธิปทฎฺฐานตฺตา จ ปญฺญาย สีเลปิ จ อภิสมาจาริกปุพฺพกตฺตา อาทิพฺรหฺมจริยกสฺส วุตฺตํ **‘‘อาภิสมาจาริกวตฺตํ อาทึ กตฺวา’’**ติฯ

๒. ปจฺฉานุสนฺธิอาทีสุ อนโนฺตคธตฺตา **‘‘ปาฎิเอโกฺก อนุสนฺธี’’**ติ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฎํ กาตุํ **‘‘*ภควา กิรา*’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปสนฺตการณ**นฺติ อุปสนฺตภาวการณํฯ ตญฺหิ อริยานํเยว

วิสโย, ตตฺถาปิ จ พุทฺธานํ เอว อนวเสสโต วิสโยติ อิมมตฺถํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ ทเสฺสตุํ **น หิ ตฺวน**ฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ญาตตฺถจริยา กากชาตกาทิวเสน เวทิตพฺพา, โลกตฺถจริยา ตํตํปารมิปูรณวเสน, พุทฺธตฺถจริยา มหาโพธิชาตกาทิวเสนฯ **อจฺฉริยํ โภ โคตมา**ติอาทินา กนฺทรเกน กตํ ปสาทปเวทนํ ทเสฺสติฯ

เยปิ เตติอาทินา เตน วุตฺตมตฺถํ ปจฺจนุภาสเนฺตน ภควตา สมฺปฏิจฺฉิตนฺติ จริตตฺตา อาห – **"สนฺติ หิ กนฺทรกาติ อยมฺปิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี"**ติ ฯ โย หิ กนฺทรเกน ภิกฺขุสงฺฆสฺส อุปสนฺตภาโว กิตฺติโต, ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสนฺตปิ เตน อปุจฺฉิโตเยว อตฺตโน อชฺฌาสเยน ภควา **"สนฺติ หี"**ติอาทินา เทสนํ อารภิฯ เตนาห **"ภควโต กิร เอตทโหสี"** ติอาทิฯ **กเปฺปตฺวา**ติ อญฺญถา สนฺตเมว อตฺตานํ อญฺญถา วิธายฯ **ปกเปฺปตฺวา**ติ สนิทสฺสนวเสน คเหตฺวาฯ เตนาห **"กุหกภาเวนา"**ติอาทิฯ **ปฏิปทํ ปูรยมานา**ติ กามํ อวิเสเสน เสกฺขา วุจฺจนฺติ, เต ปน อธิคตมคฺควเสน ''ปูรยมานา''ติ น วตฺตพฺพา กิจฺจสฺส นิฏฺฐิตตฺตาฯ มโคฺค หิ เอกจิตฺตกฺขณิโกติ อาห **"อุปริมคฺคสฺส วิปสฺสนาย อุปสนฺตา"**ติฯ **อิโต มุตฺตา**ติ มเคฺคนาคตูปสมโต มุตฺตาฯ กลฺยาณปุถุชฺชเน สนฺธาย วทติฯ เตนาห **"จตูหิ สติปฏฺฐาเนหิ อุปสนฺตา"**ติฯ

สตตสีลาติ อวิจฺฉินฺนสีลาฯ สาติสโย หิ เอเตสํ สีลสฺส อขณฺฑาทิภาโวฯ สุปริสุทฺธสีลตาวเสน สนฺตตา วุตฺติ เอเตสนฺติ **สนฺตตวุตฺติโน**ติ อาห **"ตเสฺสว เววจน"**นฺติฯ เอวํ สีลวุตฺติวเสน ''สนฺตตวุตฺติโน''ติ ปทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ ชีวิตวุตฺติวเสน ทเสฺสนฺโต **"สนฺตตชีวิกาวาติ อโตฺถ"**ติ อาหฯ สาสนสฺส ชีวิตวุตฺติ สีลสนฺนิสฺสิตา เอวาติ อาห **"ตสฺมิ"**นฺติอาทิฯ

นิปยติ วิโสเสติ ราคาทิสํกิเลสํ, ตโต วา อตฺตานํ นิปาตีติ **นิปโก,** ปญฺญวาฯ เตนาห **"ปญฺญวโนฺต"**ติฯ **ปญฺญาย ฐตฺวา ชีวิกากปฺปนํ** นาม พุทฺธปฏิกุฏฺฐมิจฺฉาชีวํ ปหาย สมฺมาชีเวน ชีวนนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **"ยถา เอกโจฺจ"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔) **ตํสํวณฺณนายญฺจ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ รถวินีตปฏิปทาทโย เตสุ เตสุ สุเตฺตสุ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ อิโต อญฺญตฺถ มหาโคปาลกสุตฺตาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔๖ อาทโย) โลกุตฺตรสติปฏฺฐานา กถิตาติ อาห – **"อิธ ปน โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา สติปฏฺฐานา กถิตา"**ติ, สติปฏฺฐานสุเตฺตปิ (ที. นิ. ๒.๓๗๓-๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๐๖ อาทโย) โวมิสฺสกาว กถิตาติฯ **เอตฺตเกนา**ติ เอตฺตกาย เทสนายฯ

๓. **การกภาวน**ฺติ ปฏิปตฺติยํ ปฏิปชฺชนกภาวํฯ มยมฺปิ นาม คิหี พหุกิจฺจา สมานา กาเลน กาลํ สติปฏฺฐาเนสุ สุปฺปติฏฺฐิตจิตฺตา วิหราม, กิมงฺคํ ปน วิเวกวาสิโนติ อตฺตโน การกภาวํ ปเวเทโนฺต เอวํ **ภิกฺขุสงฺฆญฺจ อุกฺขิปติ**ฯ เตนาห **"อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย"**ติอาทิฯ นานารมฺมเณสุ อปราปรํ อุปฺปชฺชมานานํ ราคาทิกิเลสานํ ฆนชฏิตสงฺขาตกาเรน ปวตฺติ กิเลสคหเนน คหนตา, เตนาห ''อโนฺต ชฏา พหิ ชฏา, ชฏาย ชฏิตา ปชา''ติ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒)ฯ มนุสฺสานํ อชฺฌาสยคหเณน สาเฐยฺยมฺปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"กสฏสาเฐเยฺยสฺปิ เอเสว นโย"**ติฯ ยถา สปฺปิมธุผาณิตาทีสุ กจวรภาโว, โส กสโฏติ วุจฺจติ, เอวํ สนฺตาเน อปริสุทฺธ สํกิเลสภาโว กสฏนฺติ อาห **"อปริสุทฺธเฏฺฐน กสฏตา"**ติฯ อตฺตนิ อสนฺตคุณสมฺภาวนํ **เกราฏิยโฏฺฐฯ ชานาตี**ติ ''อิทํ อหิตํ น เสวิตพฺพํ, อิทํ หิตํ เสวิตพฺพ''นฺติ วิจาเรติ เทเสติฯ วิจารณโตฺถปิ หิ โหติ ชานาติ-สโทฺท ยถา ''อายสฺมา ชานาตี''ติฯ **สพฺพาปิ...เป.... อธิเปฺปตา** ''ปสุปาลกา''ติอาทีสุ วิยฯ อิธ อนฺตร-สโทฺท ''วิชฺชนฺตริกายา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) วิย ขณโตฺถติ อาห **"ยตฺตเกน ขเณนา"**ติฯ **เตนา**ติ หตฺถินาฯ **ตานี**ติ สาเฐยฺยาทีนิฯ

อตฺถโต กายจิตฺตุชุกตาปฏิปกฺขภูตาว โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทสฺส ปวตฺติอาการวิเสสาติ ตานิ ปวตฺติอาการเน ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยสฺสา**ติ ปาณภูตสฺส อสฺสสฺส วา หตฺถิโน วาฯ **ฐสฺสามี**ติ ตเตฺถว สปฺปฏิภเย ฐาเน คนฺตฺวา ฐสฺสามีติ น โหติฯ อิมสฺส สาเฐยฺยตาย ปากฏกรณํ วณฺจนาธิปฺปายภาวโตฯ ตถา หิ จตูสุ ฐาเนสุ **“วเญฺจตฺวา”** อิเจฺจว วุตฺตํ, นิคฺหโนฺต ปน ตเตฺถว คนฺตฺวา ติเฏฺฐยฺยฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ปฏิมคฺคํ อาโรหิตุกามสฺสา**ติ อาคตมคฺคเมว นิวตฺติตฺวา คนฺตุกามสฺสฯ เลณฺฑวิสฺสชฺชนาทีสุ กาลนฺตราเปกฺขาภาวํ **“ตถา”**ติ อิมินา อุปสํหรติฯ

อโนฺตชาตกาติ อตฺตโน ทาสิยา กุจฺฉิมฺหิ ชาตาฯ **ธนกฺกีตา**ติ ธนํ ทตฺวา ทาสภาเวน คหิตาฯ **กรมรานีตา**ติ ทาสภาเวน กรมรคฺคาหคหิตาฯ **ทาสพฺยนฺ**ติ ทาสภาวํฯ **เปสฺสา**ติ อทาสา เอว หุตฺวา เวยฺยาวจฺจกราฯ **อิมํ วิสฺสเชฺชตฺวา**ติ อิมํ อตฺตโน หตฺถคตํ วิสฺสเชฺชตฺวาฯ **อิมํ คณฺหนฺตา**ติ อิมํ ตสฺส หตฺถคตํ คณฺหนฺตาฯ สมฺมุขโต อญฺญถา ปรมฺมุขกาเล กายวาจาสมุทาจารทสฺสเนเนว จิตฺตสฺส เนสํ อญฺญถา ฐิตภาโว นิทฺทิโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ

๔. **อยมฺปิ ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี**ติ เอตฺถาปิ อนนฺตเร วุตฺตนเยเนว อนุสนฺธิโยชนา เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **“อยญฺหี”**ติอาทิฯ จตุโตฺถ หิตปฏิปทํ ปฏิปโนฺนติ โยชนาฯ ปุคฺคลสีเสน ปุคฺคลปฏิปตฺตึ ทเสฺสโนฺต **“ปุคฺคเล ปหายา”**ติ อาหฯ ปฏิปตฺติ หิ อิธ ปหาตพฺพา, น ปุคฺคลาฯ ยถา อสฺสทฺธาทิปุคฺคลปริวชฺชเนน สทฺธินฺทฺริยาทิภาวนา อิชฺฌนฺติ, เอวํ มิจฺฉาปฏิปนฺนปุคฺคลปริวชฺชเนน มิจฺฉาปฏิปทา วชฺชิตพฺพาติ อาห – **“ปุริเม ตโย ปุคฺคเล ปหายา”**ติฯ **จตุตฺถปุคฺคลสฺสา**ติ อิมสฺมึ จตุเกฺก วุตฺตจตุตฺถปุคฺคลสฺส **หิตปฏิปตฺติยํเยว ปฏิปาเทมิ** ปวเตฺตมีติ **ทเสฺสโนฺตฯ สนฺตา**ติ สมํ วินาสํ นิโรธํ ปตฺตาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“นิรุทฺธา สนฺตาติ วุตฺตา”**ติฯ ปุน **สนฺตา**ติ ภาวนาวเสน กิเลสปริฬาหวิคมโต สนฺตาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“นิพฺพุตา”**ติฯ สนฺตาติ อาเนตฺวา โยชนาฯ **สโนฺต หเว**ติ เอตฺถ สมภาวกเรน สาธุภาวสฺส วิเสสปจฺจยภูเตน ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตา อริยา ‘‘สโนฺต’’ติ วุตฺตาติ อาห – **“สโนฺต หเว…เป…. ปณฺฑิตา”**ติฯ

อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ อตฺตา (อ. นิ. ฎี. ๒.๔.๑๙๘) อตฺตภาโว, อิธ ปน โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา, ตํ **อตฺตานํฯ ปรนฺ**ติ อตฺตโต อญฺญํฯ **ฉาตํ วุจฺจติ ตณฺหา** ชิฆจฺฉาเหตุตายฯ **อโนฺต ตาปนกิเลสานนฺ**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อตฺตปริฬาหชนนสนฺตปฺปนกิเลสานํฯ **จิตฺตํ อาราเธตี**ติ จิตฺตํ ปสาเทติ, สมฺปหํเสตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ตถาภูโต จิตฺตํ สมฺปาเทโนฺต อชฺฌาสยํ คณฺหโนฺต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“จิตฺตํ สมฺปาเทตี”**ติอาทิฯ

๕. ทุกฺขํ ปฏิกฺกูลํ เชคุจฺฉํ เอตสฺสาติ ทุกฺขปฏิกฺกูโล ตํ **ทุกฺขปฏิกฺกูลํ**ฯ วิเสสนวิเสสิตพฺพตา หิ กามจาราฯ อฏฺฐกถายํ ปน ทุกฺขสฺส วิเสสิตพฺพตํ สนฺธาย พาหิรตฺถสมาสํ อนาทิยิตฺวา **“ทุกฺขสฺส ปฏิกฺกูล”**นฺติ อโตฺถ วุโตฺตฯ เยน หิ ภาเคน ปุริสสฺส ทุกฺขํ ปฏิกฺกูลํ, เตน ทุกฺขสฺส ปุริโสปีติฯ เตนาห – **“ปจฺจนีกสณฺฐิต”**นฺติฯ

๖. **จตูหิ การเณหี**ติ ธาตุกุสลตาทีหิ จตูหิ การเณหิฯ **กมฺมํ กโรตี**ติ โยคกมฺมํ กโรติฯ ยสฺมา สมฺพุทฺธา ปเรสํ มคฺคผลาธิคมาย อุสฺสาหชาตา, ตตฺถ นิรนฺตรํ ยุตฺตปฺปยุตฺตา เอว โหนฺติ, เต ปฏิจฺจ เตสํ อนฺตราโย น โหติเยวาติ อาห **“น ปน พุเทฺธ ปฏิจฺจา”**ติฯ **กิริยปริหานิยา** เทสกสฺส ตเสฺสว วา ปุคฺคลสฺส ตชฺชปโยคาภาวโตฯ ‘‘เทสกสฺส วา’’ติ อิทํ สาวกานํ วเสน ทฏฺฐพฺพํฯ **มหตา อเตฺถนา**ติ เอตฺถ **อตฺถ**-สโทฺท อานิสํสปริยาโยติ อาห **“ทฺวีหิ อานิสํเสหี”**ติฯ **ปสาทํ ปฏิลภติ** ‘‘อรหโนฺต’’ติอาทินา สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติยา สุตฺตตาฯ **อภินโว**

นโย อุทปาทิ สนฺตตสีลตาทิวเสน อนตฺตนฺตปตาทิวเสน, โสปิ ตํ สุตฺวา ทาสาทีสุ สวิเสสํ ลชฺชี ทยาปนฺโน หิตานุกมฺปี หุตฺวา เสกฺขปฏิปทํ สีลํ สาเธนฺโต อนุกฺกเมน สติปฏฺฐานภาวนํ ปริพฺรูเหติฯ เตนาห ภควา **“มหตา อเตฺถน สํยุโตฺต”**ติฯ

๘. ปเรสํ หนนฆาตนาทินา โรทาปนโต **ลุโทฺท,** ตถา วิฆาตกภาเวน กายจิตฺตานํ วิทารณโต **ทารุโณ,** วิรุทฺธวาทตาย **กกฺขโฬ,** พนฺธนาคาเร นิยุโตฺต **พนฺธนาคาริโก**ฯ

๙. **ขตฺติยาภิเสเกนา**ติ ขตฺติยานํ กตฺตพฺพอภิเสเกนฯ **สนฺถาคาร**นฺติ สนฺถารวเสน กตํ อคารํ ยญฺญาวาฏํฯ **สปฺปิเตเลนา**ติ สปฺปิมเยน เตเลน, ยมกเสฺนเหน หิ ตทา กายํ อพฺภญฺชติฯ วจฺฉภาวํ ตริตฺวา ฐิโต วจฺฉตโรฯ **ปริเกฺขปกรณตฺถายา**ติ วนมาลาหิ สทฺธึ ทเพฺภหิ เวทิยา ปริเกฺขปนตฺถายฯ **ยญฺญภูมิย**นฺติ อวเสสยญฺญฏฺฐาเนฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กนฺทรกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนา

๑๗. **อวิทูเร**ติ อิมินา ปาฬิยํ ‘‘เวสาลิย’’นฺติ อิทํ สมีเป ภุมฺมวจนนฺติ ทเสฺสติฯ **สารปฺปตฺตกุลคณนายา**ติ (อ. นิ. ฎี. ๓.๑๑.๑๖) มหาสารมหปฺปตฺตกุลคณนายฯ **ทสเม ฐาเน**ติ อเญฺญ อเญฺญติ ทสคณนฏฺฐาเนฯ อฏฺฐกนคเร ชาโต ภโว **อฏฺฐกนาคโรฯ กุกฺกุฏาราโม**ติ ปาฏลิปุเตฺต กุกฺกุฏาราโม, น โกสมฺพิยํฯ

๑๘. ปกตตฺถนิเทฺทโส ต-สโทฺทติ ตสฺส ‘‘ภควตา’’ติอาทีหิ ปเทหิ สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตสฺส เยน อภิสมฺพุทฺธภาเวน ภควา ปกโต อธิคโต สุปากโฏ จ, ตํ อภิสมฺพุทฺธภาวํ สทฺธึ อาคมนียปฏิปทาย อตฺถภาเวน ทเสฺสโนฺต **“โย โส...เป.... อภิสมฺพุโทฺธ”**ติ อาหฯ สติปิ ญาณทสฺสน-สทฺทานํ อิธ ปญฺญาเววจนภาเว เตน เตน วิเสเสน เตสํ วิสยวิเสเส ปวตฺติทสฺสนตฺถํ อสาธารณญาณวิเสสวเสน วิชฺชาตฺตยวเสน วิชฺชาอภิญฺญานาวรณญาณวเสน สพฺพญฺญุตญาณมํสจกฺขุวเสน ปฏิเวธเทสนาญาณวเสน จ ตทตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เตสํ เตส”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาสยานุสยํ ชานตา** อาสยานุสยญาเณน **สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ปสฺสตา** สพฺพญฺญุตานาวรณญาเณหิฯ **ปุเพฺพนิวาสาทีหี**ติ ปุเพฺพนิวาสาสวกฺขยญาเณหิฯ **ปฏิเวธปญฺญายา**ติ อริยมคฺคปญฺญายฯ **เทสนาปญฺญาย ปสฺสตา**ติ เทเสตพฺพธมฺมานํ เทเสตพฺพปฺปการํ โพธเนยฺยปุคฺคลานญฺจ อาสยานุสยจริตาธิมุตฺติอาทิเภทํ ธมฺมเทสนาปญฺญาย ยาถาวโต ปสฺสตาฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํ, ปญฺจวิธมารานํ วา, สาสนสฺส วา ปจฺจตฺถิกานํ อญฺญติตฺถิยานํ เตสํ ปน หนนํ ปาฏิหาริเยหิ อภิภวนํ อปฺปฏิภานตากรณํ อชฺฌุเปกฺขนเมว วา, **เกสิวินยสุตฺต**เญฺจตฺถ นิทสฺสนํฯ

ตถา ฐานาฏฺฐานาทิวิภาคํ **ชานตา** ยถากมฺมูปคสเตฺต **ปสฺสตา,** สวาสนานํ อาสวานํ ขีณตฺตา **อรหตา,** อภิเญฺญยฺยาทิเภเท ธเมฺม อภิเญฺญยฺยาทิโต อวิปรีตาวโพธโต **สมฺมาสมฺพุเทฺธน**ฯ อถ วา ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาย **ชานตา,** กายกมฺมาทิวเสน ติณฺณํ กมฺมานํ ญาณานุปริวตฺติโต นิสมฺมการิตาย **ปสฺสตา,** ทวาทีนํ อภาวสาธิกาย ปหานสมฺปทาย **อรหตา,** ฉนฺทาทีนํ อหานิเหตุภูตาย อกฺขยปฏิภานสาธิกาย สพฺพญฺญุตาย **สมฺมาสมฺพุเทฺธนา**ติ เอวํ ทสพลอฏฺฐารสอาเวณิกพุทฺธธมฺมวเสนปิ โยชนา กาตพฺพาฯ

๑๙. **อภิสงฺขต**นฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อภิสมฺมุขภาเวน สเมจฺจ สมฺภุยฺย กตํ, สฺวสฺส กตภาโว อุปฺปาทเนน เวทิตพฺโพ, น อุปฺปนฺนสฺส ปฏิสงฺขรเณนาติ อาห **"อุปฺปาทิต"**นฺติฯ เตจสฺส ปจฺจยา เจตนาปธานาติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ''อภิสงฺขตํ อภิสเญฺจตยิต''นฺติ วุตฺตนฺติ ''เจตยิตํ ปกปฺปิต''นฺติ อตฺถมาหฯ **อภิสงฺขตํ อภิสเญฺจตยิต**นฺติ จ ฌานสฺส ปาตุภาวทสฺสนมุเขน วิทฺธํสนภาวํ อุลฺลิเงคติ ยญฺหิ อหุตฺวา สมฺภวติ, ตํ หุตฺวา ปฏิเวติฯ เตนาห ปาฬิยํ 'อภิสงฺขต'นฺติอาทิฯ **สมถวิปสฺสนาธเมฺม ฐิโต**ติ สมถธเมฺม ฐิตตฺตา สมาหิโต วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาทโย ปชหโนฺต อนุกฺกเมน ตํ อนุโลมญาณํ ปาเปตา หุตฺวา วิปสฺสนาธเมฺม ฐิโตฯ สมถวิปสฺสนาสงฺขาเตสุ ธเมฺมสุ รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** นนฺทนเฏฺฐน **นนฺที**ติฯ ตตฺถ สุขุมา อเปกฺขา วุตฺตา, ยา ''นิกนฺตี''ติ วุจฺจติฯ

เอวํ สเนฺตติ เอวํ ยถารุตวเสน จ อิมสฺส สุตฺตปทสฺส อเตฺถ คเหตเพฺพ สติฯ **สมถวิปสฺสนาสุ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ**ติ อนาคามิผลํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตทตฺถาย สมถวิปสฺสนาปิ อนิพฺพเตฺตตฺวา เกวลํ ตตฺถ ฉนฺทราโค กตฺตโพฺพ ภวิสฺสติฯ กสฺมา? เตสุ สมถวิปสฺสนาสงฺขาเตสุ ธเมฺมสุ ฉนฺทราคมเตฺตน อนาคามินา ลทฺธพฺพสฺส อลทฺธานาคามิผเลน ลทฺธพฺพตฺตา ตถา สติ เตน อนาคามิผลมฺปิ ลทฺธพฺพเมว นาม โหติฯ เตนาห – **"อนาคามิผลํ ปฏิวิทฺธํ ภวิสฺสตี"**ติฯ สภาวโต รสิตพฺพตฺตา อวิปรีโต อโตฺถ เอว **อตฺถรโสฯ อญฺญาปิ กาจิ สุคติโย**ติ วินิปาติเก สนฺธายาหฯ **อญฺญาปิ กาจิ ทุคฺคติโย**ติ อสุรกายมาหฯ

สมถธุรเมว ธุรํ สมถยานิกสฺส วเสน เทสนาย อาคตตฺตาฯ มหามาลุโกฺยวาเท ''วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจาร''นฺติ ปาทกชฺฌานํ กตฺวา ''โส ยเทว ตตฺถ โหติ รูปคตํ เวทนาคต''นฺติอาทินา วิปสฺสนํ วิตฺถาเรตฺวา ''โส ตตฺถ ฐิโต อาสวานํ ขยํ ปาปุณาตี''ติ (ม. นิ. ๒.๑๓๓) อาคตตฺตา **"มหามาลุโกฺยวาเท วิปสฺสนาว ธุร"**นฺติ อาหฯ **มหาสติปฏฺฐานสุเตฺต** (ที. นิ. ๒.๓๗๓ อาทโย; ม. นิ. ๑.๑๐๖ อาทโย) สพฺพตฺถกเมว ติกฺขตราย วิปสฺสนาย อาคตตฺตา วุตฺตํ **"วิปสฺสนุตฺตรํ กถิต"**นฺติฯ **กายคตาสติสุเตฺต** (ม. นิ. ๓.๑๕๓-๑๕๔) อานาปานชฺฌานาทิวเสน สวิเสสํ สมถวิปสฺสนาย อาคตตฺตา วุตฺตํ **"สมถุตฺตรํ กถิต"**นฺติฯ

อปฺปํ ยาจิเตน พหุํ เทเนฺตน อุฬารปุริเสน วิย **เอกํ ธมฺมํ ปุจฺฉิเตน "อยมฺปิ เอกธโมฺม"ติ กถิตตฺตา เอกาทสปิ ธมฺมา** ปุจฺฉาวเสน **เอกธโมฺม นาม ชาโต** ปเจฺจกํ วากฺยปริสมาปนญาเยนฯ **เอกวีสติ ปพฺพานิ** เตหิ โพธิยมานาย ปฏิปทาย เอกรูปตฺตา **ปฏิปทาวเสน เอกธโมฺม นาม ชาโต**ติฯ **อิธ** อิมสฺมิํ อฏฺฐกนาครสุเตฺตฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนธมฺมานํ สงฺขาราวเสสสุขุมภาวปฺปตฺตตาย ตตฺถ สาวกานํ ทุกฺกรนฺติ น จตุตฺถารุปฺปวเสเนตฺถ เทสนา อาคตาติ จตุนฺนํ พฺรหฺมวิหารานํ, เหฏฺฐิมานํ ติณฺณํ อารุปฺปานญฺจ วเสน **เอกาทสฯ ปุจฺฉาวเสนา**ติ ''อตฺถิ นุ โข, ภเนฺต อานนฺท, เตน…เป…. สมฺมาสมฺพุเทฺธน เอกธโมฺม อกฺขาโต''ติ (ม. นิ. ๒.๑๘) เอวํ ปวตฺตปุจฺฉาวเสนฯ **อมตุปฺปตฺติยเตฺถนา**ติ อมตภาวสฺส อุปฺปตฺติเหตุตาย, สพฺพานิปิ กมฺมฏฺฐานานิ เอกรสมฺปิ อมตาธิคมปฏิปตฺติยาติ อโตฺถ, เอวเมตฺถ อคฺคผลภูมิ อนาคามิผลภูมีติ เทฺวว ภูมิโย สรูปโต อาคตา, นานนฺตริยตาย ปน เหฏฺฐิมาปิ เทฺว ภูมิโย อตฺถโต อาคตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

๒๑. ปญฺจ สตานิ อโคฺฆ เอตสฺสาติ **ปญฺจสตํ**ฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

อฏฺฐกนาครสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. เสขสุตฺตวณฺณนา

๒๒. **สนฺถาคาร**นฺติ อตฺถานุสาสนาคารํฯ เตนาห – “**อุโยฺยคกาลาทีสู**”ติอาทิฯ **อาทิ**-สทฺเทน มงฺคลมหาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สนฺถมฺภนฺตี**ติ วิสฺสมนฺติ, ปริสฺสมํ วิโนเทนฺตีติ อโตฺถฯ **สหา**ติ สนฺนิเวสวเสน เอกชฺฌํฯ **สห อตฺถานุสาสนํ อคาร**นฺติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ตฺถ-การสฺส นฺถ-การํ กตฺวา สนฺถาคารนฺติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สนฺถรนฺตี**ติ สมฺมนฺตนวเสน ติฏฺฐนฺติฯ

เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ อาคตเมว ภวิสฺสตีติ พุทฺธวจนสฺส อาคมนสีเสน อริยผลธมฺมานมฺปิ อาคมนํ วุตฺตเมว, ติยามรตฺติํ ตตฺถ วสนฺตานํ ผลสมาปตฺติวฬญฺชนํ โหตีติฯ ตสฺมิญฺจ ภิกฺขุสเงฺฆ กลฺยาณปุถุชฺชนา วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปนฺตา โหนฺตีติ เจ? อริยมคฺคธมฺมานํ ตตฺถ อาคมนํ โหติเยวฯ

อลฺลโคมเยนาติ อเจฺฉน อลฺลโคมยรเสนฯ **โอปุญฺฉาเปตฺวา**ติ วิลิมฺปิตฺวาฯ **จตุชฺชาติยคเนฺธหี**ติ ตครกุงฺกุมยวนปุปฺผตมาลปตฺตานิ ปิสิตฺวา กตคเนฺธหิ **นานาวเณฺณ**ติ นีลาทิวเสน นานาวเณฺณ, น ภิตฺติวิเสสวเสนฯ ภิตฺติวิเสสวเสน ปน นานาสณฺฐานรูปเมวฯ **มหาปิฏฺฐิกโกชวเก**ติ หตฺถิปิฏฺฐีสุ อตฺถริตพฺพตาย มหาปิฏฺฐิกาติ ลทฺธสมเญฺญ โกชเวติ วทนฺติฯ กุตฺตเก ปน สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **หตฺถตฺถรณา** หตฺถิรูปวิจิตฺตาฯ **อสฺสตฺถรกสีหตฺถรกา**ทโยปิ อสฺสสีหรูปาทิวิจิตฺตา เอว อตฺถรกา, **จิตฺตตฺถรกํ** นานารูเปหิ เจว นานาวิธมาลากมฺมาทีหิ จ วิจิตฺตํ อตฺถรกํฯ

อุปธานนฺติ อปสฺสยนํ **อุปทหิตฺวา**ติ อปสฺสยโยคฺคภาเวน ฐเปตฺวา คเนฺธหิ กตมาลา **คนฺธทามํ,** ตมาลปตฺตาทีหิ กตํ **ปตฺตทามํ**ฯ อาทิ-สทฺเทน หิงฺคุลตโกฺกลชาติผลชาติปุปฺผาทีหิ กตทามํ สงฺคณฺหาติฯ ปลฺลงฺกากาเรน กตปีฐํ **ปลฺลงฺกปีฐํ,** ตีสุ ปเสฺสสุ, เอกปเสฺส เอว วา สอุปสฺสยํ **อปสฺสยปีฐํ,** อนปสฺสยํ **มุณฺฑปีฐํ โยชนาวเฏฺฏ**ติ โยชนปริเกฺขเปฯ

สํวิธายาติ อนฺตรวาสกสฺส โกณปเทสญฺจ อิตรปเทสญฺจ สมํ กตฺวา วิธายฯ เตนาห – “**กตฺตริยา ปทุมํ กนฺตโนฺต วิยา**”ติ **ติมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทโนฺต**ติ เอตฺถ จ ยสฺมา พุทฺธานํ รูปสมฺปทา วิย อากปฺปสมฺปทาปิ ปรมุกฺกํสคตา, ตสฺมา ตทา ภควา เอวํ โสภตีติ ทเสฺสโนฺต “**สุวณฺณปามเงฺคนา**”ติอาทิมาห, ตตฺถ **อสเมน พุทฺธเวเสนา**ติอาทินา ตทา ภควา พุทฺธานุภาวสฺส นิคฺหเณ การณาภาวโต ตตฺถ สนฺนิปติตเทวมนุสฺสนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีนํ ปสาทชนนตฺถํ อตฺตโน สภาวปกติกิริยาเยว กปิลวตฺถุํ ปาวิสีติ ทเสฺสติฯ พุทฺธานํ กายปฺปภา นามปกติยา อสีติหตฺถมตฺตเมว ปเทสํ ผรตีติ อาห – “**อสีติหตฺถฏฺฐานํ อคฺคเหสี**”ติ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฏฺฐปภสฺสรานํ วเสน **ฉพฺพณฺณา พุทฺธรสฺมิโย**ฯ

สพฺพปาลิผุโลฺลติ มูลโต ปฏฺฐาย ยาว อคฺคา ผุโลฺล วิกสิโตฯ **ปฏิปาฏิยา ฐปิตาน**นฺติ อาทิ ปริกปฺปูปมาฯ **ยถา ตํ…เป…. อลงฺกตํ** อโญฺญ วิโรจติ, เอวํ วิโรจิตฺถ, สมติํสาย ปารมิตาหิ อภิสงฺขตตฺตา เอวํ วิโรจิตฺถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปญฺจวีสติยา นทีน**นฺติ คงฺคาทีนํ จนฺทภาคาปริโยสานานํ ปญฺจวีสติยา มหานทีนํฯ **สมฺภิชฺชา**ติ สเมฺภทํ มิสฺสีภาวํ ปตฺวา **มุขทฺวาเร**ติ สมุทฺทํ ปวิฏฺฐฏฺฐาเนฯ

เทวมนุสฺสนาคสุปณฺณคนฺธพฺพยกฺขาทีนํ อกฺขีนีติ เจตํ ปริกปฺปนวเสน วุตฺตํฯ **สหเสฺสนา**ติ ปทสหเสฺสน, ภาณวารปฺปมาเณน คเนฺถนาติ อโตฺถฯ

กมฺปยโนฺต วสุนฺธรนฺติ อตฺตโน คุณวิเสเสหิ ปถวีกมฺปํ อุปฺปาเทโนฺต, เอวํภูโตปิ **อเหฐยโนฺต ปาณานิ**ฯ สพฺพทกฺขิณตฺตา พุทฺธานํ **ทกฺขิณํ ปฐมํ ปาทํ อุทฺธรโนฺต**ฯ **สมํ สมฺ**

ผุสเต ภูมิํ สุปฺปติฏฺฐิตปาทตายฯ ยทิปิ ภูมิํ สมํ ผุสติ, **รชสานุปลิปฺปติ** สุขุมตฺตา ฉวิยาฯ **นินฺนฏฺฐานํ อุนฺนมตี**ติอาทิ พุทฺธานํ สุปฺปติฏฺฐิตปาทสงฺขาตสฺส มหาปุริสลกฺขณปฏิลาภสฺส นิสฺสนฺทผลํฯ **นาติทูเร อุทฺธรตี**ติ อติทูเร ฐเปตุํ น อุทฺธรติฯ **นจฺจาสเนฺน จ นิกฺขิปนฺ**ติ อจฺจาสเนฺน จ ฐาเน อนิกฺขิปโนฺต นิยฺยาติฯ **หาสยโนฺต สเทวเก** โลเก โตสยโนฺตฯ จตูหิ ปาเทหิ จรตีติ **จตุจารี**ฯ

พุทฺธานุภาวสฺส ปกาสนวเสน คตตฺตา **วณฺณกาโล นาม กิเรส**ฯ สรีรวเณฺณ วา คุณวเณฺณ วา กถิยมาเน **ทุกฺกถิตนฺติ น วตฺตพฺพํ**ฯ กสฺมา? **อปริมาณวณฺณา หิ พุทฺธา** ภควโนฺต, พุทฺธคุณสํวณฺณนา ชานนฺตสฺส ยถาธมฺมสํวณฺณนํเยว อนุปวิสตีติฯ

ทุกูลจุมฺพฏเกนาติ คนฺถิตฺวา คหิตทุกูลวเตฺถน, **นาควิกฺกนฺตจรโณ**ติ หตฺถินาคสทิสปทนิเกฺขโปฯ **สตปุญฺญลกฺขโณ**ติ อเนกสตปุญฺญนิมฺมิตมหาปุริสลกฺขโณ **มณิเวโรจโน ยถา**ติ อติวิย วิโรจมาโน มณิ วิย เวโรจโน นาม เอโก มณิวิเสโสติ เกจิ **มหาสาโลวา**ติ มหโนฺต สาลรุโกฺข วิย, โกวิฬาราทิมหารุโกฺข วิย วา **ปทุโม โกกนโท ยถา**ติ โกกนทสงฺขาตํ มหาปทุมํ วิย, วิกสมานปทุมํ วิย วาฯ

อากาสคงฺคํ โอตาเรโนฺต วิยาติอาทิ ตสฺสา ปกิณฺณกกถาย อเญฺญสํ ทุกฺกรภาวทสฺสนเญฺจว สุณนฺตานํ อจฺจนฺตสุขาวหภาวทสฺสนญฺจ **ปถวีชํ อากเฑฺฒโนฺต วิยา**ติ นาฬิยนฺตํ โยเชตฺวา มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตเล ปปฺปฏโกชํ อุทฺธํมุขํ กตฺวา อากเฑฺฒโนฺต วิย **โยชนิกนฺ**ติ โยชนปฺปมาณํ **มธุภณฺฑนฺ**ติ มธุปฏลํฯ

มหนฺตนฺติ อุฬารํฯ **สพฺพทานํ ทินฺนเมว โหตี**ติ สพฺพเมว ปจฺจยชาตํ อาวาสทายเกน ทินฺนเมว โหติฯ ตถาหิ เทฺว ตโย คาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา กิญฺจิ อลทฺธา อาคตสฺสปิ ฉายูทกสมฺปนฺนํ อารามํ ปวิสิตฺวา นฺหายิตฺวา ปฏิสฺสเย มุหุตฺตํ นิปชฺชิตฺวา อุฏฺฐาย นิสินฺนสฺส กาเย พลํ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตํ วิย โหติฯ พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย วณฺณธาตุ วาตาตเปหิ กิลมติ, ปฏิสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย มุหุตฺตํ นิสินฺนสฺส วิสภาคสนฺตติ วูปสมฺมติ, สภาคสนฺตติ ปติฏฺฐาติ, วณฺณธาตุ อาหริตฺวา ปกฺขิตฺตา วิย โหติ, พหิ วิจรนฺตสฺส จ ปาเท กณฺฏโก วิชฺฌติ, ขาณุ ปหรติ, สรีสปาทิปริสฺสโย เจว โจรภยญฺจ อุปฺปชฺชติ, ปฏิสฺสยํ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิปนฺนสฺส ปน สเพฺพ ปริสฺสยา น โหนฺติ, อชฺฌายนฺตสฺส ธมฺมปีติสุขํ, กมฺมฏฺฐานํ มนสิกโรนฺตสฺส อุปสมสุขํ อุปฺปชฺชติ พหิทฺธา วิเกฺขปาภาวโต, พหิ วิจรนฺตสฺส จ กาเย เสทา มุจฺจนฺติ, อกฺขีนิ ผนฺทนฺติ, เสนาสนํ ปวิสนกฺขเณ มญฺจปีฐาทีนิ น ปญฺญายนฺติ, มุหุตฺตํ นิสินฺนสฺส ปน อกฺขิปสาโท อาหริตฺวา ปกฺขิโตฺต วิย โหติ, ทฺวารวาตปานมญฺจปีฐาทีนิ ปญฺญายนฺติ, เอตสฺมิมฺปิ จ อาวาเส วสนฺตํ ทิสฺวา มนุสฺสา จตูหิ ปจฺจเยหิ สกฺกจฺจํ อุปฏฺฐหนฺติฯ เตน วุตฺตํ – “**อาวาสทานสฺมิํ ทิเนฺน สพฺพํ ทานํ ทินฺนเมว โหตี**”ติฯ **ภูมฏฺฐก...เป.... น สกฺกา**ติ อยมโตฺถ **มหาสุทสฺสนวตฺถุนา** (ที. นิ. ๒.๒๔๑ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ

สีตนฺติ (สารตฺถ. ฏี. จูฬวคฺค ๓.๒๙๕; สํ. นิ. ฏี. ๒.๔.๒๔๓) อชฺฌตฺตธาตุโกฺขภวเสน วา พหิทฺธอุตุวิปริณามวเสน วา อุปฺปชฺชนกสีตํฯ **อุณฺหนฺ**ติ อคฺคิสนฺตาปํฯ ตสฺส ปน ทวทาหาทีสุ สมฺภโว ทฏฺฐโพฺพฯ **ปฏิหนฺตี**ติ ปฏิพาหติฯ ยถา ตทุภยวเสน กายจิตฺตานํ พาธนานิ น โหนฺติ, เอวํ กโรติฯ สีตุณฺหพฺภาหเต หิ สรีเร วิกฺขิตฺตจิโตฺต ภิกฺขุ โยนิโส ปทหิตุํ น สโกฺกติฯ **วาฬมิคานี**ติ สีหพฺยคฺฆาทิวาฬมิเคฯ คุตฺตเสนาสนญฺหิ ปวิสิตฺวา ทฺวารํ ปิธาย นิสินฺนสฺส เต ปริสฺสยา น โหนฺติ ฯ **สรีสเป**ติ เย เกจิ สรนฺตา คจฺฉเนฺต ทีฆชาติเกฯ **มกเส**ติ นิทสฺสนเมตํ, ฑํ

สาทีนํ เอเตเนว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สิสิเร**ติ สีตกาลวเสน สตฺตาหวทฺทลิกาทิวเสน จ อุปฺปเนฺน สิสิรสมฺผเสฺสฯ **วุฏฺฐิโย**ติ ยทา ตทา อุปฺปนฺนา วสฺสวุฏฺฐิโย ปฏิหนตีติ โยชนาฯ

วาตาตโป โฆโรติ รุกฺขคจฺฉาทีนํ อุมฺมูลภญฺชนวเสน ปวตฺติยา โฆโร สรชอรชาทิเภโท วาโต เจว คิมฺหปริฬาหสมเยสุ อุปฺปตฺติยา โฆโร สูริยาตโป จฯ **ปฏิหญฺญตี**ติ ปฏิพาหียติฯ **เลณตฺถนฺ**ติ นานารมฺมณโต จิตฺตํ นิวเตฺตตฺวา ปฏิสลฺลานารามตฺถํฯ **สุขตฺถนฺ**ติ วุตฺตปริสฺสยาภาเวน ผาสุวิหารตฺถํฯ **ฌายิตุนฺ**ติ อฏฺฐตึสารมฺมเณสุ ยตฺถ กตฺถจิ จิตฺตํ อุปนิชฺฌายิตุํฯ **วิปสฺสิตุนฺ**ติ อนิจฺจาทิโต สพฺพสงฺขาเร สมฺมสิตุํฯ

วิหาเรติ ปฏิสฺสเยฯ **การเย**ติ การาเปยฺยฯ **รเมฺม**ติ มโนรเม นิวาสสุเขฯ **วาสเยตฺถ พหุสฺสุเต**ติ กาเรตฺวา ปน เอตฺถ วิหาเรสุ พหุสฺสุเต สีลวเนฺต กลฺยาณธเมฺม นิวาเสยฺยฯ เต นิวาเสโนฺต ปน **เตสํ** พหุสฺสุตานํ ยถา ปจฺจเยหิ กิลมโถ น โหติ, เอวํ **อนฺนญฺจ ปานญฺจ วตฺถเสนาสนานิ จ ทเทยฺย อุชุภูเตสุ** อชฺฌาสยสมฺปเนฺนสุ กมฺมผลานํ รตนตฺตยคุณานญฺจ สทฺทหเนน **วิปฺปสเนฺนน เจตสา**ฯ

อิทานิ คหฏฺฐปพฺพชิตานํ อญฺญมญฺญูปการตํ ทเสฺสตุํ **“เต ตสฺสา”**ติ คาถมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ พหุสฺสุตา **ตสฺสา**ติ อุปาสกสฺสฯ **ธมฺมํ เทเสนฺตี**ติ สกลวฏฺฏทุกฺขปนุทนํ ธมฺมํ เทเสนฺติฯ **ยํ โส ธมฺมํ อิธญฺญายา**ติ โส ปุคฺคโล ยํ สทฺธมฺมํ อิมสฺมึ สาสเน สมฺมาปฏิปชฺชเนน ชานิตฺวา อคฺคมคฺคาธิคเมน อนาสโว หุตฺวา ปรินิพฺพายติฯ

ปูชาสกฺการวเสเนว ปฐมยาโม เขปิโต, ภควโต เทสนาย อปฺปาวเสโส มชฺฌิมยาโม คโตติ ปาฬิยํ ‘‘พหุเทว รตฺติ’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“อติเรกตรํ ทิยฑฺฒยาม”**นฺติฯ **สนฺทเสฺสสี**ติ อานิสํสํ ทเสฺสสิ, อาวาสทานปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมึ กถํ สุตฺวา ตโต ปรํ, ‘‘มหาราช, อิติปิ สีลํ, อิติปิ สมาธิ, อิติปิ ปญฺญา’’ติ สีลาทิคุเณ เตสํ สมฺมา ทเสฺสสิ, หเตฺถน คเหตฺวา วิย ปจฺจกฺขโต ปกาเสสิฯ **สมาทเปสี**ติ ‘‘เอวํ สีลํ สมาทาตพฺพํ, สีเล ปติฏฺฐิเตน เอวํ สมาธิ, เอวํ ปญฺญา ภาเวตพฺพา’’ติ ยถา เต สีลาทิคุเณ อาทิยนฺติ, ตถา คณฺหาเปสิฯ **สมุเตฺตเชสี**ติ ยถา สมาทินฺนํ สีลํ สุวิสุทฺธํ โหติ, สมถวิปสฺสนา จ ภาวิยมานา ยถา สุฏฺฐุ วิโสธิตา อุปริวิเสสาวหา โหนฺติ, เอวํ จิตฺตํ สมุเตฺตเชสิ นิสามนวเสน โวทาเปสิฯ **สมฺปหํเสสี**ติ ยถานุสิฏฺฐํ ฐิตสีลาทิคุเณหิ สมฺปติ ลทฺธคุณานิสํเสหิ เจว อุปริ ลทฺธพฺพผลวิเสเสหิ จ อุปริจิตฺตํ สมฺมา ปหํเสสิ, ลทฺธสฺสาสวเสน สุฏฺฐุ โตเสสิฯ เอวเมเตสํ ปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สมุทายวจโนปิ อสีติมหาเถร-สโทฺท ตเทกเทเสปิ นิรุโฬฺหติ อาห **“อสีติมหาเถเรสุ วิชฺชมาเนสู”**ติฯ อานนฺทเตฺถโรปิ หิ อโนฺตคโธ เอวาติฯ **สากิยมณฺฑเล**ติ สากิยราชสมูเหฯ

ปฏิปทาย นิยุตฺตตฺตา **ปาฏิปโท**ฯ เตนาห – **“ปฏิปนฺนโก”**ติฯ สิกฺขนสีลตาทินา **เสโข,** โอธิโส สมิตปาปตาย **สมโณ**ฯ เสโข ปาฏิปโท ปฏิปชฺชนปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ปฏิปทาเทสนํ นิยเมโนฺต ปฏิปทาย ปุคฺคลํ นิยเมติ นามาติ **“ปฏิปทาย ปุคฺคลํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตี”**ติฯ เสขปฺปฏิปทา สาสเน **มงฺคลปฏิปทา** สมฺมเทว อเสวิตพฺพปริวชฺชเนน เสวิตพฺพสมาทาเนน อุกฺกํสวตฺถูสุ จ ภาวโต อเสขธมฺมปาริปูริยา อาวหตฺตา จ **วฑฺฒมานกปฏิปทา**ฯ **อกิลมนฺตาว สลฺลเกฺขสฺสนฺตี**ติ อิทํ ตทา เตสํ อเสขภูมิอธิคมาย อโยคฺยตาย วุตฺตํฯ **อกิลมนฺตาวา**ติ อิมินา ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตสฺสปิ อนธิคตมคฺคสญฺญาปนา ภาริยาติ ทเสฺสติฯ **โอสฏา**ติ อนุปฺปวิฏฺฐาฯ **สกลํ วินยปิฏกํ กถิตเมว โหติ** ตสฺส สีลกถาพาหุลฺลโต เสสทฺวเยปิ เอเสว

นโยฯ **ตีหิ ปิฏเกหีติ** กรณเตฺถ กรณวจนํฯ เตน ตํตํปิฏกานํ ตสฺสา ตสฺสา สิกฺขาย สาธกตม ภาวํ ทเสฺสติฯ

ปิฏฺฐิวาโต อุปฺปชฺชติ อุปาทินฺนกสรีรสฺส ตถารูปตฺตา สงฺขารานญฺจ อนิจฺจตาย ทุกฺขา นุพนฺธตฺตาฯ **อการณํ วา เอต**นฺติ เยนาธิปฺปาเยน วุตฺตํ, ตเมว อธิปฺปายํ วิวริตุํ **“ปโหตี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **จตูหิ อิริยาปเถหิ ปริภุญฺชิตุกาโม อโหสิ** สกฺยราชูนํ อชฺฌาสยวเสนฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สตฺถาปิ ตเทว สนฺธาย ตตฺถ สงฺฆาฏึ ปญฺญเปตฺวา นิปชฺชีตี’’ติฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปิฏฺฐิ เม อาคิลายตี’’ติ อิทํ กถนฺติ อาห **“อุปาทินฺนกสรีรญฺจ นามา”**ติอาทิฯ

๒๓. ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน…เป.… สมฺปนฺนํ’’ติอาทีสุ (วิภ. ๕๑๑) สมนฺนาคตโตฺถ สมฺปนฺน-สโทฺท, อิธ ปน ปาริปูริอโตฺถติ ทเสฺสตุํ **“ปริปุณฺณสีโลติ อโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ โย ปน สมฺปนฺนสีโลเยว, โส ปริปุณฺณสีโลฯ ปริสุทฺธญฺหิ สีลํ ‘‘ปริปุณฺณ’’นฺติ วุจฺจติ, น สพลํ กมฺมาสํ วาฯ **สุนฺทรธเมฺมหีติ** โสภนธเมฺมหิฯ ยสฺมึ สนฺตาเน อุปฺปนฺนา ตสฺส โสภนภาวโตฯ เตหิ สปฺปุ ริสภาวสาธนโต **สปฺปุริสานํ** ธเมฺมหิฯ

๒๔. **อิมินา เอตฺตเกน ฐาเนนา**ติ ‘‘อิธ, มหานาม, อริยสาวโก’’ติ อารภิตฺวา ยาว ‘‘อก สิรลาภี’’ติ ปทํ อิมินา เอตฺตเกน อุเทฺทสปเทน มาติกํ ฐเปตฺวาฯ **ปฏิปาฏิยา**ติ อุเทฺทสปฏิ ปาฏิยาฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘เอวํ กถญฺจ, มหานามา’’ติอาทินา อิทานิ วุจฺจมาเนน ทสฺสิตากาเรน อาหฯ

๒๕. **หิรียตี**ติ ลชฺชียติ ปีฬียติฯ ยสฺมา หิรี ปาปชิคุจฺฉนลกฺขณา, ตสฺมา **“ชิคุจฺฉตีติ อโตฺถ”**ติ วุตฺตํฯ **โอตฺตปฺปตี**ติ อุตฺตปฺปติฯ ปาปุตฺราสลกฺขณญฺหิ โอตฺตปฺปํฯ **ปคฺคหิตวีริโย**ติ สโงฺกจํ อนาปนฺนวีริโยฯ เตนาห **“อโนสกฺกิตมานโส”**ติฯ **ปหานตฺถายา**ติ สมุจฺฉินฺทนตฺ ถายฯ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทา นาม อธิคโม เอวาติ อาห **“ปฏิลาภตฺถายา”**ติฯ **สติเนป เกฺกนา**ติ สติยา เนปเกฺกน ติกฺขวิสทสูรภาเวนฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน เนปกฺกํ นาม ปญฺญาติ อธิปฺ ปาเยน **“สติยา จ นิปกภาเวน จา”**ติ อโตฺถ วุโตฺต, เอวํ สติ อโญฺญ นิทฺทิโฏฺฐ นาม โหติฯ **สติมา**ติ จ อิมินาว วิเสสา สติ คหิตา, ปรโต ‘‘จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา อนุสฺสริตา’’ติ สติ กิจฺจเมว นิทฺทิฏฺฐํ, น ปญฺญากิจฺจํ, ตสฺมา **สติเนปเกฺกนา**ติ สติยา เนปกฺกภาเวนาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ เตเนว หิ ปจฺจยวิเสสวเสน อญฺญธมฺมนิรเปโกฺข สติยา พลวภาโวฯ ตถา หิ ญาณ วิปฺปยุตฺตจิเตฺตนปิ อชฺฌยนสมฺมสนานิ สมฺภวนฺติฯ

เจติยงฺคณวตฺตาทีติ **อาทิ**-สเทฺทน โพธิยงฺคณวตฺตาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ **อสีติมหา วตฺตปฏิปตฺติปูรณ**นฺติ เอตฺถ อสีติวตฺตปฏิปตฺติปูรณํ มหาวตฺตปฏิปตฺติปูรณนฺติ วตฺตปฏิปตฺติ ปูรณ-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตตฺถ **มหาวตฺตานิ** (วิภ. มูลฏี. ๔๐๖) นาม วตฺตขนฺธเก (จูฬว. ๓๕๖ อาทโย) วุตฺตานิ อาคนฺตุกวตฺตํ อาวาสิกํ คมิกํ อนุโมทนํ ภตฺตคฺคํ ปิณฺฑจาริกํ อารญฺญิกํ เสนาสนํ ชนฺตาฆรํ วจฺจกุฏิ อุปชฺฌายํ สทฺธิวิหาริกํ อาจริยํ อเนฺตวาสิกวตฺตนฺติ จุทฺทสฯ ตโต อญฺญานิ ปน กทาจิ ตชฺชนียกมฺมกตาทิกาเล ปาริวาสิกาทิกาเล จ จริตพฺพานิ อสีติ ขุทฺทกวตฺตานิ สพฺพาสุ อวตฺถาสุ น จริตพฺพานิ, ตสฺมา มหาวเตฺตสุ, อคฺคหิตานิฯ ตตฺถ ‘‘ปาริวาสิกานํ ภิกฺขูนํ วตฺตํ ปญฺญเปสฺสามี’’ติ อารภิตฺวา ‘‘น อุปสมฺปาเทตพฺพํ…เป.… น ฉมายํ จงฺกมเนฺต จงฺกเม จงฺกมิตพฺพ’’นฺติ (จูฬว. ๘๑) วุตฺตานิ ปกภเตฺต จริตพฺพวตฺตาวสานา นิ ฉสฏฺฐิ, ตโต ปรํ ‘‘น, ภิกฺขเว, ปาริวาสิเกน ภิกฺขุนา ปาริวาสิกวุฑฺฒตเรน ภิกฺขุนา สทฺธึ มูลายปฏิกสฺสนารเหน มานตฺตารเหน มานตฺตจาริเกน อพฺภานารเหน ภิกฺขุนา สทฺธึ เอก จฺฉเนฺน อาวาเส วตฺตพฺพ’’นฺติอาทีนิ (จูฬว. ๘๒) ปกตเตฺต จริตเพฺพหิ อนญฺญตฺตา วิสุํ วิสุํ

อคเณตฺวา ปาริวาสิกวุฑฺฒตราทีสุ ปุคฺคลนฺตเรสุ จริตพฺพตฺตา เตสํ วเสน สมฺปิณฺฑิตฺวา เอเกกํ กตฺวา คณิตพฺพานิ ปญฺจาติ เอกสตฺตติวตฺตานิ, อุเกฺขปนิยกมฺมกตวเตฺตสุ วตฺตปญฺญาปนวเสน วุตฺตํ – ''น ปกตตฺตสฺส ภิกฺขุโน อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ…เป…. นฺหาเน ปิฏฺฐิปริกมฺมํ สาทิตพฺพ''นฺติ (จูฬว. ๕๑) อิทํ อภิวาทนาทีนํ อสาทิยนํ เอกํ, ''น ปกตโตฺต ภิกฺขุ สีลวิปตฺติยา อนุทฺธํสิตโพฺพ''ติอาทีนิ จ ทสาติ เอวเมตานิ ทฺวาสีติฯ เอเตเสฺวว ปน กานิจิ ตชฺชนียกมฺมาทิวตฺตานิ กานิจิ ปาริวาสิกาทิวตฺตานีติ อคฺคหิตคฺคหเณน ทฺวาสีติ, เอวํ อปฺปกํ ปน อูนมธิกํ วา คณนุปคํ น โหตีติ อิธ ''อสีติ''เจฺจว วุตฺตํฯ อญฺญตฺถ ปน อฏฺฐกถาปเทเส ''ทฺวาสีติ ขนฺธกวตฺตานี''ติ วุจฺจติฯ

สกฺกจฺจํ อุทฺทิสนํ สกฺกจฺจํ อุทฺทิสาปนนฺติ ปเจฺจกํ สกฺกจฺจํ-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ **อุทฺทิสนํ** อุเทฺทสคฺคหณํฯ **ธโมฺมสารณํ** ธมฺมสฺส อุจฺจารณํฯ **ธมฺมเทสนา** –

> ''อาทิมฺหิ สีลํ เทเสยฺย, มเชฺฌ ฌานํ วิปสฺสนํ;
> ปริโยสาเน จ นิพฺพานํ, เอสา กถิกสณฺฐิตี''ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔.๒๔๖) –

เอวํ กถิตลกฺขณา ธมฺมกถาฯ อุปคนฺตฺวา นิสินฺนสฺส ยสฺส กสฺสจิ คหฏฺฐสฺส ปพฺพชิตสฺส วา ตงฺขณานุรูปา ธมฺมี กถา **อุปนิสินฺนกถา**ฯ ภตฺตานุโมทนกถา **อนุโมทนิยาฯ สริตา**ติ เอตฺถ น เกวลํ จิรกตจิรภาสิตานํ สรณมนุสฺสรณมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อถ โข ตถาปวตฺตรูปารูปธมฺมานํ ปริคฺคหมุเขน ปวตฺตวิปสฺสนาจาเร สติสโมฺพชฺฌงฺคสมุฏฺฐาปนนฺติ ทเสฺสตุํ **''ตสฺมิํ กาเยน จิรกเต''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สกิมฺปิ สรเณนา**ติ เอกวารํ สรเณนฯ **ปุนปฺปุนํ สรเณนา**ติ อนุ อนุ สรเณนฯ สติสโมฺพชฺฌงฺคมฺปิ วิเวกนิสฺสิตํ วิราคนิสฺสิตํ นิโรธนิสฺสิตํ โวสคฺคปริณามิญฺจ กตฺวา สรโนฺต ตตฺถ ตตฺถ ชวนวาเร สรณชวนวาเร ปริตฺตชวนวเสน **อนุสฺสริตาติ เวทิตพฺพาฯ**

คติอตฺถา ธาตุสทฺทา พุทฺธิอตฺถา โหนฺตีติ อาห – **''อุทยญฺจ วยญฺจ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถาย''**ติฯ มิสฺสกนเยนายํ เทสนา อาคตาติ อาห – **''วิกฺขมฺภนวเสน จ สมุเจฺฉทวเสน จา''**ติฯ เตนาห **''วิปสฺสนาปญฺญาย เจวา''**ติอาทิฯ วิปสฺสนาปญฺญาย นิเพฺพธิกปริยาโยฯ สา จ โข ปเทสิกาติ นิปฺปเทสิกํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''มคฺคปญฺญาย ปฏิลาภสํวตฺตนโต จา''**ติ วุตฺตํฯ ทุกฺขกฺขยคามินิภาเวปิ เอเสว นโยฯ **สมฺมา**ติ ยาถาวโตฯ อกุปฺปธมฺมตาย หิ มคฺคปญฺญา เขปิตเขปนาย น ปุน กิจฺจํ อตฺถีติ อุปาเยน ญาเยน ยา ปวตฺติ สา เอวาติ อาห – **''เหตุนา นเยนา''**ติฯ

๒๖. อธิกํ เจโต อภิเจโต, มหคฺคตจิตฺตํ, ตสฺส ปน อธิกตา กามจฺฉนฺทาทิปฏิปกฺขวิคเมน วิสิฏฺฐภาวปฺปตฺติ, ตนฺนิสฺสิตานิ **อาภิเจตสิกานิ**ฯ เตนาห **''อภิจิตฺตํ เสฏฺฐจิตฺตํ สิตาน''**นฺติฯ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาราน**นฺติ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ผาสุวิหารภูตานํฯ เตหิ ปน สมงฺคิตกฺขเณ ยสฺมา วิเวกชํ ปีติสุขํ สมาธิชํ ปีติสุขํ อปีติชํ สติปาริสุทฺธิญาณสุขญฺจ ปฏิลภติ วินฺทติ, ตสฺมา อาห – **''อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ สุขปฏิลาภเหตูน''**นฺติฯ **อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตา**ติ อิมินา เตสุ ฌาเนสุ สมาปชฺชนวสีภาวมาห, ''นิกามลาภี''ติ ปน วจนโต อาวชฺชนาธิฏฺฐานา ปจฺจเวกฺขณวสีโย จ วุตฺตา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ **นิทฺทุกฺขลาภี**ติ อิมินา เตสํ ฌานานํ สุขปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญตํ ทเสฺสติ, **วิปุลลาภี**ติ อิมินา ปคุณตํ ตปฺปมาณทสฺสิตภาวทีปนโตฯ เตนาห **''ปคุณภาเวนา''**ติอาทิฯ **สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ** สมาปชฺชนวสีภาวตาย สาธิตตฺตาฯ **สมาธิปาริปนฺถิกธเมฺม**ติ วสีภาวสฺส ปจฺจนีกธเมฺมฯ ฌานาธิคมสฺส ปน ปจฺจนีกธมฺมา ปเคว วิกฺขมฺภิตา, อญฺญถา ฌานาธิคโม เอว น สิยาฯ **อกิลมโนฺต วิกฺขเมฺภตุํ น ส**

โกฺกตีติ กิเจฺฉน วิกฺขเมฺภติ วิโสเธติ, กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทาทีนํ อเญฺญสํ สมาธิปาริปนฺถิกานํ ทูรสมุสฺสารณํ อิธ วิกฺขมฺภนํ วิโสธนนฺติ เวทิตพฺพํฯ

๒๗. วิปสฺสนาหิตาย อุปรูปริวิเสสาวหตฺตา วฑฺฒมานาย ปุพฺพภาคสีลาทิ**ปฏิปทาย**ฯ สา เอว ปุพฺพภาคปฏิปทา ยถาภาวิตตาย อวสฺสํ ภาวินํ วิเสสํ ปริคฺคหิตตฺตา อณฺฑํ วิยาติ อณฺฑํ, กิเลเสหิ อทูสิตตาย อปูติ อณฺฑํ เอตสฺสาติ อปุจฺจโณฺฑ, วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ฐิต ปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว **อปุจฺจณฺฑตาฯ วิปสฺสนาทิญาณปฺปเภทายา**ติ ปุเพฺพนิวาสญาณาทิญาณปเภทายฯ **ตตฺถา**ติ เจโตขิลสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๑๘๕) ‘‘ส โข โส, ภิกฺขเว, เอวํ อุโสฺสฬฺหิปนฺนรสงฺคสมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภโพฺพ อภินิพฺพิทายา’’ติ อาคตตฺตา **อุโสฺสฬฺหิปนฺนรเสหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตภาโวติ เอวํ ยํ โอปมฺมสํสนฺทนํ อาคตํ,** ตํ โอปมฺมสํสนฺทนํ อิธ อิมสฺมิํ เสขสุเตฺต โยเชตฺวา เวทิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ

๒๘. มหคฺคตาทิภาเวน เหฏฺฐิมานํ ฌานานํ อนุรูปมฺปิ อตฺตโน วิเสเสน เต อุตฺตริตฺวา อติกฺกมิตฺวาน ฐิตนฺติ **อนุตฺตรํ,** เตนาห – **‘‘ปฐมาทิชฺฌาเนหิ อสทิสํ อุตฺตม’’**นฺติฯ **ทุติยาทีสุปิ** อภินิพฺภิทาสุฯ ปุเพฺพนิวาสญาณํ อุปฺปชฺชมานํ ยถา อตฺตโน วิสยปฏิจฺฉาทกํ กิเลสนฺธการํ วิธมนฺตเมว อุปฺปชฺชติ, เอวํ อตฺตโน วิสเย กญฺจิ วิเสสํ กโรนฺตเมว อุปฺปชฺชตีติ อาห – **‘‘ปุเพฺพนิวาสญาเณน ปฐมํ ชายตี’’**ติ, เสสญาณทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

๒๙. **จรณสฺมิ**นฺติ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนนฺติ อาห **‘‘จรณํ นาม โหตีติ อโตฺถ’’**ติฯ **เตนา**ติ กรณเตฺถ กรณวจนํ อคตปุพฺพทิสาคมเน เตสํ สาธกตมภาวโตฯ

อฏฺฐ ญาณานีติ อิธ อาคตานิ จ อนาคตานิ จ **อมฺพฏฺฐสุตฺตา**ทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๔ อาทโย) อาคตานิ คเหตฺวา วทติฯ **วินิวิชฺฌิตฺวา**ติ ปุเพฺพนิวาสปฏิจฺฉาทกาทิกิเลสตมํ ภินฺทิตฺวา ปทาเลตฺวาฯ

๓๐. **สนงฺกุมาเรนา**ติ สนนฺตนกุมาเรนฯ ตเทว หิ ตสฺส สนนฺตนกุมารตํ ทเสฺสตุํ **‘‘จิรกาลโต ปฏฺฐายา’’**ติ วุตฺตํฯ **โส อตฺตภาโว**ติ เยน อตฺตภาเวน มนุสฺสปเถ ฌานํ นิพฺพเตฺตสิ, โส กุมารตฺตภาโว, ตสฺมา พฺรหฺมภูโตปิ ตาทิเสน กุมารตฺตภาเวน จรติฯ

ชนิตสฺมิํ-สโทฺท เอว อิ-การสฺส เอ-การํ กตฺวา **‘‘ชเนตสฺมิ’’**นฺติ วุโตฺต, **ชนิตสฺมิ**นฺติ จ ชนสฺมินฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ชนิตสฺมิ**นฺติ สามญฺญคฺคหเณปิ ยตฺถ จตุวณฺณสมญฺญา, ต เตฺถว มนุสฺสโลเกฯ **ขตฺติโย เสโฏฺฐ**ติ โลกสมญฺญาปิ มนุสฺสโลเกเยว, น เทวกาเย พฺรหฺมกาเย วาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เย โคตฺตปฏิสาริโน’’**ติ วุตฺตํฯ **ปฏิสรนฺตี**ติ ‘‘อหํ โคตโม, อหํ กสฺสโป’’ติ ปติ ปติ อตฺตโน โคตฺตํ อนุสรนฺติ ปฏิชานนฺติ วาติ อโตฺถฯ

เอตฺตาวตาติ ‘‘สาธุ สาธุ อานนฺทา’’ติ เอตฺตเกน สาธุการทาเนนฯ **ชินภาสิตํ นาม ชาต**นฺติอาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา เถรภาสิตํ พุทฺธภาสิตเมว นาม ชาตํฯ ‘‘กิมฺปนิทํ สุตฺตํ สตฺถุเทสนานุวิธานโต ชินภาสิตํ, อุทาหุ สาธุการทานมเตฺตนา’’ติ เอวรูปา โจทนา อิธ อโนกาสา เถรสฺส เทสนาย ภควโต เทสนานุวิธานเหตุกตฺตา สาธุการทานสฺสาติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เสขสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. โปตลิยสุตฺตวณฺณนา

๓๑. องฺคา นาม ชนปทิโน ราชกุมารา, เตสํ นิวาโส เอโกปิ ชนปโท รุฬฺหิวเสน องฺคา เตฺวว วุจฺจตีติ อาห "**องฺคาเยว โส ชนปโท**"ติฯ **มหิยา ปนสฺส อุตฺตเรน ยา อาโป**ติ มหิยา นทิยา ยา อาโป ตสฺส ชนปทสฺส อุตฺตเรน โหนฺติฯ **ตาสํ อวิทูรตฺตา** โส ชนปโท **อุตฺตราโปติ วุจฺจติ**ฯ สา ปน มหี กตฺถจิ กตฺถจิ ภิชฺชิตฺวา คตาติ อาห "**กตรมหิยา อุตฺตเรน ยา อาโป**"ติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสา มหิยา อาคมนโต ปฏฺฐาย **อยํ อาวิภาวกถา**ฯ ยสฺมา (อ. นิ. ฏี. ๓.๘.๑๙) โลกิยา ชมฺพุทีโป หิมวา ตตฺถ ปติฏฺฐิตสมุทฺททหปพฺพตนทิโยติ เอเตสุ ยํ ยํ น มนุสฺสโคจรํ, ตตฺถ สยํ สมฺมูฬฺหา อเญฺญปิ สโมฺมหยนฺติ, ตตฺถ ตตฺถ สโมฺมหวิธมนตฺถํ "**อยํ กิร ชมฺพุทีโป**"ติอาทิมารทฺธํฯ **ทสสหสฺสโยชนปริมาโณ** อายามโต จ วิตฺถารโต จาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห "**ตตฺถา**"ติอาทิฯ **อุทเกน อโชฺฌตฺถโฏ** ตทุปโภคิสตฺตานํ ปุญฺญกฺขเยนฯ

สุนฺทรทสฺสนํ กูฏนฺติ **สุทสฺสนกูฏํ,** ยํ โลเก ''เหมกูฏ''นฺติ วุจฺจติฯ **มูลคโนฺธ** กาฬานุสาริยาทิฯ **สารคโนฺธ** จนฺทนาทิฯ **เผคฺคุคโนฺธ** สลลาทิฯ **ตจคโนฺธ** ลวงฺคาทิฯ **ปปฏิกคโนฺธ** กพิตฺถาทิฯ **รสคโนฺธ** สชฺชาทิ, **ปตฺตคโนฺธ** ตมาลหิริเวราทิฯ **ปุปฺผคโนฺธ** นาคกุงฺกุมาทิฯ **ผลคโนฺธ** ชาติผลาทิฯ **คนฺธคโนฺธ** สเพฺพสํ คนฺธานํ คโนฺธฯ ยสฺส หิ รุกฺขสฺส สเพฺพสมฺปิ มูลาทีนํ คโนฺธ อตฺถิ, โส อิธ คโนฺธ นามฯ ตสฺส คนฺธสฺส คโนฺธ คนฺธคโนฺธฯ สพฺพานิ ปุถุลโต ปญฺญาสโยชนานิ, อายามโต ปน อุเพฺพธโต วิย ทฺวิโยชนสตาเนวาติ วทนฺติฯ

มโนหรสิลาตลานีติ โอตรณตฺถาย มนุญฺญโสปานสิลาตลานิฯ **สุปฏิยตฺตานี**ติ ตทุปโภคิสตฺตานํ สาธารณกมฺมานุภาเวน สุฏฺฐุ ปฏิยตฺตานิ สุปฺปวตฺติตานิ โหนฺติฯ มจฺฉกจฺฉปาทโย อุทกํ มลินํ กโรนฺติ, ตทภาวโต **ผลิกสทิสนิมฺมลุทกานิ**ฯ ติริยโต ทีฆํ อุคฺคตกูฏนฺติ "**ติรจฺฉานปพฺพต**"นฺติ อาหฯ

อาปณานิ เอว โวหารสฺส มุขภูตานีติ อาห "**อาปณมุขสหสฺสานี**"ติฯ **วิภตฺตานี**ติ ววตฺถิตานิ อญฺญมญฺญาสมฺภินฺนานิฯ **วสนฏฺฐาน**นฺติ อตฺตโน ยถาผาสุกํ วสิตพฺพฏฺฐานํฯ อาสติ เอตฺถาติ **อาสนํ,** นิสีทิตพฺพฏฺฐานานิฯ

อสารุปฺปํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกสฺส ฉาทนโต ฉนฺนํ **อนุจฺฉวิกํ,** ตเทว อชฺฌาสยสมฺปตฺติํ ปติรูเปติ ปกาเสตีติ **ปติรูปํ**ฯ เตนาห "**นปฺปติรูป**"นฺติฯ **การณเววจนานี**ติ ญาปกการณเววจนานิฯ ญาปกญฺหิ การณํ อธิเปฺปตํฯ อตฺถํ อากโรติ ปกาเสตีติ **อากาโร,** ตเมว ลีนํ คุฬฺหํ อตฺถํ คเมตีติ **ลิงฺคํ,** โส เตน นิมียตีติ **นิมิตฺต**นฺติ วุจฺจติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ วิวริตุํ "**ทีฆทสวตฺถ...เป.... นิมิตฺตาติ วุตฺตา**"ติ อาหฯ **เต**ติ อาการาทโยฯ **ตถา หิ ปน เม**ติอาทินา โปตลิโย คหปติ ''ปริพฺพาชกนิยาเมน อหํ ชีวามิ, ตสฺมา คหปติ น โหมีติ วทติฯ **โอวทโนฺต**ติ อนุสาสโนฺตฯ **อุปวทโนฺต**ติ ปริภาสโนฺตฯ

๓๒. **เคธภูโต โลโภ**ติ คิชฺฌนสภาโว โลโภฯ อคิชฺฌนลกฺขโณ น โลโภ, **อนินฺทาภูตํ อฆฏฺฏน**นฺติ นินฺทาย ปฏิปกฺขภูตํ ปเรสํ อฆฏฺฏนํฯ **นินฺทาฆฏฺฏนา**ติ นินฺทาวเสน ปเรสํ ฆฏฺฏนา อโกฺกสนาฯ **พฺยวหารโวหาโรปี**ติ กยวิกฺกยลกฺขโณ สโพฺยหาโรปิ ทานคฺคหณํ โวหาโรฯ ''ทโตฺต ติโสฺส'' ติอาทินา โวหรณํ ปญฺญาปนนฺติ **ปญฺญตฺติ โวหาโร**ฯ ยถาธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส โวหรณํ กถนํ โพธนนฺติ **วจนํ โวหาโร**ฯ ยาถาวโต อยาถาวโต จ โวหรติ เอเตนาติ **โวหาโร, เจตนาฯ อยมิธาธิเปฺปโต**ติ อยํ เจตนาลกฺขโณ โวหาโร อิธ อิมสฺมิํ อเตฺถ อธิเปฺปโต, โส จ โข สาวโชฺชว สมุเจฺฉทสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ อิทานิ จตุพฺพิธสฺสปิ โวหารสฺส อิธ สมฺภวํ ทเสฺสตุํ "**ยสฺมา วา**"ติอาทิ วุตฺตํฯ **คิหีติ เจตนา นตฺถี**ติ อหํ คิหีติ เจตนาปวตฺติ นตฺถิฯ **คิหี**

ติ วจนํ นตฺถีติ คิหีติ อตฺตโน ปเรสญฺจ วจนปฺปวตฺติ นตฺถิฯ **คิหีติ ปณฺณตฺติ นตฺถีติ** คิหีติ สมญฺญา นตฺถิฯ **คิหีติ พฺยวหาโร นตฺถีติ** สมฺทาจาโร นตฺถิฯ

๓๓. **ปาณาติปาโตว สํโยชนํ**ฯ กสฺมา? พนฺธนภาเวน ปวตฺตนโต นิสฺสริตุํ อปฺปทานโตฯ ปาณาติปาตสฺส อตฺถิตาย โส ปุคฺคโล ''ปาณาติปาตี''ติ วุจฺจตีติ อาห – **''ปาณาติปาตสฺส...เป.... โหตี''**ติฯ ยญฺหิ ยสฺส อตฺถิ, เตน โส อปทิสฺสตีติฯ **พหุตายา**ติ อจกฺขุกาทิเภเทน พหุภาวโตฯ ปาณาติปาตสฺส ปฏิปกฺโข **อปาณาติปาโต**ฯ โส ปน อตฺถโต กายทฺวาริโก สีลสํวโรติ อาห **''กายิกสีลสํวเรนา''**ติฯ **อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺยา**ติอาทิ ปาณาติปาเต อาทีนวทสฺสนํฯ อาทีนวทสฺสิโน หิ ตโต โอรมณํฯ **เทสนาวเสนา**ติ อญฺญตฺถ สุตฺเต อภิธมฺเม จ ทสสุ สํโยชเนสุ ปญฺจสุ นีวรเณสุ เทสนาวเสน อปริยาปนฺนมฺปิ **สํโยชนนฺติปิ นีวรณนฺติ**ปิ อิธ **วุตฺตํ**ฯ กสฺมา? ตทตฺถสมฺภวโตฯ เตนาห – **''วฏฺฏพนฺธนฏฺเฐน หิตปฺปฏิจฺฉาทนฏฺเฐน จา''**ติ, ปาณาติปาโต หิ อปาณาติปาตปจฺจยํ หิตํ ปฏิจฺฉาเทนฺโตว อุปฺปชฺชตีติฯ **เอโก อวิชฺชาสโว**ติ อิทํ สหชาตวเสน วุตฺตํ, อุปนิสฺสยวเสน ปน อิตเรสมฺปิ อาสวานํ ยถารหํ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ ปาณาติปาตี หิ ปุคฺคโล ''ตปฺปจฺจยํ อตฺถํ กริสฺสามี''ติ กาเม ปเตฺถติฯ ทิฏฺฐิํ คณฺหาติ, ภววิเสสํ ปจฺจาสีสติฯ ตตฺถ อุปฺปนฺนํ วิหนติ พาธตีติ **วิฆาโต,** ทุกฺขํ, ปริฬาหนํ อนตฺถุปฺปาทวเสน อุปตาปนํ **ปริฬาโห,** อยเมเตสํ วิเสโสฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ วาเรสุฯ **อิมินา อุปาเยนา**ติ อติเทเสน ปน ปริคฺคหิโต อโตฺถ ปรโต อาคมิสฺสตีติฯ

๓๔-๔๐. **อิมสฺมิํ ปเท**ติ เอเตน สตฺตสุปิ วาเรสุ ตถา อาคตํ ปทํ สามญฺญโต คหิตํฯ เตนาห **''อิมินา''**ติอาทิฯ โรสนํ กายิกํ วาจสิกญฺจาติ ตปฺปฏิปกฺโข อโรโสปิ ตถา ทุวิโธติ อาห **''กายิกวาจสิกสํวเรนา''**ติฯ ยถา อภิชฺฌา โลโภ, อนภิชฺฌา อโลโภ, เอวํ **อโกธูปายาโส** อพฺยาปาโท, สํวเร สุขนฺติ **สํวโร**ติ ทฏฺฐโพฺพ, อนติโลโภ ปน สติสํวเร, อนติมาโน ญาณสํวเร สงฺคหํ คจฺฉตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิเมสุ ปน ปเทสุ เอวํ สพฺพวาเรสุ โยชนา กาตพฺพาติ สมฺพนฺโธฯ

เอวํ อาสวุปฺปตฺติ เวทิตพฺพาติ เอตฺถ วุตฺตสฺสปิ เอกชฺฌํ วุจฺจมานตฺตา **''ปุน อยํ สเงฺขปวินิจฺฉโย''**ติ วุตฺตํฯ **อสโมฺมหตฺถํ** อารมฺมณสฺสฯ **ปุริเมสุ ตาว จตูสุ** วาเรสุ **วิรมิตุํ น สโกฺกมีติ วตฺตพฺพํ**ฯ ''อตฺตาปิ มํ อุปวเทยฺยา''ติ เอตสฺส ปทสฺส อตฺถวณฺณนายํ **''น สโกฺกมี''**ติ, ''อนุวิชฺชาปิ มํ วิญฺญู ครเหยฺยุ''นฺติ เอตสฺส ปทสฺส อตฺถวณฺณนายํ **''น สโกฺกตี''ติ วตฺตพฺพํ,** อิมินา นเยน ปจฺฉิเมสุปิ จตูสุ ยถารหํ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **อติมาเน ภวาสวอวิชฺชาสวา**ติ วุตฺตํ มาเนน สห ทิฏฺฐิยา อนุปฺปชฺชนโต, อติมาโน ปน กามราเคนปิ อุปฺปชฺชเตวาติ ''อติมาเน กามาสวอวิชฺชาสวา''ติ วตฺตพฺพํ สิยา, สฺวายํ นโย วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญโยฺยติ น ทสฺสิโตฯ **ปาติโมกฺขสํวรสีลํ กถิตํ** อาทิโต จตูหิ ฉเฏฺฐน วาติ ปญฺจหิ วาเรหิ, เสเสหิ ตีหิ **ปาติโมกฺขสํวรสีเล ฐิตสฺส ภิกฺขุโน ปฏิสงฺขาปหานํ,** สเพฺพหิปิ ปน ภิกฺขุภาเว ฐิตสฺส **คิหิโวหารสมุเจฺฉโท กถิโต**ฯ ตตฺถ สพฺพตฺถ วตฺตํ ''อิทญฺจิทญฺจ มยฺหํ กาตุํ นปฺปติรูป''นฺติ ปฏิสงฺขานวเสน อกรณํ ปชหนญฺจ ปฏิสงฺขาปหานํฯ

กามาทีนวกถาวณฺณนา

๔๒. **อุปสุเมฺภยฺยา**ติ เอตฺถ **อุป**-สโทฺท สมีปโตฺถ, สุมฺภนํ วิเกฺขปนํฯ เตเนว **ตเมนนฺ**ติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห – **''ตสฺส สมีเป ขิเปยฺยา''**ติ, ตสฺส กุกฺกุรสฺส สมีเป อฏฺฐิกงฺกลํ ขิเปยฺยาติ อโตฺถฯ **นิมฺมํสตฺตา กงฺกลนฺติ วุจฺจตี**ติ อิมินา วิคตมํสาย อฏฺฐิกงฺกลิกาย อุรฏฺฐิมฺหิ วา ปิฏฺฐิกณฺฏเก วา สีสฏฺฐิมฺหิ วา กงฺกล-สโทฺท นิรุโฬฺหติ ทเสฺสติฯ **สุนิกฺกนฺตนฺ**ติ นิลฺลิขิตํ กตฺวาว นิพฺพิเสสํ ลิขิตํฯ

เอกตฺตุปฏฺฐานสฺส อชฺฌุเปกฺขนวเสน ปวตฺติยา **เอกตฺตา**ฯ เตนาห **“จตุตฺถฌานุเปกฺขา”**ติฯ ยสฺมา ปนสฺส อารมฺมณมฺปิ เอกสภาวเมว, ตสฺมา อาห **“สา หี”**ติอาทิฯ **โลกามิสสงฺขาตา**ติ อปริญฺญาตวตฺถุนา โลเกน อามสิตพฺพโต, โลเก วา อามิโสติ สงฺขํ คตาย วเสน กามคุณานํ กามภาโว จ อามิสภาโว จ, โส เอว นิปฺปริยายโต อามิสนฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ **กามคุณามิสา**ติ กามคุเณ ฉนฺทราคาฯ **คหณเฏฺฐน** ภุสํ อาทานเฏฺฐนฯ

๔๓. ฑยนํ อากาเสน คมนนฺติ อาห **“อุปฺปติตฺวา คเจฺฉยฺยา”**ติฯ คิชฺฌาทีนํ วาสิผรสุน โหตีติ อาห – **“มุขตุณฺฑเกน ฑสนฺตา ตเจฺฉยฺยุ”**นฺติฯ **วิสฺสเชฺชยฺยุ**นฺติ เอตฺถ ‘‘วิสฺสชฺชน’’นฺติ อากฑฺฒนํ อธิเปฺปตํ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ, อากฑฺฒนญฺจ อนุพนฺธิตฺวา ปาตนนฺติ อาห **“มํสเปสิํ นเขหิ กฑฺฒิตฺวา ปาเตยฺยุ”**นฺติฯ

๔๗. ปฺุริสสฺส อาโรหนโยคฺยํ **โปริเสยฺยํ**ฯ

๔๘. สมฺปนฺนํ สุนฺทรํ ผลมสฺสาติ **สมฺปนฺนผลํฯ ผลูปปนฺน**นฺติ ผเลหิ อุเปตนฺติ อาห **“พหุผล”**นฺติฯ

๕๐. **สุวิทูรวิทูเร**ติ อริยสฺส วินเย โวหารสมุเจฺฉทโต สุฏฺฐุ วิทูรภูเต เอว วิทูเร **อหํ** ฐิโตฯ กสฺสจิ นาม อตฺถสฺสปิ อชานนโต น อาชานนฺตีติ **อนาชานียา**ติ กตฺตุสาธนมสฺส ทเสฺส โนฺต **อชานนเก**ติ อชานนฺตโภชนสีเสน เตสํ ทาตพฺพปจฺจเย วทติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โปตลิยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. ชีวกสุตฺตวณฺณนา

๕๑. กุมาเรน ภโต โปสาปิโตติ กุมารภโต, กุมารภโต เอว **โกมารภจฺจ** ยถา ‘‘ภิสกฺกเมว เภสชฺช’’นฺติฯ

อารภนฺตีติ เอตฺถ **อารภ**-สโทฺท กามํ กามายูหนยญฺญฏฺฐาปนอาปตฺติอาปชฺชนวิญฺญาปนาทีสุปิ อาคโต, อิธ ปน หิํสเน อิจฺฉิตโพฺพติ อาห – **“อารภนฺตีติ ฆาเตนฺตี”**ติฯ **อุทฺทิสิตฺวา กต**นฺติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๘.๑๒; สารตฺถ. ฏี. มหาวคฺค ๓.๒๙๔) อตฺตานํ อุทฺทิสิตฺวา มารณวเสน กตํ นิพฺพตฺติตํฯ **ปฏิจฺจกมฺม**นฺติ เอตฺถ **กมฺม**-สโทฺท กมฺมสาธโน อตีตกาลิโกติ อาห – **“อตฺตานํ ปฏิจฺจ กต”**นฺติฯ **นิมิตฺตกมฺมเสฺสตํ อธิวจนํ** ‘‘ปฏิจฺจ กมฺมํ ผุสตี’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๔.๗๕) วิยฯ **นิมิตฺตกมฺมสฺสา**ติ นิมิตฺตภาเวน ลทฺธพฺพกมฺมสฺส, น กรณการาปนวเสนฯ **ปฏิจฺจกมฺมํ เอตฺถ อตฺถีติ มํสํ ปฏิจฺจกมฺมํ** ยถา ‘‘พุทฺธํ เอตสฺส อตฺถีติ พุโทฺธ’’ติฯ **เตส**นฺติ นิคณฺฐานํฯ อเญฺญปิ พฺราหฺมณาทโย ตํลทฺธิกา อเตฺถวฯ

การณนฺติ เอตฺถ ยุตฺติ อธิเปฺปตา, สา เอว จ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ‘‘ธโมฺม’’ติ วุตฺตาติ อาห – **“การณํ นาม ติโกฏิปริสุทฺธมจฺฉมํสปริโภโค”**ติฯ **อนุการณํ นาม มหาชนสฺส ตถา พฺยากรณํ** ยุตฺติยา ธมฺมสฺส อนุรูปภาวโต มํสํ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ อนุญฺญาตํ ตเถว กถนนฺติ กตฺวาฯ **ต**นฺติ ‘‘ชานํ อุทฺทิสฺสกตํ มํสํ ปริภุญฺชตี’’ติ เอวํ วุตฺตํ ปริภุญฺชนํ **เนว การณํ โหติ** สเพฺพน สพฺพํ อภาวโต สติ จ อยุตฺติยํ อธโมฺมติ กตฺวาฯ **ตถา พฺยากรณ**นฺติ ‘‘ชานํ อุทฺทิสฺสกตํ มํสํ ปริภุญฺชตี’’ติ กถนํ ยุตฺติยา ธมฺมสฺส อนนุรูปภาวโต **น อนุการณํ โหติฯ ปเรหิ วุตฺตการเณน สการโณ หุตฺวา**ติ ปเร ติตฺถิยา ‘ชาน’นฺติอาทินา ธมฺมํ กเถนฺติ วทนฺติ, เตน การณภูเตน สการโณ หุตฺวาฯ เตหิ ตถา วตฺตโพฺพ เอว **หุตฺวา ตุมฺหากํ วาโท วา**

อนุวาโท วา ‘‘มํสํ ปริภุญฺชิตพฺพ’’นฺติ ปวตฺตา ตุมฺหากํ กถา วา ปรโต ปเรหิ ตถา ปวตฺติตา ตสฺสา อนุกถา วาฯ **วิญฺญูหิ ครหิตพฺพการณ**นฺติ ติฏฺฐิยา ตาว ติฏฺฐนฺตุ, ตโต อเญฺญหิ ปณฺฑิเตหิ ครหิตพฺพการณํฯ **โกจิ น อาคจฺฉตี**ติ ครหิตพฺพตํ น อาปชฺชตีติ อโตฺถฯ **อภิภวิตฺวา อาจิกฺขนฺตี**ติ อภิภุยฺย มทฺทิตฺวา กเถนฺติ, อภิภูเตน อโกฺกสนฺตีติ อโตฺถฯ

๕๒. **การเณ**หีติ ปริโภคจิตฺตสฺส อวิสุทฺธตาเหตูหิฯ ภิกฺขุ อุทฺทิสฺสกตํ ทิฏฺฐํฯ ตาทิสมํสญฺหิ ปริโภคานารหตฺตา จิตฺตอวิสุทฺธิยา การณํ จิตฺตสํกิเลสาวหโตฯ อิทานิ ทิฏฺฐสุตปริสงฺกิตานิ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ทิฏฺฐาทีสู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตทุภยวิมุตฺตปริสงฺกิต**นฺติ ‘‘ทิฏฺฐํ สุต’’นฺติ อิมํ อุภยํ อนิสฺสาย – ‘‘กึ นุ โข อิมํ ภิกฺขุํ อุทฺทิสฺส วธิตฺวา สมฺปาทิต’’นฺติ เกวลเมว ปริสงฺกิตํฯ **สพฺพสงฺคาหโก**ติ สเพฺพสํ ติณฺณํ ปริสงฺกิตานํ สงฺคณฺหนโกฯ

มงฺคลาทีนนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน อาหุนปาหุนาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ **นิเพฺพมติกา โหนฺตี**ติ สเพฺพน สพฺพํ ปริสงฺกิตาภาวมาหฯ **อิตเรส**นฺติ อชานนฺตานํ **วฏฺฏติ,** ชานโต เอเวตฺถ อาปตฺติ โหติฯ **เตเยวา**ติ เย อุทฺทิสฺส กตํ, เตเยวฯ

อุทฺทิสฺสกตมํสปริโภคโต อกปฺปิยมํสปริโภคสฺส วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘อกปฺปิยมํสํ ปนา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ปุริมสฺมึ สจิตฺตกา อาปตฺติ, อิตรสฺมึ อจิตฺตกาฯ เตนาห – **‘‘อกปฺปิยมํสํ อชานิตฺวา ภุตฺตสฺสปิ อาปตฺติเยวา’’**ติฯ **ปริโภค**นฺติ ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ วทามีติ อโตฺถฯ

๕๓. **ตาทิสสฺสา**ติ ติโกฏิปริสุทฺธสฺส มจฺฉมํสสฺส ปริโภเคฯ **เมตฺตาวิหาริโนปี**ติ **อปิ**-สเทฺทน อเมตฺตาวิหาริโนปิฯ เมตฺตาวิหาริโน ปริโภเค สิขาปฺปตฺตา อนวชฺชตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อิธ, ชีวก, ภิกฺขู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนิยเมตฺวา**ติ อวิเสเสตฺวา สามญฺญโตฯ ยสฺมา ภควตา – ‘‘ยโต โข, วจฺฉ, ภิกฺขุโน ตณฺหา ปหีนา โหตี’’ติอาทินา มหาวจฺฉโคตฺตสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๑๙๔) อตฺตา อนิยเมตฺวา วุโตฺตฯ ตถา หิ วจฺฉโคโตฺต – ‘‘ติฏฺฐตุ ภวํ โคตโม, อตฺถิ ปน โภโต โคตมสฺส เอกภิกฺขุปิ สาวโก อาสวานํ ขยา…เป.… อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติ อาห, ‘‘อิธ, ภารทฺวาช, ภิกฺขุ อญฺญตรํ คามํ วา นิคมํ วา อุปนิสฺสาย วิหรตี’’ติอาทินา จงฺกีสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๔๓๐) อตฺตา อนิยเมตฺวา วุโตฺตฯ ตถา หิ ตตฺถ ปรโต – ‘‘ยํ โข ปน อยมายสฺมา ธมฺมํ เทเสติ, คมฺภีโร โส ธโมฺม ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สโนฺต ปณีโต อตกฺกาวจโร นิปุโณ ปณฺฑิตเวทนีโย, น โส ธโมฺม สุเทสนีโย ลุเทฺทนา’’ติอาทินา เทสนา อาคตา, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ภควตา หิ มหาวจฺฉโคตฺตสุเตฺต, จงฺกีสุเตฺต อิมสฺมิํ สุเตฺตติ ตีสุ ฐาเนสุ อตฺตานํเยว สนฺธาย เทสนา กตา’’**ติฯ **มํสูปเสจโนว อธิเปฺปโต** มจฺฉมํสสหิตสฺส อาหารสฺส ปริโภคภาวโต มจฺฉมํสสฺส จ อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ

อคถิโต อปฺปฏิพโทฺธฯ **ตณฺหามุจฺฉนายา**ติ ตณฺหายนวเสน มุจฺฉาปตฺติยาฯ **อนโชฺฌปโนฺน** ตณฺหาย อภิภวิตฺวา น อโชฺฌตฺถโฏ, คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา น สณฺฐิโตติ อโตฺถฯ เตนาห – **‘‘สพฺพํ อาลุมฺปิตฺวา’’**ติอาทิฯ อิธ อาทีนโว อาหารสฺส ปฏิกูลภาโวติ อาห **‘‘เอกรตฺติวาเสนา’’**ติอาทิฯ อยมโตฺถ อาหารปริโภโคติ อตฺถสํโยชนปริเจฺฉทิกา ‘‘ยาวเทว อิมสฺส กายสฺส ฐิติยา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๑๘๒; ม. นิ. ๑.๒๓; ๒.๒๔; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐) ปวตฺตา อาหารปฏิพทฺธฉนฺทราคนิสฺสรณภูตา ปญฺญา อสฺส อตฺถีติ **นิสฺสรณปญฺโญฯ อิทมตฺถ**นฺติ เอตมตฺถายฯ **เอวํ สเนฺต**ติ ‘‘พฺรหฺมาติ จ เมตฺตาวิหาริโน สมญฺญา’’ติ อวตฺวา เย ธมฺมา เมตฺตาวิหารสฺส ปฏิปกฺขภูตา, ตตฺถ สาวเสสํ ปหาสิ พฺรหฺมา, อนวเสสํ ปหาสิ ภควาติ สเจ เต อิทํ สนฺธาย ภาสิตํ, เอวํ สเนฺต ตว อิทํ ยถาวุตฺตวจนํ อนุชานามิ, น เมตฺตาวิหาริตา สามญฺญมตฺตโตติ อโตฺถฯ

๕๕. **“ปาฏิเยกฺก อนฺสนฺธี”**ติ วตฺวา วิสุํ อนุสนฺธิภาวํ ทเสฺสตุํ **“อิมสฺมิํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทฺวารํ ถเกตี**ติ มจฺฉมํสปริโภคานุญฺญาย อเญฺญสํ วจนทฺวารํ ปิทหติ, โจทนาปถํ นิรุนฺธติฯ กถํ **สตฺตานุทฺทยํ ทเสฺสติ**? สตฺตานุทฺทยมุเขน พาหิรกานํ มจฺฉมํสปริโภคปฏิเกฺขโป ตยิทํ มิจฺฉา, ติโกฏิปริสุทฺธเสฺสว มจฺฉมํสสฺส ปริโภโค ภควตา อนุญฺญาโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘ตีหิ โข อหํ, ชีวก, ฐาเนหิ มํสํ ปริโภคนฺติ วทามี’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๕๒)ฯ **วินเย**ปิ (ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๔๓) วุตฺตํ – ‘‘ติโกฏิปริสุทฺธํ, เทวทตฺต, มจฺฉมํสํ มยา อนุญฺญาต’’นฺติฯ ติโกฏิปริสุทฺธญฺจ ภุญฺชนฺตานํ สเตฺตสุ อนุทฺทยา นิจฺจลาฯ **“สตฺตานุทฺทยํ ทเสฺสตี”**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **“สเจ หี”**ติอาทิมาหฯ

ปฐเมน การเณนาติ เทสนาวเสนปิ ปโยควเสนปิ ปฐเมน ปรูปฆาตเหตุนาฯ **กฑฺฒิโต** โส ปาโณฯ **คเลน ปเวเธเนฺตนา**ติ โยตฺตคเลน กรเณน อสยํหมาเนนฯ **พหุํ ปุญฺญเมว โหติ** อาสาทนาเปกฺขาย อภาวโต, หิตชฺฌาสยตฺตา วาติ อธิปฺปาโยฯ **เอสาหํ, ภเนฺต**ติอาทิ กสฺมา วุตฺตํ, สรณคมนวเสเนว คหิตสรโณติ โจทนํ สนฺธายาห **“อย”**นฺติอาทิฯ **โอคาหโนฺต**ติอาทิ โต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา สุตฺตํ อนุสฺสรโนฺต อตฺถํ อุปธาเรโนฺตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ชีวกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. อุปาลิสุตฺตวณฺณนา

๕๖. ปาวารํ ปารุปตีติ ปาวาริโก, อิทํ ตสฺส กุลสมุทาคตํ นามํ, โส ปน มหทฺธโน มหาโภโค นคเร เสฎฺฐิฎฺฐาเน ฐิโตฯ เตนาห **“ทุสฺสปาวาริกเสฎฺฐิโน”**ติฯ **ทีฆตฺตา** ทีฆตมตฺตาฯ โส กิร ปมาณโต อุปวจฺฉยโต ทิยฑฺฒรตนํ อติกฺกมฺม ฐิโตฯ **เอวํลทฺธนาโม**ติ ‘‘ทีฆตปสฺสี’’ติ ลทฺธสมเญฺญฯ **พาหิรายตเน**ติ ติตฺถิยสมเย **ปิณฺฑปาโตติ โวหาโร นตฺถิ,** ตสฺมา สาสนโวหาเรน **“ปิณฺฑปาตปฺปฏิกฺกโนฺต”**ติ วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

ทเสฺสตีติ เทเสติฯ **ฐเปตี**ติ อญฺญมญฺญสงฺกรโต ววตฺถเปติฯ **กิริยายา**ติ กรเณนฯ **ปวตฺติยา**ติ ปวตฺตเนนฯ **ทณฺฑานิ ปญฺญเปตี**ติ เอตฺถ กสฺมา ภควตา อาทิโตว ตถา น ปุจฺฉิตนฺติ? ยสฺมา สา ตสฺมิํ อเตฺถ สภาวนิรุตฺติ น โหติ, สาสเน โลเก สมยนฺตเรสุ จ ตาทิโส สมุทาจาโร นตฺถิ, เกวลํ ปน ตเสฺสว นิคณฺฐสฺสสายํ โกฏฺฐาลกสทิโส สมุทาจาโรติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“กมฺมานิ ปญฺญเปติ”** อิเจฺจวาหฯ **อจิตฺตก**นฺติ จิตฺตรหิตํ, จิเตฺตน อสมุฏฺฐาปิตนฺติ อโตฺถฯ กถํ ปน ตทุภยสฺส จิเตฺตน วินา สมฺภโวติ โจทนํ สนฺธาย ตตฺถ นิทสฺสนมาห **“ยถา กิรา”**ติ อาทิฯ **ปฏิวิภตฺตาน**นฺติ อตฺถโต ภินฺนานํฯ **ปฏิวิสิฏฺฐาน**นฺติ วิเสสนปทวเสน สทฺทโตปิ ภินฺนานํฯ **วจนํ ปติฏฺฐเปตุกาโม**ติ ทีฆตปสฺสิโน ยถาวุตฺตวจนํ ปติฏฺฐเปตุกาโมฯ ตสฺมิญฺหิ ปติฏฺฐาปิเต เตนปฺปสเงฺคน อาคโต, อุปาลิ คหปติ ตสฺมิํ ปเทเส ธมฺมํ ทิสฺวา สาสเน อภิปฺปสีทิสฺสติฯ

กถา เอว อุปริ วาทาโรปนสฺส วตฺถุภาวโต **กถาวตฺถุ**ฯ **กถายํ ปติฏฺฐเปสี**ติ กถาวตฺถุสฺมิํ, ตทเตฺถ วา ปติฏฺฐเปสิฯ ยถา ตํ วาทาโรปนภเยน น อวชานาติ, เอวํ ตสฺสํ กถายํ, ตสฺมิํ วา อเตฺถ ทีฆตปสฺสิํ ยาวตติยํ วาเท ปติฏฺฐเปสิฯ **วาท**นฺติ โทสํฯ

๕๗. อิทานิ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมมฺปิ คเหตฺวา กายกมฺมาทิวเสน สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ติวิธํ กายทุจฺจริตํ กายกมฺมํ นามา**ติอาทิ ‘‘กมฺมสฺส กิริยายา’’ติ ปาฬิยํ อกุสลกมฺมสฺส อธิคตตฺตา วุตฺตํ, ปุเพฺพ ปน **อฏฺฐกามาวจรกุสลเจตนา**ติอาทิ

สาวชฺชํ อนวชฺชญฺจ สามญฺญโต เอกชฺฌํ กตฺวา ทสฺสิตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ เจตนา น คหิตาติ อาห **“อิมสฺมึ สุเตฺต กมฺมํ ธุร”**นฺติฯ กายกมฺมาทิเภทํ กมฺมเมว **ธุรํ** เชฏฺฐกํ ปุพฺพงฺคมํ, น เจตนามตฺตเมวฯ **เอวมาคเตปี**ติ กมฺมานีติ เอวํ นาเมน อาคเตปิ เจตนา ธุรํ, ตตฺถ เจตนํ เชฏฺฐกํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ กถํ ปน ตตฺถ กมฺมนฺติ วา กมฺมานีติ วา อาคเต เตสํ เจตนาย ธุรภาโวติ อาห **“ยตฺถ กตฺถจิ…เป…. ลภตี”**ติฯ ตตฺถ **ยตฺถ กตฺถจี**ติ ยสฺมึ กิสฺมิญฺจิ ทฺวาเรฯ **สา วุตฺตาวา**ติ สา เจตนา วุตฺตาว, ยา กายสงฺขาราทิปริยาเยน (ยสฺส กสฺสจิ กมฺมสฺส กายทฺวาราทีสุ ปวตฺตาปนเจตนา) สมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ตทเคฺคน โลกิยาปิ โลกุตฺตราปิ กมฺมเมว, อภิชฺฌาทโย ปน เจตนาปกฺขิกาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มหนฺตนฺติ กฏุกผลํฯ **น กิลมติ** สปฺปาฏิหาริยตฺตา ปฏิญฺญายฯ อิทานิ เตสํ สปฺปาฏิหาริยตํ ทเสฺสตุํ **“ตถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ อกุสลํ ปตฺวา กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มหนฺตนฺติ วทโนฺต น กิลมติ, อถ กสฺมา ภควา อิธ อกุสลํ มโนกมฺมํ มหาสาวชฺชํ กเถสีติ อาห **“อิมสฺมึ ปน ฐาเน”**ติอาทิฯ ยาวตติยํ ปติฏฺฐาปนมเตฺตน **คตมคฺคํ ปฏิปชฺชโนฺต**ฯ เตนาห **“กิญฺจิ อตฺถนิปฺผตฺตึ อปสฺสโนฺตปี”**ติฯ

๕๘. นิวาสฏฺฐานภูโต พาลโก เอติสฺสา อตฺถีติ **พาลกินี**ฯ สตฺถุปฏิญฺญาตตาย นิคณฺฐานํ มหาติ สมฺภาวิตตฺตา **มหานิคโณฺฐ**ฯ

๖๐. อาวเฏฺฏติ ปุริมาการโต นิวเตฺตติ อตฺตโน วเส วเตฺตติ เอตายาติ **อาวฏฺฏนี,** มายาฯ เตนาห **“อาวเฏฺฏตฺวา คหณมาย”**นฺติฯ สตฺถุปฏิญฺญานํ พุทฺธทสฺสเน จิตฺตเมว น อุปฺปชฺชติ, อยเมตฺถ ธมฺมตาฯ สเจ ปน โส ตํ ปฏิญฺญํ อปฺปหาย พุทฺธานํ สมฺมุขีภาวํ อุปคเจฺฉยฺย, สตฺตธา มุทฺธา ผเลยฺย, ตสฺมา ภควา ‘‘มา อยํ พาโล วินสฺสี’’ติอาทิโตว ยถา สมฺมุขีภาวํ น ลภติ, ตถา กโรติฯ สฺวายมโตฺถ **ปาถิกปุตฺตสมาคเมน** ทีเปตโพฺพฯ ทสฺสนสมฺปตฺตินิยามมาห **“ตถาคตํ หี”**ติอาทิฯ **อาคมา นุ โข อิธ** ตุมฺหากํ สนฺติกํฯ

๖๑. **วจีสเจฺจ ปติฏฺฐหิตฺวา**ติ ยถาปฏิญฺญาตาย ปฏิญฺญาย ฐตฺวาฯ

๖๒. สีโตทเก อมตา ปาณา ปานกาเล ปน มรนฺติ, เตปิ เตน สีโตทกปริโภเคน มาริตา โหนฺติ, ตสฺมา ตปสฺสินา นาม สเพฺพน สพฺพํ สีโตทกํ น ปริภุญฺชิตพฺพนฺติ เตสํ ลทฺธิฯ ปากติกํ วา อุทกํ สโตฺตติ ปุราตนานํ นิคณฺฐานํ ลทฺธิฯ เตนาห **“สตฺตสญฺญาย สีโตทกํ ปฏิกฺขิปนฺตี”**ติฯ เตสํ ตํ อธุนาตนนิคณฺฐานํ วาเทน วิรุชฺฌติฯ เต หิ ปถวีอาทินวปทตฺถโต อญฺญเมว ชีวิตํ ปฏิชานนฺติฯ จิเตฺตน สีโตทกํ ปาตุกาโม ปริภุญฺชิตุกาโม โหติ โรเค ฐตฺวาปิ สตฺตานํ จิตฺตสฺส ตถา น วิตฺตตาฯ เตนาห – **“เตนสฺส มโนทโณฺฑ ตเตฺถว ภิชฺชตี”**ติฯ **เตนา**ติ สีโตทกํ ปาตุํ ปริภุญฺชิตุญฺจ อิจฺฉเนนฯ **อสฺสา**ติ ยถาวุตฺตสฺส นิคณฺฐสฺสฯ **ตเตฺถวา**ติ ตถาจิตฺตุปฺปาทเน เอวฯ ***ภิชฺชติ*** สํวรสฺส วิโกปิตตฺตาฯ ตถาภูโต โส นิคโณฺฐ สีโตทกํ เจ ลเภยฺย, กติปยํ กาลํ ชีเวยฺย, อลาเภน ปน ปริสุสฺสมานกโณฺฐฏฺฐตาลุชิวฺหาอาทิโก สพฺพโส ปริทาหาภิภูโต มเรยฺยฯ เตนาห – **“สีโตทกํ อลภมาโน กาลํ กเรยฺยา”**ติฯ กสฺมา? ยสฺมา สีโตทกํ ปิวาย สนฺนิสฺสิตจิตฺตสฺส มรณํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“มโนทโณฺฑ ปน ภิโนฺนปิ จุติมฺปิ อากฑฺฒตี”**ติฯ ยสฺมา ปน ตถาภูตจิตฺตสฺส นิคณฺฐสฺส มโนสเตฺตสุ นาม เทเวสุ อุปฺปตฺติ โหตีติ ติตฺถิยานํ ลทฺธิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“มโนทโณฺฑ ปน ภิโนฺนปิ ปฏิสนฺธิมฺปิ อากฑฺฒตี”**ติฯ **อิตี**ติ เอวํ ‘‘อิธาสฺส นิคโณฺฐ’’ติอาทิอาการเนฯ **นนฺ**ติ อุปาลึ คหปตึฯ **มหโนฺตติ วทาเปสิ** ‘‘มโนปฏิพโทฺธ กาลงฺกโรตี’’ติ วทโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ

อุปาสกสฺสาติ อุปาลิสฺส คหปติสฺสฯ **มุจฺฉาวเสนา**ติอาทินา อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ มโนทณฺฑสฺส มหนฺตตํ วิภาเวติฯ **จิตฺตสนฺตติปฺปวตฺติมเตฺตเนวา**ติ วินา กายทเณฺฑน วจีทเณฺฑน จ เกวลํ จิตฺตสนฺตติปฺปวตฺติมเตฺตนฯ **ภิชฺชิตฺวาปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สเทฺทน อภิชฺชิตฺวาปิฯ **อนิยฺยานิกา**ติ อปฺปาฏิหีรา, อยุตฺตาติ อโตฺถฯ **สลฺลเกฺขสิ** อุปาสโกติ วิภตฺตึ วิปริณาเมตฺวา โยชนาฯ **ปญฺหปฏิภานานี**ติ ญาตุํ อิจฺฉิเต อเตฺถ อุปฺปชฺชนกปฏิภานานิฯ

''มโนปฏิพโทฺธ กาลํ กโรตี''ติ วทเนฺตน อตฺถโต มโนทณฺฑสฺส ตทุตฺตรภาโว ปฏิญฺญาโต โหตีติ อาห **''อิทานิ มโนทโณฺฑ มหโนฺตติ อิทํ วจน**''นฺติฯ ตถา เจว วุตฺตํ – ''มโนทโณฺฑว พลวา มหโนฺตติ วทาเปสี''ติฯ

๖๓. ปาณาติปาตาทิโต ยมนํ ยาโม, จตุพฺพิโธ ยาโม จตุยาโม, จตุยามสงฺขาเตน สํวเรน สํวุโต **จาตุยามสํวรสํวุโต**ฯ อฎฺฐกถายํ ปน ยาม-สเทฺท โกฏฺฐาสปริยาโยติ **''อิมินา จตุโกฏฺฐาเสนา''**ติ วุตฺตํฯ ปิยชาติกํ รูปาทิอารมฺมณํ ราควเสน พาเลหิ ภาวนียตฺตา ''ภาวิต''นฺติ วุจฺจตีติ อาห **''ภาวิตนฺติ ปญฺจ กามคุณา''**ติฯ

โย สพฺพํ ปาปํ อาสวญฺจ วาเรตีติ สพฺพวารี, ตสฺส นวสุ ปทเตฺถสุ สตฺตโม ปทโตฺถ, เตน สพฺพวารินา ปาปํ วาริตฺวา ฐิโตติ **สพฺพวาริวาริโต** ฯ เตนาห **''สเพฺพน ปาปวารเณน วาริตปาโป''**ติฯ ตโต เอว สพฺพสฺส วาริตพฺพสฺส อาสวสฺส ธุนนโต **สพฺพวาริธุโต**ฯ วาริตพฺพสฺส นิวารณวเสน สพฺพวาริโน ผุโฏ ผุสิโตติ **สพฺพวาริผุโฏฯ สงฺฆาต**นฺติ สหสา หนนํ, อสเญฺจตนิกวธนฺติ อโตฺถฯ **กตรสฺมิํ โกฏฺฐาเส**ติ ตีสุ ทณฺฑโกฏฺฐาเสสุ กตรโกฏฺฐาเสฯ

๖๔. ขลิยติ สมาทิยตีติ **ขลํ,** ราสีติ อาห – **''เอกํ มํสขลนฺติ เอกํ มํสราสิ''**นฺติฯ วิชฺชาธรอิทฺธิยา **อิทฺธิมา**ฯ สา ปน อิทฺธิ ยสฺมา อานุภาวสมฺปนฺนเสฺสว อิชฺฌติ, น ยสฺส กสฺสจิฯ ตสฺมา อาห **''อานุภาวสมฺปโนฺน''**ติฯ วิชฺชานุภาววเสเนว **อานุภาวสมฺปโนฺนฯ จิเตฺต วสีภาวปฺปโตฺต** อานุภาวาย เอว วิชฺชาย ปคุณภาวาปาทเนนฯ เอเตน วสีภาวํ โลกิยสมญฺญาวเสน ภควา อุปาลิํ คหปติํ ปญฺญเปตุกาโม เอวมาหฯ โลกิกา หิ ''ภาวนามยอิทฺธิยา อิทฺธิมา เจโตวสีภาวปฺปโตฺต ปรูปฆาตํ กโรตี''ติ มญฺญนฺติฯ ตถา หิ เต อิสโย ปเรสํ สํวเณฺณนฺติ, อิสีนํ อานุภาวํ กิเตฺตนฺติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสตีติฯ

๖๕. **อรญฺญเมว หุตฺวา**ติ สพฺพโส อรญฺญเมว หุตฺวาฯ อรญฺญภาเวน **อรญฺญํ ชาตํ,** น นามมเตฺตนฯ **อิสีนํ อตฺถายา**ติ อิสีนํ อาสาทนตฺถายฯ

โคธาวรีตีรโต นาติทูเรฯ **อุสูยมาโน**ติ ''น มํ เอส ชโน ปริวาเรตี''ติ อุสูยํ กโรโนฺตฯ **กิลิโฏฺฐ วตา**ติ ปงฺกทนฺตรชสิรตาทีหิ กิลิฏฺฐสรีโรฯ **อนญฺชิตมณฺฑิโต**ติ อนญฺชิตกฺขิโก สเพฺพน, สพฺพํ อมณฺฑิโต จฯ ตสฺมิํ กาเล ''กาลเสฺสว อกฺขีนํ อญฺชนํ มงฺคล''นฺติ มนุสฺสานํ ลทฺธิ, ตสฺมา อนญฺชนํ วิสุํ คหิตํฯ

ราชา ตสฺส วจนํ คเหตฺวาติ ''เวเทสุ อีทิสํ อาคตํ ภวิสฺสตีติ เอวํ, ภเนฺต''ติ ราชา ตสฺส ปุโรหิตสฺส วจนํ คเหตฺวาฯ **อุสฺมชาตหทโย**ติ อุตฺตตฺตหทโยฯ นาสิกานํ อปฺปโหเนฺต **มุเขน อสฺสสโนฺต**ฯ

วิชิตชเยหิ อาคนฺตฺวา นกฺขตฺตยุตฺตํ อาคเมเนฺตหิ นิสีทิตพฺพฎฺฐานํ **ชยขนฺธาวารฏฺฐานํ**ฯ อุทกวุฏฺฐิปาตนาทิ ตสฺมิํ ปาปกเมฺม อสมงฺคิภูตานมฺปิ สมนุญฺญตาย อโนฺตกรณตฺถํ

กตํฯ **กตภณฺฑวุฏฺฐี**ติ อาภรณวสฺสํฯ มหาชโน สมนฺโญฺญ ชาโตติ โยชนาฯ **มาตุโปสกรา โม**ติ มาตริ สมฺมาปฏิปนฺโน ราโม นาม เอโก ปุริโสฯ **อสมงฺคิภูตาน**นฺติ อสมนฺญฺญานํฯ

อวกิริยาติ อสฺสุสฺสตํ ปฏิจฺจฯ **ผุลิงฺคานี**ติ อคฺคิกณานิฯ **ปตนฺติ กาเย**ติ กาเย อิโต จิโต นิปตนฺติฯ เอเต กิร นิรยํ วิวริตฺวา มหาชนสฺส ทเสฺสนฺติฯ

ยถาผาสุกฏฺฐานนฺติ มยํ กญฺจิปิ เทสํ อุทฺทิสฺส น คจฺฉาม, ยตฺถ ปน วสนฺตสฺส ปพฺพชิต สฺส ผาสุ โหติ, ตํ ยถาผาสุกฏฺฐานํ คจฺฉามาติ อธิปฺปาโยฯ **สงฺฆา**ติ สํหตาฯ **คณา**ติ ตํตํเสณิ ภาเวน คณิตพฺพตาย คณาฯ **คณีภูตา**ติ เอกชฺฌาสยา หุตฺวา ราสิภูตาฯ **อทินฺนาทาน**นฺติอา ทีสุปิ นิรเย ปจฺจิตฺวา มนุสฺสโลกํ อาคตสฺส วิปากาวเสเสนาติ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ

ปคฺคณฺหิสฺสามีติ สมฺภาวนํ อุปฺปาเทสฺสามิฯ **เนสํ กตฺตพฺพ**นฺติ จินฺเตสีติ โยชนาฯ กึ จินฺเตสิ? อาฆาตํ อุปฺปาเทตฺวา อนตฺถกรณูปายํฯ เตนาห **“โส ธมฺมกถาปริโยสาเน”**ติอาทิฯ **นาคพลปิจฺฉิลฺลาทีน**นฺติ นาคพลสาสปอโงฺกลเตลกณิการนิยฺยาสาทีนํ จิกฺขลฺลานํฯ **วิเหฐยึสุ** นิรยาทิกถาหิ ฆเฏฺฏนฺตาฯ **ฉทฺวาราารมฺมเณ**ติ จกฺขาทีนํ ฉนฺนํ ทฺวารานํ อารมฺมณภูเต รูปาทิวิสเยฯ

นว วุฏฺฐิโยติ อุทกวุฏฺฐิ สุมนปุปฺผวุฏฺฐิ มาสกวุฏฺฐิ กหาปณวุฏฺฐิ อาภรณวุฏฺฐิ อาวุธวุฏฺฐิ องฺคารวุฏฺฐิ ปาสาณวุฏฺฐิ วาลิกาวุฏฺฐีติ อิมา นว วุฏฺฐิโยฯ **อวณฺจยี**ติ สกฺการํ กโรนฺโต วิย หุตฺวา อสกฺการํ กโรนฺโต อนตฺถจรเณน วญฺจยิฯ **อทูสเก**ติ อนปราเธฯ

‘‘ทิฏฺฐมงฺคลิกา พฺราหฺมณกญฺญา’’ติ ชาตกฏฺฐกถาทีสุ (ชา. อฏฺฐ. ๔.๑๕.มาตงฺคชาตก วณฺณนา) อาคตํ, อิธ ปน ‘‘เสฏฺฐิธีตา’’ติฯ **วาเรยฺยตฺถายา**ติ อาวาหตฺถาย, **อสฺสา**ติ เปสิต ปุคฺคลสฺสฯ ตาทิเสน นีจกุลสํวตฺตนิเยน กมฺมุนา ลโทฺธกาเสน **จณฺฑาลโยนิยํ นิพฺพโตฺต**ฯ

จมฺมเคเหติ จเมฺมน ฉาทิเต เคเหฯ **มาตโงฺคเตฺววสฺส นามํ อโหสิ** ชาติสมุทาคตํฯ **ต**นฺติ ฆณฺฏํฯ **วาเทโนฺต** ตาลเนน สทฺทํ กโรนฺโตฯ **มหาปถํ ปฏิปชฺชิ** ทิฏฺฐมงฺคลิกาย เคหทฺวารสมีเปนฯ

ตสฺสา เวยฺยาวจฺจกรา เจว **อุปฏฺฐากมนุสฺสา** ปฏิพทฺธา จ **สุราโสณฺฑาทโย** ชาณุกปฺปราทีหิ สุโกฏฺฏิตํ โกฏฺฏิตภาเวน มุจฺฉํ อาปนฺนตฺตา **มโตติ สญฺญาย ฉเฑฺฑสุํ**ฯ

อถ โพธิสโตฺต อายุอวเสสสฺส อตฺถิตาย มนฺทมเนฺท วาเต วายเนฺต จิเรน สญฺญํ ปฏิลภิฯ เตนาห **“มหาปุริโส”**ติอาทิฯ **เคหงฺคเณ**ติ เคหสฺส มหาทฺวารโต พหิ วิวฏงฺคเณฯ **ปติโต**ติ ปาตํ กตฺวา อิจฺฉิตตฺถนิปฺผตฺตึ อนฺตรํ กตฺวา อนุปฺปเวเสน นิปนฺโนฯ **ทิฏฺฐมงฺคลิกายา**ติ ทิฏฺฐมงฺคลิกาการเณนฯ

ยสนฺติ วิภวํ กิตฺติสทฺทญฺจฯ **จนฺท**นฺติ จนฺทมณฺฑลํ, จนฺทวิมานนฺติ อโตฺถฯ **อุจฺฉิฏฺฐเคเห**ติ ปเรหิ ปริภุตฺตเคเหฯ **มณฺฑเป**ติ นครมเชฺฌ มหามณฺฑเปฯ

ขีรมณิมูลนฺติ ขีรมูลํ, ปาเทสุ พทฺธมณิมูลญฺจฯ **ยาวตา วาจุคฺคตา ปริยตฺตี**ติ ยตฺตโก มนุสฺสวจีทฺวารโต อุคฺคโต นิกฺขโนฺต ปวโตฺต, ยํกิญฺจิ วจีมยนฺติ อโตฺถฯ **อากาสงฺคเณ**ติ วิวฏงฺคเณฯ

ทุมฺมวาสีติ ธูโม ธูสโร, อนญฺชิตามณฺฑิโตติ อธิปฺปาโยฯ **โอตลฺลโก**ติ นิหีนชฺฌาสโย, อปฺปานุภาโวติ อโตฺถฯ **ปฏิมุญฺจ กเณฺฐ**ติ ยาว คลวาฏกา ปารุปิตฺวาฯ **โก เร ตุวํ**นฺติ อเร โก นาม ตุวํฯ

ปกตนฺติ ปฏิยตฺตํ นานปฺปการโต อภิสงฺขตํฯ **อุตฺติฏฺฐปิณฺฑ**นฺติ อนฺตรฆรํ อุปคมฺม ฐตฺวา ลทฺธพฺพปิณฺฑํ, ภิกฺขาหารนฺติ อโตฺถฯ **ลภต**นฺติ ลจฺฉตุฯ **สปาโก**ติ มหาสโตฺต ชาติวเสน ยถาภูตํ อตฺตานํ อาวิกโรติฯ

อตฺถตฺถิตํ สทฺทหโตติ สมฺปรายิกสฺส อตฺถสฺส อตฺถิภาวํ สทฺทหนฺตสฺสฯ **อเปหี**ติ อปคจฺฉฯ **เอโตฺต**ติ อิมสฺมา ฐานาฯ **ชมฺมา**ติ ลามกฯ

อนูปเขเตฺตติ อชงฺคเล อุทกสมฺปเนฺน เขเตฺต ผลวิเสสํ ปจฺจาสีสนฺตาฯ **เอตาย สทฺธาย ททาหิ ทาน**นฺติ นินฺนํ ถลญฺจ ปูเรเนฺต เมโฆ วิย คุณวเนฺต นิคฺคุเณ จ ทานํ เทหิ, เอวํ เทเนฺต จ **อเปฺปว อาราธเย ทกฺขิเณเยฺยติฯ ทกฺขิเณเยฺย**ติ สีลาทิคุณสมนฺนาคเตฯ

ตานีติ เต พฺราหฺมณาฯ **เวณุปทเรนา**ติ เวฬุวิลีเวนฯ

คิริํ นเขน ขณสีติ ปพฺพตํ อตฺตโน นเขน ขณโนฺต วิย อโหสิฯ **อโย**ติ กาลโลหํฯ **ปทหสี**ติ อภิภวสิ, อตฺตโน สรีเรน อภิภวโนฺต วิย อโหสิฯ

อาเวธิตนฺติ จลิตํ วิปริวเตฺตตฺวา ฐิตํฯ **ปิฏฺฐิโต**ติ ปิฏฺฐิปเสฺสนฯ **พาหุํ ปสาเรติ อกมฺมเนยฺย**นฺติ อกมฺมกฺขมํ พาหุทฺวยํ ถทฺธํ สุกฺขทณฺฑกํ วิย เกวลํ ปสาเรติ, น สมิเญฺชติ, **เสตานิ อกฺขีนิ** ปริวตฺตเนน กณฺหมณฺฑลสฺส อทิสฺสนโตฯ

ชีวิตนฺติ ชีวนํฯ

เวหายสนฺติ อากาเสฯ **ปถทฺธุโน**ติ ปถภูตทฺธุโน วิยฯ

สญฺญมฺปิ น กโรตีติ ‘‘อิเม กุลปฺปสุตา’’ติ สญฺญามตฺตมฺปิ น กโรติฯ **ทนฺตกฏฺฐกุจฺฉิฏฺฐก**นฺติ ขาทิตทนฺตกฏฺฐตฺตา วุตฺตํฯ **เอตเสฺสว อุปริ ปติสฺสติ** อปฺปทุฏฺฐปโทสภาวโต, มหาสตฺตสฺส ตทา อุกฺกํสคตเขตฺตภาวโตฯ **อิทฺธิวิสโย นาม อจิเนฺตเยฺย,** ตสฺมา กถํ สูริยสฺส อุคฺคนฺตุํ นาทาสีติ น จิเนฺตตพฺพํฯ **อรุณุคฺคํ น ปญฺญายตี**ติ ตสฺมิํ ปเทเส อรุณปภา น ปญฺญายติ, อนฺธกาโร เอว โหติฯ

ยกฺขาวโฏฺฐ นุ โข อยํ กาลวิปริยาโยฯ **มหาปญฺญ**นฺติ มหนฺตานํ ปญฺญานํ อธิฏฺฐานภูตํฯ **ชนปทสฺส มุขํ ปสฺสถา**ติ อิมสฺส ชนปทวาสิโน ชนสฺส อุปทฺทเวน มงฺกุภูตํ มุขํ ปสฺสถฯ

เอตสฺส กถา เอตเสฺสว อุปริ ปติสฺสตีติ ยาหิ เตน ปารมิตาปริภาวนสมิทฺธาหิ นานาสมาปตฺติวิหารปริปูริตาหิ สีลทิฏฺฐิสมฺปทาหิ สุสงฺขตสนฺตาเน มหากรุณาธิวาเส มหาสเตฺต อริยูปวาทกมฺมอภิสปสงฺขาตา ผรุสวาจา ปวตฺติตา, สา อภิสปิ ตสฺส เขตฺตวิเสสภาวโต ตสฺส จ อชฺฌาสยผรุสตาย ทิฏฺฐธมฺมเวทนิยกมฺมํ หุตฺวา สเจ โส มหาสตฺตํ น ขมาเปติ, สตฺตเม ทิวเส วิปจฺจนสภาวํ ชาตํ, ขมาปิเต ปน มหาสเตฺต ปโยคสมฺปตฺติ ปฏิพาหิตตฺตา อวิปากธมฺมตํ อาปชฺชติ อโหสิกมฺมภาวโตฯ อยญฺหิ อริยูปวาทปาปสฺส ทิฏฺฐธมฺมเวทนิยสฺส ธมฺมตา, เตน

วุตฺตํ ‘เอตสฺส กถา เอตเสฺสว อุปริ ปติสฺสตี’ติอาทิฯ มหาสโตฺต ปน ตํ ตสฺส อุปริ ปติตุํ น อทาสิ, อุปาเยน โมเจสิฯ เตน วุตฺตํ **จริยาปิฏเก** (จริยา. ๒.๖๔) –

> ‘‘ยํ โส ตทา มํ อภิสปิ, กุปิโต ทุฏฺฐมานโส;
> ตเสฺสว มตฺถเก นิปติ, โยเคน ตํ ปโมจยิ’’นฺติฯ

ยญฺหิ ตตฺถ สตฺตเม ทิวเส โพธิสเตฺตน สูริยุคฺคมนนิวารณํ กตํ, อยเมตฺถ โยโคติ อธิเปฺปโตฯ โยเคน หิ อุพฺพฬฺหา สราชิกา ปริสา นครวาสิโน เนคมา เจว ชานปทา จ โพธิสตฺตสฺส สนฺติกํ ตาปสํ อาเนตฺวา ขมาเปสุํฯ โส จ โพธิสตฺตสฺส คุเณ ชานิตฺวา ตสฺมิํ จิตฺตํ ปสาเทสิฯ ยํ ปนสฺส มตฺถเก มตฺติกาปิณฺฑสฺส ฐปนํ, ตสฺส จ สตฺตธา ผาลนํ กตํ, ตํ มนุสฺสานํ จิตฺตานุรกฺขณตฺถํฯ อญฺญถา หิ – ‘‘อิเม ปพฺพชิตา สมานา จิตฺตสฺส วเส วตฺตนฺติ, น ปน จิตฺตํ อตฺตโน วเส วตฺตาเปนฺตี’’ติ มหาสตฺตมฺปิ เตน สทิสํ กตฺวา คเณฺหยฺยุํ, ตทสฺส เตสํ ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายาติฯ เตนาห **‘‘อถสฺสา’’**ติอาทิฯ

โลหกูฏวสฺสนฺติ อยคุฬวสฺสํฯ ตทา หิ รตนมตฺตานิ ทิยฑฺฒรตนมตฺตานิปิ ติขิณํสานิ อยคุฬมณฺฑลานิ อิโต จิโต จ นิปตนฺตา มนุสฺสานํ สรีรานิ ขณฺฑขณฺฑกานิ อกํสุฯ **กลลวสฺส**นฺติ ตนุกกทฺทมปฏลกทฺทมํฯ **อุปหจฺจา**ติ อาฆาเฏตฺวาฯ **ตเทว** มชฺฌารญฺญํฯ

๖๗. อนุวิจฺจการนฺติ อนุวิจฺจกรณํฯ การเณหิ ทฺวีหิ อนิยฺยานิกสาสเน ฐิตานํ อตฺตโน สาวกตฺตํ อุปคเต ปคฺคหนิคฺคหานิ ทเสฺสตุํ **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๖๙. อนุปุพฺพิํ กถนฺติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๗๕-๗๖; อ. นิ. ฏี. ๓.๘.๑๒) อนุปุพฺพิยา อนุปุพฺพํ กเถตพฺพกถํ, กา ปน สา? ทานาทิกถาฯ **ทานกถา** ตาว ปจุรชเนสุปิ ปวตฺติยา สพฺพสาธารณตฺตา สุกรตฺตา สีเล ปติฏฺฐานสฺส อุปายภาวโต จ อาทิโตว กถิตา ฯ ปริจฺจาคสีโล หิ ปุคฺคโล ปริคฺคหวตฺถูสุ นิสฺสงฺคภาวโต สุเขเนว สีลานิ สมาทิยติ, ตตฺถ จ สุปฺปติฏฺฐิโต โหติฯ สีเลน ทายกปฏิคฺคหณวิสุทฺธิโต ปรานุคฺคหํ วตฺวา ปรปีฬานิวตฺติวจนโต, กิริยธมฺมํ วตฺวา อกิริยธมฺมวจนโต, โภคยสสมฺปตฺติเหตุํ วตฺวา ภวสมฺปตฺติเหตุวจนโต จ ทานกถานนฺตรํ **สีลกถา** กถิตาฯ ตญฺจ สีลํ วฏฺฏนิสฺสิตํ, อยํ ภวสมฺปตฺติ ตสฺส ผลนฺติ ทสฺสนตฺถํ, อิเมหิ จ ทานสีลมเยหิ ปณีตจริยเภทภินฺเนหิ ปุญฺญกิริยวตฺถูหิ เอตา จาตุมหาราชิกาทีสุ ปณีตตราทิเภทภินฺนา อปริเมยฺยา โภคภวสมฺปตฺติโยติ ทสฺสนตฺถํ ตทนนฺตรํ **สคฺคกถา**ฯ สฺวายํ สโคฺค ราคาทีหิ อุปกฺกิลิโฏฺฐ สพฺพทา อนุปกฺกิลิโฏฺฐ อริยมโคฺคติ ทสฺสนตฺถํ สคฺคานนฺตรํ **มโคฺค,** มคฺคญฺจ กเถเนฺตน ตทธิคมูปายสนฺทสฺสนตฺถํ สคฺคปริยาปนฺนาปิ ปเคว อิตเร สเพฺพปิ กามา นาม พหุวาทีนวา อนิจฺจา อทฺธุวา วิปริณามธมฺมาติ กามานํ **อาทีนโวฯ** หีนา คมฺมา โปถุชฺชนิกา อนริยา อนตฺถสญฺหิตาติ เตสํ **โอกาโร** ลามกภาโว, สเพฺพปิ ภวา กิเลสานํ วตฺถุภูตาติ ตตฺถ **สํกิเลโส**ฯ สพฺพโส กิเลสวิปฺปมุตฺตํ นิพฺพานนฺติ **เนกฺขเมฺม อานิสํโส** จ กเถตโพฺพติ อยมโตฺถ **มคฺคนฺตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ

สุขานํ นิทานนฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกานํ สมฺปรายิกานํ นิพฺพานสญฺหิตานญฺจาติ สเพฺพสมฺปิ สุขานํ การณํฯ ยญฺหิ กิญฺจิ โลเก โภคสุขํ นาม, ตํ สพฺพํ ทานนิทานนฺติ ปากโฏ อยมโตฺถฯ ยํ ปน ฌานวิปสฺสนามคฺคผลนิพฺพานปฏิสํยุตฺตํ สุขํ, ตสฺสปิ ทานํ อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติเยวฯ **สมฺปตฺตีนํ มูล**นฺติ ยา อิมา โลเก ปเทสรชฺชสิริสฺสริยสตฺตรตนสมุชฺชลจกฺกวตฺติสมฺปทาติ เอวํปเภทา มานุสิกา สมฺปตฺติโย, ยา จ จาตุมหาราชาทิคตา ทิพฺพา สมฺปตฺติโย, ยา วา ปนญฺญาปิ สมฺปตฺติโย, ตาสํ สพฺพาสํ อิทํ มูลการณํฯ **โภคาน**นฺติ ภุญฺชิตพฺพเฏฺฐน

‘‘โภโค’’นฺติ ลทฺธนามานํ มนาปิยรูปาทีนํ, ตนฺนิสฺสยานํ วา อุปโภคสุขานํ, **ปติฏฺฐา** นิจฺจลาธิฏฺฐานตายฯ **วิสมคตสฺสา**ติ พฺยสนปฺปตฺตสฺสฯ **ตาณ**นฺติ รกฺขา ตโต ปริปาลนโตฯ **เลณ**นฺติ พฺยสเนหิ ปริปาติยมานสฺส โอลียนปเทโสฯ **คตี**ติ คนฺตพฺพฏฺฐานํฯ **ปรายณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ **อวสฺสโย**ติ วินิปติตุํ อเทนฺโต นิสฺสโยฯ **อารมฺมณ**นฺติ โอลุพฺภารมฺมณํฯ

รตนมยสีหาสนสทิสนฺติ สพฺพรตนมยสตฺตงฺคมหาสีหาสนสทิสํ, มหคฺฆํ หุตฺวา สพฺพโส วินิปติตุํ อปฺปทานโตฯ **มหาปถวิสทิสํ** คตคตฏฺฐาเน ปติฏฺฐาสมฺภวโตฯ ยถา ทุพฺพลสฺส ปุริสสฺส อาลมฺพนรชฺชุ อุตฺติฏฺฐโต ติฏฺฐโต จ อุปตฺถมฺภ, เอวํ ทานํ สตฺตานํ สมฺปตฺติภเว อุปปตฺติยา ฐิติยา จ ปจฺจโย โหตีติ อาห **‘‘อาลมฺพนเฏฺฐน อาลมฺพนรชฺชุสทิส’’**นฺติฯ **ทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐนา**ติ ทุคฺคติทุกฺขนิตฺถรณเฏฺฐนฯ **สมสฺสาสนเฏฺฐนา**ติ โลภมจฺฉริยาทิปฏิสตฺตุปทฺทวโต สมฺมเทว อสฺสาสนเฏฺฐนฯ **ภยปริตฺตาณเฏฺฐนา**ติ ทาลิทฺทิยภยโต ปริปาลนเฏฺฐนฯ **มเจฺฉรมลาทีหี**ติ มเจฺฉรโลภโทสอิสฺสามิจฺฉาทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาทิ จิตฺตมเลหิฯ **อนุปลิตฺตเฏฺฐนา**ติ อนุปกฺกิลิฏฺฐตายฯ **เตส**นฺติ มเจฺฉรมลาทีนํฯ เอเตสํ เอว **ทุราสทเฏฺฐนฯ อสนฺตาสนเฏฺฐนา**ติ อสนฺตาสเหตุภาเวนฯ โย หิ ทายโก ทานปติ, โส สมฺปติปิ น กุโตจิ สนฺตสติ, ปเคว อายติํฯ **พลวนฺตเฏฺฐนา**ติ มหาพลวตายฯ ทายโก หิ ทานปติ สมฺปติ ปกฺขพเลน พลวา โหติ, อายติํ ปน กายพลาทีหิฯ **อภิมงฺคลสมฺมตเฏฺฐนา**ติ ‘‘วุฑฺฒิการณ’’นฺติ อภิสมฺมตภาเวนฯ วิปตฺติโต สมฺปตฺติยา นยนํ **เขมนฺตภูมิสมฺปาปนํ**ฯ

อิทานิ มหาโพธิจริยภาเวนปิ ทานคุณํ ทเสฺสตุํ **ทานํ นาเมตนฺ**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อตฺตานํ นิยฺยาเทเนฺตนา**ติ เอเตน ทานผลํ สมฺมเทว ปสฺสนฺตา มหาปุริสา อตฺตโน ชีวิตมฺปิ ปริจฺจชนฺติ, ตสฺมา โก นาม วิญฺญุชาติโก พาหิเร วตฺถุมฺหิ สงฺคํ กเรยฺยาติ โอวาทํ เทติฯ อิทานิ ยา โลกิยา โลกุตฺตรา จ อุกฺกํสคตา สมฺปตฺติโย, ตา สพฺพา ทานโตเยว ปวตฺตนฺตีติ ทเสฺเสนฺโต **‘‘ทานญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ สกฺกมารพฺรหฺมสมฺปตฺติโย อตฺตหิตาย เอว, จกฺกวตฺติสมฺปตฺติ ปน อตฺตหิตาย จ ปรหิตาย จาติ ทเสฺสตุํ สา ตาสํ ปรโต วุตฺตาฯ เอตา โลกิยา, อิมา ปน โลกุตฺตราติ ทเสฺสตุํ **‘‘สาวกปารมีญาณ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตาสุปิ อุกฺกฏฺฐุกฺกฏฺฐตรุกฺกฏฺฐตมเมว ทเสฺสตุํ กเมน ญาณตฺตยํ วุตฺตํฯ เตสํ ปน ทานสฺส ปจฺจยภาโว เหฏฺฐา วุโตฺตเยวฯ เอเตเนว ตสฺส พฺรหฺมสมฺปตฺติยาปิ ปจฺจยภาโว ทีปิโตติ เวทิตโพฺพฯ

ทานญฺจ นาม หิตชฺฌาสเยน, ปูชาวเสน วา อตฺตโน สนฺตกสฺส ปเรสํ ปริจฺจชนํ, ตสฺมา ทายโก ปุริสปุคฺคโล ปเรสํ สนฺตกํ หริสฺสตีติ อฏฺฐานเมตนฺติ อาห – **‘‘ทานํ ททโนฺต สีลํ สมาทาตุํ สโกฺกตี’’**ติฯ **สีลาลงฺการสทิโส อลงฺกาโร นตฺถิ** โสภาวิเสสาวหตฺตา สีลสฺสฯ **สีลปุปฺผสทิสํ ปุปฺผํ นตฺถี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สีลคนฺธสทิโส คโนฺธ นตฺถี**ติ เอตฺถ ‘‘จนฺทนํ ตครํ วาปี’’ติอาทิกา (ธ. ป. ๕๕; มิ. ป. ๔.๑.๑) คาถา – ‘‘คโนฺธ อิสีนํ จิรทิกฺขิตานํ, กายา จุโต คจฺฉติ มาลุเตนา’’ติอาทิกา (ชา. ๒.๑๗.๕๕) ชาตกคาถาโย จ อาหริตฺวา วตฺตพฺพา, สีลญฺหิ สตฺตานํ อาภรณเญฺจว อลงฺกาโร จ คนฺธวิเลปนญฺจ ทสฺสนียภาวาวหญฺจฯ เตนาห **‘‘สีลาลงฺกาเรน หี’’**ติอาทิฯ

อยํ สโคฺค ลพฺภตีติ อิทํ มชฺฌิเมหิ ฉนฺทาทีหิ สมาทานสีลํ สนฺธายาหฯ เตนาห สโกฺกเทวราชา –

> ‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
> มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ (ชา. ๑.๘.๗๕; ๒.๒๒.๔๒๙; ที. นิ. ฏี. ๒.๗๕-๗๖);

อิโฏฺฐติ สุโข ฯ **กนฺโต**ติ กมนีโย ฯ **มนาโป**ติ มนวฑฺฒนโก ฯ ตํ ปน ตสฺส อิฏฺฐาทิภาวํ ทเสฺสตุํ **“นิจฺจเมตฺถ กีฬา”**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ

โทโสติ อนิจฺจตาทินา อปฺปสฺสาทาทินา จ ทูสิตภาโว, ยโต เต วิญฺญูนํ จิตฺตํ นาราเธนฺติ ฯ อถ วา อาทีนํ วาติ ปวเตฺตตีติ **อาทีนโว,** ปรมกปณตา ฯ ตถา จ กามา ยถาภูตํ ปจฺจเวกฺขนฺตานํ ปจฺจุปติฏฺฐนฺติ ฯ **ลามกภาโว**ติ อเสฏฺฐหิ เสวิตโพฺพ, เสฏฺฐหิ น เสวิตโพฺพ นิหีนภาโว ฯ **สํกิลิสฺสนนฺ**ติ วิพาธกตา อุปตาปตา จ ฯ

เนกฺขเมฺม อานิสํสนฺติ เอตฺถ ยตฺตกา กาเมสุ อาทีนวา, ตปฺปฏิปกฺขโต ตตฺตกา เนกฺขเมฺม อานิสํสา ฯ อปิจ – ‘‘เนกฺขมฺมํ นาเมตํ อสมฺพาธํ อสํกิลิฏฺฐํ นิกฺขนฺตํ กาเมหิ, นิกฺขนฺตํ กามสญฺญาย, นิกฺขนฺตํ กามวิตเกฺกหิ, นิกฺขนฺตํ กามปริฬาเหหิ, นิกฺขนฺตํ พฺยาปาทสญฺญายา’’ติ อาทินา (สารตฺถ. ฏี. มหาวคฺค ๓.๒๖; ที. นิ. ฏี. ๒.๗๕-๗๖) นเยน **เนกฺขเมฺม อานิสํเส ปกาเสสิ,** ปพฺพชฺชาย ฌานาทีสุ จ คุเณ วิภาเวสิ วเณฺณสิ ฯ **กลฺลจิตฺต**นฺติ เหฏฺฐา ปวตฺติตเทสนาย อสฺสทฺธิยาทีนํ จิตฺตโทสานํ วิคตตฺตา อุปริเทสนาย ภาชนภาวูปคมเนน กมฺมกฺขมจิตฺตํ ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ยสฺมา อสฺสทฺธิยาทโย จิตฺตสฺส โรคภูตา , ตทา เต วิคตา, ตสฺมา อาห **“อโรคจิตฺต”**นฺติ ฯ ทิฏฺฐิมานาทิกิเลสวิคเมน **มุทุจิตฺตํ** ฯ กามจฺฉนฺทาทิวิคเมน **วินีวรณจิตฺตํ** ฯ สมฺมาปฏิปตฺติยํ อุฬารปีติปาโมชฺชโยเคน **อุทคฺคจิตฺตํ** ฯ ตตฺถ สทฺธาสมฺปตฺติยา **ปสนฺนจิตฺตํ** ฯ ยทา ภควา อญฺญาสีติ สมฺพนฺโธ ฯ อถ วา **กลฺลจิตฺต**นฺติ กามจฺฉนฺทวิคเมน อโรคจิตฺตํ ฯ **มุทุจิตฺต**นฺติ พฺยาปาทวิคเมน เมตฺตาวเสน อกถินจิตฺตํ ฯ **วินีวรณจิตฺต**นฺติ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิคเมน วิเกฺขปสฺส วิคตตฺตา เตน อปิหิตจิตฺตํ ฯ **อุทคฺคจิตฺต**นฺติ ถินมิทฺธวิคเมน สมฺปคฺคหิตวเสน อลีนจิตฺตํ ฯ **ปสนฺนจิตฺต**นฺติ วิจิกิจฺฉาวิคเมน สมฺมาปฏิปตฺติยํ อธิมุตฺตจิตฺตนฺติ เอวเมตฺถ เสสปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ

เสยฺยถาปีติอาทินา อุปมาวเสน อุปาลิสฺส สํกิเลสปฺปหานํ อริยมคฺคนิปฺผาทนญฺจ ทเสฺสติ ฯ **อปคตกาฬก**นฺติ วิคตกาฬกํ ฯ **สมฺมเทวา**ติ สุฏฺฐุ เอว ฯ **รชน**นฺติ นีลปีตาทิรงฺคชาตํ ฯ ปฏิคฺคเณฺหยฺยาติ คเณฺหยฺย ปภสฺสรํ ภเวยฺย ฯ **ตสฺมิเยว อาสเน**ติ ติสฺสํ เอว นิสชฺชายํ ฯ เอเตนสฺส ลหุวิปสฺสกตา ติกฺขปญฺญตา สุขปฏิปทาขิปฺปาภิญฺญตา จ ทสฺสิตา โหติ ฯ **วิรช**นฺติ อปายคมนียราครชาทีนํ วิคเมน วิรชํ ฯ อนวเสสทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉามลาปคเมน **วีตมลํ ฯ ติณฺณํ มคฺคานนฺ**ติ เหฏฺฐิมานํ ติณฺณํ มคฺคานํ ฯ **ตสฺส อุปฺปตฺติอาการทสฺสน**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ มคฺคญาณํ อสงฺขตธมฺมารมฺมณนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“ตํ หี”**ติอาทิ ฯ ตตฺถ **ปฏิวิชฺฌนฺต**นฺติ อสโมฺมหปฏิเวธวเสน ปฏิวิชฺฌนฺตํ ฯ เตนาห **“กิจฺจวเสนา”**ติ ฯ

ตตฺริทํ อุปมาสํสนฺทนํ – วตฺถํ วิย จิตฺตํ, วตฺถสฺส อาคนฺตุกมเลหิ กิลิฏฺฐภาโว วิย จิตฺตสฺส ราคาทิมเลหิ สํกิลิฏฺฐภาโว, โธวนสิลา วิย อนุปุพฺพีกถา, อุทกํ วิย สทฺธา, อุทเก เตเมตฺวา อูสโคมยฉาริกาขาเรหิ กาฬกปเทเส สมฺมทฺทิตฺวา วตฺถสฺส โธวนปโยโค วิย สทฺธาสิเนเหน เตเมตฺวา สติสมาธิปญฺญาหิ โทเส สิถิเล กตฺวา สุตาทิวิธินา จิตฺตสฺส โสธเน วีริยารโมฺภ ฯ เตน ปโยเคน วเตฺถ กาฬกาปคโม วิย วีริยารเมฺภน กิเลสวิกฺขมฺภนํ, รงฺคชาตํ วิย อริยมโคฺค, เตน สุทฺธสฺส วตฺถสฺส ปภสฺสรภาโว วิย วิกฺขมฺภิตกิเลสสฺส จิตฺตสฺส มเคฺคน ปริโยทปนนฺติ ฯ

ทิฏฺฐธโมฺมติ วตฺวา ทสฺสนํ นาม ญาณทสฺสนโต อญฺญมฺปิ อตฺถีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“ปตฺตธโมฺม”**ติ วุตฺตํ ฯ ปตฺติ จ ญาณสมฺปตฺติโต อญฺญาปิ วิชฺชตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **“วิทิตธโมฺม”**ติ วุตฺตํ ฯ สา ปเนสา วิทิตธมฺมตา ธเมฺมสุ เอกเทสนาปิ โหตีติ นิปฺปเทสโต วิทิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“ปริโยคาฬฺหธโมฺม”**ติ วุตฺตํ ฯ เตนสฺส สจฺจาภิสโมฺพธํเยว ทีเปติ ฯ มคฺคญาณญฺหิ เอ

กาภิสมยวเสน ปริญฺญาทิกิจฺจํ สาเธนฺตํ นิปฺปเทเสน จตุสจฺจธมฺมํ สมนฺตโต โอคาหนฺตํ นาม โหติฯ เตนาห – **“ทิฏฺฐ อริยสจฺจธมฺโม เอเตนาติ ทิฏฺฐธมฺโม”**ติฯ **ติณฺณา วิจิกิจฺฉาติ** สปฺปฏิภยกนฺตารสทิสา โสฬสวตฺถุกา อฏฺฐวตฺถุกา จ ติณฺณา วิจิกิจฺฉา **ติณฺณวิจิกิจฺฉาฯ วิคตกถํกโถ**ติ ปวตฺติอาทีสุ ‘‘เอวํ นุ โข, กึ นุ โข’’ติ เอวํ ปวตฺติกา **วิคตา** สมุจฺฉินฺนา **กถํกถา**ฯ สารชฺชกรานํ ปาปธมฺมานํ ปหีนตฺตา ตปฺปฏิปกฺเขสุ สีลาทิคุเณสุ สุปฺปติฏฺฐิตตฺตา **เวสารชฺชํ** วิสารทภาวํ เวยฺยตฺติยํ **ปตฺโต**ฯ อตฺตนา เอว ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐตฺตา น ตสฺส ปโร ปเจฺจตพฺโพ อตฺถีติ **อปรปฺปจฺจโย**ฯ

๗๑. **ปณฺฑิโต**ติ ปญฺญวาฯ

๗๒. **เตน หิ สมฺมา**ติ โทวาริเกน สทฺธึ สลฺลปติเยว, **“เอเตฺถวา”**ติ เตน วุตฺตวจนํ สุตฺวาปิ ตสฺส อตฺถํ อสลฺลเกฺขนฺโตฯ กสฺมา? ปริเทวตายฯ เตนาห **“พลวโสเกน อภิภูโต”**ติฯ

๗๓. **เตเนวา**ติ เยน อุตฺตราสเงฺคน อาสนํ สมฺมชฺชติ, **เตเนว อุทเร ปริกฺขิปนฺต** ‘‘มาหํ สตฺถารํ มม สรีเรน ผุสิ’’นฺติ อนฺตรํ กโรนฺต อุตฺตราสเงฺคน ตํ อุทเร ปริกฺขิปนฺต ปริคฺเหตฺวาฯ ‘‘ทตฺตปญฺญตฺต’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๗๑) วิย ทตฺต-สโทฺท เอตฺถ พาลปริยาโยติ อาห **“ชโฬสิ ชาโต”**ติฯ **อุปฏฺฐากสฺส อญฺญถาภาวนา**ติ ปุเพฺพ อตฺตโน อุปฏฺฐากสฺส อิทานิ อนุปฏฺฐากภาวนฯ

๗๕. **อวิญฺญาณกํ** ทารุสาขาทิมยํฯ **พหลพหลํ ปีตาวเลปนํ รงฺคชาต**นฺติ อติวิย พหลํ ปีตวณฺณมญฺชิฏฺฐอาทิอวเลปนรชนํฯ **ฆเฏฺฏตฺวา อุปฺปาทิตจฺฉวิํ,** ยา **รงฺคํ ปิวติฯ นิโลฺลมต**นฺติ ปุนปฺปุนํ อนุลิมฺปเนนฯ **ขณฺฑขณฺฑิต**นฺติ ขณฺฑขณฺฑิตภาวํฯ **รงฺคกฺขโม** รชนิโยฯ เตนาห **“ราคมตฺตํ ชเนตี”**ติฯ **อนุโยค**นฺติ โจทนํฯ **วีมํส**นฺติ วิจารณํฯ **ถุเส โกเฏฺฏตฺวา ตณฺฑุลปริเยสนํ วิย กทลิยํ สารปริเยสนํ วิย จ** นิคณฺฐวาเท สารวีมํสนํฯ ตโต เอว จ ตํ วีมํสโนฺต **ริตฺตโก ตุจฺฉโกว โหตี**ติฯ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ จตุสจฺจวินิมุตฺตํ นตฺถิ, ตญฺจ วีมํสิยมานํ วิญฺญูนํ ปีติโสมนสฺสเมว ชเนติ, อตปฺปกญฺจ อเสจนาภาเวนาติ อาห **“จตุสจฺจกถา หี”**ติอาทิฯ **ยถา ยถา**ติ ยทิ ขนฺธมุเขน ยทิ ธาตายตนาทีสุ อญฺญตรมุเขน พุทฺธวจนํ โอคาหิสฺสติ, ตถา ตถา คมฺภีรญาณานํเยว โคจรภาวโต คมฺภีรเมว โหติฯ โย เจตฺถ ปณฺฑิโต นิปุโณ กตปรปฺปวาโท ปณิธาย สพฺพถาเมน โจทนํ อารมฺภติ ตสฺส โจทนา เกสคฺคมตฺตมฺปิ จาเลตุํ น สโกฺกติฯ ปุน สุจิรมฺปิ กาลํ วิจาเรเนฺตสฺปิ วิมทฺทกฺขมโต, เอวํ ตถาคตวาโท สฺวาขฺยาตภาวโตติ อาห **“อนุโยคกฺขโม วิมชฺชนกฺขโม จา”**ติฯ

๗๖. วิสยปริญฺญาเณน ทหติ ปฏิปเกฺข โสเธตีติ **ธีโร,** สฺวายมสฺส ธีรภาโว สพฺพโส สโมฺมหวิทฺธํสนตายาติ อาห – **“ยา ปญฺญา…เป…. เตน สมนฺนาคตสฺสา”**ติฯ **ปภินฺนขีลสฺสา**ติ สมุจฺฉินฺนสพฺพเจโตขีลสฺส, กิเลสมจฺจุมารวิชเยเนว อภิสงฺขารขนฺธมารา ชิตาว โหนฺตีติ เตสํ ทฺวินฺนํ อิธ อคฺคหณํฯ อีฆ-สโทฺท ทุกฺขปริยาโยติ อาห **“นิทฺทุกฺขสฺสา”**ติฯ ตตฺถ สอุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยา กิเลเสน นิทฺทุกฺขตา, อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติยา วิปากทุเกฺขน นิทฺทุกฺขตาฯ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนาทิวเสน วิวิธํ อีสนโต วีสํ, วีสเมว เวสํ, ราคาทีติ อาห – **“เวสนฺตรสฺสาติ ราคาทิวีสํ ตริตฺวา วิตริตฺวา ฐิตสฺสา”**ติฯ

ตุสิตสฺสาติ กรุณายนวเสน ตุสิยา อิตสฺส สํวตฺตสฺสฯ เอวํ สติ **“มุทิตสฺสา”**ติ อิทํ ปุนรุตฺตเมว โหติฯ **มนุชสฺสา**ติ ปฐมาย ชาติยา ภควา มนุสฺสชาติโย หุตฺวา วุตฺตานํ วกฺขมานานญฺจ วเสน สเทวกํ อภิภวิตฺวา ฐิโต อจฺฉริโย ภควาติ ทเสฺสติฯ สเทวกํ โลกํ สํสารโต นิพฺ

พานสุขํ นรติ เนติ ปาเปตีติ นโร, นายโกติ อโตฺถ, ตสฺส **นรสฺส,** เตนาห **“ปุนรุตฺต”**นฺติฯ ‘‘มนุชสฺสา’’ติ วตฺวา ‘‘นรสฺสา’’ติ ปุนรุตฺตํ ปทํฯ อตฺถวเสน **อญฺญถา วุจฺจมาเน เอเกกคาถาย ทสคุณา นปฺปโหนฺติ,** น ปูเรนฺตีติ อโตฺถฯ

วิเนตีติ วินโย, วินโย เอว เวเนยิโกติ อาห **“สตฺตานํ วินายกสฺสา”**ติฯ วิญฺญูนํ รุจึ ราติ, อีเรตีติ วา **รุจิโร,** สฺวายมสฺส รุจิรภาโว กุสลตายาติ อาห **“สุจิธมฺมสฺสา’’**ติฯ ปภาสกสฺสาติ ญาณาโลเกน ปภสฺสรภาวกรสฺสฯ **นิสฺสงฺคสฺสา**ติ อฎฺฐสุปิ ปริสาสุ, สเทเว วา สพฺพสฺมึ โลเก อคฺคณฺหาปนปริจฺจาเคน นิสฺสงฺฆสฺสฯ **คมฺภีรคุณสฺสา**ติ ปเรสํ ญาเณน อปฺปติฎฺฐภาวา คมฺภีรคุณสฺสฯ เตนาห ภควา – ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๑.๒๘)ฯ อริยาย วา ตุณฺหีภาเวน **โมนปฺปตฺตสฺสฯ ธเมฺม ฐิตสฺสา**ติ ธมฺมกาเย สุปฺปติฎฺฐิตสฺสฯ **สํวุตตฺตสฺสา**ติ อรกฺขิยกายสมาจาราทิตาย สํวุตสภาวสฺสฯ

อาคุํ น กโรตีติอาทีหิ **จตูหิ การเณหิ, ปนฺตเสนาสนสฺสา**ติ วิวิตฺตเสนาสนสฺสฯ **ปฎิมนฺตนปญฺญายา**ติ สพฺพปรปฺปวาทานํ วิปราวตฺตมนฺตนปญฺญายฯ **โมนํ วุจฺจติ ญาณํ** สพฺพโต กิเลสานํ นิธุนนโตฯ

อิสิสตฺตมสฺสาติ สพฺพอิสีสุ เชฎฺฐสฺส สาธุตมสฺสฯ **เสฎฺฐปฺปตฺตสฺสา**ติ เสฎฺฐํ อุตฺตมํ สมฺมาสโมฺพธึ ปตฺตสฺสฯ **อกฺขราทีนี**ติ อกฺขรปทพฺยญฺชนาการ-นิรุตฺตินิเทฺทส-สํกาสนปกาสน-วิวรณ-วิภชนุตฺตานีกรณานีติ พฺยญฺชนตฺถปทานิฯ **สโมธาเนตฺวา** วิเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ปกาสนโต กถนโต ปทกสฺสฯ ปุริ-สโทฺท ‘‘ปุเพฺพ’’ติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห – **“ปุรินฺททสฺสาติ สพฺพปฐมํ ธมฺมทานทายกสฺสา”**ติฯ ภควา อสยฺหํ สหิตุํ สมโตฺถติ อาห **“สมตฺถสฺสา”**ติฯ เตนาห – ‘‘ตถาคตํ พุทฺธมสยฺหสาหิน’’นฺติ (อิติวุ. ๓๘)ฯ **เต ปตฺตสฺสา**ติ เต คุเณ อนวเสสโต ปตฺตสฺสฯ วิตฺถาเรตฺวา สํกิเลสโวทานธมฺมํ พฺยากโรตีติ พฺยากรโณ, พฺยากรโณ เอว **เวยฺยากรโณฯ ตนฺติปท**นฺติ ตนฺตึ อาโรเปตฺวา ฐปิตํ ปทํฯ

ตณฺหาพนฺธเนน สเพฺพน วา กิเลสพนฺธเนน **อพทฺธสฺสฯ มหาปญฺญายา**ติ มหานุภาวาย ปญฺญาย, มหาวิสยาย วา ปญฺญายฯ สพฺพา หิ ภควโต ปญฺญา มหานุภาวา, ยถาสกํ วิสเย มหาวิสยา จ เอกาทิวเสน อนวเสสโต มหาวิสยา นาม สพฺพญฺญุตาวฯ **อานุภาวทสฺสนเฎฺฐนา**ติ อจฺฉริยาจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยสฺส อตฺตโน อานุภาวสฺส โลกสฺส ทสฺสนเฎฺฐน ฯ **ยกฺขสฺสา**ติ วา โลเกน ปูชนียสฺส ฯ อยํ อุปาสโก ขุชฺชุตฺตรา วิย อุปาสิกา เสขปฎิสมฺภิทาปฺปโตฺตติ อาห **“โสตาปตฺติมเคฺคเนว ปฎิสมฺภิทา อาคตา”**ติฯ **กิเลสปฺปหานวณฺณํ กเถโนฺต**ติ กิเลสปฺปหานํ วิสยํ นิมิตฺตํ กตฺวา วณฺณํ กเถโนฺตฯ

๗๗. **สมฺปิณฺฑิตา**ติ สนฺนิจิตา, คนฺถิตาติ อโตฺถฯ **อิเม สตฺตา**ติ ยํ ยเทว ปริพฺภมนฺตา สตฺตาฯ **อตฺตโนว จินฺตยนฺตี**ติ อวีตตณฺหตาย สกํเยว ปโยชนํ จิเนฺตนฺติฯ ตถา หิ มเต ญาตเก อนุโสจนฺตาปิ เตหิ สาเธตพฺพสฺส อตฺตโน ปโยชนเสฺสว วเสน อนุโสจนฺติฯ **อุณฺหํ อโหสี**ติ พลวตา จิตฺตสฺส สนฺตาเปน สนฺตตฺตํ อพฺภนฺตรํ หทยฎฺฐานํ ขทิรงฺคารสนฺตาปิตํ วิย อุณฺหํ อโหสิฯ เตนาห **“โลหิตํ วิลียิตฺถา”**ติฯ **ปตฺตมตฺต**นฺติ เอกปตฺตปูรมตฺตํฯ อภิสมยสาธิกาย จตุสจฺจเทสนาย สเงฺขเปเนว เทสิตตฺตา อาห – **‘อุคฺฆฎิตญฺญุปุคฺคลสฺส วเสน ธมฺมเทสนา ปรินิฎฺฐิตา’’**ติฯ

อุปาลิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. กุกฺกุรวติกสุตฺตวณฺณนา

๗๘. **โกลิเยสู**ติ พหุวจนวเสนายํ ปาฬิ อาคตาฯ **เอวํนามเก ชนปเท**ติ อตฺถวจนํ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **"โส หี"**ติอาทิฯ น นิยมิโตติ ''อสุกมฺหิ นาม วิหาเร''ติ น นิยเมตฺวา วุโตฺตฯ **เสนาสเนเยวา**ติ อาวาสเยว, น รุกฺขมูลาทิเกฯ เวสกิริยา ฆาสคฺคหณาทินา สมาทาตพฺพเฏฺฐน โควตํ, ตสฺมิํ นิยุโตฺต **โควติโก**ฯ เตนาห **"สมาทินฺนโควโต"**ติฯ ยํ สนฺธายาหุ เวทเวทิโน – ''คจฺฉํ ภเกฺขติ, ติฏฺฐํ มุเตฺตติ, อุปาหา อุทกํ ธูเปติ, ติณานิ ฉินฺทตี''ติอาทิฯ **อยํ อเจโล**ติ อเจลกปพฺพชฺชาวเสน **อเจโล,** ปุริโม ปน โควติโก **กุกฺกุรวติโก**ติ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **ปลิกุณฺฐิตฺวา**ติ อุโภ หเตฺถ อุโภ ปาเท จ สมิญฺชิตฺวาฯ ''อุกฺกุฏิโก หุตฺวา''ติปิ วทนฺติฯ คมนํ นิปฺผชฺชนํ คตีติ อาห – **"กา คตีติ กา นิปฺผตฺตี"**ติฯ นิปฺผตฺติ ปริโยสานา หิ วิปากธมฺมปฺปวตฺติฯ กตูปจิตกมฺมวเสน อภิสมฺปเรติ เอตฺถาติ **อภิสมฺปราโย,** ปรโลโกฯ ตตฺถสฺส จ นิปฺผตฺติํ ปุจฺฉตีติ อาห – **"อภิสมฺปรายมฺหิ กตฺถ นิพฺพตฺตี"**ติฯ **กุกฺกุรวตสมาทานนฺ**ติ กุกฺกุรภาวสมาทานํ, ''อชฺช ปฏฺฐาย อหํ กุกฺกุโร''ติ กุกฺกุรภาวาธิฏฺฐานํฯ

๗๙. **ปริปุณฺณนฺ**ติ ยตฺตกา กุกฺกุรวิการา, เตหิ ปริปุณฺณํฯ เตนาห **"อนูน"**นฺติฯ **อโพฺพกิณฺณนฺ**ติ เตหิ อโวมิสฺสํฯ **กุกฺกุราจารนฺ**ติ กุกฺกุรานํ คมนาการาทิอาจาเรน กุกฺกุรภาวาธิฏฺฐานจิตฺตมาหฯ ตถา ตถา อากเปฺปตโพฺพโต **อากโปฺป,** ปวตฺติอาการโรฯ โส ปเนตฺถ คมนาทิโกติ อาห **"กุกฺกุรานํ คมนาการ"**ติอาทิฯ **อาจาเรนา**ติ กุกฺกุรสีลาจาเรนฯ **วตสมาทาเนนา**ติ กุกฺกุรวตาธิฏฺฐาเนนฯ กุกฺกุรจริยาทิเยว **ทุกฺกรตปจรณํ**ฯ เตน คติวิปริเยสาการเรน ปวตฺตา ลทฺธิฯ **อสฺส** กุกฺกุรวติกสฺส **อญฺญา คติ นตฺถี**ติ อิตรคติํ ปฏิกฺขิปติ, อิตราสํ ปน สมฺภโว เอว นตฺถีติฯ **นิปชฺชมานนฺ**ติ วตสีลาทีนํ สํโคปนวเสน สิชฺฌมานํฯ ยถา สกมฺมกธาตุสทฺทา อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกา โหนฺติ ''วิพุโทฺธ ปุริโส วิพุโทฺธ กมลสโณฺฑ''ติ, เอวํ อตฺถวิเสสวเสน อกมฺมกาปิ สกมฺมกา โหนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **"น ปริเทวามิ น อนุตฺถุนามี"**ติอาทิมาหฯ **อนุตฺถุน**สโทฺท จ สกมฺมกวเสน ปยุชฺชติ ''ปุราณานิ อนุตฺถุน''นฺติอาทีสุฯ **อยเญฺจตฺถ ปโยโค**ติ อิมินา คาถายญฺจ อนุตฺถุนนโรทนํ อธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสติฯ

๘๐. **วุตฺตนเยเนวา**ติ อิมินา **โควตนฺ**ติ โควตสมาทานํฯ **โคสีลนฺ**ติ ควาจารํฯ **โคจิตฺตนฺ**ติ ''อชฺช ปฏฺฐาย โคหิ กาตพฺพํ กริสฺสามี''ติ อุปฺปนฺนจิตฺตนฺติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ ควากเปฺป ปน วตฺตพฺพํ อวสิฏฺฐํ **"กุกฺกุรากเปฺป วุตฺตสทิสเมวา"**ติ อิมินาว อติทิฏฺฐํ, วิสิฏฺฐญฺจ **ยถา ปน ตตฺถา**ติอาทินา วุตฺตเมวฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ กุกฺกุรวตาทีสุ วุตฺตนยเมวฯ

๘๑. **เอกจฺจกมฺมกิริยาวเสนา**ติ เอกจฺจสฺส อกุสลกมฺมสฺส กุสลกมฺมสฺส กรณปฺปสเงฺคนฯ **อิเมสนฺ**ติ โควติกกุกฺกุรวติกานํฯ **กิริยา**ติ โควตภาวนาทิวเสน ปวตฺตา กิริยาฯ **ปากฏา ภวิสฺสตี**ติ ''อิมสฺมิํ กมฺมจตุเกฺก อิทํ นาม กมฺมํ ภชตี''ติ ปากฏา ภวิสฺสติฯ

กาฬกนฺติ (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๒๓๒) มลีนํ, จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณนฺติ อโตฺถฯ ตํ ปเนตฺถ กมฺมปถสมฺปตฺตเมว อธิเปฺปตนฺติ อาห **"ทสอกุสลกมฺมปถ"**นฺติฯ **กณฺหนฺ**ติ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา กณฺหํฯ เตนาห **"กณฺหวิปาก"**นฺติฯ อปายูปปตฺติ มนุเสฺสสุ จ โทภคฺคิยํ กณฺหวิปาโก, ยถา ตมภาโว วุโตฺต, เอกตฺตนิเทฺทเสน ปน **"อปาเย นิพฺพตฺตนโต"**ติ วุตฺตํ, นิพฺพตฺตาปนโตติ อโตฺถฯ **สุกฺกนฺ**ติ โอทาตํ, จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณนฺติ อโตฺถ, สุกฺกาภิชาติเหตุโต วา สุกฺกํฯ เตนาห **"สุกฺกวิปาก"**นฺติฯ สคฺคูปปตฺติ มนุสฺสโลเก โสภคฺคิยญฺจ สุกฺกวิปาโก, ยถา จ โชติภาโว วุโตฺต, เอกตฺตนิเทฺทเสน ปน **"สเคฺค นิพฺพตฺตนโต"**ติ วุตฺตํ, นิพฺพตฺตาปนโตติ อโตฺถ, **โวมิสฺสกกมฺมนฺ**ติ กาเลน กณฺหํ, กาเลน สุกฺกนฺติ เอวํ มิสฺสกวเสน กตกมฺมํฯ

“**สุขทุกฺขวิปาก**”นฺติ วตฺวา สุขทุกฺขานํ ปวตฺติอาการํ ทเสฺสตุํ “**มิสฺสกกมฺมณฺหี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ กมฺมสฺส กณฺหสุกฺกสมญฺญา กณฺหสุกฺกาภิชาติเหตุตายาติ, อปจฺจยคามิตาย ตทุภยวินิมุตฺตสฺส กมฺมกฺขยกรกมฺมสฺส อิธ สุกฺกปริยาโยปิ น อิจฺฉิโตติ อาห – “**อุภย...เป.... อสุกฺกนฺติ วุตฺต**”นฺติฯ ตตฺถ **อุภยวิปากสฺสา**ติ ยถาธิคตสฺส วิปากสฺสฯ สมฺปตฺติภวปริยาปนฺโน หิ วิปาโก อิธ ‘‘สุกฺกวิปาโก’’ติ อธิเปฺปโต, น อจฺจนฺตปริสุทฺโธฯ

สทุกฺขนฺติ อตฺตนา อุปฺปาเทตเพฺพน ทุเกฺขน สทุกฺขํ, ทุกฺขสํวตฺตนิกนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อิมสฺมึ สุเตฺต เจตนา ธุรํ, อุปาลิสุเตฺต (ม. นิ. ๒.๕๖) กมฺม’’นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตมฺปิ อตฺถํ อิธ สาธยติ วิชานนตฺถํฯ **อภิสงฺขริตฺวา**ติ อายูหิตฺวาฯ ตํ ปน ปจฺจยสมวายสิทฺธิโต สํกฑฺฒนํ ปิณฺฑนํ วิย โหตีติ อาห – “**สงฺกฑฺฒิตฺวา, ปิณฺฑํ กตฺวาติ อโตฺถ**”ติ, **สทุกฺขํ โลก**นฺติ อปายโลกมาหฯ **วิปากผสฺสา**ติ ผสฺสสีเสน ตตฺถ วิปากปวตฺตมาหฯ **ภูตกมฺมโต**ติ นิพฺพตฺตกมฺมโต อตฺตนา กตูปจิตกมฺมโตฯ **ยถาภูต**นฺติ ยาทิสํฯ **กมฺมสภาควเสนา**ติ กมฺมสริกฺขกวเสนฯ **อุปปตฺติ โหตี**ติ อปทาทิเภทา อุปปตฺติฯ **กเมฺมน วิย วุตฺตา**ติ ยํ กโรติ, เตน อุปปชฺชตีติ เอกกเมฺมเนว ชายมานา วิย วุตฺตา อปทาทิเภทาฯ **อุปปตฺติ จ นาม วิปาเกน โหติ** วิปาเก สมฺภวเนฺต เอกํเสน เต อุปปตฺติวิเสสา สมฺภวนฺติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ‘‘เตน อุปปชฺชตี’’ติ อุปปตฺติกมฺมเหตุกา วุตฺตาติ อาห “**ยสฺมา ปนา**”ติอาทิฯ **เยน กมฺมวิปาเกน นิพฺพโตฺต**ติ เยน กมฺมวิปาเกน วิปจฺจมาเนน อยํ สโตฺต นิพฺพโตฺตติ วุจฺจติฯ **ตํกมฺมวิปากผสฺสา**ติ ตสฺส ตสฺส กมฺมสฺส วิปากภูตา ผสฺสาฯ กเมฺมน ทาตพฺพํ ทายํ ตพฺพิปากํ อาทิยนฺตีติ **กมฺมทายาทา,** ผสฺสาฯ กมฺมสฺส ทายชฺชตา กมฺมผลสฺส ทายชฺชํ, ตสฺมา วุตฺตํ “**กมฺมทายชฺชา**”ติฯ เตนาห “**กมฺมเมว เนสํ ทายชฺชํ สนฺตก**”นฺติฯ

ติโสฺส จ เหฏฺฐิมชฺฌานเจตนาติ อิทํ อพฺยาพชฺฌเวทนํ เวทิยนเอกนฺตสุขุปฺปตฺติยา เหตุภาวสาธนํฯ ยทิ เอวํ ยถาวุตฺตา **ฌานเจตนา ตาว โหตุ** เอกนฺตสุขุปฺปตฺติเหตุภาวโตฯ **กามาวจรา กินฺตี**ติ กามาวจรา ปน กุสลเจตนา ตํสภาวาภาวโต กินฺติ เกน ปกาเรน **อพฺยาพชฺฌมโนสงฺขาโร นาม ชาโต**ติ โจเทติ, อิตโร ปน น สพฺพา กามาวจรกุสลเจตนา ตถา คหิตา, อถ โข เอกจฺจา ฌานเจตนานุกูลาติ ทเสฺสโนฺต “**กสิณสชฺชนกาเล กสิณาเสวนกาเล ลพฺภนฺตี**”ติ อาหฯ ตตฺถ กสิณาเสวนเจตนา คเหตพฺพา, สา อุปจารชฺฌานสฺส สาธิกาฯ เตน **กามาวจรเจตนา ปฐมชฺฌานเจตนาย ฆฏิตา**ติ กสิณสชฺชนเจตนาปิ กทาจิ ตาทิสา โหตีติ คหิตาฯ ปริกมฺมาทิวเสน หิ ปวตฺตา ภาวนามยา กามาวจรกุสลเจตนา ปฐมชฺฌานสฺส อาสนฺนตาย วุตฺตาฯ **จตุตฺถชฺฌานเจตนา ตติยชฺฌานเจตนาย ฆฏิตา**ติ อิทํ เอกตฺตกายเอกตฺตสญฺญีสตฺตาวาสวตาย ตํสริกฺขกา อุเปกฺขาปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ สุขสริกฺขตา, เอวํ สนฺตสภาวตา ญาณสหิตตา จฯ เกจิ ปน จตุตฺถชฺฌานเจตนานุคุณาติ นิทเสฺสนฺตา กสิณสชฺชนกาเล กสิณชฺฌานกาเล กสิณาเสวนกาเล ลพฺภตีติ ตติยชฺฌานเจตนาย อาสนฺนฆฏิตตา วุตฺตาติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ, วุตฺตนเยเนว ตาสํ ฆฏิตตา เวทิตพฺพาฯ **อุภยมิสฺสกวเสนา**ติ อุภเยสํ กุสลากุสลสงฺขารานํ สุขทุกฺขานญฺจ มิสฺสกภาววเสนฯ **เวมานิกเปตาน**นฺติ อิทํ พาหุลฺลโต วุตฺตํ, อิตเรสมฺปิ วินิปาติกานํ กาเลน ทุกฺขํ โหติเยวฯ

ตสฺส ปหานายาติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส กมฺมสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนายฯ **ยา เจตนา**ติ ยา อปจยคามินิเจตนาฯ **กมฺมํ ปตฺวา**ติ สุขกมฺมนฺติ วุจฺจมาเน **มคฺคเจตนาย อโญฺญ ปณฺฑรตโร ธโมฺม นาม นตฺถิ** อจฺจนฺตปาริสุทฺธิภาวโตฯ **อกณฺหา อสุกฺกาติ อาคตา**ติ เอตฺถ สุกฺกภาวปฏิเกฺขปการณํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ เตนาห “**อิทํ ปน กมฺมจตุกฺกํ ปตฺวา**”ติอาทิฯ

๘๒. **อนิยฺยานิกปเกฺข**ติ อเจฬกปพฺพชฺชาย กุกฺกุรวเต จฯ **โยเค**ติ ญายธมฺมปฏิปตฺติยนฺติ อโตฺถฯ **โยเนนา**ติ โย ติตฺถิยปริวาโส เตน ภควตา **ปญฺญโตฺต**ฯ ยํ ติตฺถิยปริวาสํ สมาทิยิตฺวาติ อยเมตฺถ โยชนาฯ **ฌํสิตฺวา** สุวณฺณํ วิย นิฌํโสปฺปเลฯ **โกเฏฺฏตฺวา** หเตฺถน วิย กุลาลภาชนํฯ

วูปกโฏฺฐติ วิวิโตฺต เอกีภูโตฯ **เปสิตโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตโตฺตฯ กามํ **ตทนุตฺตรํ พฺรหฺมจริยปริโยสานํ...เป.... วิหาสีติ** อิมินาว อรหตฺตนิกูเฏน เทสนา นิฏฺฐาปิตา โหติ, อายสฺมโต ปน เสนิยสฺส ปฏิปตฺติกิตฺตนปรเมตํ อุชุกํ อาปนฺนอรหตฺตภาวทีปนํ, ยทิทํ ‘‘อญฺญตโร โข ปนา’’ติอาทิวจนนฺติ อาห **‘‘อรหตฺตนิกูเฏเนวา’’**ติฯ อรหตฺตาธิคโมเยว ตสฺส เตสํ **อพฺภนฺตรตา**ฯ เสสํ สพฺพํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กุกฺกุรวติกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. อภยราชกุมารสุตฺตวณฺณนา

๘๓. ชาติยา อสมาโน นิหีนาจริโย ปรทตฺตูปชีวิกาย มาตุยา กุจฺฉิยํ ชาโต ปาทสิกปุโตฺตฯ นินฺทาวเสน วทติ เอเตนาติ วาโท อคุโณติ อาห – **‘‘วาทํ อาโรเปหีติ โทสํ อาโรเปหี’’**ติฯ นิพฺพตฺตวเสน นิรยํ อรหติ, นิรยสํวตฺตนิเยน วา กเมฺมน นิรเย นิยุโตฺต **เนรยิโก**ฯ **อาปายิโก**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อวีจิมฺหิ อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ อายุกปฺปสญฺญิตํ อนฺตรกปฺปํ ติฏฺฐตีติ **กปฺปโฏฺฐ**ฯ นิรยูปปตฺติปริหรณวเสน ติกิจฺฉิตุํ สกฺกุเณยฺยตีติ เตกิโจฺฉ, น เตกิโจฺฉ **อเตกิโจฺฉ**ฯ **เทฺว อเนฺต โมเจตฺวา**ติ ผรุสํ วา อปฺปิยํ วา กเปฺปยฺยาติ เทฺว โกฏฺฐาเส มุญฺจิตฺวา เต อนามสิตฺวา ปุจฺฉิตํ อตฺถํ ตโต พหิ กโรโนฺต อุคฺคิลติ นามฯ ตํ ปน เอวํ กาตุํ น สโกฺกตีติ อาห – **‘‘อุคฺคิลิตุํ พหิ นีหริตุํ น สกฺขิตี’’**ติฯ เอวเมวายํ ปุจฺฉา น คเหตพฺพา, อยเมตฺถ โทโสติ ตํ อปุจฺฉํ กโรโนฺต อปนยโนฺต โอคิลติ นาม, ตถา ปน อสโกฺกโนฺต ปติฏฺฐาเปโนฺต น โอคิลติ นาม, ภควา ปน ตมตฺถํ โอกาสมฺปิ อกโรโนฺต อุภยถาปิ อสกฺขีติ เวทิตโพฺพฯ กถํ? ภควา หิ **‘‘น เขฺวตฺถ ราชกุมาร เอกํเสนา’’**ติ วทโนฺต นิคณฺฐสฺส อธิปฺปายํ วิปริวเตฺตติ, อุโภ อเนฺต โมเจตฺวา ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิ, เอวํ ตาว อุคฺคิลิตุํ อสกฺขิฯ ‘‘น เตฺร ราชกุมาร เอกํเสนา’’ติ วทโนฺต เอว จ ‘‘นายํ ปุจฺฉา เอวํ อวิภาเคน ปุจฺฉิตพฺพา, วิภชิตฺวา ปน ปุจฺฉิตพฺพา’’ติ ปุจฺฉาย โทสํ ทีเปโนฺต ตํ หาเรโนฺต โอคิลิตุมฺปิ สกฺขตีติฯ

อุฏฺฐาตุํ น สกฺขิสฺสติ จิตฺตสฺส อญฺญถา ปวตฺติยาฯ อภโย เทฺว มเคฺค กตปริจโย เฉโก นิปุโณ วาทสีโล จ หุตฺวา วิจรติฯ เตนาห – **‘‘โส วาทชฺฌาสยตาย ตสฺส วจนํ สมฺปฏิจฺฉโนฺต ‘เอวํ, ภเนฺต’ติ อาหา’’**ติฯ

๘๕. **เอวรูป**นฺติ ยา ปเรสํ อปฺปิยา อมนาปา ทุรุตฺตวาจา, เอวรูปา วาจา, น ปน ผรุสวาจาฯ ผรุสวาจาย หิ เสตุฆาโต ตถาคตานํฯ เจตนาผรุสตาย หิ ผรุสวาจา อิจฺฉิตา, น ปเรสํ อปฺปิยตามเตฺตนฯ **นฏฺฐา นิคณฺฐา** โอคิลิกาทิสมฺมตสฺส ปญฺหสฺส เอกวจเนน วิทฺธํสิตตฺตาฯ

๘๖. ทารกสฺส อเงฺก นิสีทนสฺส การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘เลสวาทิโน’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เลสวาทิโน**ติ ฉลวาทิโน, วาทมเคฺค วา อปริปุณฺณตาย เลสมเตฺตเนว วาทสีลาฯ **โอสฏสงฺคาโม**ติ อเนกวารํ ปรวาทมทฺทนวเสน โอติณฺณวาทสงฺคาโมฯ **วิชฺฌิตฺวา**ติ นเขน วิชฺฌิตฺวาฯ **อิมเมวา**ติ ยฺวายํ ทารโก อตฺตโน วาทภงฺคปริหรณตฺถํ อิมินา อเงฺก นิสีทาปิโต, อิมเมว **อสฺส**

ทารกํ อุปมํ นิสฺสยํ กตฺวา **วาทํ ภินฺทิสฺสามิ**ฯ ‘‘อสฺส วาทํ อปฺปฏิตาย อุปมาย ภญฺชิสฺสามี’’ติ **จินฺเตตฺวา**ฯ

อปเนยฺยํ อสฺส อหนฺติ อสฺส ทารกสฺส มุขโต อหํ ตํ อปเนยฺยํฯ อภูตโตฺถว อภูตํ อุตฺตรปทโลเปนาติ อาห **‘‘อภูตนฺติ อภูตตฺถ’’**นฺติฯ อตจฺฉนฺติ ตเสฺสว เววจนนฺติ อาห **‘‘อตจฺฉนฺติ น ตจฺฉ’’**นฺติฯ **อภูต**นฺติ วา อสนฺตํ อวิชฺชมานํฯ **อตจฺฉ**นฺติ อตถาการํฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน, สมฺปรายิเกน วา อนเตฺถน สํหิตํ, อนเตฺถ วา สํหิตํ, น อโตฺถติ วา อนโตฺถ, อตฺถสฺส ปฏิปโกฺข สภาโว, เตน สํหิตนฺติ **อนตฺถสํหิตํ,** ปิสุณวาจํ สมฺผปฺปลาปญฺจาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ จตุพฺพิธสฺสปิ วจีทุจฺจริตสฺส คหิตตา ทฏฺฐพฺพาฯ

ทุปฺปยุโตฺตติ ทุปฺปฏิปโนฺนฯ **น ตํ ตถาคโต ภาสติ** อภูตตาทิโทสทุฏฺฐตฺตาฯ **ตมฺปิ ตถาคโต น ภาสติ** ภูตเตฺถปิ อนตฺถสํหิตตาทิโทสทุฏฺฐตฺตาฯ

ฐานํ การณํ เอติสฺสา อตฺถีติ ฐานิยา ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา, น ฐานิยาติ อฏฺฐานิยา, นิกฺการณา อยุตฺติยุตฺตา, สา เอว กถาติ **อฏฺฐานิยกถาฯ อตฺตปจฺจกฺขกถํ กเถมา**ติ อตฺตนา เอว ปจฺจกฺขํ กตฺวา ปวตฺติยมานํ ฉลกถํ กเถมฯ

คามิกมหลฺลโก ‘‘อิเม มํ วเญฺจตุกามา, อหเมว ทานิ อิเม วเญฺจสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **‘‘เอวํ ภวิสฺสตี’’**ติอาทิมาหฯ **‘‘น มยํ ทาสา’’ติปิ วตฺตุํ นาสกฺขิสฺ** ปุเพฺพ ตถากติกาย กตตฺตาฯ

ตติยํ ตติยเมวาติ ทฺวีสุปิ ปเกฺขสุ ตติยํ ตติยเมว วาจํฯ **ภาสิตพฺพกาลํ อนติกฺกมิตฺวา**ติ ยสฺส ยทา ยถา ภาสิตพฺพํ, ตสฺส ตทา ตเถว จ ภาสนโต ภาสิตพฺพํ การณํ ภาสิตพฺพกาลญฺจ อนติกฺกมิตฺวาว ภาสติฯ

๘๗. **ฐานุปฺปตฺติกญาเณนา**ติ ฐาเน เอว อุปฺปชฺชนกญาเณนฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ การเณ ตสฺส ตํ ตํ อวตฺถาย อุปฺปชฺชนกญาเณน, ธมฺมานํ ยถาสภาวโต อวพุชฺฌนสภาโวติ **ธมฺมสภาโว**ฯ ธเมฺม สภาวธเมฺม อนวเสเส วา ยาถาวโต อุปธาเรตีติ **ธมฺมธาตุ,** สพฺพญฺญุตาฯ เตนาห **‘‘สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสตํ อธิวจน’’**นฺติฯ **สุปฺปฏิวิทฺธ**นฺติ สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ สุฏฺฐุ ปฏิวิชฺฌนวเสน, สุฏฺฐุ ปฏิวิทฺธนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘หตฺถคตํ ภควโต’’**ติฯ **เนยฺยปุคฺคลวเสน ปรินิฏฺฐิตา**ติ กถาปริวิภาเคน อยเมว เทสนา จตฺตาริ อริยสจฺจานิ ทเสฺสโนฺต อรหตฺตํ ปจฺจกฺขาสีติฯ

อภยราชกุมารสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. พหุเวทนิยสุตฺตวณฺณนา

๘๘. **ปญฺจกโงฺค**ติ วฑฺฒกีกิจฺจสาธเน วาสิอาทิปญฺจกํ องฺคํ สํธนํ เอตสฺมินฺติ ปญฺจกโงฺคฯ ถมฺภาทิวตฺถูนํ ถปนเฏฺฐน **ถปติฯ ปณฺฑิตอุทายิเตฺถโร,** น กาฬุทายี เถโรฯ

๘๙. ปริยายติ อตฺตโน ผลํ วเตฺตตีติ **ปริยาโย,** การณํฯ เวทนาสนฺนิสฺสิโต จ กายิกเจตสิกภาโว **การณํ**ฯ เตนาห – **‘‘กายิกเจตสิกวเสน เทฺว เวทิตพฺพา’’**ติฯ ตตฺถ ปสาทกายสนฺนิสฺสิตา กายิกา, เจโตสนฺนิสฺสิตา เจตสิกาฯ **สุขาทิวเสน ติโสฺส**ติ เอตฺถ สุขนทุกฺขนุเปกฺขนานิ สุขาทิเวทนาย การณํฯ ตานิ หิ ปวตฺตินิมิตฺตานิ กตฺวา ตตฺถ สุขาทิสทฺทปฺปวตฺติ,

อิมินา นเยน เสเสสุปิ ยถารหํ การณํ นิทฺธาเรตฺวา วตฺตพฺพํฯ **อุปวิจารวเสนา**ติ อารมฺมณํ อุเปจฺจ สวิเสสปวตฺติวเสนฯ ยสฺมิญฺหิ อารมฺมเณ โสมนสฺสเวทนา ปวตฺตติ, อารมฺมณตาย ตํ อุปคนฺตฺวา อิตรเวทนาหิ วิสิฏฺฐตาย สวิเสสํ ตตฺถ ปวตฺติฯ เตนาห **“โสมนสฺสฏฺฐานิยํ รูปํ อุปวิจรตี**”ติฯ เอส นโย เสสเวทนาสุ **เคหสฺสิตานี**ติ เคหนิสฺสิตานิฯ

๙๐. **ปริยาเยนา**ติ ‘‘อิทเมตฺถ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามี’’ติ วุตฺตฏฺฐานํ สนฺธาย วทติฯ **ตํ ทเสฺสโนฺต**ติ กามเญฺจตฺถ สุเตฺต – ‘‘เทฺวปานนฺท, เวทนา วุตฺตา’’ติ เทฺว อาทึ กตฺวา เวทนา ทสฺสิตา, เอกาปิ ปน ทสฺสิตา เอวาติ ทเสฺสโนฺตฯ **อุปตฺถมฺภตฺถ**นฺติ เอกาปิ เวทนา วุตฺตา มยา ปริยาเยน, เอวํ สติ เทฺวปิ วตฺตพฺพาติ เอวํ ตสฺส วาทํ อุปตฺถมฺภตฺถํฯ กถํ ปน เอกา เวทนา วุตฺตาติ? ยํ กิญฺจิ เวทยิตํ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, อิทเมตฺถ ทุกฺขสฺมินฺติ วทามีติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **อิติวุตฺตกวณฺณนายํ** (อิติวุ. อฏฺฐ. ๕๒ อาทโย) ปรมตฺถทีปนิยํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

กถํ ปเนตฺถ รูปาวจรจตุเตฺถ อรูเปสุ สญฺญาเวทยิตนิโรเธ สุขํ อุทฺธฎนฺติ อาห **“เอตฺถ จา**”ติอาทิฯ **สนฺตเฏฺฐนา**ติ ปฎิปกฺขธมฺมานํ วูปสนฺตภาเวนฯ **ปณีตเฏฺฐนา**ติ ภาวนาวิเสสวิสิเฏฺฐน อตปฺปกภาเวเนว เสฎฺฐภาเวน จ, ปจฺจยวิเสเสน ปธานภาวํ นีตนฺติปิ ปณีตํฯ **เวทยิตสุขํ** นาม เวทนาภูตํ สุขนฺติ กตฺวาฯ **อเวทยิตสุขํ นาม ยาวตา นิทฺทุกฺขตา, ตาวตา สุขนฺติ วุจฺจตีติ**ฯอถ วา **นิโรโธ** สุฎฺฐุ ขาทติ ขนติ กายิกเจตสิกาพาธนฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติ สตฺตาหมฺปิ ตตฺถ ทุกฺขสฺส นิรุชฺฌนโตฯ เตนาห **“นิทฺทุกฺขภาวสงฺขาเตน สุขเฏฺฐนา**”ติฯ

๙๑. **ยสฺมิํ ยสฺมิํ** ภเว, จิตฺตุปฺปาเท, อวตฺถาย วา นิทฺทุกฺขภาโว, ทุกฺขสฺส ปฎิปกฺขตา อนุปลพฺภเนน ทุกฺขวิวิตฺตํ, ตํ สุขสฺมิํเยว ปญฺญเปติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พหุเวทนียสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. อปณฺณกสุตฺตวณฺณนา

๙๓. **นานาวิธา**ติ นานาวิธทิฎฺฐิกา **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปพฺพชฺชามเตฺตน สมณา, ชาติมเตฺตน พฺราหฺมณา จฯ **ทสฺสน**นฺติ ทิฎฺฐิฯ **คหิต**นฺติ อภินิวิสฺส คหิตํฯ อิติ เต อตฺตโน ทสฺสนํ คเหตุกามา ปุจฺฉนฺติฯ **วินา ทสฺสเนน โลโก น นิยฺยาตี**ติ วิโมกฺขภาวนาย เอเกน ทสฺสเนน วินา โลโก สํสารทุกฺขโต น นิคจฺฉติฯ **เอกทิฎฺฐิยมฺปิ ปติฎฺฐาตุํ นาสกฺขิํสุ** สทฺธาการาภาวโตฯ ตถา หิ เต อิมาย เทสนาย สรเณสุ ปติฎฺฐหิํสุฯ ยสฺมา อวิปรีเต สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ อุปฺปนฺนสทฺธา ‘‘อาการวตี’’ติ อธิเปฺปตา, ตสฺมา โย โลเก อวิปรีตธมฺมเทสนา, อยเมเวสาติ ปวตฺตา มคฺคสาธนคตาย สทฺธาย การณภาวโต ตนฺนิสฺสยา สทฺธา, สา **อาการวตี**ติ วุตฺตาฯ อวตฺถุสฺมิญฺหิ สทฺธา อยุตฺตการณตาย น อาการวตีฯ **อาการวตี**ติ เอตฺถ **วตี**-สโทฺท น เกวลํ อตฺถิตามตฺตทีปโก, อถ โข อติสยตฺถทีปโก ปาสํสตฺถทีปโก วา ทฎฺฐโพฺพฯ เตน **อาการวตี**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุวเสน อติสยการณวตีติ วา ปาสํสการณวตีติ วา อยเมตฺถ อโตฺถฯ **อปณฺณโก**ติ เอตฺถ ยถา กญฺจิ อตฺถํ สาเธตุํ อารทฺธสฺส ปโยโค วิรโทฺธ, ตตฺถ อการโก วิย โหติ ปุนปิ อารภิตพฺพตายฯ **อวิรโทฺธ** ปน อตฺถสฺส สาธนโต อปณฺณโก, เอวํ อยมฺปิ ธโมฺม อภิภวิตฺวา ปวตฺตนโต เอกํสโต ‘‘อปณฺณโก’’ติ วุโตฺตฯ เตนาห **“อวิรโทฺธ อเทฺวชฺฌคามี เอกํสคาหิโก**”ติฯ

๙๔. **ตพฺพิปจฺจนีกภูตา**ติ ตสฺสา มิจฺฉาทิฎฺฐิยา ปจฺจนีกภูตาฯ

๙๕. **เนสนฺ**ติ กุสลานํ ธมฺมานํฯ **อกุสลโต นิกฺขนฺตภาเว**ติ อสํกิลิฏฺฐภาเวฯ **อานิสํโส**ติ สุทฺธวิปากตาฯ **วิสุทฺธิปโกฺข**ติ วิสุทฺธิภาโว ปริโยทาตตาฯ อภูตธมฺมสฺส ทิฏฺฐิภาวสฺส สญฺญาปนา อาจิกฺขนา **อภูตธมฺมสญฺญาปนา**ฯ สาวเชฺชสุ ปรมวเชฺช มิจฺฉาทสฺสเน ปคฺคหณนฺติ กุโต สุสีลฺยสฺส ปคฺคโหติ อาห – **"มิจฺฉาทสฺสนํ คณฺหนฺตเสฺสว สุสีลฺยํ ปหีนํ โหตี"**ติฯ **มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย**ติ เอตฺถ มิจฺฉาสงฺกโปฺป ปรโลกาภาวจินฺตา, มิจฺฉาวาจา ปรโลกาภาววาทภูโต มุสาวาโท, อริยานํ ปจฺจนีกตาทโยฯ **อปราปรํ อุปฺปชฺชนวเสนา**ติ ปุนปฺปุนํ จิเตฺต อุปฺปชฺชนวเสนฯ **ปาปกา อกุสลา ธมฺมา**ติ ปจฺจเวกฺขณสญฺญาปนาทิกาเล อุปฺปชฺชนกา ตถาปวตฺตา อกุสลขนฺธาฯ

กลิคฺคโหติ อนตฺถปริคฺคโหฯ โส ปน ยสฺมา ทิเฏฺฐว ธเมฺม อภิสมฺปรายญฺจ ปราชโย โหตีติ อาห **"ปราชยคฺคาโห"**ติฯ **ทุสฺสมโตฺต**ติ เอตฺถ **ทุ**-สโทฺท ''สมาทิโนฺน''ติ เอตฺถาปิ อาเนตฺวา โยเชตโพฺพติ อาห **"ทุปฺปรามโฏฺฐ"**ติฯ ยถา ทุปฺปรามโฏฺฐ โหติ, เอวํ สมาทิโนฺน ทุสฺสมโตฺต ทุสมาทิโนฺน วุโตฺตฯ **สกวาทเมว ผริตฺวา**ติ อตฺตโน นตฺถิกวาทเมว ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๗; ๓.๒๗-๒๘) อวธาเรโนฺต อญฺญสฺส โอกาสอทานวเสน ผริตฺวาฯ เตนาห **"อธิมุจฺจิตฺวา"**ติฯ ''สมฺพุโทฺธ''ติอาทิ อธิมุจฺจนาการทสฺสนํฯ **ริญฺจตี**ติ วิเวเจติ อปเนติฯ เตนาห **"วเชฺชตี"**ติฯ

๙๖. **กฏคฺคโห**ติ กตํ สพฺพโส สิทฺธิเมว กตฺวา คหณํฯ โส ปน ชยลาโภ โหตีติ วุตฺตํ **"ชยคฺคาโห"**ติฯ **สุคฺคหิโต**ติ สุฏฺฐุกรณวเสน คหิโตฯ **สุปรามโฏฺฐ**ติ สุฏฺฐุ ปราปรํ อาเสวนวเสน อามโฏฺฐ ฯ อุภเยนปิ ตสฺส กมฺมสฺส กตูปจิตภาวํ ทเสฺสติ, **โสตฺถิภาวาวหตฺตญฺจ** สคฺคุปปตฺติสํวตฺตนโต ปาปสภาวปหานโต จฯ

๙๗. **สหตฺถา กโรนฺตสฺสา**ติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๖๖; สํ. นิ. ฏี. ๒.๓.๒๑๑) สหเตฺถเนว กโรนฺตสฺสฯ นิสฺสคฺคิยถาวราทโยปิ อิธ สหตฺถกรเณเนว สงฺคหิตาฯ **ปจนํ** ทหนํ วิพาธนนฺติ อาห **"ทเณฺฑน ปีเฬนฺตสฺสา"**ติฯ **โสกํ สยํ กโรนฺตสฺสา**ติ ปรสฺส โสกการณํ สยํ กโรนฺตสฺส, โสกํ วา อุปฺปาเทนฺตสฺสฯ **ปเรหิ** อตฺตโน วจนกเรหิฯ **สยมฺปิ ผนฺทโต**ติ ปรสฺส วิพาธนปโยเคน สยมฺปิ ผนฺทโตฯ **อติปาตยโต**ติ ปทํ สุทฺธกตฺตุอเตฺถ เหตุกตฺตุอเตฺถ จ วตฺตตีติ อาห **"หนนฺตสฺสปิ หนาเปนฺตสฺสาปี"**ติฯ

ฆรสฺส ภิตฺติ อโนฺต พหิ จ สนฺธิตา หุตฺวา ฐิตา **ฆรสนฺธิ**ฯ กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา นิรวเสสเมว โลโปติ **นิโลฺลโป**ฯ เอกาคาเร นิยุโตฺต วิโลโป **เอกาคาริโก**ฯ ปริโต สพฺพโส ปเนฺถ หนนํ **ปริปโนฺถ**ฯ **ปาปํ น กรียติ** ปุเพฺพ อสโต อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, ตสฺมา **นตฺถิ ปาปํ**ฯ ยทิ เอวํ กถํ สตฺตา ปาปํ ปฏิปชฺชนฺตีติ อาห – **"สตฺตา ปน กโรมาติ เอวํสญฺญิโน โหนฺตี"**ติฯ เอวํ กิรสฺส โหติ ''อิเมสญฺหิ สตฺตานํ หึสาทิกิริยา น อตฺตานํ ผุสติ ตสฺส นิจฺจตาย นิพฺพิการตฺตา, สรีรํ ปน อเจตนํ กฏฺฐกลิงฺครูปมํ, ตสฺมึ วิโกปิเตปิ น กิญฺจิ ปาป''นฺติฯ **ขุรเนมินา**ติ นิสิตขุรมยเนมินาฯ คงฺคาย ทกฺขิณทิสา อปฺปติรูปเทโส, อุตฺตรทิสา ปติรูปเทโสติ อธิปฺปาเยน ''ทกฺขิณเญฺจ''ติอาทิ วุตฺตนฺติ **"ทกฺขิณตีเร มนุสฺสา กกฺขฬา"**ติอาทิมาหฯ

มหายาคนฺติ มหาวิชิตยญฺญสทิสํ มหายาคํฯ **สีลสํยเมนา**ติ กายิกวาจสิกสํวเรนฯ **สจฺจวจเนนา**ติ สจฺจวาจายฯ ตสฺส วิสุํ วจนํ โลเก ครุตรปุญฺญสมฺมตภาวโตฯ ยถา หิ ปาปธเมฺมสุ มุสาวาโท ครุ, เอวํ ปุญฺญธเมฺมสุ สจฺจวาจาฯ เตนาห ภควา – ''เอกํ ธมฺมมตีตสฺสา''ติ อาทิ (ธ. ป. ๑๗๖)ฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ กณฺหปเกฺข วุตฺตนเยนฯ ตตฺถ หิ – ''นตฺถิ ปาปํ, นตฺถิ ปาปสฺส อาคโม''ติ อาคตํ, อิธ ''อตฺถิ ปุญฺญํ, อตฺถิ ปุญฺญสฺส อาคโม''ติ อาคตํ, อยเมว วิเส

โสฯ **เสสํ วุตฺตสทิสเมวา**ติ ‘‘เตสเมตํ ปาฏิกงฺข’’นฺติ เอวมาทึ สนฺธาย วทติ, ตํ เหฏฺฐา ปุริมวารสทิสํฯ

๑๐๐. อุภเยนาติ เหตุปจฺจยปฏิเสธวจเนนฯ **สํกิเลสปจฺจย**นฺติ สํสาเร ปริพฺภมเนน กิลินฺนสฺส มลินภาวสฺส การณํฯ วุตฺตวิปริยาเยน **วิสุทฺธิปจฺจย**นฺติ สทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **พล**นฺติอาทีสุ สตฺตานํ สํกิเลสาวหํ โวทานาวหญฺจ อุสฺสาหสงฺขาตํ **พลํ วา,** สูรวีรภาวสงฺขาตํ **วีริยํ วา,** ปุริเสน กตฺตโพฺพ **ปุริสถาโม วา,** โส เอว ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนปฺปตฺติยา **ปุริสปรกฺกโม วา นตฺถิ น** อุปลพฺภติฯ

สตฺวโยคโต, รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย จ **สตฺตา**ฯ ปาณนโต อสฺสาสปสฺสาสวเสน ปวตฺติยา **ปาณา**ฯ เต ปน โส เอกินฺทฺริยาทิวเสน วิภชิตฺวา วทตีติ อาห **‘‘เอกินฺทฺริโย’’**ติอาทิฯ อณฺฑโกสาทีสุ ภวนโต **ภูตา**ติ วุจฺจนฺตีติ อาห **‘‘อณฺฑโกส...เป.... วทนฺตี’’**ติฯ ชีวนโต ปาณํ ธาเรโนฺต วิย วฑฺฒนโต **ชีวา**ติ เอวํ สตฺตปาณภูตชีเวสุ สทฺทโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นตฺถิ เอเตสํ สํกิเลสวิสุทฺธีสุ วโสติ **อวสา**ฯ นตฺถิ เนสํ พลํ วีริยญฺจาติ **อพลา อวีริยาฯ นิยตตา**ติ อเจฺฉชฺชสุตฺตาวุตาเภชฺชมณิ วิย นิยตปวตฺตนตาย คติชาติพนฺธปชหวเสน นิยาโมฯ **ตตฺถ ตตฺถ คมน**นฺติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ ตาสุ ตาสุ คตีสุ อุปคมนํ สมวาเยน สมาคโมฯ **สภาโวเยวา**ติ ยถา กณฺฏกสฺส ติกฺขตา, กพิฏฺฐผลานํ ปริมณฺฑลตา, มิคปกฺขีนํ วิจิตฺตาการตา, เอวํ สพฺพสฺสปิ โลกสฺส เหตุปจฺจเยน วินา ตถา ตถา ปริณาโม, อยํ สภาโวเยว อกิตฺติโมเยวฯ เตนาห **‘‘เยน หิ’’**ติอาทิฯ

สกุเณ หนตีติ **สากุณิโก,** ตถา **สูกริโกฯ ลุโทฺท**ติ อโญฺญปิ โย โกจิ มาควิโก เนสาโทฯ ปาปกมฺมปสุตตาย **กณฺหาภิชาติ นามฯ ภิกฺขู**ติ สากิยา ภิกฺขู, มจฺฉมํสขาทนโต **นีลาภิชาตีติ วทนฺติ**ฯ ญายลเทฺธปิ ปจฺจเย ภุญฺชมานา อาชีวกสมยสฺส วิโลมคาหิตาย **‘‘ปจฺจเยสุ กณฺฏเก ปกฺขิปิตฺวา ขาทนฺตี’’**ติ วทนฺติฯ **เอเก ปพฺพชิตา** , เย สวิเสสํ อตฺตกิลมถานุโยคมนุยุตฺตาฯ ตถา หิ เต กณฺฏเก วเตฺตนฺตา วิย โหนฺตีติ **กณฺฏกวุตฺติกา**ติ วุตฺตาฯ ฐตฺวาภุญฺชนทานปฏิเกฺขปาทิวตสมาโยเคน **ปณฺฑรตราฯ อเจลกสาวกา**ติ อาชีวกสาวเก วทติฯ **เต กิร** อาชีวกลทฺธิยา วิสุทฺธจิตฺตตาย นิคเณฺฐหิปิ **ปณฺฑรตรา**ฯ นนฺทาทโย หิ ตถารูปาย ปฏิปตฺติยา ปตฺตพฺพา, ตสฺมา นนฺทาทโย นิคเณฺฐหิ อาชีวกสาวเกหิ จ ปณฺฑรตราติ วุตฺตา **‘‘สุกฺกาภิชาตี’’**ติฯ

อยเมเตสํ ลทฺธีติ สากุณิกาทิภาวูปคมเนน กณฺหาภิชาติอาทีสุ ทุกฺขํ สุขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺตา อนุกฺกเมน มหากปฺปานํ จุลฺลาสีติสหสฺสานิ เขเปตฺวา อาชีวกภาวูปคมเนน ปรมสุกฺกาภิชาติยํ ฐตฺวา สํสารโต สุชฺฌนฺตีติ อยํ เตสํ นิยติ อาชีวกานํ ลทฺธิฯ

‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติ วทโนฺต นตฺถิโก ทานสฺส ผลํ ปฏิกฺขิปตีติ อาห – **‘‘นตฺถิกทิฏฺฐิ วิปากํ ปฏิพาหตี’’**ติฯ ตถา เจว เหฏฺฐา สํวณฺณิตํ ‘‘นตฺถิกทิฏฺฐิ หิ นตฺถิตมาหา’’ติฯ **อเหตุกทิฏฺฐิ อุภย**นฺติ กมฺมํ วิปากญฺจ อุภยํฯ โส หิ ‘‘อเหตู อปจฺจยา สตฺตา สํกิลิสฺสนฺติ วิสุชฺฌนฺตี’’ติ วทโนฺต กมฺมสฺส วิย วิปากสฺสปิ สํกิเลสวิสุทฺธีนํ ปจฺจยตฺตาภาววจนโต ตทุภยํ ปฏิพาหติ นามฯ **วิปาโก ปฏิพาหิโต โหติ** อสติ กเมฺม วิปากาภาวโตฯ **กมฺมํ ปฏิพาหิตํ โหติ** อสติ วิปาเก กมฺมสฺส นิรตฺถกภาวาปตฺติโตฯ **อตฺถโต**ติ สรูเปนฯ **อุภยปฏิพาหกา**ติ วิสุํ วิสุํ ตํตํทิฏฺฐิกา วุตฺตาปิ สเพฺพ เต นตฺถิกาทโย นตฺถิกทิฏฺฐิอาทิวเสน ปเจฺจกํ ติวิธทิฏฺฐิกา เอว อุภยปฏิพาหกตฺตาฯ ‘‘อุภยปฏิพาหกา’’ติ หิ เหตุวจนํฯ **อเหตุกวาทา จา**ติอาทิ ปฏิญฺญาวจนํฯ โย

หิ วิปากปฏิพาหเนน นตฺถิกทิฏฺฐิโก, โส อตฺถโต กมฺมปฏิพาหเนน อกิริยทิฏฺฐิโก, อุภยปฏิพาหเนน อเหตุกทิฏฺฐิโก จ โหติฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

สชฺฌายนฺตีติ ตํ ทิฏฺฐิทีปกํ คนฺถํ อุคฺคเหตฺวา ปฐนฺติฯ **วีมํสนฺตี**ติ ตสฺส อตฺถํ วิจาเรนฺติฯ **เตส**นฺติอาทิ วีมํสนาการทสฺสนํฯ **ตสฺมึ อารมฺมเณ**ติ ยถาปริกปฺปิตกมฺมผลาภาวทีปเก ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตาย ลทฺธิยา อารมฺมเณฯ **มิจฺฉาสติ สนฺติฏฺฐตี**ติ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิวเสน อนุสฺสวูปลทฺเธ อตฺเถ ตทาการปริวิตกฺกเนหิ สวิคฺคเห วิย สรูปโต จิตฺตสฺส ปจฺจุปฏฺฐิเต จิรกาลปริจเยน ‘‘เอวเมต’’นฺติ นิชฺฌานกฺขมภาวูปคมเนน นิชฺฌานกฺขนฺติยา ตถา คหิเต ปุนปฺปุนํ ตเถว อาเสวนฺตสฺส พหุลีกโรนฺตสฺส มิจฺฉาวิตกฺเกน สมาทิยมานา มิจฺฉาวายามุปตฺถมฺภิตา อตํสภาวํ ‘‘ตํสภาว’’นฺติ คณฺหนฺตี มิจฺฉาสตีติ ลทฺธนามา ตํลทฺธิสหคตา ตณฺหา สนฺติฏฺฐติ ฯ **จิตฺตํ เอกคฺคํ โหตี**ติ ยถาวุตฺตวิตกฺกาทิปจฺจยลาเภน ตสฺมึ อารมฺมเณ อวฏฺฐิตตาย อเนกคฺคํ ปหาย เอกคฺคํ อปฺปิตํ วิย โหติฯ มิจฺฉาสมาธิปิ หิ ปจฺจยวิเสเสหิ ลทฺธภาวนาพเลหิ กทาจิ สมาธานปติรูปกิจฺจกโร โหติเยว วาลวิชฺฌนาทีสุ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ชวนานิ ชวนฺตี**ติ อเนกกฺขตฺตุํ เตนากาเรน ปุพฺพภาคิเยสุ ชวนวาเรสุ ปวตฺเตตฺสุ สพฺพปจฺฉิเม ชวนวาเร สตฺต ชวนานิ ชวนฺติฯ **ปฐมชวเน ปน สเตกิจฺฉา โหนฺติ, ตถา ทุติยาทีสู**ติ ธมฺมสภาวทสฺสนเมตํ, น ปน ตสฺมึ ขเณ เตสํ สเตกิจฺฉภาวาปาทนํ เกนจิ สกฺกา กาตุํฯ

ตตฺถาติ เตสุ ตีสุ มิจฺฉาทสฺสเนสุฯ **โกจิ เอกํ ทสฺสนํ โอกฺกมตี**ติ ยสฺส เอกสฺมึเยว อภินิเวโส อาเสวนา จ ปวตฺตา, โส เอกํเยว ทสฺสนํ โอกฺกมติฯ ยสฺส ปน ทฺวีสุ, ตีสุปิ วา อภินิเวสนา ปวตฺตา, โส **เทฺว ตีณิ โอกฺกมติ**ฯ เอเตน ยา ปุเพฺพ อุภยปฏิพาหนตามุเขน วุตฺตา อตฺถสิทฺธา สพฺพทิฏฺฐิกตา, สา ปุพฺพภาคิยาฯ ยา ปน มิจฺฉตฺตนิยาโมกฺกนฺติ ภูตา, สา ยถาสกํ ปจฺจยสมุทาคมสิทฺธิโต ภินฺนารมฺมณานํ วิย วิเสสาธิคมานํ อญฺญมญฺญํ เอกชฺฌํ อนุปฺปตฺติยา อสํกิณฺณา เอวาติ ทเสฺสติฯ **เอกสฺมึ โอกฺกเนฺตปี**ติอาทินา ติสฺสนฺนมฺปิ ทิฏฺฐีนํ สมานพลตํ สมานผลตญฺจ ทเสฺสติ, ตสฺมา ติโสฺสปิ เจตา เอกสฺส อุปฺปนฺนา อญฺญมญฺญํ อโพฺพกิณฺณา เอว, เอกาย วิปาเก ทิเนฺน อิตรา อนุพลปฺปทายิกา โหนฺติฯ **วฏฺฏขาณุ นามา**ติ อิทํ วจนํ เนยฺยตฺถํ, น นีตตฺถนฺติ ตํ วิวริตฺวา ทเสฺสตุํ **กึ ปเนสา**ติอาทิ วุตฺตํ, อกุสลํ นาเมตํ อพลํ ทุพฺพลํ, น กุสลํ วิย มหาพลนฺติ อาห – **‘‘เอกสฺมึเยว อตฺตภาเว นิยโต’’**ติฯ อญฺญถา สมฺมตฺตนิยาโม วิย มิจฺฉตฺตนิยาโมปิ อจฺจนฺติโก สิยาฯ ยทิ เอวํ วฏฺฏขาณุกโชตนา กถนฺติ อาห **‘‘อาเสวนวเสน ปนา’’**ติอาทิ, ตสฺมา ยถา ‘‘สกึ นิมฺโคฺค นิมฺโคฺคว โหตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๑๕) วุตฺตํ, เอวํ วฏฺฏขาณุกโชตนาฯ ยาทิเส หิ ปจฺจเย ปฏิจฺจ อยํ ตํตํทสฺสนํ โอกฺกโนฺต ปุน กทาจิ ตปฺปฏิปเกฺข ปจฺจเย ปฏิจฺจ ตโต สีสุกฺขิปนมสฺส น โหตีติ น วตฺตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เยภุเยฺยนา’’**ติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เอวํ สํสารขาณุภาวสฺสปิ ปจฺจโย อกลฺยาณชโน, ตสฺมาฯ **ภูติกาโม**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถานํ วเสน อตฺตโน คุเณหิ วฑฺฒิกาโมฯ ยํ ปเนตฺถ เกจิ วทนฺติ ‘‘ยถา จิรกาลภาวนาย ปริปากูปคมลทฺธพลตฺตา อุปนิสฺสยกุสลา อกุสเล สพฺพโส สมุจฺฉินฺทนฺติ, เอวํ อกุสลธมฺมา ตโตปิ จิรกาลภาวนาสมฺภวโต ลทฺธพลา หุตฺวา กทาจิ กุสลธเมฺมปิ สมุจฺฉินฺทนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ทฬฺหมิจฺฉาภินิเวสสฺส มิจฺฉาทิฏฺฐิกสฺส วฏฺฏขาณุกภาวโชตนาปิ สมตฺถิตา โหตี’’ติ ยถา ตํ ‘‘วสฺสภญฺญานํ ทิฏฺฐี’’ติ, ตํ น, มิจฺฉตฺตนิยตธมฺมานํ จิรกาลภาวนามเตฺตน น ปฏิปกฺขสฺส ปชหนสมตฺถตา, อถ โข ธมฺมตาสิเทฺธน ปจฺจยวิเสสาหิตสามตฺถิเยน อตฺตโน ปหายกสภาเวน ปหายกภาโว ภาวนากุสลานํเยว วุโตฺต, อกุสลานํเยว จ ปหาตพฺพภาโว ‘‘ทสฺสเนน ปหาตพฺพา’’ติอาทินา นเยน, อกุสลานํเยว ทุพฺพลภาโว ‘‘อพลานํ

พลียนฺตี’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๗๗๖; มหานิ. ๕) (ยุตฺตินาปิ นามโต วา อธิคมนิโย อาโลโก อาโลกภาวโต พาหิรารเณกา วิย น เจตฺถ ปฏิญฺญเตฺต ภาเวสตา โสตฺโน อาสํกิตพฺพา วิเส สวสฺส สาเธตพฺพโต สามญฺญสฺส จ โสตฺภาเวน อธิเปฺปตตฺตา เวท-สทฺทสฺส โลโป ทีเป สภา เว สาธเน ยถา ตํ สทฺทยภาวสฺส นาปิ วิสุทฺธกอนุมานาทิวิโรธสมฺภาวโตฯ น หิ สกฺกา อนฺตรา โลกสฺส พาหิราโลกสฺส วิย รูปกายํ อุปาทาย รูปตา จกฺขุวิเญฺญยฺยตฺตาทิเก ปติฏฺฐาเปตฺํ สกฺ กาติ วุตฺตํ, นนฺปิ อนฺตราโลโก อวิคฺคหตฺตา เวทนา วิยาติ สเทฺธว ญาณาโลกสฺส อวิชฺชนฺธกา รา วิย วิธมนิยภาเว สเพฺพสมฺปิ กุสลธมฺมานํ เกนจิปิ อกุสลธเมฺมน สมุจฺฉินฺทนิยตา สิทฺธาว โหติ)ฯ วณฺฏฺขาณฺกโจทนาย ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวาติ ติฏฺฐเตสา พาลชนวิกตฺถนาฯ

๑๐๓. **ฌานจิตฺตมยา**ติ รูปาวจรชฺฌานจิเตฺตน นิพฺพตฺตาฯ ตถา หิ เตสํ วิเสเสน ฌาน มนสา นิพฺพตฺตตฺตา ‘‘มโนมยา’’ติ วุตฺตา, อวิเสเสน ปน อภิสงฺขารมนสา สเพฺพปิ สตฺตา มโนมยา เอวฯ **สญฺญามยา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห **‘‘อรูปชฺฌานสญฺญายา’’**ติฯ **อยน**ฺติ รูปิตาภาวปฏิปชฺชนกปุคฺคโลฯ **อปฺปฏิลทฺธชฺฌาโน**ติ อนธิคตรูปชฺฌาโนฯ **ตสฺสปี**ติ ตกฺกิโนปิฯ **รูปชฺฌาเน กงฺขา นตฺถิ** อนุสฺสววเสน ลทฺธวินิจฺฉยตฺตาฯ

๑๐๔. **สาราคายา**ติ สราคภาวายฯ **สนฺติเก**ติ สมีเป, น ถามคตา ทิฏฺฐินาติทูรตฺตา ส ราคา, น สมฺปยุตฺตตฺตาฯ สา หิ น ถามคตา วฏฺฏปริยาปเนฺนสุ ธเมฺมสุ รชฺชตีติ วิญฺญายตีติ อาห – **‘‘ราควเสน วเฏฺฏ รชฺชนสฺสา’’**ติฯ สเพฺพปิ สํโยชนา ตณฺหาวเสเนว สมฺภวนฺตีติ อาห – **‘‘ตณฺหาวเสน สํโยชนตฺถายา’’**ติฯ **อารุเปฺป ปนสฺส กงฺขา นตฺถี**ติ อนุสฺสววเสน ลทฺธนิจฺฉยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กามํ ทุคฺคติทุกฺขานํ เอกนฺตสํวตฺตเนน นตฺถิกทิฏฺฐิอาทีนํ อปณฺณกตา ปากฏา เอว, นิปฺปริยาเยน ปน อนวชฺชสฺส อตฺถสฺส เอกนฺตสาธกํ อปณฺณกนฺติ กตฺวา โจทนา, สาวชฺชสฺสปิ อตฺถสฺส สาธเน เอกํสิกภาวํ คเหตฺวา ปริหาโรฯ เตนาห **‘‘คหณวเสนา’’**ติอาทิฯ เตน รุฬฺหีวเสน ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทีนิ อปณฺณกงฺคานิ ชาตานีติ ท เสฺสติฯ

๑๐๕. **เหฏฺฐา ตโย ปุคฺคลาว โหนฺตี**ติ อตฺตนฺตโป ปรนฺตโปติ อิมสฺมึ จตุเกฺก เหฏฺฐา ตโย ปุคฺคลา โหนฺติฯ ยถาวุตฺตา ปญฺจปิ ปุคฺคลา ทุปฺปฏิปนฺนาว, ตโต **อตฺถิกวาทาทโย ปญฺจ**ปุคฺคลา สมฺมาปฏิปนฺนตาย อิมสฺมึ จตุเกฺก **เอโก จตุตฺถปุคฺคโลว โหติฯ เอตมตฺถํ ท เสฺสตุ**นฺติ อิธ เหฏฺฐา วุตฺตปุคฺคลปญฺจกทฺวยํ อิมสฺมึ จตุเกฺก เอว สงฺคหํ คจฺฉตีติ วิภาเคน ทุปฺปฏิปตฺติสุปฺปฏิปตฺติโย ทเสฺสตุํ ***ภควา อิมํ เทสนํ อารภี***ติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อปณฺณกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ คหปติวคฺควณฺณนาฯ

๒. ภิกฺขุวโคฺค

๑. อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๐๗. **อมฺพลฏฺฐิกายนฺ**ติ เอตฺถ อมฺพลฏฺฐิกา วุจฺจติ สุชาโต ตรุณมฺพรุกฺข, ตสฺส ปน อวิทูเร กโต ปาสาโท อิธ ‘‘อมฺพลฏฺฐิกา’’ติ อธิเปฺปโตฯ เตนาห **“เวฬุวนวิหารสฺสา”**ติ อาทิฯ **ปธานฆรสเงฺขเป**ติ ภาวนาเคหปฺปกาเร โยคีนํ เคเหติ อโตฺถฯ **ติขิโณว โหติ,** น ตสฺส ติขิณภาโว เกนจิ กาตโพฺพ สภาวสิทฺธตฺตาฯ **เอวเมว** อตฺตโน วิมุตฺติปริปาจนกมฺมุนา ติกฺขวิสทภาวปฺปตฺติยา **อยมฺปิ อายสฺมา...เป.... ตตฺถ วิหาสิฯ ปกติปญฺญตฺตเมวา**ติ ปกติยา ปญฺญตฺตํ พุทฺธานํ อุปคมนโต ปุเรตรเมว จาริตฺตวเสน ปญฺญตฺตํฯ

๑๐๘. อุทกํ อเนน ธียติ, ฐปียติ วา เอตฺถาติ **อุทกาธานํฯ อุทกฏฺฐาน**นฺติ จ ขุทฺทกภาชนํฯ **“โอวาททานตฺถํ อามเนฺตสี”**ติ วตฺวา ตํ ปนสฺส โอวาททานํ น อิเธว, อถ โข พหูสุ ฐาเนสุ พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺติตนฺติ ตานิ ตานิ สเงฺขปโต ทเสฺสตฺวา อิธ สํวณฺณนตฺถํ **“ภควตาหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺถ **สพฺพพุเทฺธหิ อวิชหิต**นฺติ อิมินา สเพฺพสํ พุทฺธานํ สาสเน กุมารปญฺหา นาม โหตีติ ทเสฺสติฯ เอเกกโต ปฏฺฐาย ยาว ทสกา ปวตฺตา ทส ปุจฺฉา เอตสฺสาติ **ทสปุจฺฉํ,** เอเกกโต ปฏฺฐาย ยาว ทสกา เอกุตฺตรวเสน ปวตฺตํ วิสฺสชฺชนตฺถาย **ปญฺจปณฺณสวิสฺสชฺชนํ** สามเณรปญฺหนฺติ สมฺพโนฺธฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรมตฺถโชติกายํ **ขุทฺทกฏฺฐกถายํ** (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๔.กุมารปญฺหวณฺณนา) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อนาทีนวทสฺสิตาย อภิณฺหํ มุสา สมุทาจรณโต **“ปิยมุสาวาทา”**ติ วุตฺตํ, อุทกาวเสสฉฑฺฑนอุทกาธานนิกฺกุชฺชนอุกฺกุชฺชนทสฺสนสญฺญิตา **จตโสฺส อุทกาธานูปมาโย** สพฺพสฺส ยุทฺธกมฺมสฺส อกรณกรณวเสน ทสฺสิตา **เทฺว หตฺถิอุปมาโย**ฯ

ตตฺถ ราหุลสุตฺตนฺติ สุตฺตนิปาเต อาคตํ ราหุลสุตฺตํ (สุ. นิ. ๓๓๗ อาทโย)ฯ **อภิโณฺหวาทวเสน วุตฺต**นฺติ อิมินา อนุตรนฺตรา ตํ สุตฺตํ กเถตฺวา ภควา เถรํ โอวทตีติ ทเสฺสติฯ **อิทญฺจ ปนา**ติ อิทํ ยถาวุตฺตํ ภควโต ตํตํกาลานุรูปํ อตฺตโน โอวาททานํ สนฺธายฯ **พีช**นฺติ อณฺฑํฯ **ปสฺสสิ นูติ นุ**-สโทฺท อนุชานเน, นนุ ปสฺสสีติ อโตฺถฯ สจฺจธมฺมํ ลงฺฆิตฺวา ฐิตสฺส กิญฺจิปิ อกตฺตพฺพํ นาม ปาปํ นตฺถีติ อาห – **“สมฺปชานมุสาวาเท สํวรรหิตสฺส โอปมฺมทสฺสนตฺถํ วุตฺตา”**ติฯ ตถา หิ –

> ‘‘เอกํ ธมฺมมตีตสฺส, มุสาวาทิสฺส ชนฺตุโน;
> วิติณฺณปรโลกสฺส, นตฺถิ ปาปมการิย’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๗๖);

อุรุฬฺหวาติ อุรุโฬฺห หุตฺวา อุสฺสิโตฯ โส ปน ทมวเสน อภิรุยฺห วฑฺฒิโต อาโรหนโยโคฺย จ โหตีติ อาห **“อภิวฑฺฒิโต อาโรหสมฺปโนฺน”**ติฯ **อาคตาคเต**ติ อตฺตโน โยคฺยปเทสํ อาคตาคเตฯ **ปฏิเสนาย ผลกโกฏฺฐกมุณฺฑปาการาทโย**ติ ปฏิเสนาย อตฺตโน อารกฺขตฺถาย ฐปิเต ผลกโกฏฺฐเก เจว อุทฺธจฺฉทปาการาทิเก จฯ **เอตํ ปเทส**นฺติ เอตํ ปรเสนาปเทสํฯ **เอตฺตเกนา**ติ โอโลกนมเตฺตนฯ ตสฺส โอโลกนาการทสฺสเนเนวฯ **สตมฺปิ สหสฺสมฺปิ เสนานีกํ เทฺวธา ภิชฺชติ,** ตีรปาติกํ มทฺทิตํ หุตฺวา ปทาตา หุตฺวา เทฺวธา หุตฺวา ปลายนฺติฯ **กเณฺณหิ ปหริตฺวา**ติ ปเคว สรานํ อาคมนสทฺทํ อุปธาเรตฺวา ยถา เวโค น โหติ, เอวํ สมฺฏฺฐา

เปตฺวา เตหิ ปหริตฺวา **ปาตนํฯ ปฏิหตฺถิปฏิอสฺสา**ติอาทินา ปเจฺจกํ ปติ-สโทฺท โยเชตโพฺพ ติฯ **ทีฆาสิลฏฺฐิยา**ติ ทีฆลตาย อสิลฏฺฐิยาฯ

กรเณติ กมฺมกรเณฯ **มญฺญติ** หตฺถาโรโหฯ **อยมุคฺคร**นฺติ ตาทิเส กาเล คหิตมุคฺครํฯ **โอโลเกตฺวา**ติ ญาณจกฺขุนา ทิสฺวา, อภิณฺหํ สมฺปชฺชญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

๑๐๙. **สสกฺก**นฺติ ปสฺสิตุํ ยุตฺตํ กตฺวา อุสฺสาหํ ชเนตฺวา **น กรณียํ,** ตาทิสํ นิยมโต อกตฺตพฺพํ โหตีติ อาห **"เอกํเสเนว น กาตพฺพ"**นฺติฯ **ปฏิสํหเรยฺยาสี**ติ กรณโต สโงฺกจํ อาปเชฺชยฺยาสิฯ ยถาภูโต อสโนฺต นิวโตฺต อกโรโนฺต นาม โหตีติ อาห **"นิวเตฺตยฺยาสิ มา กเรยฺยาสี"**ติฯ **อนุปเทยฺยาสี**ติ อนุพลปฺปทายี ภเวยฺยาสิฯ เตนาห **"อุปตฺถเมฺภยฺยาสี"**ติฯ ตํ ปน อนุพลปฺปทานํ อุปตฺถมฺภนํ ปุนปฺปุนํ กรณเมวาติ อาห **"ปุนปฺปุนํ กเรยฺยาสี"**ติ ฯ **สิกฺขมาโน**ติ ตํเยว อธิสีลสิกฺขํ ตนฺนิสฺสยญฺจ สิกฺขาทฺวยํ สิกฺขโนฺต สมฺปาเทโนฺตฯ

๑๑๑. **กิตฺตเก ปน ฐาเน**ติ กิตฺตเก ฐาเน ปวตฺตานิฯ อวิทูเร เอว ปวตฺตานีติ ทเสฺสโนฺต **"เอกสฺมิํ ปุเรภเตฺตเยว โสเธตพฺพานี"**ติ อาหฯ เอวญฺหิ ตานิ สุโสธิตานิ โหนฺติ สุปริสุทฺธานิฯ **ปเรสํ อปฺปิยํ** ครุํ คารยฺหํ, ยถาวุตฺตฏฺฐานโต ปน อญฺญํ วา กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรเนว กายกมฺมาทีนิ ปริโสธิตานิ โหนฺตีติ น คหิตํฯ **ปฏิฆํ วา**ติ เอตฺถ **วา**-สเทฺทน อสมเปกฺขเณ โมหสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๑๒. วุตฺตนเยน กายกมฺมาทิปริโสธนํ นาม อิเธว, น อิโต พหิทฺธาติ อาห **"พุทฺธา... เป.... สาวกา วา"**ติฯ เต หิ อตฺถโต สมณพฺราหฺมณา วาติฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สพฺพพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวเกหิ อารุฬฺหมโคฺค, ราหุล, มยา ตุยฺหํ อาจิกฺขิโต, ตสฺมาฯ เตน อนุสิกฺขเนฺตน ตยา เอวํ สิกฺขิตพฺพนฺติ โอวาทํ อทาสิฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อมฺพลฏฺฐิกราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา

สมตฺตาฯ

๒. มหาราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนา

๑๑๓. **อิริยาปถานุพนฺธเนนา**ติ อิริยาปถคมนานุพนฺธเนน, น ปฏิปตฺติคมนานุพนฺธเนนฯ อญฺญเมว หิ พุทฺธานํ ปฏิปตฺติคมนํ อญฺญํ สาวกานํฯ **วิลาสิตคมเนนา**ติ – ''ทูเร ปาทํ น อุทฺธรติ, น อจฺจาสเนฺน ปาทํ นิกฺขิปติ, นาติสีฆํ คจฺฉติ นาติสณิก''นฺติอาทินา (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๔.๒๔๓; อุทา. อฏฺฐ. ๗๖; สารตฺถ. ฏี. มหาวคฺค ๓.๒๘๕) วุเตฺตน สภาวสีเลน พุทฺธานํ จาตุริยคมเนนฯ ตเทว หิ สนฺธาย **"ปเท ปทํ นิกฺขิปโนฺต"**ติ วุตฺตํฯ **ปทานุปทิโก**ติ ราหุลเตฺถรสฺสปิ ลกฺขณปาริปูริยา ตาทิสเมว คมนนฺติ ยตฺตกํ ปเทสํ อนฺตรํ อทตฺวา ภควโต ปิฏฺฐิโต คนฺตุํ อารโทฺธ, สพฺพตฺถ ตเมว คมนปทานุปทํ คจฺฉตีติ ปทานุปทิโกฯ

วณฺณนาภูมิ จายํ ตตฺถ ภควนฺตํ เถรญฺจ อเนกรูปาหิ อุปมาหิ วเณฺณโนฺต **"ตตฺถ ภควา"**ติอาทิมาหฯ **นิกฺขนฺตคชโปตโก วิย** วิโรจิตฺถาติ ปทํ อาเนตฺวา โยชนาฯ เอวํ ตํ **เกสรสีโห วิยา**ติอาทีสุปิ อาเนตฺวา โยเชตพฺพํฯ **ตารกราชา** นาม จโนฺทฯ **ทฺวินฺนํ จนฺทมณฺฑลาน**นฺติอาทิ ปริกปฺปวจนํ, พุทฺธาเวณิกสนฺตกํ วิย พุทฺธานํ อากปฺปโสภา อโหสิ, อโห สิรีสมฺปตฺตีติ โยชนาฯ

อาทิยมานาติ คณฺหนฺติฯ ‘‘ปจฺฉา ชานิสฺสามา’’ติ **น อชฺชุเปกฺขิตโพฺพฯ อิทํ น กตฺตพฺพนฺติ วุตฺต**ติ อิทํ ปาณอติปาตนํ น กตฺตพฺพนฺติ วุตฺต อิทํ ทเณฺฑน วา เลฑฺฑุนา วา วิเหฐนํ น กตฺตพฺพํ, อิทํ ปาณินา ทณฺฑกทานญฺจ อนฺตมโส กุชฺฌิตฺวา โอโลกนมตฺตมฺปิ น กตฺตพฺพเมวาติ นยสเตนปิ นยสหเสฺสนปิ ปฏิวิชฺฌติ, ตถา อิธ ตาว สมฺมชฺชนํ กตฺตพฺพนฺติ วุตฺตปิ ตตฺถ ปริภณฺฑกรณํ วิหารงฺคณสมฺมชฺชนํ กจวรฉฑฺฑนํ วาลิกาสมกิรณนฺติ เอวมาทินา นยสเตน นยสหเสฺสน ปฏิวิชฺฌติฯ เตนาห – **“อิทํ กตฺตพฺพนฺติ วุตฺตปิ เอเสว นโย”**ติฯ **ปริภาส**นฺติ ตชฺชนํฯ **ลภามี**ติ ปจฺจาสีสติฯ

สพฺพเมตนฺติ สพฺพํ เอตํ มยิ ลพฺภมานํ สิกฺขากามตํฯ **อภิญฺญายา**ติ ชานิตฺวาฯ **สหาโย**ติ รฎฺฐปาลเตฺถรํ สนฺธายาหฯ โส หิ ภควตา สทฺธาปพฺพชิตภาเว เอตทเคฺค ฐปิโตฯ **ธมฺมารโกฺข**ติ สตฺถุ สทฺธมฺมรตนานุปาลโก ธมฺมภณฺฑาคาริโกฯ **เปตฺติโย**ติ จูฬปิตาฯ **สพฺพํ เมชินสาสน**นฺติ สพฺพมฺปิ พุทฺธสาสนํ มยฺหเมวฯ

ฉนฺทราคํ ญตฺวาติ ฉนฺทราคํ มม จิเตฺต อุปฺปนฺนํ ญตฺวาฯ **อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล**ติ วิหารปริยเนฺต อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูลฎฺฐาเน อนุจฺฉวิเกฯ

ตทาติ อคฺคสาวเกหิ ปสาทาปนกาเลฯ อญฺญกมฺมฎฺฐานานิ จงฺกมนอิริยาปเถปิ ปิฏฺฐิปสารณกาเลปิ สมิชฺฌนฺติ, น เอวมิทนฺติ อาห – **“อิทมสฺส เอติสฺสา นิสชฺชาย กมฺมฎฺฐานํ อนุจฺฉวิก**”นฺติฯ **อานาปานสฺสติ**นฺติ อานาปานสฺสติกมฺมฎฺฐานํฯ

สมสีสี โหตีติ สเจ สมสีสี หุตฺวา น ปรินิพฺพายติฯ **ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกโรติ** โน เจ ปเจฺจกโพธิํ สจฺฉิกโรติฯ **ขิปฺปาภิโญฺญ**ติ ขิปฺปํ ลหุํเยว ปตฺตพฺพฉฬภิโญฺญฯ

ปริปุณฺณาติ โสฬสสุ อากาเรสุ กสฺสจิปิ อตาปเนน สพฺพโส ปุณฺณาฯ **สุภาวิตา**ติ สมถภาวนาย วิปสฺสนาภาวนาย จ อนุปุพฺพสมฺปาทเนน สุภาวิตาฯ คณนาวิธานานุปุพฺพิยา อาเสวิตตฺตา **อนุปุพฺพํ ปริจิตา**ฯ

โอมานํ วาติ อวชานนํ อุญฺญาตนฺติ เอวํวิธํ มานํ วาฯ **อติมานํ วา**ติ ‘‘กิํ อิเมหิ, มเมว อานุภาเวน ชีวิสฺสามี’’ติ เอวํ อติมานํ วา กุโต ชเนสฺสตีติฯ

๑๑๔. **วิสงฺขริตฺวา**ติ วิสํยุเตฺต กตฺวา, ยถา สงฺคาการเน คหณํ น คจฺฉติ, เอวํ วินิภุญฺชิตฺวาติ อโตฺถฯ มหาภูตานิ ตาว วิตฺถาเรตุ, สมฺมสนูปคตฺตา, อสมฺมสนูปคํ อากาสธาตุํ อถ กสฺมา วิตฺถาเรสีติ อาห **“อุปาทารูปทสฺสนตฺถ**”นฺติฯ อาโปธาตุ สุขุมรูปํฯ อิตราสุ โอฬาริกสุขุมตาปิ ลพฺภตีติ อาห **“อุปาทารูปทสฺสนตฺถ**”นฺติฯ **เหฎฺฐา จตฺตาริ มหาภูตาเนว กถิตานิ, น อุปาทารูป**นฺติ ตสฺส ปเนตฺถ ลกฺขณหารนเยน อากาสทสฺสเนน ทสฺสิตตา เวทิตพฺพาฯ เตนาห **“อิมินา มุเขน ตํ ทเสฺสตุ**”นฺติฯ น เกวลํ อุปาทารูปคฺคหณทสฺสนตฺถเมว อากาสธาตุ วิตฺถาริตา, อถ โข ปริคฺคหสุขตายปีติ ทเสฺสโนฺต **“อปิจา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปริจฺฉินฺทิตพฺพสฺส รูปสฺส นิรวเสสปริยาทานตฺถํ **“อชฺฌตฺติเกนา**”ติ วิเสสนมาหฯ **อากาเสนา**ติ อากาสธาตุยา คหิตายฯ **ปริจฺฉินฺนรูป**นฺติ ตาย ปริจฺฉินฺทิตกลาปคตมฺปิ ปากฎํ โหติ วิภูตํ หุตฺวา อุปฎฺฐาติฯ

อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ สุขคฺคหณตฺถํ คาถาย ทเสฺสติฯ **ตสฺสา**ติ อุปาทายรูปสฺสฯ **เอวํ อาวิภาวตฺถ**นฺติ เอวํ ปริจฺฉินฺนตาย อากาสสฺส วเสน วิภูตภาวตฺถํฯ **ตนฺ**ติ อากาสธาตุํฯ

๑๑๘. **อากาสภาวํ คต**นฺติ จตูหิ มหาภูเตหิ อสมฺผุฏฺฐานํ เตสํ ปริเจฺฉทกภาเวน อากาสนฺติ คเหตพฺพตํ คตํ, อากาสเมว วา อากาสคตํ ยถา ‘‘ทิฏฺฐิคตํ (ธ. ส. ๓๘๑; มหานิ. ๑๒), อตฺถงฺคต’’นฺติ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๓๐) จฯ **อาทินฺน**นฺติ อิมนฺติ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อาทินฺนํฯ เตนาห **‘‘คหิตํ ปรามฏฺฐ’’**นฺติฯ อญฺญตฺถ กมฺมชํ ‘‘อุปาทินฺน’’นฺติ วุจฺจติ, น ตถา อิธาติ อาห **‘‘สรีรฏฺฐกนฺติ อตฺถ’’**ติฯ **ปถวีธาตุอาทีสุ วุตฺตนเยเนวา**ติ มหาหตฺถิปโทปเม (ม. นิ. ๑.๓๐๐ อาทโย) วุตฺตนยทสฺสนํ สนฺธาย วทติฯ

๑๑๙. **ตาทิภาโว** นาม นิฏฺฐิตกิจฺจสฺส โหติ, อยญฺจ วิปสฺสนํ อนุยุญฺชติ, อถ กิมตฺถํ ตาทิภาวตา วุตฺตาติ? ปถวีสมตาทิลกฺขณาจิกฺขณาหิ วิปสฺสนาย สุขปฺปวตฺติอตฺถํฯ เตนาห **‘‘อิฏฺฐานิฏฺเฐสู’’**ติอาทิฯ **คเหตฺวา**ติ กุสลปฺปวตฺติยา โอกาสทานวเสน ปริคฺคเหตฺวาฯ **น ปติฏฺฐิโต**ติ น นิสฺสิโต น ลคฺโคฯ

๑๒๐. พฺรหฺมวิหารภาวนา อสุภภาวนา อานาปานสฺสติภาวนา จ อุปจารํ วา อปฺปนํ วา ปาเปโนฺต วิปสฺสนาย ปาทกภาวาย อนิจฺจาทิสญฺญาย วิปสฺสนาภาเวน อุสฺสกฺกิตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตาธิคมาย โหตีติ **‘‘เมตฺตาทิภาวนาย ปน โหตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ยตฺถ กตฺถจิ สเตฺตสุ สงฺขาเรสุ จ ปฏิหญฺญนกิเลโส**ติ อาฆาตภาวเมว วทติ ญายภาวโต อเญฺญสมฺปิฯ **อสฺมิมาโน**ติ รูปาทิเก ปเจฺจกํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ‘‘อยมหมสฺมี’’ติ เอวํ ปวตฺตมาโนฯ

๑๒๑. **อิทํ กมฺมฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ คณนาทิวเสน อาเสวิยมานา อสฺสาสปสฺสาสา โยคกมฺมสฺส ปติฏฺฐานตาย กมฺมฏฺฐานํฯ ตตฺถ ปน ตถาปวโตฺต มนสิกาโร ภาวนาฯ เอตฺถ จ ตเสฺสว เถรสฺส ภควตา พหูนํ กมฺมฏฺฐานานํ เทสิตตฺตา จริตํ อนาทิยิตฺวา กมฺมฏฺฐานานิ สเพฺพสํ ปุคฺคลานํ สปฺปายานีติ อยมโตฺถ สิโทฺธ, อติสปฺปายวเสน ปน กมฺมฏฺฐาเนสุ วิภาคกถา กถิตาติ เวทิตพฺพาฯ

มหาราหุโลวาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. จูฬมาลุกฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๒. **เอวํ ฐปิตานี**ติ ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติอาทินยปฺปวตฺตานิ ทิฏฺฐิคตานิ อนิยฺยานิกตาย น พฺยากาตพฺพานิ น กเถตพฺพานิ, เอวํ ฐปนียปเกฺข **ฐปิตานิ เจว** นิยฺยานิกสาสเน ฉฑฺฑนียตาย **ปฏิกฺขิตฺตานิ จ,** อปิเจตฺถ อตฺถโต ปฏิเกฺขโป เอว พฺยากาตพฺพโตฯ ยถา เอโก กมฺมกิเลสวเสน อิตฺถตฺตํ อาคโต, ตถา อปโรปิ อปโรปีติ สโตฺต ตถาคโต วุจฺจตีติ อาห – **‘‘ตถาคโตติ สโตฺต’’**ติฯ **ตํ อพฺยากรณํ มยฺหํ น รุจฺจตี**ติ ยทิ สสฺสโต โลโก, สสฺสโต โลโกติ, อสสฺสโต โลโก, อสสฺสโต โลโกติ ชานามาติ พฺยากาตพฺพเมว, ยํ ปน อุภยถา อพฺยากรณํ, ตํ เม จิตฺตํ น อาราเธติ อชานนเหตุกตฺตา อพฺยากรณสฺสฯ เตนาห – ‘‘อชานโต โข ปน อปสฺสโต เอตเทว อุชุกํ, ยทิทํ น ชานามิ น ปสฺสามี’’ติฯ **สสฺสโต**ติอาทีสุ **สสฺสโต**ติ สพฺพกาลิโก, นิโจฺจ ธุโว อวิปริณามธมฺมติ อโตฺถฯ โส หิ ทิฏฺฐิคติเกหิ โลกียนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปตพฺพิปากา, สยํ วา ตพฺพิปากาการาทิภาเวน อวิยุเตฺตหิ โลกียตีติ **โลโก**ติ อธิเปฺปโตฯ เอเตน จตฺตาโรปิ สสฺสตวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **อสสฺสโต**ติ น สสฺสโต, อนิโจฺจ อทฺธุโว เภทนธมฺมติ อโตฺถ, อสสฺสโตติ จ สสฺสตภาวปฏิเกฺขปเปน อุเจฺฉโท ทีปิโตติ สตฺตปิ อุเจฺฉทวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **อนฺตวา**ติ ปริวฏุโม ปริจฺฉินฺนปริมาโณ, อสพฺพคโตติ อโตฺถฯ เตน ‘‘สรีรปริมาโณ, องฺคุฏฺฐปริมาโณ, ยวปริมาโณ ปรมาณุปริมาโณ อตฺตา’’ติ (อุทา. อฏฺฐ. ๕๔; ที. นิ. ฏี. ๑.๗๖-๗๗) เอวมาทิวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ

ตถาคโต ปรํ มรณาติ ตถาคโต ชีโว อตฺตา มรณโต อิมสฺส กายสฺส เภทโต ปรํ อุทฺธํ โหติ อตฺถิ สํวิชฺชตีติ อโตฺถฯ เอเตน สสฺสตภาวมุเขน โสฬส สญฺญีวาทา, อฏฺฐ อสญฺญีวาทา, อฏฺฐ จ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา ทสฺสิตา โหนฺติฯ **น โหตี**ติ นตฺถิ น อุปลพฺภติฯ เอเตน อุเจฺฉทวาโท ทสฺสิโต โหติฯ อปิจ **โหติ จ น จ โหตี**ติ อตฺถิ นตฺถิ จาติฯ เอเตน เอกจฺจสสฺสตวาโท ทสฺสิโตฯ **เนว โหติ น น โหตี**ติ ปน อิมินา อมราวิเกฺขปวาโท ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ ภควตา ปน อนิยฺยานิกตฺตา อนตฺถสํหิตานิ อิมานิ ทสฺสนานีติ ตานิ น พฺยากตานิ, ตํ อพฺยากรณํ สนฺธายาห อยํ เถโร ‘‘ตํ เม น รุจฺจตี’’ติฯ **สิกฺขํ ปจฺจกฺขิปิตฺวา** ยถาสมาทินฺนสิกฺขํ ปหายฯ

๑๒๕. **ตฺวํ เนว ยาจโก**ติ อหํ ภเนฺต ภควติ พฺรหฺมจริยํ จริสฺสามีติอาทินาฯ **น ยาจิตโก**ติ ตฺวํ มาลุกฺยปุตฺต มยิ พฺรหฺมจริยํ จราติอาทินาฯ

๑๒๖. **ปรเสนาย ฐิเตน** ปุริเสนฯ **พหลเลปเนนา**ติ พหลวิเลปเนนฯ มหาสุปิยาทิ สโพฺพ มุทุหิทโก เวณุวิเสโส **สโณฺหฯ มรุวา**ติ มกจิฯ **ขีรปณฺณิโน**ติ ขีรปณฺณิยา, ยสฺสา ฉินฺนนมเตฺต ปเณฺณ ขีรํ ปคฺฆรติฯ **คจฺฉนฺ**ติ คจฺฉโต ชาตํ สยํชาตคุมฺพโต คหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ **สิถิลหนุ** นาม ทตฺตา กโณฺณ ปตโงฺคฯ **เอตาย ทิฏฺฐิยา สติ น โหตี**ติ ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติ เอตาย ทิฏฺฐิยา สติ มคฺคพฺรหฺมจริยวาโส น โหติ, ตํ ปหาย เอว ปตฺตพฺพโตฯ

๑๒๗. **อเตฺถว ชาตี**ติอาทินา เอตา ทิฏฺฐิโย ปเจฺจกมฺปิ สํสารปริพฺรูหนา กฏสิวฑฺฒนา นิพฺพานวิพนฺธนาติ ทเสฺสติฯ

๑๒๘. **ตสฺมาติหา**ติ อิทํ อฏฺฐาเน อุทฺธฏํ, ฐาเนเยว ปน ‘‘วุตฺตปฏิปกฺขนเยน เวทิตพฺพ’’นฺติ อิมสฺส ปรโต กตฺวา สํวเณฺณตพฺพํฯ อตฺตโน ผเลน อรณียโต อนุคนฺตพฺพโต การณมฺปิ **‘‘อโตฺถ’’**ติ วุจฺจตีติ อาห **‘‘การณนิสฺสิต’’**นฺติฯ เตนาห **‘‘พฺรหฺมจริยสฺส อาทิมตฺตมฺปี’’**ติฯ **ปุพฺพปทฏฺฐาน**นฺติ ปฐมารโมฺภฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬมาลุกฺยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. มหามาลุกฺยสุตฺตวณฺณนา

๑๒๙. โอรํ วุจฺจติ กามธาตุ, ตตฺถ ปวตฺติยา สํวตฺตนโต โอรํ ภชนฺตีติ **โอรมฺภาคิยานิ,** เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌตาย โอรมฺภาเค เหฏฺฐาโกฏฺฐาเส ภชนฺตีติ **โอรมฺภาคิยานิ** ก-การสฺส ย-การํ กตฺวาฯ เตนาห **‘‘เหฏฺฐาโกฏฺฐาสิกานี’’**ติอาทิฯ กมฺมุนา หิ วเฏฺฏน จ ทุกฺขํ สํโยเชนฺตีติ **สํโยชนานิ,** โอรมฺภาคิยสญฺญิตานิ สํโยชนานิ ยสฺส อปฺปหีนานิ, ตเสฺสว วฏฺฏทุกฺขํฯ ยสฺส ปน ตานิ ปหีนานิ, ตสฺส ตํ นตฺถีติฯ **อปฺปหีนตาย อนุเสตี**ติ อริยมเคฺคน อสมุจฺฉินฺนตาย การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชติ, อปฺปหีนภาเวน อนุเสติฯ **อนุสยมาโน สํโยชนํ นาม โหตี**ติ อนุสยตฺตํ ผริตฺวา ปวตฺตมาโน ปาปธโมฺม ยถาวุเตฺตนเตฺถน สํโยชนํ นาม โหติฯ เอเตน ยทิ ปน อนุสยโต สํโยชนํ ปวตฺตํ, ตถาปิ เย เต กามราคาทโย ‘‘อนุสยา’’ติ วุจฺจนฺติ, เตเยว พนฺธนเฏฺฐน สํโยชนานีติ ทเสฺสติฯ

เอวํ สเนฺตปีติ ยเทว โอรมฺภาคิยสํโยชนํ ภควตา ปุจฺฉิตํ, ตเทว เถเรนปิ วิสฺสชฺชิตํ, ตถาปิ อยํ ลทฺธิ สนฺนิสฺสยาฯ ตตฺถ โทสาโรปนาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺส วาเท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมุทาจารกฺขเณเยวา**ติ ปวตฺติกฺขเณ เอวฯ น หิ สเพฺพ วตฺตมานา กิเลสา สํโยชนตฺถํ ผรนฺตีติ

อธิปฺปาโยฯ **เตนา**ติ เตน การเณน, ตถาลทฺธิกตฺตาติ อโตฺถฯ จินฺตสิ ‘‘ธมฺมํ เทเสสฺสามี’’ติ โยชนาฯ **อตฺตโน ธมฺมตาเยวา**ติ อชฺฌตฺตาสเยเนวฯ **วิสํวาทิตา**ติ สตฺถุ จิตฺตสฺส อนารา ธเนน วิเวจิตาฯ **เอวมกาสิ** เอวํ ธมฺมํ เทสาเปสิฯ

๑๓๐. **สกฺกายทิฏฺฐิปริยุฏฺฐิเตนา**ติ ปริยุฏฺฐานสมตฺถสกฺกายทิฏฺฐิเกนฯ ตถาภูตญฺจ จิตฺตํ ตาย ทิฏฺฐิยา วิคยฺหิตํ อโชฺฌตฺถฏญฺจ นาม โหตีติ อาห **‘‘คหิเตน อภิภูเตนา’’**ติฯ **ทิฏฺฐินิสฺสรณํ นาม** ทสฺสนมโคฺค เตน สมุจฺฉินฺทิตพฺพโต, โส ปน นิพฺพานํ อาคมฺม ตํ สมุจฺฉินฺทติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ทิฏฺฐินิสฺสรณํ นิพฺพาน’’**นฺติฯ **อวิโนทิตา อนีหฏา**ติ ปททฺวเยนปิ สมุเจฺฉทวเสน อปฺปหีนตฺตํเยว วทติฯ **อญฺญํ สํโยชนํ อโญฺญ อนุสโยติ วทนฺติ,** สหภาโว นาม อเญฺญน โหติฯ น หิ ตเทว เตน สหาติ วุจฺจตีติ เตสํ อธิปฺปาโยฯ **อเญฺญนา**ติ อตฺถโต อเญฺญนฯ อวตฺถามตฺตโต ยทิปิ อวยวินิมุโตฺต สมุทาโย นตฺถิ, อวยโว ปน สมุทาโย น โหตีติ โส สมุทายโต อโญฺญ เอวาติ สกฺกา วตฺตุนฺติ ยถาวุตฺตสฺส ปริหารสฺส อปฺปาฏิหีรกตํ อาสงฺกิตฺวา ปกฺขนฺตรํ อาสลฺลิตํ **‘‘อถาปิ สิยา’’**ติอาทินาฯ ปกฺขนฺตเรหิ ปริหารา โหนฺตีติ ยถาวุตฺตญาเยนปิ อโญฺญ ปุริโส อถาปิ สิยา, อยํ ปเนตฺถ อโญฺญ โทโสติ อาห **‘‘ยทิ ตเทวา’’**ติ อาทิฯ อถาปิ สิยา ตุยฺหํ ยทิ ปริวิตโกฺก อีทิโส ยทิ ตเทว สํโยชนนฺติอาทิฯ **อิมมตฺถํ สนฺธายา**ติ ปรมตฺถโต โส เอว กิเลโส สํโยชนมนุสโย จ, พนฺธนตฺถอปฺปหีนตฺถานํ ปน อเตฺถว เภโททิ อิมมตฺถํ สนฺธายฯ

๑๓๒. **ตจเจฺฉโท วิย สมาปตฺติ** กิเลสานํ สมาปตฺติวิกฺขมฺภนสฺส สารเจฺฉทสฺส อนุสยสฺส ทูรภาวโตฯ **เผคฺคุเจฺฉโท วิย วิปสฺสนา** ตสฺส อาสนฺนภาวโตฯ **เอวรูปา ปุคฺคลา**ติ อภาวิตสทฺธาทิพลตาย ทุพฺพลนามกายา ปุคฺคลา, เยสํ สกฺกายนิโรธาย…เป.… นาธิมุจฺจติฯ **เอวํ ทฏฺฐพฺพา**ติ ยถา โส ทุพฺพลโก ปุริโส, เอวํ ทฏฺฐโพฺพ โส ปุริโส คงฺคาปารํ วิย สกฺกายปารํ คนฺตุํ อสมตฺถตฺตาฯ วุตฺตวิปริยาเยน สุกฺกปกฺขสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๑๓๓. **อุปธิวิเวเกนา**ติ อิมินา **อุปธิวิเวกา**ติ กรเณ นิสฺสกฺกนนฺติ ทเสฺสติ, **อุปธิวิเวกา**ติ วา เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนสฺส **อุปธิวิเวเกนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจเนน ปญฺจกามคุณวิเวโก กถิโตฯ กามคุณาปิ หิ อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ อุปธีติ วุจฺจนฺตีติฯ ถินมิทฺธปจฺจยา กายวิชมฺภิตาทิเภทํ **กายาลสิยํฯ ตตฺถา**ติ อโนฺตสมาปตฺติยํ สมาปตฺติอพฺภนฺตเร ชาตํฯ ตํ ปน สมาปตฺติปริยาปนฺนมฺปิ อปริยาปนฺนมฺปีติ ตทุภยํ ทเสฺสตุํ **‘‘อโนฺตสมาปตฺติกฺขเณเยวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **รูปาทโย ธเมฺม**ติ รูปเวทนาทิเก ปญฺจกฺขนฺธธเมฺมฯ **น นิจฺจโต**ติ อิมินา นิจฺจปฏิเกฺขปโต เตสํ อนิจฺจตมาหฯ ตโต เอว อุทยวยนฺตโต วิปริณามโต ตาวกาลิกโต จ เต อนิจฺจาติ โชติตํ โหติฯ ยญฺหิ นิจฺจํ น โหติ, ตํ อุทยพฺพยปริจฺฉินฺนํ ชราย มรเณน จาติ เทฺวธา วิปริณตํ อิตฺตรขณเมว จ โหติฯ **น สุขโต**ติ อิมินา สุขปฏิเกฺขปโต เตสํ ทุกฺขตมาห, อโต เอว อภิณฺหํ ปฏิปีฬนโต ทุกฺขวตฺถุโต จ เต ทุกฺขาติ โชติตํ โหติฯ อุทยพฺพยวนฺตตาย หิ เต อภิณฺหํ ปฏิปีฬนโต นิรนฺตรทุกฺขตาย ทุกฺขเสฺสว จ อธิฏฺฐานภูตาติฯ ปจฺจยยาปนียตาย โรคมูลตาย จ **โรคโต**ฯ ทุกฺขตาสูลโยคิตาย กิเลสาสุจิปคฺฆรณโต อุปฺปาทชราภเงฺคหิ อุทฺธุมาตปกฺกภิชฺชนโต จ **คณฺฑโต**ฯ ปีฬาชนนโต อโนฺตตุทนโต ทุนฺนีหรณโต จ อวทฺธิอาวหโต อฆวตฺถุโต จ อเสรีภาวโต อาพาธปทฏฺฐานตาย จ **อาพาธโต**ฯ อวสวตฺตนโต อวิเธยฺยตาย **ปรโต** ฯ พฺยาธิชรามรเณหิ ปลุชฺชนียตาย **ปโลกโต**ฯ สามีนิวาสีการกเวทกอธิฏฺฐายกวิรหโต **สุญฺญโต**ฯ อตฺตปฏิเกฺขปเฏฺฐน **อนตฺตโต,** รูปาทิธมฺมาปิ น เอตฺถ อตฺตา โหนฺตีติ อนตฺตา, เอวํ อยมฺปิ น อตฺตา โหตีติ อนตฺตาฯ เตน อพฺยาปารโต นิรีหโต ตุจฺฉโต อนตฺตาติ ทีปิตํ โหติฯ

ลกฺขณตฺตยเมว อวโพธตุํ เอกาทสหิ ปเทหิ วิภชิตฺวา คหิตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อโนฺตสมาปตฺติยนฺติ สมาปตฺตีนํ สหชาตตาย สมาปตฺตีนํ อพฺภนฺตเรฯ **จิตฺตํ ปฏิสํหร ตี**ติ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคาทิอุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน วิปสฺสนาจิตฺตํ ปฏิสํหรติฯ เตนาห **“โมเจ ตี”**ติฯ **สวนวเสนา**ติ ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถ’’ติอาทินา สวนวเสนฯ **ถุติวเสนา**ติ ตเถว โถมนาว เสน คุณโต สํกิตฺตนวเสนฯ **ปริยตฺติวเสนา**ติ ตสฺส ธมฺมสฺส ปริยาปุณนวเสนฯ **ปญฺญตฺติว เสนา**ติ ตทตฺถสฺส ปญฺญาปนวเสนฯ **อารมฺมณกรณวเสเนว** อุปสํหรติ มคฺคจิตฺตํฯ **เอตํ สนฺตนฺ**ติอาทิ ปน อวธารณนิวตฺติตตฺถทสฺสนํฯ ยถา วิปสฺสนา ‘‘เอตํ สนฺตํ เอตํ ปณีต’’นฺติ อาทินา อสงฺขตาย ธาตุยา จิตฺตํ อุปสํหรติ, เอวํ มโคฺค นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน อภิส เมโนฺต ตตฺถ ลพฺภมาเน สเพฺพ วิเสเส อสโมฺมหโต **ปฏิวิชานโนฺต ตตฺถ จิตฺตํ อุปสํหรติ**ฯ เตนาห **“อิมินา ปน อากาเรนา”**ติอาทิฯ **โส ตตฺถ ฐิโต**ติ โส อทนฺธวิปสฺสโน โยคี ตตฺถ ตาย อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตยารมฺมณาย วิปสฺสนาย ฐิโตฯ **สพฺพโส**ติ ตสฺส มคฺคสฺส อธิคมาย นิพฺพตฺติตสมถวิปสฺสนาสุฯ **อสโกฺกโนฺต อนาคามี โหตี**ติ เหฏฺฐิมมคฺควหาสุ เอว สมถวิปสฺ สนาสุ ฉนฺทราคํ ปหาย อคฺคมคฺควหาสุ ตาสุ นิกนฺตึ ปริยาทาตุํ อสโกฺกโนฺต อนาคามิตาย เมว สณฺฐาติฯ

สมติกฺกนฺตตฺตาติ สมถวเสน วิปสฺสนาวเสน จาติ สพฺพถาปิ รูปสฺส อติกฺกนฺตตฺตาฯ เต นาห **“อยญฺหี”**ติอาทิฯ **อเนนา**ติ โยคินาฯ **ตํ อติกฺกมฺมา**ติ อิทํ โย วา ปฐมํ ปญฺจโวการภว ปริยาปเนฺน ธเมฺม สมฺมเทว สมฺมสิตฺวา เต วิวเชฺชตฺวา ตโต อรูปสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา อรูป ธเมฺม สมฺมสติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เตนาห **“อิทานิ อรูปํ สมฺมสตี”**ติฯ

สมถวเสน คจฺฉโตติ สมถปฺปธานํ ปุพฺพภาคปฏิปทํ อนุยุญฺชนฺตสฺสฯ **จิเตฺตกคฺคตา ธุรํ โหตี**ติ ตสฺส วิปสฺสนาภาวนาย ตถา ปุเพฺพ ปวตฺตตฺตา วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา สมาธิ ปฺปธานา โหติ, มเคฺคปิ จิเตฺตกคฺคตา ธุรํ โหติ, สมาธินฺทฺริยํ ปุพฺพงฺคมํ พลวํ โหติฯ **โส เจโต วิมุโตฺต นามา**ติ โส อริโย เจโตวิมุโตฺต นาม โหติฯ **วิปสฺสนาวเสน คจฺฉโต**ติ ‘‘สมถวเสน คจฺฉโต’’ติ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺจ ปุคฺคลวิภาโค สุตฺตนฺตนเยน อิธาภิหิโต ปริยาโย นาม, อภิธมฺมนเยน ปรโต กีฏาคิริสุตฺตวณฺณนายํ ทสฺสยิสฺสามฯ **อยํ สภาวธโมฺมเยวา**ติ ปุพฺพภาคปฏิปทา สมถปฺปธานา เจ สมาธิ ธุรํ, วิปสฺสนาปธานา เจ ปญฺญา ธุรนฺติ อยํ ธมฺมสภาโวเยว, เอตฺถ กิญฺจิ น อาสงฺกิตพฺพํฯ

อินฺทฺริยปโรปริยตฺตํ **อินฺทฺริยเวมตฺตตา**ฯ เตนาห **“อินฺทฺริยนานตฺตํ วทามี”**ติฯ **อินฺทฺ ริยนานตฺตตา การณนฺ**ติ อิทํ ทเสฺสติ – อนิจฺจาทิวเสน วิปสฺสนาภินิเวโส วิย สมถวเสน วิ ปสฺสนาวเสน จ ยํ ปุพฺพภาคคมนํ, ตํ อปฺปมาณํ ตํ วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนํ, ยสฺส สมาธิ ธุรํ ปุพฺ พงฺคมํ พลวํ โหติ, **โส** อริโย **เจโตวิมุตฺติ นาม โหติ**ฯ ยสฺส ปญฺญา ธุรํ ปุพฺพงฺคมํ พลวํ โหติ **โส** อริโย **ปญฺญาวิมุโตฺต นาม โหติ**ฯ อิทานิ ตมตฺถํ พุทฺธิวิสิเฏฺฐน นิทสฺสเนน ทเสฺสโนฺต **“เทฺว อคฺคสาวกา”**ติอาทิมาห, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหามาลุกฺยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. ภทฺทาลิสุตฺตวณฺณนา

๑๓๔. อสิยตีติ อสนํ, ภุญฺชนํ โภชนํ, อสนสฺส โภชนํ อสนโภชนํ, อาหารปริโภโค, เอกสฺมึ กาเล อสนโภชนํ **เอกาสนโภชนํ**ฯ โส ปน กาโล สพฺพพุทฺธานํ สพฺพปเจฺจกพุทฺธานํ อาจิณฺณสมาจิณฺณวเสน ปุพฺพโณฺห เอว อิธาธิเปฺปโตติ อาห **‘‘เอกสฺมึ ปุเรภเตฺต อสนโภชน’’**นฺติฯ **วิปฺปฏิสารกุกฺกุจฺจ**นฺติ ‘‘อยุตฺตํ วต มยา กตํ, โย อตฺตโน สรีรปกตึ อชานโนฺต เอกาสนโภชนํ ภุญฺชิ, เยน เม อิทํ สรีรํ กิสํ ชาตํ พฺรหฺมจริยานุคฺคโห นาโหสี’’ติ เอวํ วิปฺปฏิสารกุกฺกุจฺจํ ภเวยฺยฯ **เอตํ สนฺธาย สตฺถา อาห,** น ภทฺทาลิเมว ตาทิสํ กิริยํ อนุชานโนฺตฯ **อิตรถา**ติ ยทิ เอกํเยว ภตฺตํ ทฺวิธา กตฺวา ตโต เอกสฺส ภาคสฺส ภุญฺชนํ เอกเทสภุญฺชนํ อธิเปฺปตํฯ **โก สโกฺกตี**ติ โก เอวํ ยาเปตุํ สโกฺกติฯ อตีตชาติปริจโยปิ นาม อิเมสํ สตฺตานํเยว อนุพนฺธตีติ อาห **‘‘อตีเต’’**ติอาทิฯ **วิรวนฺตเสฺสวา**ติ อนาทเร สามิวจนํฯ **ตํ มทฺทิตฺวา**ติ ‘‘อยํ สิกฺขา สเพฺพสมฺปิ พุทฺธานํ สาสเน อาจิณฺณํ, อยญฺจ ภิกฺขุ อิมํ สิกฺขเตวา’’ติ วตฺวา ตํ ภทฺทาลึ ตสฺส วา อนุสฺสาหปเวทนํ อภิภวิตฺวาฯ ภิกฺขาจารคมนตฺถํ **น วิตกฺกมาฬกํ** อคมาสิ, วิหารจาริกํ จรโนฺต **ตสฺส วสนฏฺฐานํ ภควา คจฺฉ**ติฯ

๑๓๕. ทูสยนฺติ ครหนฺติ เอเตนาติ โทโส, อปราโธ, โส เอว กุจฺฉิตภาเวน **โทสโก**ฯ ครหาย ปวตฺติฏฺฐานโต **โอกาโส**ฯ เตนาห – **‘‘เอตํ โอกาสํ เอตํ อปราธ’’**นฺติฯ **ทุกฺกรตร**นฺติ ปติการวเสน อติสเยน ทุกฺกรํฯ อปราโธ หิ น ขมาเปนฺตํ ยถาปจฺจยํ วิตฺถาริโต หุตฺวา ทุปฺปติกาโร โหติฯ เตนาห **‘‘วสฺสณฺหี’’**ติอาทิฯ

อลคฺคิตฺวาติ อิมมฺปิ นาม อปนีตํ อกาสีติ เอวํ อวิเนตฺวา, ตํ ตํ ตสฺส หิตปฏิปตฺตึ นิวารณํ กตฺวาติ อโตฺถฯ ญายปฏิปตฺตึ อติจฺจ เอติ ปวตฺตตีติ **อจฺจโย,** อปราโธ, ปุริเสน มทฺทิตฺวา ปวตฺติโต อปราโธ อตฺถโต ปุริสํ อติจฺจ อภิภวิตฺวา ปวโตฺต นาม โหติฯ เตนาห **‘‘อจฺจโย มํ, ภเนฺต, อจฺจคมา’’**ติฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติ อาห **‘‘เอกํ การณ’’**นฺติฯ ยํ ปเนตฺถ ภทฺทาลิเตฺถรสฺส อปริปูรการิตาย ภิกฺขุอาทีนํ ชานนํ, ตมฺปิ การณํ กตฺวา ‘‘อหํ โข, ภเนฺต, น อุสฺสหามี’’ติอาทินา วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

๑๓๖. **เอกจิตฺตกฺขณิกา**ติ ปฐมมคฺคจิตฺตกฺขเณน เอกจิตฺตกฺขณิกาฯ **เอวํ อาณาเปตุํ น ยุตฺต**นฺติ สงฺกมตฺถาย อาณาเปตุํ น ยุตฺตํ ปโยชนาภาวโตฯ อนาจิณฺณเญฺจตํ พุทฺธานํ, ยทิทํ ปทสา อกฺกมนํฯ ตถา หิ –

> ‘‘อกฺกมิตฺวาน มํ พุโทฺธ, สห สิเสฺสหิ คจฺฉตุ;
> มา นํ กลลํ อกฺกมิตฺถ, หิตาย เม ภวิสฺสตี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๓);

สุเมธปณฺฑิเตน ปจฺจาสีสิตํ น กตํฯ ยถาห –

> ‘‘ทีปงฺกโร โลกวิทู, อาหุตีนํ ปฏิคฺคโห;
> อุสฺสีสเก มํ ฐตฺวาน, อิทํ วจนมพฺรวี’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๖๐);

ภควตา อาณเตฺต สติ เตสมฺปิ เอวํ กาตุํ น ยุตฺตนฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เอเตสํ ปฏิพาหิตุํ ยุตฺต**นฺติ อิทํ อฏฺฐานปริกปฺปนวเสเนว วุตฺตํฯ น หิ พุทฺธานํ กาตุํ อารทฺธํ นาม กิจฺจํ เกหิจิ ปฏิพาหิตุํ ยุตฺตํ นาม อตฺถิ ปฏิพาหิตุํเยว อกรณโตฯ สมฺมตฺตนิยามสฺส อโนกฺกนฺตตฺตา วุตฺตํ **‘‘พาหิรโก’’**ติฯ

๑๓๗. น กมฺมฏฺฐานํ อลฺลียตีติ จิตฺตํ กมฺมฏฺฐานํ น โอตรติฯ

๑๔๐. ปุนปฺปุนํ กาเรนฺตีติ ทณฺฑกมฺมปณามนาทิการณํ ปุนปฺปุนํ กาเรนฺติฯ **สมฺมาวตฺตมฺหิ น วตฺตตี**ติ ตสฺสา ตสฺสา อาปตฺติยา วุฏฺฐานตฺถํ ภควตา ปญฺญตฺตสมฺมาวตฺตมฺหิ น วตฺตติฯ **อนุโลมวเตฺต น วตฺตตี**ติ เยน เยน วเตฺตน สโงฺฆ อนุโลมิโก โหติ, ตสฺมึ ตสฺมึ อนุโลมวเตฺต น วตฺตติ วิโลมเมว คณฺหาติ, ปฏิโลเมน โหติฯ **นิตฺถารณกวตฺตมฺหี**ติ เยน วเตฺตน สโงฺฆ อนุโลมิโก โหติ, สาปตฺติกภาวโต นิตฺถิโณฺณ โหติ, ตมฺหิ นิตฺถารณวตฺตสฺมึ น วตฺตติฯ เตนาห “**อาปตฺตี**”ติอาทิฯ **ทุพฺพจกรเณ**ติ ทุพฺพจสฺส ภิกฺขุโน กรเณฯ

๑๔๔. ยาเปตีติ วตฺตติ, สาสเน ติฏฺฐตีติ อโตฺถฯ **อภิญฺญาปตฺตา**ติ ‘‘อสฺโก อสฺโก จ เถโร สีลวา กลฺยาณธโมฺม พหุสฺสุโต’’ติอาทินา อภิญฺญาตภาวํ ปตฺตา อธิคตอภิญฺญาตาฯ

๑๔๕. สเตฺตสุ หายมาเนสูติ กิเลสพหุลตาย ปฏิปชฺชนกสเตฺตสุ ปริหายเนฺตสุ ปฏิปเถสุ ชายมาเนสุฯ **อนุตฺตรธายติ นาม** ตทาธารตายฯ **ทิฏฺฐธมฺมิกา** ปรูปวาทาทโยฯ **สมฺปรายิกา** อปายทุกฺขวิเสสาฯ อาสวนฺติ เตน เตน ปจฺจเยน ปวตฺตนฺตีติ **อาสวาฯ เนส**นฺติ ปรูปวาทาทิอาสวานํฯ **เต**ติ วีติกฺกมธมฺมาฯ

อกาลํ ทเสฺสตฺวาติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อกาลํ ทเสฺสตฺวาฯ **อุปฺปตฺติ**นฺติ อาสวฏฺฐานิยานํ ธมฺมานมุปฺปตฺตึฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา **กาลํ, ตาว เสนาสนานิ ปโหนฺติ,** เตน อาวาสมจฺฉริยาทิเหตุนา สาสเน เอกเจฺจ อาสวฏฺฐานิยา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติฯ **อิมินา นเยนา**ติ อิมินา ปน เหตุนา ปทโสธมฺมสิกฺขาปทานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ยสนฺติ กิตฺติสทฺทํ ปริวารญฺจฯ สาคตเตฺถรสฺส นาคทมนกิตฺติยสาทิวเสน สุราปานสงฺขาโต อาสวฏฺฐานิโย ธโมฺม อุปฺปชฺชิฯ

รเสน รสํ สํสเนฺทตฺวาติ อุปาทินฺนกผสฺสรเสน อนุปาทินฺนกผสฺสรสํ สํสเนฺทตฺวาฯ

๑๔๖. น โข, ภทฺทาลิ, เอเสว เหตุ, อถ โข อญฺญมฺปิ อตฺถีติ ทเสฺสโนฺต ภควา “**อปิจา**”ติอาทิมาหฯ เตน ธมฺมสฺส สกฺกจฺจสวเน เถรํ นิโยเชติฯ

๑๔๗. วิเสวนาจารนฺติ อทนฺตกิริยํฯ **ปรินิพฺพายตี**ติ วูปสมฺมติฯ ตตฺถ อทนฺตกิริยํ ปหาย ทโนฺต โหติฯ **ยุคสฺสา**ติ รถธุรสฺสฯ

อนุกฺกเมติ อนุรูปปริคเมฯ ตทวตฺถานุรูปํ ปาทานํ **อุกฺขิปเน นิกฺขิปเน** จฯ เตนาห “**จตฺตาโร ปาเท**”ติอาทิฯ **รชฺชุพนฺธนวิธาเนนา**ติ ปาทโต ภูมิยา โมจนวิธาเนนฯ **เอวํ กรณตฺถ**นฺติ ยถา อเสฺส นิสินฺนเสฺสว ภูมึ คเหตุํ สกฺกา, เอวํ จตฺตาโร ปาเท ตถา กตฺวา อตฺตโน นิจฺจลภาวกรณตฺถํฯ **มณฺฑเล**ติ มณฺฑลธาวิกายํฯ **ปถวีกมเน**ติ ปถวึ ผุฏฺฐมเตฺตน คมเนฯ เตนาห “**อคฺคคฺคขุเรหี**”ติฯ **โอกฺกนฺตกรณสฺมิ**นฺติ โอกฺกเนฺตตฺวา ปรเสนาสมฺมทฺทเน โอกฺกนฺตกรเณฯ **เอกสฺมึ ฐาเน**ติ จตูสุ ปาเทสุ ยตฺถ กตฺถจิ เอกสฺมึ ฐาเน คมนํ โจเทนฺตีติ อโตฺถ, โส ปเนตฺถ สีฆตโร อธิเปฺปโตฯ **ทวเตฺต**ติ มริยาทาโกปเนหิ นานปฺปโยชเน, ปรเสนาย ปวตฺตมหานาทปหรเณหิ อโตฺถฯ เตนาห **“ยุทฺธกาลสฺมิ”**นฺติอาทิฯ

รญฺญา ชานิตพฺพคุเณติ ยถา ราชา อสฺสสฺส คุเณ ชานาติ, เอวํ เตน ชานิตพฺพคุณการณํ กาเรติฯ **อสฺสราชวํเส**ติ ทุสฺสหํ ทุกฺขํ ปตฺวาปิ ยถา อยํ ราชวํสานุรูปกิริยํ น ชหิสฺสติ, เอวํ

สิกฺขาปเนฯ สิกฺขาปนเมว หิ สนฺธาย สพฺพตฺถ **“การณํ กาเรตี”**ติ วุตฺตํ ตสฺส กรณการาปน ปริยายตฺตาฯ

ยถา อุตฺตมชโว โหตีติ ชวทสฺสนฏฺฐาเน ยถา หโย อุตฺตมชวํ น หาเปสิ, เอวํ สิกฺขา เปติฯ **อุตฺตมหยภาเว, ยถา อุตฺตมหโย โหตี**ติ กมฺมกรณกาเล อตฺตโน อุตฺตมสภาวํ อนิคุหิตฺวา อวเชฺชตฺวา ยถา อตฺถสิทฺธิ โหติ, เอวํ ปรมชเวน สิกฺขาเปติฯ ยถา กิริยา วินา ทพฺพมฺปิ วินา กิริยํ น ภวติ, เอวํ ทฏฺฐพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ ปกติยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ตตฺราติ ตสฺมิํ ปกติยา อุตฺตมหยเสฺสว อุตฺตมหยการณารหตฺตา อุตฺตมชวปฏิปชฺชเนฯ **มาสขาทกโฆฏกาน**นฺติ มาสํ ขาทิตฺวา ยถา ตถา วิคุณขลุงฺคกานํฯ **วลญฺชกทณฺฑ**นฺติ รญฺญา คเหตพฺพสุวณฺณทณฺฑํฯ **ธาตุปตฺถโทฺธ**ติ อตฺตนาว สมุปฺปาทิตธาตุยา อุปตฺถมฺภิโตหุตฺวาฯ

อุตฺตเม สาขเลฺยติ ปรมสขิลภาเว สขิลวาจาย เอว ทเมตพฺพตายฯ เตนาห **“มุทุวาจาย หี”**ติอาทิฯ

อรหตฺตผลสมฺมาทิฏฺฐิยาติ ผลสมาปตฺติกาเล ปวตฺตสมฺมาญาณํฯ **สมฺมาญาณํ ปุเพฺพ วุตฺตสมฺมาทิฏฺฐิเยวา**ติ ปน อิทํ ผลสมฺมาทิฏฺฐิภาวสามเญฺญน วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘ปจฺจเวกฺขณญาณ’’นฺติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติ ‘‘อเสเกฺขนา’’ติ วิเสสิตตฺตาฯ ตมฺปิ อเสกฺขญาณนฺติเจ? เอวมฺปิ นิปฺปริยาย เสกฺขคฺคหเณ ปริยายเสกฺขคฺคหณํ น ยุตฺตเมว, กิจฺจเภเทน วา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอกา เอว หิ สา ปญฺญา นิพฺพานสฺส ปจฺจกฺขกิริยาย สมฺมาทสฺสนกิจฺจํ อุปาทาย ‘‘สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ วุตฺตา, สมฺมาชานนกิจฺจํ อุปาทาย ‘‘สมฺมาญาณ’’นฺติฯ อญฺญาตาวินฺทฺริยวเสน วา **สมฺมาทิฏฺฐิ,** ปญฺญินฺทฺริยวเสน **สมฺมาญาณ**นฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ มคฺคผลาวหาย เทสนาย สเงฺขปโตว อาคตตฺตา วุตฺตํ **“อุคฺฆฏิตญฺญุปุคฺคลสฺส วเสนา”**ติฯ

ภทฺทาลิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. ลฏุกิโกปมสุตฺตวณฺณนา

๑๔๘. **มหาอุทายิเตฺถโร**ติ กาฬุทายิลาฬุทายิเตฺถเรหิ อโญฺญ มหาเทหตาย มหาอุทายีติ สาสเน ปญฺญาโต เถโรฯ อปหริ อปหรติ อปหริสฺสตีติ **อปหตฺตา**ฯ เตกาลิโก หิ อยํ สโทฺทฯ **อุปหตฺตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อปหารโก**ติ อปเนตาฯ **อุปหารโก**ติ อุปเนตาฯ

๑๔๙. **ย**นฺติ ภุมฺมเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, เตน จ อนนฺตรนิทฺทิฏฺฐสมโย ปจฺจามโฏฺฐติ อาห **“ยสฺมิํ สมเย”**ติฯ **น ภควนฺตํ ปฏิจฺจา**ติ น ภควนฺตํ อารมฺมณํ กตฺวาฯ

กมฺมนิปฺผนฺนตฺถนฺติ อตฺตนา อายาจิยมานกมฺมสิทฺธิอตฺถํฯ ภวตีติ ภู, น ภูติ **อภู,** ภยวเสน ปน สา อิตฺถี ‘‘อภุ’’นฺติ อาหฯ **อาตุ มาตู**ติ เอตฺถ ยถา –

‘‘องฺคา องฺคา สมฺภวสิ, หทยา อธิชายเส;
อตฺตา เอว ปุตฺต นามาสิ, ส ชีว สรโทสต’’นฺติฯ –

อาทีสุ ปุโตฺต ‘‘อตฺตา’’ติ วุจฺจติ กุลวเสน สนฺตาเน ปวตฺตนโตฯ เอวํ ปิตาปิ ‘‘ปุตฺตสฺส อตฺตา’’ติ วุจฺจติฯ ยสฺมา ‘‘ภิกฺขุสฺส อตฺตา มาตา’’ติ วตฺถุกามา ภยวเสน **“อาตุ มาตู”**ติ

อาหฯ เตนาห **“อาตูติ ปิตา”**ติอาทิฯ

๑๕๐. **เอวเมว**นฺติ อิทํ ครหตฺถโชตนนิปาตปทนฺติ วุตฺตํ **“ครหโนฺต อาหา”**ติฯ ตถา หิ นํ วาจกสเทฺทเนว ทเสฺสโนฺต **“อิเธกเจฺจ โมฆปุริสา”**ติ อาหฯ **อาหํสู**ติ เตสํ ตถา วจนสฺส อ วิเจฺฉเทน ปวตฺติทีปนนฺติ อาห **“วทนฺตี”**ติฯ **กิํ ปนิมสฺส อปฺปมตฺตกสฺสา**ติ ปหาตพฺพวตฺถุํ อวมญฺญมาเนหิ วุตฺตํฯ เตนาห **“กิํ ปนา”**ติฯ เหตุมฺหิ โชเตตเพฺพ เจตํ สามิวจนํ ยถา ‘‘อนฺ สฺสวสฺส เหตุ, อเชฺฌนสฺส เหตู’’ติฯ เตนาห **“อปฺปมตฺตกสฺส เหตู”**ติฯ นนุ อปสฺสเนฺตน วิย อสฺุณเนฺตน วิย ภวิตพฺพนฺติ? สตฺถารา นาม อปฺปมตฺตเกสุ โทเสสุ อปสฺสเนฺตน วิย จ อสฺุณเนฺ ตน วิย จ ภวิตพฺพนฺติ เตสํ อธิปฺปาเยน วิวรณํฯ **เตสุ จา**ติ สิกฺขากาเมสุ จฯ อปฺปจฺจยํ อุป ฎฺฐาเปนฺตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **เตส**นฺติ เย ‘‘โมฆปุริสา’’ติ วุตฺตา ปุคฺคลา, เตสํฯ **คเล พทฺธํ มหากฎฺฐ**นฺติ คเล โอลเมฺพตฺวา พทฺธํ รุกฺขทณฺฑมาหฯ **ปูติลตายา**ติ คโล จิยาฯ **ปาราชิกวตฺถุ วิย ทุปฺปชหํ โหตี**ติ ฉนฺทกปฺปหานวเสน ตํ ปชหิตุํ น สโกฺกติฯ

๑๕๑. **อนุสฺสุกฺกา**ติ ตสฺส ปหาตพฺพสฺส ปหาเน อุสฺสุกฺกรหิตาฯ **อปจฺจาสีสนปเกฺข**ติ ตาย ปรทตฺตวุตฺติตาย กสฺสจิ ปจฺจยสฺส กุโตจิ อปจฺจาสีสกปเกฺข ฐิตา หุตฺวา สุปฺปชหํ โหติ, น ตสฺส ปหาเน ภาริยํ อตฺถิฯ

๑๕๒. **ทลิโทฺท** ทุคฺคโตฯ **อสฺสโก**ติ อสาปเตโยฺยฯ **เคหยฎฺฐิโย**ติ เคหจฺฉทนสฺส อา ธารา, ตา อุชุกํ ติริยํ ฐเปตพฺพทณฺฑาฯ สมนฺตโต ภิตฺติปาเทสุ ฐเปตพฺพทณฺฑา **มณฺฑลาฯ กากาติทายิ**นฺติ อิโต จิโต กาเกหิ อติปาตวเสน อุเฑฺฑตพฺพํฯ เตนาห **“ยตฺถ กิญฺจิเท วา”**ติอาทิฯ **สูรกากา**ติ กากานํ อุเฑฺฑปนาการมาหฯ **นปรมรูป**นฺติ หีนรูปํฯ **วิลีวมญฺจโก**ติ ตาลเวตฺตกาทีหิ วีตมญฺจโกฯ สา ปนสฺส สนฺตานานํ ฉินฺนภินฺนตาย โอลุคฺควิลุคฺคตา, ตถา สติ สา วิสมรูปา โหตีติ อาห **“โอณตา”**ติอาทิฯ โส ปุคฺคโล ลูขโภชี โหตีติ อาห **“ธญฺญํ นาม กุทฺรูสโก”**ติฯ สมกาลํ วปิตพฺพตาย **สมวาปกํ,** ยถาอุตุ วปิตพฺพพีชํฯ **ชายิกา**ติ กุจฺฉิ ตา ภริยา, สพฺพตฺถ ครหายํ ก-สโทฺทฯ **โส วตาหํ ปพฺพเชยฺย**นฺติ โสหํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺ วา ปพฺพเชยฺยํ, โยหํ ปุริโส นาม อสฺสํ วตาติ ปพฺพชฺชาวเสน อตฺตโน ปุริสํ โพเธยฺยฯ ตํสภา เว ฐิตสฺส โพธา น ตุ ทุกฺกรา, สา **ขโฎปิกาฯ สา** กุมฺภีฯ เมณฺฑกเสฎฺฐิโน **อฑฺฒเตฬสานิ โกฎฺฐาคารสตานิ วิย**ฯ

๑๕๓. **สุวณฺณนิกฺขสตาน**นฺติ อเนเกสํ สุวณฺณนิกฺขสตานํฯ **จโย**ติ สนฺตาเนหิ นิจโย อวีจิ นิจฺจปฺปพนฺธนิจโยฯ เตนาห **“สนฺตานโต กตสนฺนิจโย”**ติฯ

๑๕๔. เหฎฺฐา กิญฺจาปิ อปฺปชหนกา ปฐมํ ทสฺสิตา, ปชหนกา ปธานา, เตสญฺจ วเสเนตฺ ถ ปุคฺคลจตุกฺกํ ทสฺสิตํฯ **เต ตเญฺจว ปชหนฺตี**ติ ปชหนกา ปฐมํ คหิตาฯ **ราสิวเสนา**ติ ‘‘อิธุ ทายิ เอกโจฺจ ปุคฺคโล’’ติอาทินา จตุเกฺก อาคตวิภาคํ อนามสิตฺวา ‘‘เต เต’’ติ ปจฺจุรวเสน วุตฺตํฯ เตนาห **“น ปาฎิเยกฺกํ วิภตฺตา”**ติฯ อวิภาเคน คหิตวตฺถูสุ วิภาคโต คหณํ โลกสิทฺธ เมตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ยถา นามา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปชหนกปุคฺคลา**ติ ‘‘เต ตเญฺจว ปชหนฺตี’’ติ เอวํ ปชหนกปุคฺคลา เอวฯ

อุปธิอนุธาวนกาติ อุปธีสุ อนุอนุธาวนกา อุปธิโย อารพฺภ ปวตฺตนกาฯ **วิตกฺกาเยวา**ติ กามสงฺกปฺปาทิวิตกฺกาเยวฯ **อินฺทฺริยนานตฺตตา**ติ วิมุตฺติปริปาจกานํ อินฺทฺริยานํ ปโรปริย ตฺตํฯ ตสฺส หิ วเสเนว เต จตฺตาโร ปุคฺคลา ชาตาฯ อคฺคมคฺคตฺถาย วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา ยาว น ตํ มเคฺคน สมุคฺฆาเตนฺติ, ตาว นปฺปชหนฺติ นามฯ อิติ เหฎฺฐิมา ตโยปิ อริยา อปฺปหีน

สฺส กิเลสสฺส วเสน ‘‘นปฺปชหนฺตี’’ติ วุตฺตา, ปเคว ปุถุชฺชนาฯ วุตฺตนเยน ปน วิปสฺสนํ มเคฺคน ฆเฏนฺตา เต จตฺตาโร ชนา อคฺคมคฺคกฺขเณ ปชหนฺติ นามฯ เต เอว ตตฺถ สีฆการิโน ขิปฺปํ ปชหนฺติ นาม, เตนาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ

สํเวคํ กตฺวา อคฺคิํ อกฺกนฺตปุริโส วิยฯ **มเคฺคนา**ติ อนุกฺกมาคเตน อคฺคมเคฺคนฯ **มหาหตฺถิปโทปเม**ติ มหาหตฺถิปโทปมสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๓๐๐ อาทโย)ฯ ตตฺถ หิ ‘‘ตสฺส ธาตารมฺมณเมว จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ ปสีทติ สนฺติฎฺฐติ อธิมุจฺจตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๐๒) เอตฺถ อติติกฺขนาติติกฺข-นาติมนฺทอติมนฺท-ปุคฺคลวเสน อฎฺฐกถายํ (ม. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓๐๒) ตโย วารา อุทฺธฎา, ตตฺถ มชฺฌิมวเสเนว ปโญฺห กถิโตฯ **อินฺทฺริยภาวเน**ติ อินฺทฺริยภาวนาสุเตฺต, ตตฺถาปิ มชฺฌิมนเยเนว ปโญฺห กถิโตฯ เตนาห **‘‘อิเมสู’’**ติอาทิฯ

ตนฺติ ‘‘อุปธี’’ติ วุตฺตํ ขนฺธปญฺจกํฯ **ทุกฺขสฺส มูลนฺ**ติ สพฺพสฺสปิ วฎฺฎทุกฺขสฺส การณํฯ **นิคฺคหโณ**ติ นิรุปาทาโนฯ เตนาห **‘‘นิตฺตโณฺห’’**ติฯ

๑๕๕. **เย ปชหนฺตี**ติ ‘‘เต ตเญฺจว ปชหนฺตี’’ติ เอวํ วุตฺตปุคฺคลาฯ **เต อิเม นาม เอตฺตเก กิเลเส ปชหนฺตี**ติ เย เต ปุถุชฺชนา ลาภิโน จ ปญฺจ กามคุเณ เอตฺตเก ตํตํฌานาทิวตฺถุเก จ ตํตํมคฺควชฺฌตาย ปริจฺฉินฺนตฺตา เอตฺตเก กิเลเส ปชหนฺติฯ **เย นปฺปชหนฺตี**ติ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสุจิสุขํ** กายาสุจิสนฺนิสฺสิตตฺตาฯ **อนริเยหี**ติ อปริสุเทฺธหิฯ **ปฎิลาภโต ภายิตพฺพํ** กิเลสทุกฺขคติกตฺตาฯ **วิปากโต ภายิตพฺพํ** อปายทุกฺขคติกตฺตาฯ **คณโตปิ กิเลสโตปิ วิวิตฺตสุขนฺ**ติ คณสงฺคณิกโต จ กิเลสสงฺคณิกโต จ วิวิตฺตสุขํฯ **ราคาทิวูปสมตฺถายา**ติ ราคาทิวูปสมาวหํ สุขํฯ **น ภายิตพฺพํ** สมฺปติ อายติญฺจ เอกนฺตหิตภาวโตฯ

๑๕๖. **อิญฺชิตสฺมินฺ**ติ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนนฺติ อาห **‘‘อิญฺชน’’**นฺติอาทิฯ อิญฺชติ เตนาติ **อิญฺชิตํ,** ตสฺส ตสฺส ฌานสฺส โขภกรํ โอฬาริกํ ฌานงฺคํฯ **จตุตฺถชฺฌานํ อนิญฺชนํ** สนฺนิสินฺนาภาวโตฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ฐิเต อาเนญฺชปฺปเตฺต’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๔๔-๒๔๕; ม. นิ. ๑.๓๘๔-๓๘๖; ปารา. ๑๒-๑๓)ฯ

อลํ-สโทฺท ยุตฺตโตฺถปิ โหติ – ‘‘อลเมว นิพฺพินฺทิตุํ, อลํ วิมุจฺจิตุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๒๔, ๑๒๘, ๑๓๔, ๑๔๓), ตสฺมา **อนลํ** อนุสงฺคํ กาตุํ อยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อกตฺตพฺพอาลยนฺติ วทามี’’**ติฯ **สนฺนิฎฺฐานนฺ**ติ สมฺมาปฎิปตฺติยํ อลํ เอตฺตาวตาติ อุสฺสาหปฎิปฺปสฺสมฺภนวเสน สนฺนิฎฺฐานํ น กาตพฺพนฺติ โยชนาฯ อุทฺธมฺภาคิยสญฺญิตํ **อณุํ วา** โอรมฺภาคิยสญฺญิตํ **ถูลํ วา,** รูปราโคติ เอวรูปํ **อณุํ วา** กามาสโว ปฎิฆนฺติ เอวรูปํ **ถูลํ วา,** มุทุนา ปวตฺติอาการวิเสเสน **อปฺปสาวชฺชํ,** กมฺมพนฺธนเฎฺฐน วา **อปฺปสาวชฺชํ,** ตพฺพิปริยายโต **มหาสาวชฺชํ** เวทิตพฺพํฯ นาติติกฺขปญฺญสฺส วเสน เทสนาย ปวตฺตตฺตา **‘‘เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสนา’’**ติ วุตฺตํฯ สพฺพโส หิ ปริยาทินฺนนิกนฺติกสฺส อริยปุคฺคลสฺส วเสน สญฺญาเวทยิตนิโรธสฺส อาคตตฺตา **‘‘อรหตฺตนิกูเฎเนว นิฎฺฐาปิตา’’**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ลฎุกิโกปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. จาตุมสุตฺตวณฺณนา

๑๕๗. **ยถาอุปนิสฺสเยนา**ติ โย โย อุปนิสฺสโย ยถาอุปนิสฺสโย, เตน ยถาอุปนิสฺสเยน สมฺมาปโยเคนฯ **ปติฏฺฐหิสฺส**นฺติ สาสเน ปติฏฺฐํ ปฏิลภิสฺสนฺติฯ **วสนฏฺฐานานี**ติ วสฺสคฺคาทิวเสน วสนฏฺฐานานิฯ **สณฺฐาปยมานา**ติ สุวิภตฺตภาเวน ฐเปนฺตาฯ

อวินิโพฺภคสทฺทนฺติ วินิภุญฺชิตฺวา คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยสทฺทํฯ วจีโฆโสปิ หิ พหูหิ เอกจฺจํ ปวตฺติโต ฐานโต จ ทูรตโร เกวลํ มหานิโคฺฆโส เอว หุตฺวา โสตปถมาคจฺฉติฯ **มจฺฉวิโลเป**ติ มเจฺฉ วิลุมฺปิตฺวา วิย คหเณ, มจฺฉานํ วา นยเนฯ

๑๕๘. **ววสฺสคฺคเตฺถ**ติ นิจฺฉยเตฺถ, อิทํ ตาว อเมฺหหิ วุจฺจมานวจนํ เอกนฺตโสตพฺพํ, ปจฺฉา ตุเมฺหหิ กาตพฺพํ กโรถาติ อธิปฺปาโยฯ **วจนปริหาโร**ติ เตหิ สกฺยราชูหิ วุตฺตวจนสฺส ปริหาโรฯ **เลสกปฺป**นฺติ กปฺปิยเลสํฯ **ธุรวหา**ติ ธุรวาหิโน, โธรยฺหาติ อโตฺถฯ **ปาทมูล**นฺติ อุปจารํ วทติฯ **วิคจฺฉิสฺสตี**ติ หายิสฺสติฯ **ปฏิปฺผริโต**ติ น ภควโต สมฺมุขาว, สกฺยราชูนํ ปุรโตปิ วิปฺผริโตว โหติฯ

๑๕๙. **อภินนฺทตู**ติ อภิมุโข หุตฺวา ปโมทตุฯ **อภิวทตู**ติ อภิรูปวเสน วทตุฯ **ปสาทญฺญถตฺต**นฺติ อปฺปสาทสฺส วิปริณาโม หีนายาวตฺตนสงฺขาตํ ปริวตฺตนํ, เตนาห **“วิพฺภมนฺตานํฯ วิปริณามญฺญถตฺต”**นฺติฯ การณูปจาเรน สเสฺสสุ พีชปริยาโยติ อาห **“พีชานํ ตรุณานนฺติ ตรุณสสฺสาน”**นฺติฯ ตรุณภาเวเนว ตสฺส ภาวิโน ผลสฺส อภาเวน **วิปริณาโม**ฯ

๑๖๐. กตฺตพฺพสฺส สรเสเนว กรณํ จิตฺตรุจิยํ, น ตถา ปรสฺส อุสฺสาทเนนาติ อาห – **“ปโกฺกสิยมานานํ คมนํ นาม น ผาสุก”**นฺติฯ มยมฺปิ ภควา วิย **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาเรเนว วิหริสฺสามาติ ทีเปติ** ปกติยา วิเวกชฺฌาสยภาวโต วิรโทฺธ อาคตสฺส ภารสฺส อวหนโตเยวฯ เตนาห **“อตฺตโน ภารภาวํ น อญฺญาสี”**ติฯ

๑๖๑. **กสฺมา อารภี**ติ? สปฺปายโตฯ ปญฺจสตา หิ ภิกฺขู อภินวา, ตสฺมา เตสํ โอวาททานตฺถํ ภควา อิมํ เทสนํ อารภีติฯ

๑๖๒. **โกธุปายาสสฺสา**ติ เอตฺถ กุชฺฌนเฎฺฐน โกโธ, เสฺวว จิตฺตสฺส กายสฺส จ อติปฺปมทฺทนมถนุปฺปาทเนหิ ทฬฺหํ อายาสเฎฺฐน อุปายาโสฯ อเนกวารํ ปวตฺติตฺวา อตฺตนา สมเวตํ สตฺตํ อโชฺฌตฺถริตฺวา สีสํ อุกฺขิปิตุํ อทตฺวา อนยพฺยสนปาปเนน โกธุปายาสสฺส อูมิสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **“โกธุปายาเส”**ติอาทิฯ

๑๖๓. **โอทริกเตฺตน ขาทิโต**ติ โอทริกภาเวน อามิสเคเธน มิจฺฉาชีเวน ชีวิกากปฺปเนน นาสิตสีลาทิคุณตาย ขาทิตธมฺมสรีโรฯ

๑๖๔. **ปญฺจกามคุณาวเฎฺฏ นิมฺชฺชิตฺวา**ติ เอตฺถ กามราคาภิภูเต สเตฺต อิโต จ เอโตฺต, เอโตฺต จ อิโตติ เอวํ มนาปิยรูปาทิวิสยสงฺขาเต อาวเฎฺฏ อตฺตานํ สํสาเรตฺวา ยถา ตโต พหิภูเต เนกฺขเมฺม จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทติ, เอวํ อาวเฎฺฏตฺวา พฺยสนาปาทเนน กามคุณานํ อาวฏฺฏสทิสตา ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ

๑๖๕. **ราคานุทฺธํสิเตนา**ติ ราเคน อนุทฺธํสิเตนฯ จณฺฑมจฺฉํ อาคมฺมาติ สุสุกาทิจณฺฑมจฺฉํ อาคมฺมฯ **มาตุคามํ อาคมฺมา**ติ มาตุคาโม หิ โยนิโสมนสิการรหิตํ อธีรปุริสํ อิตฺถิกุตฺตภูเตหิ อตฺตโน หาวภาววิลาเสหิ อภิภุยฺย คเหตฺวา ธีรชาติยมฺปิ อตฺตโน รูปาทีหิ ป

โลภนวเสน อนวเสสํ อตฺตโน อุปการธมฺมํ สีลาทิเก สมฺปาเทตุํ อสมตฺถํ กโรนฺต อนยพฺย สนํ ปาเปติฯ เตนาห – **“มาตุคามํ อาคมฺม อุปฺปนฺนกามราโค วิพฺภมตี”**ติฯ

ภยํ นาม ยตฺถ ภายิตพฺพวตฺถุ, ตตฺถ โอตรนฺตสฺเสว โหติ, น อโนตรนฺตสฺส, ตํ โอตริตฺวา ภยํ วิโนเทตฺวา ตตฺถ กิจฺจํ สาเธตพฺพํ, อิตรถา จตฺถสิทฺธิ น โหตีติ อิมมตฺถํ อุปโมปมิตพฺพส รูปวเสน ทเสฺสตุํ **“ยถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุทกํ นิสฺสาย อานิสํโส** ปิปาสวินยนํ สรีรสุทฺธิ ปริฬาหูปสโม กายอุตุคฺคาหาปนนฺติ เอวมาทิฯ **สาสนํ นิสฺสาย อานิสํโส** ปน สเงฺขปโต วฏฺฏทุกฺขูปสโม, วิตฺถารโต ปน สีลานิสํสาทิวเสน อเนกวิโธ, โส **วิสุทฺธิมคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๙) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **วุตฺตปฺปการโร อานิสํโส โหติ** ตานิ ภยานิ อภิภุยฺย ปวตฺตสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **อิมานิ อภายิตฺวา**ติ อิมานิ โกธูปายาสาทิภยานิ อภิภุยฺย ปวตฺติตฺวา อภายิตฺวาฯ โกธูปายาสาทโย หิ ภายติ เอตสฺมาติ ภยนฺติ วุตฺตาฯ **เถโร**ติ มหาธมฺมรกฺขิตเตฺถโรฯ กามํ ปหานาภิสมยกาโล เอว สจฺฉิกิริยาภิสมโย, สมฺมาทิฏฺฐิยา ปน สํกิเลสโวทานธเมฺมสุ กิจฺจํ อสํกิณฺณํ กตฺวา ทเสฺสตุํ สมานกาลิกมฺปิ อสมานกาลิกํ วิย วุตฺตํ **“ตณฺหาโสตํ ฉินฺทิตฺวา นิพฺพานปารํ ทฏฺฐุํ น สโกฺกตี”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จาตุมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. นฬกปานสุตฺตวณฺณนา

๑๖๖. ยตฺถ โพธิสตฺตปมุโข วานโร นฬเกน ปานียํ ปิวิ, สา โปกฺขรณี, ตสฺสามโนฺต ภูมิปฺปเทโส, ตตฺถ นิวิฏฺฐคาโม จ ‘‘นฬกปาน’’เนฺตว ปญฺญายิตฺถ, อิธ ปน คาโม อธิเปฺปโตติ อาห **“นฬกปาเนติ เอวํนามเก คาเม”**ติฯ อิทานิ ตมตฺถํ อาคมนโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **“ปุเพฺพ กิรา”**ติ อารทฺธํฯ **ปญฺญวา**ติ อิติกตฺตพฺพตาย ปญฺญาย ปญฺญวาฯ

ถูลทีฆพหุลภาเวน มหตีหิ ทาฐิกาหิ สมนฺนาคตตฺตา **มหาทาฐิโก**ฯ ‘‘อุทกรกฺขโส อห’’นฺติ วตฺวา วานรานํ กญฺจิ อมุญฺจิตฺวา ‘‘สเพฺพ ตุเมฺห มม หตฺถคตา’’ติ ทเสฺสโนฺต **“ตุเมฺห ปน สเพฺพ ขาทิสฺสามี”**ติ อาหฯ **ธมิ...เป.... ปิวิํสู**ติ โพธิสเตฺตน คหิตนโฬ อนวเสโส อพฺภนฺตเร สพฺพสนฺธีนํ นิพฺพาเธน เอกจฺฉิโทฺท อโหสิฯ **เนว มํ ตฺวํ วธิสฺสสี**ติ อุทกรกฺขส ตฺวํ วธิตุกาโมปิ มม ปุริสถาเมน น วธิสฺสสิฯ

เอวํ ปน วตฺวา มหาสโตฺต ‘‘อยํ ปาโป เอตฺถ ปานียํ ปิวเนฺต อเญฺญปิ สเตฺต มา พาธยิตฺถา’’ติ กรุณายมาโน ‘‘เอตฺถ ชายนฺตา นฬา สเพฺพ อปพฺพพนฺธา เอกจฺฉิทฺทาว โหนฺตู’’ติ อธิฏฺฐาย คโตฯ เตนาห **“ตโต ปฏฺฐายา”**ติอาทิฯ

๑๖๗. อนุรุทฺธปฺปมุขา ภิกฺขู ภควตา ‘‘กจฺจิ ตุเมฺห อนุรุทฺธา’’ติ ปุจฺฉิตาติ เถโร **“ตคฺฆ มยํ, ภเนฺต”**ติ อาหฯ

สเจ ปพฺพชติ, ชีวิตํ ลภิสฺสติ, โน อญฺญถาติ รญฺญา ปพฺพชฺชาย อภินีตาติ **ราชาภินีตาฯ โจราภินีตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **โจรานํ มูลํ ฉินฺทโนฺต** ‘‘กณฺฏกโสธนํ กริสฺสามี’’ติฯ **อาชีวิกายา**ติ อาชีเวน ชีวิตวุตฺติยาฯ **อิเมสุ ปน** อนุรุทฺธเตฺถราทีสุฯ

วิเวกนฺติ ปุพฺพกาลิกกิริยปฺปธานํ ‘‘อพฺยาปชฺชํ อุเปต’’นฺติอาทีสุ วิยาติ อาห – **“วิวิจฺจา”**ติ, วิวิจฺจิตฺวา วิวิโตฺต หุตฺวา วินา หุตฺวาติ อโตฺถฯ **ปพฺพชิตกิจฺจ**นฺติ ปพฺพชิตสฺส สารุปฺ

ปกิจฺจํฯ **สมณกิจฺจ**นฺติ สมณภาวกรณกิจฺจํฯ ยทเคฺคน หิ ปพฺพชิตกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ ตทเคฺคน สมณภาวกรมฺปิ กิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติฯ เตนาห **"โส เยวา"**ติอาทิฯ

๑๖๘. อปฺปฏิสนฺธิเก ตาว พฺยากโรโนฺต ปวตฺตีสุ ฐานํ อตีโตติ กตฺวา อุปปตฺตีสุ พฺยากโรติ นาม ตตฺถ ปฏิสนฺธิยา อภาวกิตฺตนโตฯ **มหนฺตตุฏฺฐิโน**ติ วิปุลปโมทาฯ

๑๖๙. อิมสฺสาติ ''อสฺสา''ติ ปทสฺส อตฺถวจนํฯ อิมสฺส ฐิตสฺส อายสฺมโต สามํ ทิโฏฺฐ วา โหติ อนุสฺสวสุโต วาติ โยชนาฯ **สมาธิปกฺขิกา ธมฺมา ธมฺมาติ อธิเปฺปตา,** สมาธิ ปน **เอวํวิหารี**ติ เอตฺถ วิหารสเทฺทน คหิโตฯ **เอวํวิมุตฺตา**ติ เอตฺถ ปน วิมุตฺติสเทฺทน ผลวิมุตฺติ คหิตาฯ **จรโตปี**ติ สมถวิปสฺสนาจาเรน จรโตปิ วิหรนฺตสฺสปิฯ อุปาสกอุปาสิกาฐาเนสุ ลพฺภมานมฺปิ อรหตฺตํ อปฺปกภาวโต ปาฬิยํ อนุทฺธฏนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นฬกปานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. โคลิยานิสุตฺตวณฺณนา

๑๗๓. ปทสมาจาโรติ ตํตํปจฺจยเภทสฺสนาย วิคตตฺตา ปกาเรหิ ทลิทฺทสมาจาโร สิถิลสมาจาโรติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ตาทิโส สมาจาโร ถิโร ทโฬฺห นาม น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ทุพฺพลสมาจาโร"**ติฯ ''สาขสมาจาโร''ติ วา ปาโฐ, ตตฺถ ตตฺถ ลคฺคนเฏฺฐน สาขาสทิสสีโลติ อโตฺถฯ เตนาห **"โอฬาริกาจาโร"**ติฯ **ปจฺจเยสุ สาเปโกฺข**ติ ปจฺจเยสุ สาเปกฺขตาย เอว หิสฺส โอฬาริกาจารตา เวทิตพฺพาฯ ครุนา กิสฺมิญฺจิ วุเตฺต คารววเสน ปติสฺสวนํ ปติโสฺส, ปติสฺสวจนภูตํ ตํสภาคญฺจ ยํ กิญฺจิ คารวนฺติ อโตฺถฯ สห ปติเสฺสนาติ **สปฺปติเสฺสน,** สปฺปติสฺสเวน โอวาทสมฺปฏิจฺฉเนนฯ ปติสฺสียตีติ วา ปติโสฺส, ครุกาตโพฺพ, เตน สห ปติเสฺสนาติ สพฺพํ ปุเพฺพ วิยฯ เตนาห **"สเชฏฺฐเกนา"**ติฯ **เสริวิหาโร** นาม อตฺตปฺปธานวาโสฯ เตนาห **"นิรงฺกุสวิหาเรนา"**ติฯ

อนุปขชฺชาติ อนุปกฺขฺฒิตฺวาฯ ครุฏฺฐานิยานํ อนฺตรํ อนาปุจฺฉา อนุปวิสิตฺวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"ตตฺถ โย"**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อาภิสมาจาริกนฺติ อภิสมาจาเร ภวํฯ กิํ ปน ตนฺติ อาห **"วตฺตปฏิปตฺติมตฺตมฺปี"**ติฯ นาติกาลเสฺสว สงฺฆสฺส ปุรโต ปวิสิตพฺพํ, น ปจฺฉา ปฏิกฺกมิตพฺพนฺติ อธิปฺปาเยน อติกาเล จ คามปฺปเวโส อติทิวา ปฏิกฺกมนญฺจ นิวาริตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **"น อติปาโต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุทฺธจฺจปกติโก**ติ วิพฺภนฺตจิโตฺตฯ **อวจาปเลฺยนา**ติ ทพฺหวาตาปหตปลฺลวสทิเสน โลลภาเวนฯ

ปญฺญวตาติ อิมินา ภิกฺขุสารุเปฺปสุ อิติกตฺตเพฺพสุ อุปายปญฺญา อธิเปฺปตา, น สุตมยปญฺญาฯ **อภิธเมฺม อภิวินเย โยโค**ติ อิมินา ภาวนาปญฺญาอุตฺตริมนุสฺสธเมฺม โยโค ปกาสิโตฯ **โยโค**ติ จ ปริจโย อุคฺคณฺหวเสนฯ

อารุปฺปาติ อิมินา จตโสฺสปิ อรูปสมาปตฺติโย คหิตา, ตา ปน จตูหิ รูปสมาปตฺตีหิ วินา น สมฺปชฺชนฺตีติ อาห – **"อารุปฺปาติ เอตฺตาวตา อฏฺฐปิ สมาปตฺติโย วุตฺตา โหนฺตี"**ติฯ **กสิเณ**ติ ทสวิเธ กสิเณฯ **เอกํ ปริกมฺมกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ยํ กิญฺจิ เอกภาวนา ปริกมฺมทีปนํ ขนฺธกมฺมฏฺฐานํฯ เตนาห **"ปคุณํ กตฺวา"**ติฯ กสิณปริกมฺมํ ปน ตคฺคหเณเนว คหิตํ โหติ, โลกิยา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา เหฏฺฐา คหิตาติ อาห **"อุตฺตริมนุสฺสธเมฺมติ อิมินา สเพฺพปิ**

โลกุตฺตรธมฺมํ ทเสฺสตี”ติฯ **เนยฺยปุคฺคลสฺส วเสนา**ติ ชานิตฺวา วิตฺถาเรตฺวา ญาตพฺพปุคฺคลสฺส วเสนาติฯ

โคลิยานิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. กีฏาคิริสุตฺตวณฺณนา

๑๗๔. **ปญฺจ อานิสํเส**ติ อปฺปาพาธตาทิเก ปญฺจ คุเณฯ ตตฺถ อกฺขิโรคกุจฺฉิโรคาทีนํ อภาโว **อปฺปาพาธตา**ฯ สรีเร เตสํ กุปฺปนทุกฺขสฺส อภาโว **อปฺปาตงฺกํ**ฯ สรีรสฺส อุฏฺฐานสุขตา **ลหุฏฺฐานํฯ พลํ** นาม กายพลํฯ **ผาสุวิหาโร** อิริยาปถสุขตาฯ **อนุปกฺขนฺทานี**ติ ทุจฺจชนวเสน สตฺตานํ อนุปวิฏฺฐานิฯ **สญฺชานิสฺสถา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ตสฺมา อิติ เอวํ อานิสํสนฺติ อโตฺถฯ

๑๗๕. อาวาเส นิยุตฺตาติ **อาวาสิกา** ตสฺส อนติวตฺตนโตฯ เตนาห “**นิพทฺธวาสิโน**”ติ, นิยตวาสิโนติ อโตฺถฯ **ตนฺนิพนฺธา**ติ นิพนฺธํ วุจฺจติ พฺยาปาโร, ตตฺถ พนฺธา ปสุตา อุสฺสุกาติ ตนฺนิพนฺธาฯ กถํ เต ตตฺถ นิพนฺธาติ อาห “**อกตํ เสนาสน**”นฺติอาทิฯ อุปฺปชฺชนเกน กาเลน ปตฺตพฺพํ **กาลิกํ** โส ปน กาโล อนาคโต เอว โหตีติ อาห “**อนาคเต กาเล ปตฺตพฺพ**”นฺติฯ

๑๗๘. **เอตฺตกา เวทนา เสวิตพฺพา**ติ อฏฺฐารสปิ เนกฺขมฺมนิสฺสิตา เวทนา เสวิตพฺพา, เคหสฺสิตา **น เสวิตพฺพา**ฯ

๑๘๑. **ตํ กตํ** โสฬสวิธสฺสปิ กิจฺจสฺส นิฏฺฐิตตฺตาฯ **อนุโลมิกานี**ติ อุตฺสุขภาเวน อนุรูปานิฯ เตนาห “**กมฺมฏฺฐานสปฺปายานี**”ติฯ **สมานํ กุรุมานา**ติ โอมตฺตตํ อธิมตฺตตญฺจ ปหาย สมกิจฺจตํ สมฺปาเทนฺตาฯ

๑๘๒. **เต เทฺว โหนฺตี**ติ เต อาทิโต วุตฺตา เทฺวฯ

อุภโต (อ. นิ. ฏี. ๓.๗.๑๔) อุภยถา อุโภหิ ภาเคหิ วิมุโตฺตติ **อุภโตภาควิมุโตฺต** เอกเทสสรูเปกเสสนเยนฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ปุ. ป. อฏฺฐ. ๒๔) ‘‘ทฺวีหิ ภาเคหิ เทฺววาเร วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติฯ ตตฺถ เกจิ ตาว เถรา – ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน, มเคฺคน สมุเจฺฉทวิโมเกฺขน วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ วทนฺติฯ อเญฺญ เถรา – ‘‘อยํ อุภโตภาควิมุโตฺต รูปโต มุจฺจิตฺวา นามํ นิสฺสาย ฐิโต ปุน ตโต มุจฺจนโต นามนิสฺสิตโก’’ติ วตฺวา ตสฺส จ สาธกํ –

> ‘‘อจฺจิ ยถา วาตเวเคน ขิตฺตา, (อุปสิวาติ ภควา,)
> อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺขํ;
> เอวํ มุนิ นามกายา วิมุโตฺต,
> อตฺถํ ปเลติ น อุเปติ สงฺข’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๘๐; จูฬนิ. อุปสีวมาณวปุจฺฉา ๑๑; อุปสีวมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๔๓) –

อิมํ สุตฺตปทํ วตฺวา ‘‘นามกายโต จ รูปกายโต จ สุวิมุตฺตตฺตา อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ วทนฺติฯ สุเตฺต หิ อากิญฺจญฺญายตนลาภิโน อุปสิวพฺราหฺมณสฺส ภควตา นามกายา วิมุโตฺตติ อุภโตภาควิมุโตฺตติ อกฺขาโตติฯ อปเร ปน ‘‘สมาปตฺติยา วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุโตฺต, มเคฺ

คน สมุจฺฉทวิโมเกฺขน เอกวารํ วิมุตฺตตฺติ เอวํ อุภโตภาควิมุตฺต’’ติ วทนฺติฯ เอตฺถ ปฐมวาเท ทฺวีหิ ภาเคหิ วิมุตฺตตฺติ อุภโตภาควิมุตฺโตฯ ทุติยวาเท อุภโตภาคโต วิมุตฺตตฺติ อุภโตภาควิมุตฺตฯ ตติยวาเท ปน ทฺวีหิ ภาเคหิ เทฺว วาเร วิมุตฺตตฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ กิเลเสหิ วิมุตฺต กิเลสา วา วิกฺขมฺภนสมุจฺฉเทหิ กายทฺวยโต วิมุตฺตา อสฺสาติ อยมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห **“ทฺวีหิ ภาเคหี”**ติอาทิฯ

โสติ อุภโตภาควิมุตฺโตฯ กามเญฺจตฺถ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานมฺปิ อรูปาวจรชฺฌานํ วิย ทุวงฺคิกํ อาเนญฺชปฺปตฺตนฺติ วุจฺจติฯ ตํ ปน ปทฏฺฐานํ กตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต นาม น โหติ รูปกายโต อวิมุตฺตตฺตตาฯ ตญฺหิ กิเลสกายโตว วิมุตฺตํ, น รูปกายโต, ตสฺมา ตโต วุฏฺฐาย อรหตฺตํ ปโตฺต อุภโตภาควิมุโตฺต น โหตีติ อาห – **“จตุนฺนํ อรูป…เป…. ปญฺจวิโธ โหตี”**ติฯ ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทิเก นิโรธสมาปตฺติอเนฺต อฏฺฐ วิโมเกฺข วตฺวา – ‘‘ยโต จ โข, อานนฺท, ภิกฺขุ อิเม อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรติ, ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺติ, อยํ วุจฺจติ, อานนฺท, ภิกฺขุ อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ ยทิปิ **มหานิทาเน** (ที. นิ. ๒.๑๒๙-๑๓๐) วุตฺตํ, ตํ ปน อุภโตภาควิมุตฺตเสฏฺฐวเสน วุตฺตนฺติ อิธ สพฺพอุภโตภาควิมุตฺตสงฺคหณตฺถํ **“ปญฺจวิโธ โหตี”**ติ วตฺวา **“ปาฬิ ปเนตฺถ…เป…. อภิธเมฺม อฏฺฐวิโมกฺขลาภิโน วเสน อาคตา”**ติ อาหฯ อิธาปิ หิ กีฏาคิริสุเตฺต ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, เอกโจฺจ ปุคฺคโล…เป. … อุภโตภาควิมุโตฺต’’ติ อรูปสมาปตฺติวเสน จตฺตาโร อุภโตภาควิมุตฺตา, เสโฏฺฐ จ วุโตฺต วุตฺตลกฺขณูปปตฺติโตฯ ยถาวุเตฺตสุ หิ ปญฺจสุ ปุริมา จตฺตาโร นิโรธํ น สมาปชฺชนฺตีติ ปริยาเยน อุภโตภาควิมุตฺตา นามฯ อฏฺฐสมาปตฺติลาภี อนาคามี ตํ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺตติ นิปฺปริยาเยน อุภโตภาควิมุตฺตเสโฏฺฐ นามฯ

กตโม จ ปุคฺคโลติอาทีสุ **กตโม**ติ ปุจฺฉาวจนํ, **ปุคฺคโล**ติ อสาธารณโต ปุจฺฉิตพฺพวจนํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **เอกโจฺจ**ติ เอโก ฯ **อฏฺฐ วิโมเกฺข กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตี**ติ อฏฺฐ สมาปตฺติโย สหชาตนามกาเยน ปฏิลภิตฺวา วิหรติฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี**ติ วิปสฺสนาปญฺญาย สงฺขารคตํ, มคฺคปญฺญาย จตฺตาริ สจฺจานิ ปสฺสิตฺวา จตฺตาโรปิ อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

ปญฺญาวิมุโตฺตติ วิเสสโต ปญฺญาย เอว วิมุโตฺต, น ตสฺสา ปติฏฺฐานภูเตน อฏฺฐวิโมกฺขสงฺขาเตน สาติสเยน สมาธินาติ ปญฺญาวิมุโตฺตฯ โย อริโย อนธิคตอฏฺฐวิโมเกฺขน สพฺพโส อาสเวหิ วิมุโตฺต, ตเสฺสตํ อธิวจนํฯ อธิคเตปิ หิ รูปชฺฌานวิโมเกฺข น โส สาติสยสมาธินิสฺสิโตติ น ตสฺส วเสน อุภโตภาควิมุโตฺต โหตีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ อรูปชฺฌาเนสุ ปน เอกสฺมิมฺปิ สติ อุภโตภาควิมุโตฺตเยว นาม โหติฯ เตน หิ อฏฺฐวิโมเกฺขกเทเสน ตํนามทานสมเตฺถน อฏฺฐวิโมกฺขลาภีเตฺวว วุจฺจติฯ สมุทาเย หิ ปวโตฺต โวหาโร อวยเวปิ ทิสฺสติ ยถา ‘‘สตฺติสโย’’ติฯ **ปาฬี**ติ อภิธมฺมปาฬิฯ **เอตฺถา**ติ เอติสฺสํ ปญฺญาวิมุตฺติกถายํฯ **อฏฺฐวิโมกฺขปฏิเกฺขปวเสเนวา**ติ อวธารเณน อิธาปิ ปฏิเกฺขปวเสเนว อาคตภาวํ ทเสฺสติฯ เตนาห **“กาเยน ผุสิตฺวา วิหรตี”**ติฯ

ผุฏฺฐนฺตํ สจฺฉิกโรตีติ ผุฏฺฐานํ อโนฺต ผุฏฺฐโนฺต, ผุฏฺฐานํ อรูปชฺฌานานํ อนนฺตโร กาโลติ อธิปฺปาโยฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํ, ผุฏฺฐานนฺตรกาลเมว สจฺฉิกโรติ สจฺฉิกาตโพฺพปาเยนาติ วุตฺตํ โหติฯ ภาวนปุํสกํ วา เอตํ ‘‘เอกมนฺตํ นิสีที’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒) วิยฯ โย หิ อรูปชฺฌาเนน รูปกายโต นามกาเยกเทสโต จ วิกฺขมฺภนวิโมเกฺขน วิมุโตฺต, เตน นิโรธสงฺขาโต วิโมโกฺข อาโลจิโต ปกาสิโต วิย โหติ, น ปน กาเยน สจฺฉิกโต, นิโรธํ ปน อารมฺมณํ

กตฺวา เอกเจฺจสุ อาสเวสุ เขปิเตสุ เตน โส สจฺฉิกโต โหติ, ตสฺมา โส สจฺฉิกาตพฺพํ นิโรธํ ยถาอาโลจิตํ นามกาเยน สจฺฉิกโรตีติ **"กายสกฺขี"**ติ วุจฺจติ, น ตุ ''วิมุตฺโต''ติ เอกจฺจานํ อาสวานํ อปริกฺขีณตฺตาฯ เตนาห – **"ฌานผสฺสํ ปฐมํ ผุสติ, ปจฺฉา นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรตี"**ติฯ อยํ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนํ เอเกกโต วุฏฺฐาย สงฺขาเร สมฺมสิตฺวา กายสกฺขิภาวํ ปตฺตานํ จตุนฺนํ, นิโรธา วุฏฺฐาย อคฺคมคฺคปฺปตฺตอนาคามิโน จ วเสน อุภโตภาควิมุตฺโต วิย ปญฺจวิโธ นาม โหติฯ เตน วุตฺตํ **อภิธมฺมฏีกายํ** ''กายสกฺขิมฺหิปิ เอเสว นโย''ติฯ

ทิฏฺฐนฺตํ ปโตฺตติ ทสฺสนสงฺขาตสฺส โสตาปตฺติมคฺคญาณสฺส อนนฺตรํ ปโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ ''ทิฏฺฐตฺตา ปโตฺต''ติปิ ปาโฐฯ เอเตน จตุสจฺจทสฺสนสงฺขาตาย ทิฏฺฐิยา นิโรธสฺส ปตฺตตํ ทีเปติฯ เตนาห **"ทุกฺขา สงฺขารา, สุโข นิโรโธติ ญาตํ โหตี"**ติฯ ตตฺถ **ปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญายฯ ปฐมผลฏฺฐโต ยาว อคฺคมคฺคฏฺฐา, ตาว **ทิฏฺฐิปฺปโตฺต**ฯ เตนาห **"โสปิ กายสกฺขิ วิย ฉพฺพิโธ โหตี"**ติฯ ยถา ปน ปญฺญาวิมุตฺโต ปญฺจวิโธ วุโตฺต, เอวํ อยมฺปิ สุกฺขวิปสฺสโก, จตูหิ รูปชฺฌาเนหิ วุฏฺฐาย ทิฏฺฐิปฺปตฺตภาวปฺปตฺตา จตฺตาโร จาติ ปญฺจวิโธ โหตีติ เวทิตโพฺพฯ สทฺธาวิมุเตฺตปิ เอเสว นโยฯ **อิทํ ทุกฺข**นฺติ เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต อุทฺธํ ทุกฺขนฺติฯ **ยถาภูตํ ปชานาตี**ติ ฐเปตฺวา ตณฺหํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ ทุกฺขสจฺจนฺติ ยาถาวโต ปชานาติฯ ยสฺมา ปน ตณฺหา ทุกฺขํ ชเนติ นิพฺพเตฺตติ, ตโต ตํ ทุกฺขํ สมุเทติ, ตสฺมา นํ **"อยํ ทุกฺขสมุทโย"ติ ยถาภูตํ ปชานาติ** ยสฺมา ปน อิทํ ทุกฺขํ สมุทโย จ นิพฺพานํ ปตฺวา นิรุชฺฌติ อปฺปวตฺติํ คจฺฉติ, ตสฺมา **"อยํ ทุกฺขนิโรโธ"ติ ยถาภูตํ ปชานาติ**ฯ อริโย ปน อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค ตํ ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉติ, เตน **"อยํ ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทา"ติ ยถาภูตํ ปชานาติ**ฯ เอตฺตาวตา นานกฺขเณ สจฺจววตฺถานํ ทสฺสิตํฯ อิทานิ ตํ เอกกฺขเณ ทเสฺสตุํ **"ตถาคตปฺปเวทิตา"**ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺสโตฺถ อาคมิสฺสติฯ

สทฺธาย วิมุโตฺตติ เอเตน สพฺพถา อวิมุตฺตสฺสปิ สทฺธามเตฺตน วิมุตฺตภาโว ทีปิโต โหติฯ **สทฺธาวิมุโตฺต**ติ วา สทฺธาย อธิมุโตฺตติ อโตฺถฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ''โสตาปตฺติผล''นฺติ อาทินา วุตฺตนเยนฯ **สทฺทหนฺตสฺสา**ติ ''เอกํสโต อยํ ปฏิปทา กิเลสกฺขยํ อาวหติ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภาสิตตฺตา''ติ เอวํ สทฺทหนฺตสฺสฯ ยสฺมา ปนสฺส อนิจฺจานุปสฺสนาทีหิ นิจฺจสญฺญาปหานวเสน ภาวนาย ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ ปสฺสโต ตตฺถ ตตฺถ ปจฺจกฺขตาปิ อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **"สทฺทหนฺตสฺส วิยา"**ติฯ เสสปททฺวยํ ตเสฺสว เววจนํฯ เอตฺถ จ **ปุพฺพภาคมคฺคภาวนา**ติ วจเนน อาคมนียปฏิปทานานเตฺตน สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตานํ ปญฺญานานตฺตํ โหตีติ ทสฺสิตํฯ **อภิธมฺมฏฺฐกถายมฺปิ** (ปุ. ป. อฏฺฐ. ๒๘) ''เนสํ กิเลสปฺปหาเน นานตฺตํ นตฺถิ, ปญฺญาย นานตฺตํ อตฺถิเยวา''ติ วตฺวา – ''อาคมนียนานเตฺตเนว สทฺธาวิมุโตฺต ทิฏฺฐิปฺปตฺตํ น ปาปุณาตีติ สนฺนิฏฺฐานํ กต''นฺติ วุตฺตํฯ

ปญฺญาสงฺขาตํ ธมฺมํ อธิมตฺตตาย ปุพฺพงฺคมํ หุตฺวา ปวตฺตํ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี**ฯ เตนาห **"ธโมฺม"**ติอาทิฯ สทฺธํ อนุสฺสรติ สทฺธาปุพฺพงฺคมํ มคฺคํ ภาเวตีติ อิมมตฺถํ **"เอเสว นโย"**ติ อติทิสติฯ ปญฺญํ วาเหตีติ **ปญฺญาวาหี,** ปญฺญํ สาติสยํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เตนาห **"ปญฺญาปุพฺพงฺคมํ อริยมคฺคํ ภาเวตี"**ติฯ **สทฺธาวาหิ**นฺติ เอตฺถ วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อุภโตภาควิมุตฺตาทิกถา**ติ อุภโตภาควิมุตฺตาทีสุ อาคมนโต ปฏฺฐาย วตฺตพฺพกถาฯ **เอเตส**นฺติ ยถาวุตฺตานํ อุภโตภาควิมุตฺตาทีนํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ กีฏาคิริสุเตฺตฯ นนุ จ อฏฺฐสมาปตฺติลาภิวเสน อุภโตภาควิมุโตฺต กายสกฺขีอาทโย จ อภิธเมฺม อาคตา, กถมิธ อรูปชฺฌานลาภีวเสเนว อุทฺธฏาติ โจทนํ สนฺธายาห **"ยสฺมา"**ติอาทิฯ

ผุสิตฺวา ปตฺวาฯ **ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา อาสวา ปริกฺขีณา โหนฺตี**ติ น อาสวา ปญฺญาย ปสฺสียนฺติ, ทสฺสนการณา ปญฺญาย ปริกฺขีณา ''ทิสฺวา ปญฺญาย ปริกฺขีณา''ติ วุตฺตาฯ ทสฺสนายตฺตปริกฺขยตฺตา เอว หิ ทสฺสนํ อาสวานํ ขยสฺส ปุริมกิริยา โหตีติฯ **ตถาคเตน ปเวทิตา**ติ โพธิมณฺเฑ นิสีทิตฺวา ตถาคเตน ปฏิวิทฺธา วิทิตา ปจฺฉา ปเรสํ ปากฏีกตาฯ **"จตุสจฺจธมฺมา"**ติ วตฺวา ตทนฺโตคธตฺตา สีลาทีนํ **"อิมสฺมึ ฐาเน สีลํ กถิต"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อเตฺถนา**ติ อวิปฺปฏิสาราทิปโยชเนน ตสฺมึ ตสฺมึ ปีติอาทิเกน อเตฺถนฯ **การเณนา**ติ สปฺปุริสูปนิสฺสยาทินา การเณน ตสฺมึ ตสฺมึ สมาธิอาทิปทฏฺฐานตาย สีลาทิ **การเณฯ จิณฺณจริตตฺตา**ติ สทฺธาจิณฺณภาเวน สโมฺพธาวหภาเวฯ ตตฺถ ตตฺถ **วิจริตา** วิเสเสน จริตา, เตสุ เตน ปญฺญา สุฏฺฐุ จราปิตาติ อโตฺถฯ **ปติฏฺฐิตา โหติ** มเคฺคน อาคตตฺตาฯ **มตฺตาย** ปริตฺตปฺปมาเณนฯ **โอโลกนํ ขมนฺติ,** ปญฺญาย คเหตพฺพตํ อุเปนฺติฯ

ตโยติ กายสกฺขิทิฏฺฐิปฺปตฺตสทฺธาวิมุตฺตาฯ **ยถาฐิโตว ปาฬิอโตฺถ,** น ตตฺถ กิญฺจิ นิทฺธาเรตฺวา วตฺตพฺพํ อตฺถีติ สุตฺตนฺตปริยาเยน อวุตฺตํ วทติฯ **ตสฺส มคฺคสฺสา**ติ โสตาปตฺติมคฺคสฺส ยํ กาตพฺพํ, ตสฺส อธิคตตฺตาฯ **อุปริ ปน ติณฺณํ มคฺคานํ อตฺถาย เสวมานา** อนุโลมเสนาสนํ, **ภชมานา** กลฺยาณมิเตฺต, **สมนฺนานยมานา** อินฺทฺริยานิ **อนุปุเพฺพน** ภาวนามคฺคปฺปฏิปาฏิยา **อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสนฺติ** มคฺคสฺส อเนกจิตฺตกฺขณิกตายาติ อยเมตฺถ สุตฺตปเทเส ปาฬิยา อโตฺถฯ

อิมเมว ปาฬึ คเหตฺวาติ ''กตโม จ ปุคฺคโล สทฺธานุสารี''ติ มคฺคเฏฺฐ ปุคฺคเล วตฺวา ''อิมสฺส โข อหํ, ภิกฺขเว''ติอาทินา เตสํ วเสน อนุโลมเสนาสนเสวนาทีนํ วุตฺตตฺตา อิมเมว ยถาวุตฺตํ ปาฬิปเทสํ คเหตฺวา **"โลกุตฺตรธโมฺม พหุจิตฺตกฺขณิโก"**ติ วทติฯ **โส วตฺตโพฺพ**ติ โส วิตณฺฑวาที เอวํ วตฺตโพฺพฯ ยทิ มคฺคฏฺฐปุคฺคเล วตฺวา อนุโลมิกเสนาสนเสวนาทิ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ มคฺคสมงฺคิโน เอว หุตฺวา เต ตถา ปฏิปชฺชนฺติ, เอวํ สเนฺต เสนาสนปฏิสํยุตฺตรูปาทิวิปสฺสนคฺคหณสฺมึ ตว มเตน มคฺคสมงฺคิโน เอว อาปเชฺชยฺยุํ, น เจตํ เอวํ โหติ, ตสฺมา สุตฺตํ เม ลทฺธนฺติ ยํ กิญฺจิ มา กเถหีติ วาเรตโพฺพฯ เตนาห **"ยทิ อเญฺญน จิเตฺตนา"**ติอาทิฯ ตตฺถ **เอวํ สเนฺต**ติ นานาจิเตฺตเนว เสนาสนปฏิเสวนาทิเก สติฯ ตตฺถ ปาฬิยํ ยทิ โลกุตฺตรธมฺมสมงฺคิโน เอว ปญฺจวิญฺญาณสมงฺคิกาเลปิ โลกุตฺตรสมงฺคิตํ **สเจ สมฺปฏิจฺฉสิ, สตฺถารา สทฺธึ ปฏิวิรุชฺฌสิ** สุตฺตวิโรธทีปนโตฯ เตนาห **"สตฺถารา หิ"**ติอาทิฯ ธมฺมวิจารณา นาม ตุยฺหํ อวิสโย, ตสฺมา **ยาคุํ ปิวาหีติ อุโยฺยเชตโพฺพ**ฯ

๑๘๓. **อาทิเกเนวา**ติ ปฐมเมเนวฯ **อนุปุพฺพสิกฺขา**ติ อนุปุเพฺพเนว ปวตฺตสิกฺขายฯ เตนาห **"กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจน"**นฺติฯ สทฺธา ชาตา เอตสฺสาติ **สทฺธาชาโต,** อคฺยาหิตาติปเกฺขเปน ชาต-สทฺทสฺส ปจฺฉาวจนํ ฯ เอวเมตนฺติ อธิมุจฺจนํ **โอกปฺปนิยสทฺธาฯ สนฺติเก นิสีทติ** อุปฏฺฐานวเสนฯ **สาธุกํ กตฺวา ธาเรตี**ติ ยถาสุตํ ธมฺมํ วาจุคฺคตกรณวเสน ตํ ปคุณํ กตฺวา สารวเสน ธาเรติฯ **ฉโนฺท ชายตี**ติ ธเมฺมสุ นิชฺฌานกฺขเมสุ อิเม ธเมฺม ภาวนาปญฺญาย ปจฺจกฺขโต อุสฺสามีติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉโนฺท ชายติฯ **อุสฺสหตี**ติ ฉโนฺท อุปฺปาทมเตฺต อฏฺฐตฺวา ตโต ภาวนารมฺภวเสน อุสฺสหติฯ **ตุลยตี**ติ สมฺมสนวเสน สงฺขาเรฯ **ตีรณวิปสฺสนาย ตุลยโนฺต**ติ ตีรณปริญฺญาย ชานิตฺวา อุปริ ปหานปริญฺญาย วเสน ปริตุลยโนฺต ปฏิชานโนฺตฯ **มคฺคปธานํ ปทหตี**ติ มคฺคลกฺขณํ ปธานิกํ มคฺคํ ปทหติฯ **เปสิตจิโตฺต**ติ นิพฺพานํ ปติ เปสิตจิโตฺตฯ **นามกาเยนา**ติ มคฺคปฺปฏิปาฏิยา ตํตํมคฺคสมฺปยุตฺตนามกาเยนฯ **น ปน กิญฺจิ อาหา**ติ ทูรตาย สมานํ น กิญฺจิ วจนํ ภควา อาห เต ทฬฺหตรํ นิคฺคณฺหิตุํฯ

๑๘๔. ปเณน โวหาเรน พฺยากรณํ **ปณวิยา,** ปณวิยา อภาเวน **โอปณวิยา, น อุเปตี**ติ น ยุชฺชติฯ **ตนฺ**ติ อิทํ อิธ อธิเปฺปตํ **ปโณ ปณวิยํ ทเสฺสตุํ**ฯ ตยิทํ สพฺพํ ภควา ‘‘มยํ โข, อาวุโส, สายเณฺจว ภุญฺชามา’’ติ อสฺสชิปุนพฺพสุเกหิ วุตฺตํ สิกฺขาย อวตฺตนภาวทีปนวจนํ สนฺธาย วทติฯ

อุกฺขิปิตฺวาติ สีเสน คเหตฺวา วิย สมาทายฯ **อนุธโมฺม**ติ อนุรูโป สภาโว, สาวกภาวสฺส อนุจฺฉวิกา ปฏิปตฺติฯ **โรหนียนฺ**ติ วิรุฬฺหิภาวํฯ สินิยฺหติ เอตฺถ, เอเตน วาติ สิเนโห, การณํฯ ตํ เอตฺถ อตฺถีติ **สิเนหวนฺตํ,** ปาทกนฺติ อโตฺถฯ **ตโจ เอกํ องฺค**นฺติ ตโจ วีรปกฺขภาเว เอกมงฺคํฯ ปธานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส หิ ตเจ ปลุชฺชมาเนปิ ตํนิมิตฺตํ อโวสานํ อนาปชฺชนกเสฺสว วีริยสฺส เอกํ องฺคํ เอกํ การณํฯ เอวํ เสเสสุ วตฺตพฺพํฯ เตนาห – **‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา น วุฏฺฐหิสฺสามีติ เอวํ ปฏิปชฺชตี’’**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กีฏาคิริสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ภิกฺขุวคฺควณฺณนาฯ

๓. ปริพฺพาชกวโคฺค

๑. เตวิชฺชวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. **ตตฺถา**ติ เอกปุณฺฑรีกสญฺญิเต ปริพฺพาชการาเมฯ อนาคตปุโพฺพ โลกิยสมุทาหารวเสน **“จิรสฺสํ โข, ภเนฺต”**ติอาทินา วุจฺจติ, อยํ ปเนตฺถ อาคตปุพฺพตํ อุปาทาย ตถา วุโตฺตฯ ภควา หิ เกสญฺจิ วิมุตฺติชนนตฺถํ, เกสญฺจิ อินฺทฺริยปริปากตฺถํ, เกสญฺจิ วิเสสาธิคมตฺถํ กทาจิ ติตฺถิยารามํ อุปคจฺฉติฯ **อนนุญฺญาย ฐตฺวา**ติ อนนุชานิตเพฺพ ฐตฺวาฯ **อนุชานิตพฺพํ สิยา** อนญฺญาตสฺส เญยฺยสฺส อภาวโตฯ ยาวตกญฺหิ เญยฺยํ, ตาวตกํ ภควโต ญาณํ, ยาวตกญฺจ ภควโต ญาณํ ตาวตกํ เญยฺยํฯ เตเนวาห – ‘‘น ตสฺส อทิฎฺฐมิธตฺถิ กิญฺจิ, อโถ อวิญฺญาตมชานิตพฺพ’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. โธตกมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๓๒; ปฎิ. ม. ๑.๑๒๑)ฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาเณน หิ** ภควา **อาวเชฺชตฺวา ปชานาติ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อาวชฺชนปฎิพทฺธํ พุทฺธสฺส ภควโต ญาณ’’นฺติ (มิ. ป. ๔.๑.๒)ฯ ยทิ เอวํ ‘‘จรํ สมาหิโต นาโค, ติฎฺฐํ นาโค สมาหิโต’’ติ (อ. นิ. ๖.๔๓) อิทํ สุตฺตปทํ กถนฺติ? วิเกฺขปาภาวทีปนปทเมตํ, น อนาวชฺชเนนปิ ญาณานํ ปวตฺติปริทีปนํฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วิตฺถารโต วุตฺตเมวฯ

๑๘๖. **ยาวเทวา**ติ อิทํ ยถารุจิ ปวตฺติ วิย อปราปรุปฺปตฺติปิ อิจฺฉิตพฺพาติ ตทภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห – **“สกิํ ขีณานํ อาสวานํ ปุน เขเปตพฺพาภาวา”**ติฯ **ปจฺจุปฺปนฺนชานนคุณ**นฺติ อิทํ ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปริภณฺฑญาณํ อนาคตํสญาณํ อนาทิยิตฺวา วุตฺตํ, ตสฺส ปน วเสน อนาคตํสญาณคุณํ ทเสฺสตีติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ

คิหิปริกฺขาเรสูติ วตฺถาภรณาทิธนธญฺญาทิคิหิปริกฺขาเรสุฯ คิหิลิงฺคํ ปน อปฺปมาณํ, ตสฺมา คิหิพนฺธนํ ฉินฺทิตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตกรา โหนฺติเยวฯ สติ ปน ทุกฺขสฺสนฺตกิริยาย คิหิลิเงฺคเต น ติฎฺฐนฺติเยวาติ ทเสฺสโนฺต **“เยปี”**ติอาทิมาหฯ **สุกฺขาเปตฺวา** สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ อรหตฺตํ ปตฺตทิวเสเยว ปพฺพชนํ วา ปรินิพฺพานํ วาติ อยํ นโย น สพฺพสาธารโณติ อาห **“ภูมเทวตา ปน ติฎฺฐนฺตี”**ติฯ ตตฺถ การณวจนํ **“นิลียโนกาสสฺส อตฺถิตายา”**ติฯ อรญฺญปพฺพตาทิปวิเวกฎฺฐานํ **นิลียโนกาโสฯ เสสกามภเว**ติ กามโลเกฯ **ลฬิตชนสฺสา**ติ อาภรณาลงฺการนจฺจคีตาทิวเสน วิลาสยุตฺตชนสฺสฯ

โสปีติ ‘‘โส อญฺญตฺร เอเกนา’’ติ วุโตฺต โสปิฯ กรโต น กรียติ ปาปนฺติ เอวํ **น กิริยํ ปฎิพาหติ**ฯ ยทิ อตฺตานํเยว คเหตฺวา กเถติ, อถ กสฺมา มหาสโตฺต ตทา อาชีวกปพฺพชฺชํ อุปคจฺฉีติ อาห **“ตทา กิรา”**ติอาทิฯ **ตสฺสปี**ติ น เกวลํ อเญฺญสํ เอว ปาสณฺฑานํ, ตสฺสปิฯ **วีริยํ น หาเปสี**ติ ตโปชิคุจฺฉวาทํ สมาทิยิตฺวา ฐิโต วิราคตฺถาย ตํ สมาทิณฺณวตฺตํ น ปริจฺจชิ, สตฺถุสาสนํ น ฉเฑฺฑสิฯ เตนาห – **“กิริยวาที หุตฺวา สเคฺค นิพฺพตฺตตี”**ติฯ

เตวิชฺชวจฺฉสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. อคฺคิวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๑๘๗. โลกสฺส สสฺสตตาปวตฺติปฎิเกฺขปวเสน ปวโตฺต วาโท อุเจฺฉทวาโท เอว โหตีติ สสฺสตคฺคาหาภาเว อุเจฺฉทคฺคาหภาวโต ปุน ปริพฺพาชเกน ‘‘อสสฺสโต โลโก’’ติ วทเนฺตน อุเจฺฉทคฺคาโห ปุจฺฉิโต, ภควตาปิ โส เอว ปฎิกฺขิโตฺตติ อาห **“ทุติเย นาหํ อุเจฺฉททิฎฺฐิโก”**ติฯ **อนฺตานนฺติกาทิวเสนา**ติ เอตฺถ **อนฺตานนฺติก**คฺคหเณน อนฺตวา โลโก อนนฺตวา

โลโกติ อิมํ วาททฺวยมาหฯ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีร’’นฺติอาทิวาทจตุกฺกํ สงฺคณฺหาติ, อิตรํ ปน ทฺวยํ สรูเปเนว คหิตนฺติฯ **ปฎิเกฺขโป เวทิตโพฺพ**ติ ‘‘ตติเย นาหํ อนฺตวาทิฎฺฐิโก, จตุเตฺถ นาหํ อนนฺตวาทิฎฺฐิโก’’ติ เอวมาทินา ปฎิเกฺขโป เวทิตโพฺพฯ ‘‘โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ อยมฺปิ สสฺสตวาโท, โส จ โข อปรนฺตกปฺปิกวเสน, ‘‘สสฺสโต โลโก’’ติ ปน ปุพฺพนฺตกปฺปิกวเสนาติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ ‘‘น โหติ ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติ อยมฺปิ อุเจฺฉทวาโท, โส จ โข สตฺตวเสน, ‘‘อสสฺสโต โลโก’’ติ ปน สตฺตสงฺขารวเสนาติ วทนฺติฯ

๑๘๙. สปฺปติภยํ อุปฺปชฺชนโต สห ทุเกฺขนาติ **สทุกฺขํ**ฯ เตนาห **‘‘กิเลสทุเกฺขนา’’**ติ อาทิฯ **เตสํเยวา**ติ กิเลสทุกฺขวิปากทุกฺขานํเยวฯ **สอุปฆาตก**นฺติ สพาธํฯ **สอุปายาส**นฺติ สปริสฺสมํ สอุปตาปํ สปีฬํฯ **สปริฬาห**นฺติ สทรถํฯ

กิญฺจิ ทิฎฺฐิคตนฺติ อิมา ตาว อฎฺฐ ทิฎฺฐิโย มา โหนฺตุ, อตฺถิ ปน, โภ โคตม, ยํ กิญฺจิ ทิฎฺฐิคตํ คหิตํฯ น หิ ตาย ทิฎฺฐิยา วินา กญฺจิ สมยํ ปวเตฺตตุํ ยุชฺชตีติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติฯ **อปวิทฺธ**นฺติ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน ฉฑฺฑิตํฯ **ปญฺญาย ทิฎฺฐ**นฺติ วิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ภควตา ปฎิวิทฺธํฯ ยตฺถ อุปฺปชฺชนฺติ, ตํ สตฺตํ มเถนฺติ สมฺมทฺทนฺตีติ **มถิตา**ติ อาห **‘‘มถิตานนฺติ เตสํเยว เววจน’’**นฺติฯ **กญฺจิ ธมฺม**นฺติ รูปธมฺมํ อรูปธมฺมํ วาฯ **อนุปาทิยิตฺวา**ติ อคฺคเหตฺวาฯ

๑๙๐. **น อุเปตี**ติ สงฺขํ น คจฺฉตีติ อโตฺถติ อาห **‘‘น ยุชฺชตี’’**ติฯ **อนุชานิตพฺพํ สิยา** อนุปาทาวิมุตฺตสฺส กญฺจิปิ อุปฺปตฺติยา อภาวโตฯ ‘‘เอวํ วิมุตฺตจิโตฺต น อุปปชฺชตี’’ติ กามเญฺจตํ สภาวปเวทนํ ปรินิพฺพานํ, เอเก ปน อุเจฺฉทวาทิโน ‘‘มยมฺปิ ‘สโตฺต อายตึ น อุปปชฺชตี’ติ วทาม, สมโณ โคตโมปิ ตถา วทตี’’ติ อุเจฺฉทภาเวเยว ปติฎฺฐหิสฺสนฺติ, ตสฺมา ภควา ‘‘น อุปปชฺชตีติ โข วจฺฉ น อุเปตี’’ติ อาหฯ ‘‘อุปปชฺชตี’’ติ ปน วุเตฺต สสฺสตเมว คเณฺหยฺยาติ โยชนาฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อปฺปติโฎฺฐ**ติ อุเจฺฉทวาทาทิวเสน ปติฎฺฐารหิโตฯ **อนาลโมฺพ**ติ เตสํเยว วาทานํ โอลมฺพารมฺมณสฺส อภาเวน อนาลโมฺพฯ **สุขปเวสนฎฺฐาน**นฺติ เตสเญฺญว วาทานํ สุขปเวสโนกาสํ **มา ลภตูติฯ อนนุญฺญาย ฐตฺวา**ติ ‘‘น อุปปชฺชตี’’ติอาทินา อนุชานิตพฺพาย ปฎิญฺญาย ฐานเหตุฯ **อนุญฺญมฺปี**ติ อนุชานิตพฺพมฺปิ ทุติยปญฺหํ **ปฎิกฺขิปี**ฯ ปริยโตฺต ปน ธโมฺม อตฺถโต ปจฺจยากาโร เอวาติ อาห **‘‘ธโมฺมติ ปจฺจยาการธโมฺม’’**ติฯ **อญฺญตฺถ ปโยเคนา**ติ อิมมฺหา นิยฺยานิกสาสนา อญฺญสฺมึ มิจฺฉาสมเย ปวตฺตปฺปโยเคน, อนิยฺยานิกํ วิวิธํ มิจฺฉาปฎิปตฺตึ ปฎิปชฺชเนฺตนาติ อโตฺถฯ ‘‘อญฺญวาทิยเกนา’’ติปิ ปาโฐ, ปจฺจยาการโต อญฺญาการทีปกอาจริยวาทํ ปคฺคยฺห ติฎฺฐเนฺตนาติ อโตฺถฯ

๑๙๑. **อปฺปจฺจโย**ติ อนุปาทาโน, นิรินฺธโนติ อโตฺถฯ

๑๙๒. **เยน รูเปนา**ติ เยน ภูตุปาทาทิเภเทน รูปธเมฺมนฯ **ตํ รูปํ** ตปฺปฎิพทฺธสํโยชนปฺปหาเนน ขีณาสว-**ตถาคตสฺส ปหีนํ** อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปนฺนํฯ เตน วุตฺตํ ปาฬิยํ ‘‘อนุปฺปาทธมฺม’’นฺติอาทิฯ อเญฺญสํ ชานนาย อภาวคุณตาย **คุณคมฺภีโร**ฯ ‘‘เอตฺตกา คุณา’’ติ **ปมาณํ คณฺหิตุํ น สกฺกุเณโยฺย**ฯ ‘‘อีทิสา เอตสฺส คุณา’’ติ ปริโยคาหิตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **ทุปฺปริโยคาโฬฺห**ติฯ **ทุชฺชาโน**ติ อคาธตาย คมฺภีโร ‘‘เอตฺตกานิ อุทกฬฺหกสตานี’’ติอาทินา ปเมตุํ น สกฺกาติ อปฺปเมโยฺย, ตโต เอว ทุชฺชาโนฯ **เอวเมวา**นฺติ ยถา มหาสมุโทฺท คมฺภีโร อปฺปเมโยฺย ทุชฺชาโน, เอวเมว ขีณาสโวปิ คุณวเสน, ตสฺมา อยํ รูปาทิํ คเหตฺวา รูปีติอาทิโวหาโร ภเวยฺย, ปรินิพฺพุตสฺส ปน ตทภาวา ตถา ปญฺญาเปตุํ น สกฺกา, ตโต ตํ อารพฺภ อุปปชฺชตีติ

อาทิ น ยุเชฺชยฺยฯ ยถา ปน วิชฺชมาโน เอว ชาตเวโท พฺยเตฺตน ปุริเสน นียมาโน ปุรตฺถิมาทิทิสํ คโตติ วุเจฺจยฺย, น นิพฺพุโต, เอวํ ขีณาสโวปีติ ทเสฺสนฺต **“เอวเมวา”**ติอาทิมาหฯ

อนิจฺจตาติ เอตฺถ อนิจฺจตาคหณํ อสารนิทสฺสนํฯ เตน ยถา โส สาลรุโกฺข สาขาปลาสาทิอสาราปคเมน สุโทฺธ สาเร ปติฏฺฐิโต, เอวมยํ ธมฺมวินโย สาสวสงฺขาตอสารวิคเมน โลกุตฺตรธมฺมสาเร ปติฏฺฐิโตติ ทเสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อคฺคิวจฺฉสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. มหาวจฺฉสุตฺตวณฺณนา

๑๙๓. สห กถา เอตสฺส อตฺถีติ **สหกถี,** ‘‘มยํ ปุจฺฉาวเสน ตุเมฺห วิสฺสชฺชนวเสนา’’ติ เอวํ สหปวตฺตกโถติ อโตฺถฯ **เอตเสฺสว กถิตานิ,** ตตฺถ ปฐเม วิชฺชาตฺตยํ เทสิตํ, ทุติเย อคฺคินา ทสฺสิตนฺติ เตวิชฺชวจฺฉสุตฺตํ อคฺคิวจฺฉสุตฺตนฺติ นามํ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **สีฆํ ลทฺธิํ น วิสฺสเชฺชนฺติ,** ยสฺมา สงฺขารานํ นิยโตยํ วินาโส อนเญฺญสมุปฺปาโท, เหตุสมุปฺปนฺนาปิ น จิเรน นิชฺฌานํ ขมนฺติ, น ลหุํฯ เตนาห **“วสาเตล ...เป.... สุชฺฌนฺตี”**ติฯ **ปจฺฉิมคมนํ** ญาณสฺส ปริปากํ คตตฺตาฯ ยฏฺฐิํ อาลมฺพิตฺวา อุทกํ ตริตุํ โอตรโนฺต ปุริโส **“ยฏฺฐิํ โอตริตฺวา อุทเก ปตมาโน”**ติ วุโตฺตฯ **กมฺมปถวเสน วิตฺถารเทสน**นฺติ สํขิตฺตเทสนํ อุปาทาย วุตฺตํฯ เตนาห **“มูลวเสน เจตฺถา”**ติอาทิฯ **วิตฺถารสทิสา**ติ กมฺมปถวเสน อิธ เทสิตเทสนาว มูลวเสน เทสิตเทสนํ อุปาทาย วิตฺถารสทิสาฯ **วิตฺถารเทสนา นาม นตฺถี**ติ น เกวลํ อยเมว, อถ โข สพฺพาปิ พุทฺธานํ นิปฺปริยาเยน อุชุเกน นิรวเสสโต วิตฺถารเทสนา นาม นตฺถิ เทสนาญาณสฺส มหาวิสยตาย กรณสมฺปตฺติยา จ ตชฺชาย มหานุภาวตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณสมงฺคิตาย หิ อวเสสปฏิสมฺภิทานุภาวิตาย อปริมิตกาลสมฺภตญาณสมฺภารสมุทาคตาย กทาจิปิ ปริกฺขยานรหาย อนญฺญสาธารณาย ปฏิภานปฏิสมฺภิทาย ปหูตชิวฺหาทิตทนุรูปรูปกายสมฺปตฺติสมฺปทาย วิตฺถาริยมานา ภควโต เทสนา กถํ ปริมิตา ปริจฺฉินฺนา ภเวยฺย, มหาการุณิกตาย ปน ภควา เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ ตตฺถ ตตฺถ ปริมิตํ ปริจฺฉินฺนํ กตฺวา นิฏฺฐเปติฯ อยญฺจ อโตฺถ **มหาสีหนาทสุเตฺตน** (ม. นิ. ๑.๑๔๖ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ **สพฺพํ สํขิตฺตเมว** อตฺตชฺฌาสยวเสน อกเถตฺวา โพธเนยฺยปุคฺคลชฺฌาสยวเสน เทสนาย นิฏฺฐาปิตตฺตาฯ น เจตฺถ ธมฺมสาสนวิโรโธ ปริยายํ อนิสฺสาย ยถาธมฺมํ ธมฺมานํ โพธิตตฺตา สพฺพลหุตฺตา จาติฯ

๑๙๔. **สตฺต ธมฺมา กามาวจรา** สมฺปตฺตสมาทานวิรตีนํ อิธาธิเปฺปตตฺตาฯ

อนิยเมตฺวาติ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สาวโก’’ติ วา นิยมํ วิเสเสน อกตฺวาฯ **อตฺตานเมว... เป.... เวทิตพฺพํ,** ตถา หิ ปริพฺพาชโก ‘‘ติฏฺฐตุ ภวํ โคตโม’’ติ อาหฯ

๑๙๕. **สตฺถาว อรหา โหติ** ปฏิปตฺติยา ปาริปูริภาวโตฯ **ตสฺมิํ พฺยากเต**ติ ตสฺมิํ ‘‘เอกภิกฺขุปิ สาวโก’’ติอาทินา สุฏฺฐุ ปเญฺห กถิเตฯ

๑๙๖. **สมฺปาทโก**ติ ปฏิปตฺติสมฺปาทโกฯ

๑๙๗. **เสขาย วิชฺชายา**ติ เสขลกฺขณปฺปตฺตาย มคฺคปญฺญาย สาติสยํ กตฺวา กรณวเสน วุตฺตา, ผลปญฺญา ปน ตาย ปตฺตพฺพตฺตา กมฺมภาเวน วุตฺตาฯ เตนาห **“เหฏฺฐิมผลตฺตยํ ปตฺตพฺพ”**นฺติฯ อิมํ ปเนตฺถ อวิปรีตมตฺถํ ปาฬิโต เอว วิญฺญายมานํ อปฺปฏิวิชฺฌนฺโต วิตณฺฑ

วาที ‘‘ยาวตกํ เสเขน ปตฺตพฺพํ, อนุปฺปตฺตํ ตํ มยา’’ติ วจนเลสํ คเหตฺวา ‘‘อรหตฺตมคฺคมฺปิ อเนน ปโตฺตเยวา’’ติ วทติฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานาย คาถายฯ

กิเลสานิ ปหาย ปญฺจาติ ปโญฺจรมฺภาคิยสํโยชนสงฺขาเต สํกิเลเส ปหาย ปชหิตฺวา, ปหานเหตุ วาฯ **ปริปุณฺณเสโข**ติ สพฺพโส วฑฺฒิตเสขธโมฺมฯ **อปริหานธโมฺม**ติ อปริหานสภาโวฯ น หิ ยสฺส ผาติคเตหิ สีลาทิธเมฺมหิ ปริหานิ อตฺถิ, สมาธิมฺหิ ปริปูรการิตาย **เจโตวสิปฺปโตฺต**ฯ เตนาห **‘‘สมาหิตินฺทฺริโย’’**ติฯ อปริหานธมฺมตฺตาว **ฐิตโตฺต**ฯ

อนาคามินา หิ อเสขภาววาวหา ธมฺมา ปริปูเรตพฺพา, น เสขภาววาวหาติ โส เอกนฺตปริปุณฺณ เสโข วุโตฺตฯ **เอตํ น พุทฺธวจนนฺ**ติ ‘‘มโคฺค พหุจิตฺตกฺขณิโก’’ติ เอตํ วจนํ น พุทฺธวจนํ อนนฺตเรกนฺตวิปากทานโต, พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺตเน ปโยชนาภาวโต จ โลกุตฺตรกุสลสฺส, ‘‘สมาธิมานนฺตริกญฺญมาหุ (ขุ. ปา. ๖.๕; สุ. นิ. ๒๒๘), น ปารํ ทิคุณํ ยนฺตี’’ติ (สุ. นิ. ๗๑๙) เอวมาทีนิ สุตฺตปทานิ เอตสฺสตฺถสาธกานิฯ โอรมฺภาคิยสํโยชนปฺปหาเนน เสกฺขธมฺมปริปูริภาวสฺส วุตฺตตาย **อโตฺถ** ตว วจเนน **วิรุชฺฌตี**ติฯ **อสฺส** อายสฺมโต วจฺฉสฺสฯ

๑๙๘. **อภิญฺญา วา การณนฺ**ติ ยญฺหิ ตํ ตตฺร ตตฺร สกฺขิภพฺพตาสงฺขาตํ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิ, ตสฺส อภิญฺญา การณํฯ อถ อิทฺธิวิธปจฺจนุภวนาทิ อภิญฺญา, เอวํ สติ **อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ การณํฯ อวสาเน** ฉฏฺฐาภิญฺญาย **ปน อรหตฺตํ**ฯ เอตฺถ จ ยสฺมา ปฐมสุเตฺต อาสวกฺขโย อธิเปฺปโต, อาสวา ขีณา เอว, น ปุน เขเปตพฺพา, ตสฺมา ตตฺถ ‘‘ยาวเทวา’’ติ น วุตฺตํฯ อิธ ผลสมาปตฺติ อธิเปฺปตา, สา จ ปุนปฺปุนํ สมาปชฺชียติ, ตสฺมา ‘‘ยาวเทวา’’ติ วุตฺตํฯ ตโต เอว หิ **‘‘อรหตฺตํ วา การณ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตญฺหิ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหริสฺสามิ, ยทริยา เอตรหิ อุปสมฺปชฺช วิหรนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕; ๓.๓๐๗) อนุตฺตเรสุ วิโมเกฺขสุ ปิหํ อุปฏฺฐเปตฺวา อภิญฺญา นิพฺพเตฺตนฺตสฺส การณํ, ตยิทํ สพฺพสาธารณํ น โหตีติ สาธารณวเสน นํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อรหตฺตสฺส วิปสฺสนา วา’’**ติ อาหฯ

๒๐๐. **ปริจรนฺติ นาม** วิปฺปกตพฺรหฺมจริยวาสตฺตาฯ **ปริจิโณฺณ โหติ** สาวเกน นาม สตฺถุ ธเมฺม กตฺตพฺพา ปริจริยา สมฺมเทว นิฏฺฐาปิตตฺตาฯ เตนาห **‘‘อิติ...เป.... เถโร เอวมาหา’’**ติฯ **เตสํ คุณานนฺ**ติ เตสํ อเสกฺขคุณานํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาวจฺฉสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. ทีฆนขสุตฺตวณฺณนา

๒๐๑. ขนนํ ขตํ, สูกรสฺส ขตํ เอตฺถ อตฺถีติ สูกรขตา, สูกรสฺส วา อิมสฺมิํ พุทฺธุปฺปาเท ปฐมํ ขตํ อุปาทาย **สูกรขตา,** ตายฯ **เอวํนามเก**ติ เอวํ อิตฺถิลิงฺควเสน ลทฺธนามเกฯ **ปํสุโธเต**ติ โธตปํสุเกฯ **โอตริตฺวา อภิรุหิตพฺพนฺ**ติ ปกติภูมิโต อเนเกหิ โสปานผลเกหิ โอตริตฺวา ปุน เลณทฺวารํ กติปเยหิ อภิรุหิตพฺพํฯ

ฐิตโกวาติ มาตุลสฺส ฐิตตฺตา ตตฺถ สคารวสปติสฺสวเสน ฐิตโกวฯ กิญฺจาปิ สพฺพ-สโทฺท อวิเสสโต อนวเสสปริยาทายโก, วตฺถุอธิปฺปายานุโรธี ปน สทฺทปฺปโยโคติ ตมตฺถํ สนฺธาย ปริพฺพาชโก **‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’**ติ อาหฯ ยา โลเก มนุสฺสอุปฺปตฺติโยติอาทิกา อุปปตฺติโย, ตา อนตฺถสมุทาคตา ตตฺถ ตเตฺถว สตฺตานํ อุจฺฉิชฺชนโต, ตสฺมา สมยวาทีหิ วุจฺจมานา สพฺพา อายติํ อุปฺปชฺชนอุปปตฺติ น โหติฯ ชลพุพฺพุฬกา วิย หิ อิเม สตฺตา ตตฺถ ตตฺถ

สมเย อุปฺปชฺชิตฺวา ภิชฺชนฺติ, เตสํ ตตฺถ ปฏิสนฺธิ นตฺถีติ อสฺส อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ปฏิสนฺธิโย”**ติอาทิฯ **อสฺส อธิปฺปายํ มุญฺจิตฺวา**ติ เยนาธิปฺปาเยน ปริพฺพาชโก ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ อาห, ตํ ตสฺส อธิปฺปายํ ชานนฺโตปิ อชานนฺโต วิย หุตฺวา ตสฺส **อกฺขเร ตาว โทสํ ทเสฺสนฺโต**ติ ปเทสสพฺพํ สนฺธาย เตน วุตฺตํ, สพฺพสพฺพวิสยํ กตฺวา ตตฺถ โทสํ คณฺหนฺโตฯ ยถา โลเก เกนจิ ‘‘สพฺพํ วุตฺตํ, ตํ มุสา’’ติ วุเตฺต ตสฺส วจนสฺส สพฺพโนฺตคธตฺตา มุสาภาโว อาปชฺชยฺย, เอวํ อิมสฺสปิ ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ วทโต ตถา ปวตฺตา ทิฏฺฐิปิ นกฺขมตีติ อตฺถโต อาปนฺนเมว โหติฯ เตนาห ภควา – ‘‘เอสาปิ เต ทิฏฺฐิ นกฺขมตี’’ติฯ ยถา ปน เกนจิ ‘‘สพฺพํ วุตฺตํ มุสา’’ติ วุเตฺต อธิปฺปายานุโรธินี สทฺทปฺปวตฺติ, ตสฺส วจนํ มุญฺจิตฺวา ตทเญฺญสเมว มุสาภาโว ญายาคโต, เอวมิธาปิ ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ วจนโต ยสฺสา ทิฏฺฐิยา วเสน ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ เตน วุตฺตํ, ตํ ทิฏฺฐึ มุญฺจิตฺวา ตทญฺญเมว ยถาธิเปฺปตํ สพฺพํ นกฺขมตีติ อยมโตฺถ ญายาคโต, ภควา ปน วาทีวโร สุขุมาย อาณิยา ถูลํ อาณึ นีหรนฺโต วิย อุปาเยน ตสฺส ทิฏฺฐิคตํ นีหริตุํ ตสฺส อธิปฺปาเยน อวตฺวา สทฺทวเสน ตาว ลพฺภมานํ โทสํ ทเสฺสนฺโต **“ยาปิ โข เต”**ติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อสฺส อธิปฺปายํ มุญฺจิตฺวา อกฺขเร ตาว โทสํ ทเสฺสนฺโต’’ติฯ

ปริพฺพาชโก ปน ยํ สนฺธาย ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ มยา วุตฺตํ, ‘‘อยํ โส’’ติ ยถาวุตฺตโทสปริหรณตฺถํ ตสฺมึ อเตฺถ วุจฺจมาเน เอส โทโส สโพฺพ น โหติ, เอวมฺปิ สมโณ โคตโม มม วาเท โทสเมว อาโรเปยฺยาติ อตฺตโน อชฺฌาสยํ นิคุหิตฺวา ยถาวุตฺตโทสํ ปริหริตุกาโม **“เอสา เม”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตมฺปสฺส ตาทิสเมวา**ติ ยํ ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ คหิตํ วตฺถุ, ตมฺปิ ตาทิสเมว ภเวยฺยาติฯ อยญฺจ สพฺพโนฺตคธทิฏฺฐิ มยฺหมฺปิ ทิฏฺฐิวตฺถุ, ตํ เม ขเมยฺยวาติฯ ยสฺมา ปน ‘‘เอสาปิ ทิฏฺฐิ ตุยฺหํ นกฺขมตี’’ติ ยาปิ ทิฏฺฐิ วุตฺตา ภวตา โคตเมน, สาปิ มยฺหํ นกฺขมติ, ตสฺมา สพฺพํ เม นกฺขมเตวาติ ปริพฺพาชกสฺส อธิปฺปาโยฯ เตนาห – **“ตํ ปริหรามีติ สญฺญาย วทตี”**ติฯ ตถา จ วกฺขติ **“ตสฺมาปิ อุเจฺฉททิฏฺฐิ มยฺหํ นกฺขมตี”**ติฯ ‘‘เอสา เม ทิฏฺฐี’’ติ ยา ฐิติภูตา ทิฏฺฐิ, ตาย ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ ปเนตฺถ สพฺพคฺคหเณน คหิตตฺตา อาห – **“อตฺถโต ปนสฺส เอสา ทิฏฺฐิ น เม ขมตีติ อาปชฺชตี”**ติฯ อยํ โทโสติ ทเสฺสนฺโต อาห **“ยสฺส ปนา”**ติอาทิฯ **เอสา**ติ ทิฏฺฐิฯ **รุจิต**นฺติ ทิฏฺฐิทสฺสเนน อภินิวิสิตฺวา โรเจตฺวา คหิตํฯ **เตน หิ ทิฏฺฐิอกฺขเมน อรุจิเตน ภวิตพฺพนฺติ** สติ ทิฏฺฐิยา อกฺขมภาเว ตโต ตาย คหิตาย ขเมยฺย รุเจฺจยฺย ยถา, เอวํ สพฺพสฺส อกฺขมภาเวติ อปรภาเค **สพฺพํ ขมติ รุจฺจตีติ อาปชฺชติฯ น ปเนส ตํ สมฺปฏิจฺฉตี**ติ เอส ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ เอวํ วทนฺโต อุเจฺฉทวาที ตํ วุตฺตนเยน สพฺพสฺส ขมนํ รุจฺจนํ น สมฺปฏิจฺฉติฯ ญาเยน วุตฺตมตฺถํ กถํ น สมฺปฏิจฺฉตีติ อาห **“เกวลํ ตสฺสาปิ อุเจฺฉททิฏฺฐิยา อุเจฺฉทเมว คณฺหาตี”**ติฯ สเพฺพสญฺหิ ธมฺมานํ อายตึ อุปฺปาทํ อรุจฺจิตฺวา ตํ สนฺธาย อยํ ‘‘สพฺพํ เม นกฺขมตี’’ติ วทติ, อุเจฺฉททิฏฺฐิเกสุ จ อุจฺฉิเนฺนสุ กุโต อุเจฺฉททิฏฺฐิสภาโวติฯ

เตนาติ เตน การเณน, ยสฺมา อิเธกเจฺจ สตฺตา อีทิสํ ทิฏฺฐึ ปคฺคยฺห ติฏฺฐนฺติ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ ปชหนเกน วา จิเตฺตน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปชหนเกหิ อปฺปชหนเก นิทฺธาเรตุํ ภควา ‘‘อโต…เป…. พหุตรา’’ติ อโวจาติ อาห – **“ปชหนเกสุ นิสฺสกฺก”**นฺติ ยถา ‘‘ปญฺจสีเลหิ ปภาวนา ปญฺญวนฺตตรา’’ติฯ **“พหู”**ติ วตฺวา น เกวลํ พหู, อถ โข อติวิย พหูติ ทเสฺสนฺโต **“พหุตรา”**ติ อาหฯ **“พหู หี”**ติ นยิทํ นิสฺสกฺกวจนํ, อถ โข ปจฺจตฺตวจนํฯ กถํ หิ-สโทฺทติ อาห **“หิ-กาโร นิปาตมตฺต”**นฺติฯ อนิสฺสกฺกวจนํ ตาว ตสฺส ปชหนกานํ พหุภาวโต เตปิ ปรโต ‘‘พหุตรา’’ติ วุจฺจียนฺติฯ **มูลทสฺสน**นฺติ เย ตาทิสํ ทสฺสนํ ปฐมํ อุปาทิยนฺติ, ตชฺชาติกเมว ปจฺฉา คหิตทสฺสนํฯ วิชาติยญฺหิ ปฐมํ คหิตทสฺสนํ อปฺปหาย วิชาติยสฺส คหณํ น สมฺภวติ

วิรุทฺธสฺส อภินิเวสสฺส สห อนวฏฺฐานโต ฯ อวิรุทฺธํ ปน มูลทสฺสนํ อวิสฺสชฺชิตฺวา วิสยาทิเภท ภินฺนํ อปรทสฺสนํ คเหตุํ ลพฺภติฯ เตนาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ เอกจฺจสสฺสตวาโท สสฺสตุเจฺฉทาภินิเวสานํ วเสน ยถากฺกมํ สสฺสตุเจฺฉทคฺคาหนชาติโก, อุเจฺฉทคฺคาเหน ปน สสฺสตาภินิเวสสฺส ตํคาเหน จ อสสฺสตาภินิเวสสฺส วิรุชฺฌนโต อุภยตฺถปิ **“เอกจฺจสสฺสตํ วา คเหตุํ น สกฺกา”**ติ วุตฺตํ, ตถา **“สสฺสตํ วา อุเจฺฉทํ วา น สกฺกา คเหตุ”**นฺติ จฯ มูลสสฺสตญฺหิ ปฐมํ คหิตํฯ **อายตเนสฺปิ โยเชตพฺพ**นฺติ ปฐมํ จกฺขายตนํ สสฺสตนฺติ คเหตฺวา อปรภาเค น เกวลํ จกฺขายตนเมว สสฺสตํ, โสตายตนมฺปิ สสฺสตํ, ฆานายตนาทิปิ สสฺสตนฺติ คณฺหาตีติอาทินา โยเชตพฺพํฯ **อายตเนสุปีต**ิ ปิ-สทฺเทน ธาตูนํ อินฺทฺริยานมฺปิ คาโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อิทํ สนฺธายา**ติ ‘‘มูเล สสฺสต’’นฺติ อาทินา วุตฺตปฐมคฺคาหสฺส สมานชาติยํ อปรคฺคาหํ สนฺธายฯ

ทุติยวาเร ปฐมวาเร วุตฺตสทิสํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **ตตฺถ อาทีนวํ ทิสฺวา**ติ ‘‘ยทิ รูปํ สสฺสตํ สิยา, นยิทํ อาพาธาย สํวเตฺตยฺยฯ ยสฺมา จ โข อิทํ รูปํ อสสฺสตํ, ตสฺมา อภิณฺหปฏิปีฬนเฏฺฐน อุทยวยวนฺตตาย รูปํ อนิจฺจํ สงฺขตํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ, สสฺสตาภินิเวโส มิจฺฉา’’ติ อาทินา ตตฺถ สสฺสตวาเท อาทีนวํ โทสํ ทิสฺวาฯ **โอฬาริก**นฺติ ตสฺมา ปฏิปีฬนเฏฺฐน อยาถาวคฺคาหตาย รูปํ น สณฺหํ โอฬาริกเมวฯ เวทนาทีนมฺปิ อนิจฺจาทิภาวทสฺสนํ รูปเวทนาอาทีนํ สมานโยคกฺขมตฺตาฯ **วิสฺสเชฺชตี**ติ ปชหติฯ

ติโสฺส ลทฺธิโยติ สสฺสตุเจฺฉทเอกจฺจสสฺสตทิฏฺฐิโยฯ ยสฺมา สสฺสตทิฏฺฐิกา วเฏฺฏ รชฺชนสฺส อาสนฺนาฯ ตถา หิ เต โอลียนฺตีติ วุจฺจนฺติ, ภวาภวทิฏฺฐีนํ วเสน อิเมสํ สตฺตานํ สํสารโต สีสุกฺขิปนํ นตฺถีติ เอตาว ติโสฺส วิเสสโต คเหตพฺพาฯ

อิธโลกํ ปรโลกญฺจ อตฺถีติ ชานาตีติ เอเตฺตาวตา สสฺสตทสฺสนสฺส อปฺปสาวชฺชตาการณมาห, **วฏฺฏํ อสฺสาเทติ, อภินนฺทตี**ติ อิมินา ทนฺธวิราคตายฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ **อิธโลกํ ปรโลกญฺจ อตฺถีติ ชานาตี**ติ อิมินา ตาสุ ตาสุ คตีสุ สตฺตานํ สํสรณํ ปฏิกฺขิปตีติ ทเสฺสติ, **สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ อตฺถีติ ชานาตี**ติ อิมินา กมฺมผลํฯ **กุสลํ น กโรตี**ติ อิมินา กมฺมํ, **อกุสลํ กโรโนฺต น ภายตี**ติ อิมินา ปุญฺญาปุญฺญานิ สภาวโต ชายนฺตีติ ทเสฺสติฯ **วฏฺฏํ อสฺสาเทติ อภินนฺทติ** ตนฺนินฺนภาวโต ฯ **สีฆํ ลทฺธิํ ชหิตุํ น สโกฺกติ** วฏฺฏปเจฺฉทสฺส อรุจฺจนโตฯ อุเจฺฉทวาที หิ ตสฺมิํ ภเว อุเจฺฉทํ มญฺญติฯ ตโต ปรํ **อิธโลกํ ปรโลกญฺจ อตฺถีติ ชานาติ** สุกตทุกฺกฏานํ ผลํ อตฺถีติ ชานาติ กมฺมผลวาทีภาวโตฯ เยภุเยฺยน หิ อุเจฺฉทวาที สภาวนิยติยทิจฺฉาภินิเวเสสุ อญฺญตฺราภินิเวโส โหติฯ **สีฆํ ทสฺสนํ ปชหติ** วฏฺฏาภิรติยา อภาวโตฯ **ปารมิโย ปูเรตุํ สโกฺกโนฺต ปเจฺจกพุโทฺธ หุตฺวา,** โลกโวหารมเตฺตเนว โส สมฺมาสมฺพุโทฺธ หุตฺวา ปรินิพฺพายตีติ โยชนาฯ **อสโกฺกโนฺต**ติ พุโทฺธ โหตุํ อสโกฺกโนฺตฯ **อภินีหารํ กตฺวา** อคฺคสาวกาทิภาวสฺส อภินีหารํ สมฺปาเทตฺวาฯ **สาวโก หุตฺวา**ติ อคฺคสาวโก มหาสาวโก หุตฺวา, ตตฺถาปิ เตวิโชฺช ฉฬภิโญฺญ ปฏิสมฺภิทาปฺปโตฺต วา สุกฺขวิปสฺสโก เอว วา พุทฺธสาวโก หุตฺวา ปรินิพฺพายติฯ สพฺพมิทํ อุเจฺฉทวาทิโน กลฺยาณมิตฺตนิสฺสเยน สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเน ขิปฺปวิราคตาทสฺสนตฺถํ อาคตํฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ

๒๐๒. **กณฺชิเยเนวา**ติ อารนาเฬนฯ กณฺชิยสทิเสน อุเจฺฉททสฺสเนนฯ **ปูริโต**ติ ปริปุณฺณชฺฌาสโยฯ **โส**ติ ปริพฺพาชโกฯ **อปฺปหายา**ติ อภินฺทิตฺวาฯ **วิคฺคโหติ กลโห** อิทเมว สจฺจํ, โมฆมญฺญนฺติ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธคฺคาโหติ กตฺวาฯ **วิวาท**นฺติ วิรุทฺธวาทํฯ **วิฆาต**นฺติ วิโรธเหตุกํ จิตฺตวิฆาตํฯ **วิเหส**นฺติ วิคฺคหวิวาทนิมิตฺตํ กายิกํ เจตสิกญฺจ กิลมถํฯ **อาทีนวํ ทิสฺ**

วาติ เอตาสํ ทิฏฺฐีนํ เอวรูโป อาทีนโว, อนิยฺยานิกภาวตาย ปน สมฺปติ อายติญฺจ มหาทีนโวติ เอวํ อาทีนวํ ทิสฺวาฯ

๒๐๕. ‘‘เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔๑; สํ. นิ. ๓.๘) กายํ อเนฺวตีติ กายนฺวโย, โสเยว, ตสฺส วา สมูโห **กายนฺวยตา,** กายปฏิพทฺธ กิเลโสฯ เตนาห **‘‘กายํ...เป.... อโตฺถ’’**ติฯ

อสมฺมิสฺสภาวนฺติ อสงฺกรโต ววตฺถิตภาวํฯ เตน ตาสํ ยถาสกํ ปจฺจยานํ อุปฺปชฺชิตฺวา วิคมํ ทเสฺสติฯ เอวญฺหิ ตาสํ กทาจิปิ สงฺกโร นตฺถิฯ เตนาห **‘‘ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ’’**ติอาทิฯ สรูปํ อคฺคเหตฺวา ‘‘อญฺญา เวทนา’’ติ อนิยเมน วุตฺตตฺตา ตเมว วิคมํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อนุปฺปนฺนาว โหนฺติ อนฺตรหิตา วา’’**ติ อาหฯ สรูปโต นิยเมตฺวา วุจฺจมาเน กาจิ อนุปฺปนฺนา วา โหติ, กาจิ อนฺตรหิตา วาติฯ **จุณฺณวิจุณฺณภาวทสฺสนตฺถ**นฺติ ขเณ ขเณ ภิชฺชมานภาวทสฺสนตฺถํฯ

น เกนจิ สํวทตีติ เกนจิ ปุคฺคเลน สทฺธึ ทิฏฺฐิราควเสน สํกิลิฏฺฐจิโตฺต น วทติฯ เตนาห **‘‘สสฺสตํ คเหตฺวา’’**ติอาทิฯ **น วิวทตี**ติ วิรุทฺธภาโว หุตฺวา น วิวทติฯ **ปริวเตฺตตฺวา**ติ อุเจฺฉทํ คเหตฺวา เอกจฺจสสฺสตํ คเหตฺวา เอวํ วุตฺตนเยน ตโยปิ วาทา ปริวเตฺตตฺวา โยเชตพฺพา ฯ **เตน โวหรตี**ติ เตน โลกโวหาเรน โลกสมญฺญํ อนติธาวโนฺต สโตฺต ปุริโส ปุคฺคโลติอาทินา โวหรติ, น ปน อิโต พาหิรกา วิย อภินิวิสติฯ เตนาห **‘‘อปรามสโนฺต’’**ติฯ **กญฺจิ ธมฺม**นฺติ รูปาทีสุ เอกํ ธมฺมมฺปิฯ **ปรามาสคฺคาเหน อคฺคณฺหโนฺต**ติ ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา, ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา จ ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรโต อามสิตฺวา คหเณน อคฺคณฺหโนฺตฯ

กตาวีติ กตกิโจฺจฯ **โส วเทยฺยา**ติ ขีณาสโว ภิกฺขุ อหงฺการมมงฺกาเรสุ สพฺพโส สมุจฺฉิเนฺนสุปิ อหํ วทามีติ วเทยฺยฯ ตตฺถ **อห**นฺติ นิยกชฺฌตฺตสนฺตาเนฯ **มม**นฺติ ตสฺส สนฺตกภูเต วตฺถุสฺมึ โลกนิรุเฬฺหฯ **สมญฺญ**นฺติ ตตฺถ สุกุสลตาย โลเก สมญฺญา กุสโล วิทิตฺวาฯ **โวหารมเตฺตนา**ติ เกวลํ ปเจฺจกพุทฺธ หุตฺวา มหาโพธิปารมิโย ปูเรตุํ อสโกฺกโนฺต สาวโก หุตฺวา เทสโวหารมเตฺตน น อปฺปหีนตโณฺห วิย อนฺธปุถุชฺชโน อภินิเวสนวเสนฯ

๒๐๖. **สสฺสตาทีสู**ติ สสฺสตาภินิเวสาทีสุฯ **เตสํ เตสํ ธมฺมาน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํฯ **สสฺสตํ อภิญฺญายา**ติ สสฺสตทิฏฺฐึ สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต นิสฺสรณโต อภิวิสิฏฺฐาย ปญฺญาย ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **ปหาน**นฺติ อจฺจนฺตปฺปหานํ สมุเจฺฉทํฯ **รูปสฺส ปหาน**นฺติ รูปสฺส ตปฺปฏิพทฺธสโณฺญชนปฺปหาเนน ปหานํฯ **อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุเทฺธหิ อาสเวหิ อคฺคเหตฺวาว จิตฺตํ วิมุจฺจิ**ฯ ‘‘อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจี’’ติ เอตฺถ กิญฺจิปิ อคฺคเหตฺวา อเสเสตฺวาฯ **โสฬส ปญฺญา**ติ มหาปญฺญาทิกา โสฬส ปญฺญาฯ **จตุรงฺคสมนฺนาคโต**ติ ปุณฺณอุโปสถทิวสตา, เกนจิ อนามนฺติตเมว อเนกสตานํเยว อเนกสหสฺสานํ วา ภิกฺขูนํ สนฺนิปติตตา, สเพฺพสํ เอหิภิกฺขุภาเวน อุปสมฺปนฺนตา, ฉฬภิญฺญตา จาติฯ เตนาห **‘‘ตตฺริมานิ องฺคานี’’**ติ อาทิฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทีฆนขสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. มาคณฺฑิยสุตฺตวณฺณนา

๒๐๗. เทฺว มาคณฺฑิยาติ เทฺว มาคณฺฑิยนามกาฯ **เทวคพฺภสทิส**นฺติ เทวานํ วสนโอวรกสทิสํฯ **เอตํ วุตฺต**นฺติ ‘‘ภารทฺวาชโคตฺตสฺส พฺราหฺมณสฺส อคฺยาคาเร ติณสนฺถารเก’’ติ เอตํ วุตฺตํฯ **น เกวลํ ตํ ทิวสเมวา**ติ ยํ ทิวสํ มาคณฺฑิโย ปริพฺพาชโก ติณสนฺถารกํ ปญฺญตฺตํ, น เกวลํ ตํ ทิวสเมว ภควา เยนญฺญตโร วนสโณฺฑ, เตนุปสงฺกมีติ โยชนาฯ **คามูปจาเร**ติ คามสมีเปฯ **สญฺญาณํ กตฺวา**ติ สญฺญาณํ กตฺวา วิยฯ น หิ ภควโต ตสฺส สญฺญาณกรเณ ปโยชนํ อตฺถิฯ

สมณเสยฺยานุรูปนฺติ สมณสฺส อนุจฺฉวิกา เสยฺยาฯ ปาสํสโตฺถ หิ อยํ รูป-สโทฺทฯ เตนาห **“อิมํ ติณสนฺถารก**”นฺติอาทิฯ **อนากิโณฺณ**ติ วิลุฬิโต อฆฏฺฏิโตฯ หตฺถปาทสีเสหิ ตตฺถ ตตฺถ ปหเฏน น จลิโต **อภิโนฺน,** อจลิตตฺตา เอว อภินฺนํ อตฺถรณํฯ **ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปญฺญโตฺต วิยา**ติ อยํ เฉเกน จิตฺตกาเรน จิเนฺตตฺวา ตุลิกาย ปริจฺฉินฺนเลขาย ปริจฺฉินฺทิตฺวา ลิขิตา จิตฺตกตเสยฺยา วิยฯ ภูนํ วุจฺจติ วฑฺฒิตํ, ตํ หนฺตีติ **ภูนหุโน**ฯ เตนาห **“หตวฑฺฒิโน**”ติฯ ตํ ปนายํ จกฺขาทีสุ สํวรวิธานํ วฑฺฒิหนนํ มญฺญติฯ เตนาห **“มริยาทการกสฺสา**”ติฯ **พฺรูเหตพฺพ**นฺติ อุฬารวิสยูปหาเรน วเฑฺฒตพฺพํ ปีเณตพฺพํฯ ตํ ปน อนนุภูตานุภวเนน โหตีติ อาห **“อทิฏฺฐํ ทกฺขิตพฺพ**”นฺติฯ อนุภูตํ ปน อปณีตํ โหตีติ วุตฺตํ **“ทิฏฺฐํ สมติกฺกมิตพฺพ**”นฺติฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาที กิเรส ปริพฺพาชโก, ตสฺมา **เอวํ ฉสุ ทฺวาเรสุ วฑฺฒิํ ปญฺญเปติ**ฯ ยสฺมา ยํ ฉนฺนมฺปิ จกฺขาทีนํ ยถาสกํ วิสยคฺคหณํ ปฏิกฺขิปโนฺต โลกสฺส อวฑฺฒิตํ วินาสเมว ปญฺญเปติ, **ตสฺมา โส** สยมฺปิ **วฑฺฒิหโต** หตวฑฺฒิโตฯ

สํกิเลสโต อารกตฺตา **อริโย** นิยฺยานิกธมฺมภาวโต **ญาโย ธโมฺม**ฯ วชฺชเลสสฺสปิ อภาวโต **กุสโล**ฯ เตนาห **“ปริสุเทฺธ การณธเมฺม อนวเชฺช**”ติฯ **อุคฺคตสฺสา**ติ อุจฺจกุลีนตาทินา อุฬารสฺสฯ **มุเข อารกฺขํ ฐเปตฺวา**ติ มุเขน สํยโต หุตฺวาฯ **อมฺพชมฺพูอาทีนิ คเหตฺวา วิย อปูรยมาโน**ติ อมฺพชมฺพูอาทีนิ อญฺญมญฺญวิสทิสานิ วิย ปูรณกถานเยน ยํ กิญฺจิ อกเถตฺวาฯ เตนาห **“มยา กถิตนิยาเมนา**”ติฯ

๒๐๘. ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐิโตติ ทิวาวิหารโต วุฏฺฐิโตติ อโตฺถฯ ทิวาวิหาโรปิ หิ ‘‘ปฏิสลฺลาน’’นฺติ วุจฺจติ ‘‘รโหคตสฺส ปฏิสลฺลีนสฺส เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาที’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑๘)ฯ ภควา หิ ผลสมาปตฺติโต วุฏฺฐานฺตฺตรกาลํ เตสํ กถาสลฺลาปํ สุตฺวา ทิวาวิหารโต วุฏฺฐาย ตตฺถ คโตฯ สํเวโค นาม สโหตฺตปฺปญาณํ, ตํ นิพฺพินฺทนวเสนปิ โหติ, สํเวคนิสฺสิตํ สนฺธายาห **“ปีติสํเวเคน สํวิโคฺค**”ติฯ โส ปน ยสฺมา ปุริมาวตฺถาย จลนํ โหติ จิตฺตสฺส, ตสฺมา อาห **“จลิโต กมฺปิโต**”ติฯ **ติขิณโสเตน ปุริเสนา**ติ ภควนฺตํ สนฺธายาหฯ

๒๐๙. ธมฺมเทสนํ อารภิ ยถา วิเนยฺยทมนกุสโล **วสนฏฺฐานเฏฺฐนา**ติ อิทํ อารมิตพฺพภาวสฺส ภาวลกฺขณวจนํฯ อารมติ เอตฺถาติ อาราโม, รูปํ อาราโม เอตสฺสาติ **รูปารามํ,** ตโต เอว ตนฺนินฺนภาเวน **รูเป รตนฺติ รูปรตํ,** เตน สโมฺม ทุปฺปตฺติยา รูเปน สมฺมุทิตนฺติ **รูปสมฺมุทิตํ,** ตเทตํ ตทภิหตชวนกิจฺจํ ตตฺถ อาโรเปตฺวา วุตฺตํฯ **ทนฺต**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ทนฺตํ** ทมิตํฯ **นิพฺพิเสวน**นฺติ วิคตวิสุกายิกํฯ **คุตฺต**นฺติ สติยา คุตฺตํฯ **รกฺขิต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **สํวุต**นฺติ อปนีตํ ปเวสนิวารเณนฯ เตนาห **“ปิหิต**”นฺติฯ

๒๑๐. อุปฺปชฺชนปริฬาหนฺติ อุปฺปชฺชนกิเลสปริฬาหํฯ **กิํ วจนํ วตฺตพฺพํ อสฺสา**ติ รูปารมฺมณํ อนุภวิตฺวา สมุทยาทิปหานํ ปริคฺคณฺหิตฺวา ปรินิพฺพินฺทิตฺวา วิรชฺชิตฺวา โย วิมุโตฺต, ตตฺถ กิํ วุทฺธิหตปริยาโย อวสฺสํ ลภติ น ลภตีติ ปุจฺฉติฯ ปริพฺพาชโก ตาทิเส สารพทฺธวิมุตฺติเก วุทฺธิหโตติ น วเทยฺยาติ อาห **“น กิญฺจิ, โภ, โคตมา**”ติฯ

๒๑๑. **เต**ติ ตยา, อยเมว วา ปาโฐฯ **วสฺสํ วาโส วสฺสํ** อุตฺตรปทโลเปน, วสฺสิตุํ อรหตีติ **วสฺสิโก,** วสฺสกาเล นิวาสานุจฺฉวิโกติ อโตฺถฯ

นาติอุโจฺจ โหติ นาตินีโจติ คิมฺหิโก วิย อุโจฺจ, เหมนฺติโก วิย นีโจ น โหติ, อถ โข ตทุภยเวมชฺฌลกฺขณตาย นาติอุโจฺจ โหติ นาตินีโจฯ **นาติตนูนี**ติ เหมนฺติกสฺส วิย น ขุทฺทกานิฯ **นาติพหูนี**ติ คิมฺหิกสฺส วิย น อติพหูนิฯ **มิสฺสกาเนวา**ติ เหมนฺติกคิมฺหิเกสุ วุตฺตลกฺขณโวมิสฺสกานิฯ **อุณฺหปเวสนตฺถายา**ติ นิยูเหสุ ปุเรภตฺตํ ปจฺฉาภตฺตญฺจ ปติตสูริโยภาสวเสน อุณฺหสฺส อพฺภนฺตรปเวสนตฺถายฯ **ภิตฺตินิยูหานิ นีหรียนฺตี**ติ ทกฺขิณปเสฺส ภิตฺตีสุ นิยูหานิ นีหริตฺวา กรียนฺติฯ **วิปุลชาลานี**ติ ปุถุลฉิทฺทานิฯ **อุทกยนฺตานี**ติ อุทกวาหกยนฺตานิฯ

นีลุปฺปลคจฺฉเก กตฺวาติ วิกสิเตหิ นีลุปฺปเลหิ คจฺฉเก นฬินิเก กตฺวาฯ **คนฺธกลล**นฺติ คนฺธมิสฺสกกทฺทมํฯ **ยมกภิตฺตี**ติ ยุคฬภิตฺติ, ตสฺสา อนฺตเร นาฬิ, ยโต อุทกํ อภิรุหติฯ **โลหนาฬิ**นฺติ โลหมยยนฺตนาฬิฯ **ชาล**นฺติ ตมฺพโลหมยํ ชาลํฯ **เหฏฺฐา ยนฺตํ ปริวเตฺตนฺตี**ติ เหฏฺฐาภาเค อุทกยนฺตํ คเมนฺติฯ **อุทกผุสิเต เตเมเนฺต วิวณฺณตา มาโหสี**ติ **นีลปฏํ นิวาเสติฯ ทิวากาเล**ติ ทิวสเวลายฯ **อชฺฌตฺตํ วูปสนฺตจิโตฺต วิหรามี**ติ เอเตน อตฺตโน ผลสมาปตฺติวิหาโร ภควตา ทสฺสิโตติ อาห – **“ตาย รติยา รมมาโนติ อิทํ จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติรติํ สนฺธาย วุตฺต**”นฺติฯ

๒๑๒. **มหา จ เนสํ ปปโฌฺจ**ติ เนสํ ราชูนํ มหาปปโฌฺจ ราชิทฺธิวเสน สพฺพทา สมฺปตฺติวิสโย จ, อนุภวิตุํ น ลภนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **มเนฺต คเวสนฺตา วิจรนฺติ,** น โภคสุขํฯ **คณนา** นาม อจฺฉินฺนคณนา, น วิคณคณนา น ปณคณนาฯ **อาวโฏฺฏ**ติ ยถาธิคเต ทิเพฺพ กาเม ปหาย กามเหตุ อาวโฏฺฏ นิวโตฺต ปริวตฺติโต **ภเวยฺยฯ เอวํ มานุสกา กามา**ติ ยถา โกจิ กุสเคฺคน อุทกํ คเหตฺวา มหาสมุเทฺท อุทกํ มิเนยฺยฯ ตตฺถ มหาสมุเทฺท อุทกเมว มหนฺตํ วิปุลํ ปณีตญฺจ, เอวํ ทิพฺพานํ กามานํ สมีเป อุปนิธาย มานุสกา กามา อปฺปมตฺตกา โอรมตฺตกา นิหีนา, ทิพฺพาว กามา มหนฺตา วิปุลา อุฬารา ปณีตาฯ **สมธิคยฺหา**ติ สมฺมา อธิคมนวเสน นิคฺคยฺห ทิพฺพมฺปิ สุขํ หีนํ กตฺวา **ติฏฺฐติ**ฯ

๒๑๓. อาโรคฺยเหตุกํ สุขํ อสฺส อตฺถีติ **สุขี,** ตํ ปนสฺส โรควิคมโตวาติ อาห **“ปฐมํ ทุกฺขิโต ปจฺฉา สุขิโต”**ติฯ เสรี นาม อตฺตาธีนวุตฺตีติ อาห **“เสรี เอกโก ภเวยฺยา”**ติฯ อตฺตโน วโส สยํวโส, โส เอตสฺส อตฺถีติ **สยํวสีฯ องฺคารกปลฺลํ วิย** กามวตฺถุปริฬาหเหตุโตฯ **ตเจฺฉตฺวา**ติ ฆเฏฺฏตฺวา, กณฺฑูยิตฺวาติ อโตฺถฯ

๒๑๔. เยน กาโย มธุรกชาโต โหติ, ตํ กิร กุฏฺฐํ ฉวิํ วินาเสติ, จมฺมํ ฉิทฺทชาตํ วิย โหติฯ เตนวาห **“อุปหตกายปฺปสาโท”**ติฯ **ปจฺจลตฺถา**ติ ปฏิลภิฯ อวิชฺชาภิภูตตาย วิโรธิปจฺจยสมาโยเคน **ปญฺญินฺทริยสฺส อุปหตตฺตา**ฯ อายติํ ทุกฺขผลตาย เอตรหิ จ กิเลสทุกฺขพหุลตาย กามานํ **ทุกฺขสมฺผสฺสตา,** ตทุภยสํยุเตฺตสุ เตสุ จ ตํ อสลฺลกฺขิตฺวา เอกนฺตสุขาภินิเวโส วิปรีตสญฺญาย, น เกวลาย สุขเวทนาย สุขาติ ปวตฺตสญฺญีฯ

๒๑๕. **ตานี**ติ กุฏฺฐสรีเร วณมุขานิฯ **อสุจีนี**ติ อสุภานิฯ **ทุคฺคนฺธานี**ติ วิสฺสคนฺธานิฯ **ปูตีนี**ติ กุณปภูตานิฯ **อิทานี**ติ เอตรหิฯ นเขหิ วิปฺปตจฺฉนอคฺคิปริตาปเนหิ อตินิปฺปีฬนกาเล **ปาณกา...เป.... ปคฺฆรนฺติ,** เตน เวทนา ตนุกา โหติฯ **เอว**นฺติ วุตฺตนเยน เวทนาย ตนุกภาวโตฯ

อาโรคฺยภาเว ธนลาภาทิลาภุปฺปตฺติโต, อสติ จ อาโรเคฺย ลาภสฺส นิรตฺถกภาวโต, ทิฏฺฐธมฺมิกาทิสพฺพสมฺปตฺตีนํ ลาภสฺส นิมิตฺตภาวโต จ **อาโรคฺยปรมา ลาภา**ฯ นิพฺพาเนน สุขุปฺปตฺติโต, อสติ จ นิพฺพานาธิคเม ตาทิสสฺส สุขสฺส อนุปลพฺภนโต, สพฺพสงฺขตวิวิตฺตตฺตา จ สพฺพโส จ สํสารทุกฺขาภาวโต, อธิคเต จ ตสฺมึ สกลวฏฺฏทุกฺขาภาวโต จ **นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ**ฯ **ปุพฺพภาคมคฺคานนฺ**ติ กายานุปสฺสนาทิเภทภินฺนานํ อริยมคฺคสฺส ปุพฺพภาคิยานํ มคฺคานํฯ เตสญฺจ อมตคามิตา นาม ตนฺนินฺนตาวเสเนว สจฺฉิกิริยาวเสนาติ อาห **“ปุพฺพภาคคมเนเนว อมตคามินนฺ”**ติฯ **อฏฺฐงฺคิโก** อริยมคฺค **เขโม** สพฺพปริสฺสยสมุคฺฆาตเนน อนุปทฺทุตตฺตา, ตํสมงฺคีนํ สพฺพโส อนุปทฺทุตตฺตา ตํสมงฺคีนํ สพฺพโส อนุปทฺทวเหตุโต จฯ **ลทฺธิวเสน คหิตา**ติ สสฺสตวาทาทีหิ เกวลํ เตสํ ลทฺธิวเสน ตถา คหิตาฯ **เขมอมตคามินนฺ**ติ อิมินา หิ ‘‘เขมํอมตคามินนฺ’’ติ วิภตฺติอโลเปน นิเทฺทโส, อโตฺถ ปน วิภตฺติโลเปน ทฏฺฐโพฺพติ ทเสฺสติฯ

๒๑๖. **อโนมชฺชตี**ติ อนุ อนุ โอมชฺชติฯ อปราปรํ หตฺถํ **เหฏฺฐา โอตาเรโนฺต มชฺชติ**ฯ

๒๑๗. **เฉก**นฺติ ฆนภาเวน วีตํฯ ฆนมฏฺฐภาเวน สุนฺทรํ โหตีติ อาห **“สมฺปนฺน”**นฺติฯ สาธูหิ ปรมปฺปิจฺฉสนฺตุเฏฺฐหิ ลาโต คหิโตติ **สาหุฬิ**ฯ **สงฺการโจฬกํ** นิจฺจกาฬกํฯ

๒๑๘. ตตฺถ ตตฺถ รุชนเฏฺฐน วิพาธนเฏฺฐน **โรโคว ภูโต**ฯ วิปสฺสนาญาเณนปิ สิขาปฺปเตฺตน อาโรคฺยํ เอกเทเสน ปสฺสติ, นิพฺพานญฺจ วฏฺฏปฺปฏิปกฺขโตติ อาห **“วิปสฺสนาญาณเญฺจวา”**ติฯ

๒๑๙. **อนฺตรา**ติ ปฐมุปฺปตฺติ ชรามรณานํ เวมเชฺฌฯ **อุปหโต**ติ ปิตฺตเสมฺหาทิโทเสหิ ทูสิตภาเวน กถิโตฯ ปิตฺตาทิโทเส ปน เภสชฺชเสวนาย นิวเตฺตโนฺต อุปหตํ ปฏิปากติกํ กโรโนฺต **จกฺขูนิ อุปฺปาเทติ นาม**ฯ **วินฏฺฐานี**ติ อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปนฺนานิฯ

๒๒๐. **ปุเพฺพ วุเตฺถ** สาหุฬิยจีเรฯ **วเฏฺฏ อนุคตจิเตฺตนา**ติ อนมตเคฺค สํสารวเฏฺฏ อนาทีนวทสฺสิตาย อนุคามิจิเตฺตนฯ

๒๒๑. **ธมฺมสฺสา**ติ นิพฺพานสฺสฯ **อนุธมฺม**นฺติ อนุรูปํ นิยฺยานธมฺมํฯ เตนาห **“อนุจฺฉวิกํ ปฏิปท”**นฺติฯ **ปญฺจกฺขเนฺธ**ติ ปญฺจุปาทานกฺขเนฺธ ทเสฺสติฯ ‘‘ทีฆรตฺตํ วต, โภ’’ติอาทินา ปาฬิยํ วิวฏฺฏํ ทสฺสิตํฯ เตนาห **“อุปาทานนิโรธาติ วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มาคณฺฑิยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. สนฺทกสุตฺตวณฺณนา

๒๒๓. เทเวน วเสฺสน กโต โสโพฺภ เทวกตโสโพฺภฯ เตนาห **“วโสฺส…เป…. รหโท”**ติฯ **คุหา**ติ ปํสุคุหา ปาสาณคุหา มิสฺสกคุหาติ ติโสฺส คุหาฯ ตตฺถ **ปํสุคุหา** อุทกมุตฺตฏฺฐาเนน อโหสิ นินฺนฏฺฐานํ ปน อุทเกน อโชฺฌตฺถตํฯ **อุมงฺคํ กตฺวา**ติ เหฏฺฐา สุทฺคคํ กตฺวาฯ **อนมตคฺคิยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา**ติ ‘‘น โข โส สตฺตาวาโส สุลภรูโป, โย อิมินา ทีเฆน อทฺธุนา อนาวุฏฺฐปุโพฺพ’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๖๐) อิทญฺจ ตพฺภากํ มยา วุตฺถปุพฺพํ ภวิสฺสติ, ตมฺปิ ฐานํ โส จ อตฺตภาโว อปญฺญตฺติกภาวํ คโตติ เอวํ อนมตคฺคิยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ตาทิสํ ฐานํ คนฺตุํ วฏฺฏติฯ อิมินา นเยน สมุทฺทปพฺพตทสฺสนาทีสุปิ ปจฺจเวกฺขณาวิธิ เวทิตโพฺพฯ

อุจฺจํ นทมานายาติ อุจฺจํ กตฺวา สทฺทํ กโรนฺติยา **กามสฺสาทภวสฺสาทาทิวตฺถุนฺ**ติ ‘‘อยญฺจ อยญฺจ กาโม อิโฏฺฐ กโนฺต มนาโป, อสุโก ภโว อิโฏฺฐ กโนฺต มนาโป, เอวมยํ โลโก ปิเยหิ ปิยตโร’’ติ เอวํ กามสฺสาทภวสฺสาทโลกสฺสาทาทิสงฺขาตํ วตฺถุํฯ ทุคฺคติโต สํสารโต จ นิยฺยาติ เอเตนาติ นิยฺยานํ, สคฺคมโคฺค โมกฺขมโคฺค จ, ตํ นิยฺยานํ อรหติ, นิยฺยาเน วา นิยุตฺตา ติ นิยฺยานิกา, นิยฺยานํ วา ผลํ เอติสฺสา อตฺถีติ นิยฺยานิกา, วจีทุจฺจริตาทิสํกิเลสโต นิยฺยาตีติ วา นิยฺยานียา, อี-การสฺส รสฺสตฺตํ ย-การสฺส จ ก-การํ กตฺวา นิยฺยานิกา, เจตนาย สทฺธิํ สมฺผปฺปลาปา เวรมณิฯ ตปฺปฏิปกฺขโต อนิยฺยานิกา, ตสฺสา ภาโว อนิยฺยานิกตฺตํ, ตสฺมา **อนิยฺยานิกตฺตาฯ ติรจฺฉานภูตา**ติ ติโรกรณภูตาฯ **เคหสฺสิตกถา**ติ กามปฏิสํยุตฺตกถาฯ **กมฺมฎฺฐานภาเว**ติ อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตจตุสจฺจกมฺมฎฺฐานภาเวฯ สห อเตฺถนาติ **สาตฺถกํ,** หิตปฏิสํยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **วิสิขา**ติ ฆรสนฺนิเวโส, วิสิขาคหเณน จ ตนฺนิวาสิโน คหิตา ‘‘คาโม อาคโต’’ติอาทีสุ (สารตฺถ. ฏี. ๑.อาจริยปรมฺปรกถาวณฺณนา) วิยฯ เตเนวาห **‘‘สูรา สมตฺถา**’’ติ **‘‘สทฺธา ปสนฺนา**’’ติ จฯ กุมฺภฎฺฐานปฺปเทเสน กุมฺภทาสิโย วุตฺตาติ อาห **‘‘กุมฺภทาสิกถา วา**’’ติฯ

๒๒๘. โวหาโร วิย เตสํ ตถา โวหารมตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตํ **‘‘พฺรหฺมจริยวาเส**’’ติฯ **อกตา**ติ สเมน, วิสเมน วา เกนจิ เหตุนา น กตา น วิหิตาฯ กตวิโธ กรณวิธิ นตฺถิ เอเตสนฺติ **อกฎวิธา**ฯ ปทฺทฺวเยนปิ โลเก เกนจิ เหตุปจฺจเยน เนสํ อนิพฺพตฺตตํ ทเสฺสติฯ **อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตา**ติ กสฺสจิ อิทฺธิมโต เจโตวสิปฺปตฺตสฺส เทวสฺส, อิสฺสราทิโน วา อิทฺธิยาปิ น นิมฺมิตาฯ **อนิมฺมาตา**ติ กสฺสจิ อนิมฺมาปิตาฯ **รูปาทิชนกภาว**นฺติ รูปสทฺทาทีนํ ปจฺจยภาวํ, รูปาทโยปิ ปถวิยาทีหิ อปฺปฏิพทฺธวุตฺติกาติ ตสฺส อธิปฺปาโยฯ ยถา ปพฺพตกูฎํ เกนจิ อนิพฺพตฺติตํ กสฺสจิ จ อนิพฺพตฺตนกํ, เอวเมเตปีติ อาห **‘‘ปพฺพตกูฏา วิย ฐิตาติ กูฏฏฺฐา**’’ติฯ ยมิทํ พีชโต องฺกุราทิ ชายตีติ วุจฺจติ, ตํ วิชฺชมานเมว ตโต นิกฺขมติ นาวิชฺชมานํ, อญฺญถา อญฺญโตปิ อญฺญสฺส อุปลทฺธิ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ **เอวํ ฐิตา**ติ เอวํ นิพฺพิการา ฐิตาฯ **อุภเยนปี**ติ อตฺถทฺวเยนปีติ วทนฺติฯ ‘‘กูฏฏฺฐา เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตา’’ติ ปทฺทฺวเยนปิฯ **เตสํ** สตฺตนฺนํ กายานํฯ **ฐิตตฺตา**ติ นิพฺพิการาภาเวน ฐิตตฺตาฯ **น จลนฺตี**ติ วิการํ นาปชฺชนฺติฯ วิการาภาวโต หิ เตสํ สตฺตนฺนํ กายานํ เอสิกฏฺฐายิฏฺฐิตตาฯ อนิญฺชนญฺจ อตฺถโต ปกติยา อวฏฺฐานเมวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘น วิปริณาเมนฺตี**’’ติ วุตฺตํฯ ตถา อวิปริณามธมฺมตฺตา เอว เต **อญฺญมญฺญํ น พฺยาพาเธนฺติ**ฯ สติ หิ วิการํ อาปาเทตพฺพตาย พฺยาพาธกตาปิ สิยา, ตถา อนุคฺคเหตพฺพตาย อนุคฺคาหกตาติ ตทภาวํ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘นาล’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ปถวี เอว กาเยกเทสตฺตา **ปถวีกาโยฯ หนฺตุํ วา ฆาเตตุํ วา สมโตฺถ นาม นตฺถิ** ชีวสตฺตมานํ กายานํ นิจฺจตาย นิพฺพิการภาวโต, เอเตเนว เนสมหนฺตพฺพตา อฆาเตตพฺพตา อตฺถโต วุตฺตาเยวาติ ทฎฺฐพฺพาฯ ตถา หิ วุตฺตํ **‘‘สตฺตนฺนํเตฺวว กายาน**’’นฺติอาทิฯ **โสตุํ วา สาเวตุํ วา สมโตฺถ นาม นตฺถี**ติ ปเจฺจกํ เนสํ สวเนสุ อสมตฺถตฺตา ตเทกเทสาทีสุปิ อสมตฺถตํ ทีเปติฯ ยทิ โกจิ หนฺตา นตฺถิ, กถํ สตฺถปฺปหาโรติ อาห **‘‘ยถา มุคฺคราสิอาทีสู**’’ติอาทิฯ **เกวลํ สญฺญามตฺตเมว โหติ,** หนนฆาตนาทิ ปน ปรมตฺถโต นเตฺถว กายานํ อวิโกปนียภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **เกวลํ ตกฺกมเตฺตน นิรตฺถกํ ทิฏฺฐิํ ทีเปตี**ติ เอเตน ยสฺมา ตกฺกิกา นิรงฺกุสตาย ปริกปฺปนสฺส ยํ กิญฺจิ อตฺตนา ปริกปฺปิตํ สารโต มญฺญมานา ตเถว อภินิวิสฺส ตกฺกทิฏฺฐิคฺคาหํ คณฺหนฺติ, ตสฺมา น เตสํ ทิฏฺฐิวตฺถุสฺมิํ วิญฺญูหิ วิจารณา กตฺตพฺพาติ ทเสฺสติฯ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยาฯ **ปญฺจินฺทฺริยวเสนา**ติ ปญฺจรูปินฺทฺริยวเสนฯ **กมฺมนฺติ ลทฺธิ** กมฺมภาเวน สุปากฎตฺตาฯ อวงฺกกถาตารณาทิกา **ทฺวาสฎฺฐิ ปฏิปทาฯ เอกสฺมิํ กเปฺป**ติ เอกสฺมิํ มหากเปฺปฯ

ปุริสภูมิโยติ ปธานปุคฺคเลน นิเทฺทโส, อิตฺถีนเมฺปตา ภูมิโย อิจฺฉเนฺตวฯ **ภิกฺขุ จ ปนฺนโก**ติอาทิ เตสํ ปาฬิเยวฯ ตตฺถ **ปนฺนโก**ติ ภิกฺขาย วิจรณโกติ วทนฺติ, เตสํ วา ปฏิปตฺตึ ปฏิปนฺนโกฯ **ชิโน**ติ ชิโณฺณ, ชราวเสน นิหีนธาตุโกติ วทนฺติ, อตฺตโน วา ปฏิปตฺติยา ปฏิปกฺขํ ชินิตฺวา ฐิโตฯ โส กิร ตถาภูโต กสฺสจิปิ ธมฺมํ น กเถติ, เตนาห **"น กิญฺจิ อาหา"**ติฯ **อลาภิ**นฺติ "โส น กุมฺภิมุขา ปฏิคฺคณฺหตี"ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๙๔) นเยน วุตฺตอลาภเหตุสมาโยเคน อลาภึฯ ตโต เอว ชิฆจฺฉาทุพฺพลปเรตตาย สยนปรายณํ **สมณํ ปนฺนภูมีติ วทติ**ฯ

อาชีววุตฺติสตานีติ สตฺตานํ อาชีวภูตานิ ชีวิกาวุตฺติสตานิฯ ปสุคฺคหเณน เอฬกชาติคหิตา, มิคคฺคหเณน รุรุควยาทิสพฺพมิคชาติฯ **พหู เทวา**ติ จาตุมหาราชิกาทิพฺรหฺมกายิกาทิวเสน เนสํ อนฺตรเภทวเสน พหู เทวาฯ ตตฺถ จาตุมหาราชิกานํ เอกโจฺจ อนฺตรเภโท **"มหาสมยสุเตฺตน"** (ที. นิ. ๒.๓๓๑ อาทโย) ทีเปตโพฺพฯ **มานุสาปิ อนนฺตา**ติ ทีปเทสกุลวํสาชีวาทิวิภาควเสน มานุสาปิ อนนฺตเภทาฯ ปิสาจา เอว เปสาจา, เต อปรเปตาทโย **มหนฺตา** เวทิตพฺพาฯ

ฉทฺทนฺตทหมนฺทากินิโย **กุฬีรมุจลินฺท**นาเมน วทติฯ **คณฺฐิกา**ติ ปพฺพคณฺฐิกาฯ **ปณฺฑิโตปิ...เป.... อุทฺธํ น คจฺฉติ,** กสฺมา? สตฺตานํ สํสรณกาลสฺส นิยตภาวโตฯ

อปริปกฺกํ สํสรณนิมิตฺตํ สีลาทินา **ปริปาเจติ นาม** สีฆํเยว วิสุทฺธิปฺปตฺติยาฯ **ปริปกฺกํ ผุสฺส ผุสฺส** ปตฺวา ปตฺวา ปริปกฺกภาวาปาทเนน **พฺยนฺตึ กโรติ นามฯ สุตฺตคุเฬ**ติ สุตฺตวฏฺฏิยํฯ **นิเพฺพฐิยมานเมว ปเลตี**ติ อุปมาย สตฺตานํ สํสาโร อนุกฺกเมน ขียเตว, น ตสฺส วทฺธีติ ทเสฺสติ ปริจฺฉินฺนรูปตฺตาฯ

๒๒๙. **นิยติวาเท ปกฺขิปโนฺต**ติ สพฺพญฺญุตํ ปฏิชานิตฺวาปิ ปเทสญฺญุตาย อสมฺปายมาโน ตตฺถ อตฺตโน อญฺญาณกิริยํ ปริหริตุํ อสโกฺกโนฺต จ "เอวเมสา นิยตี"ติ นิยติวาเท ปกฺขิปโนฺตฯ

๒๓๐. ธมฺมกถาย อปสฺสยภูโต อนุสฺสโว เอตสฺส อตฺถีติ **อนุสฺสวี,** เตเนวสฺส อปสฺสยวาทํ ทเสฺสตุํ **"อนุสฺสวนิสฺสิโต"**ติ อาหฯ **สวนํ สจฺจโต**ติ ยํ กิญฺจิ อนุสฺสวํ, ตํ สวนํ สจฺจนฺติ คเหตฺวา ฐิโตฯ **ปิฏกสมฺปทายา**ติ คนฺถสมฺปาทเนน, ตาทิสํ คนฺถํ ปคุณํ วาจุคฺคตํ กตฺวา ตํ นิสฺสาย ธมฺมํ กเถติฯ เตนาห **"วคฺคปณฺณาสกายา"**ติอาทิฯ

๒๓๒. **มนฺทปโญฺญ**ติ ปริตฺตปโญฺญฯ **โมมูโห**ติ สมฺมุยฺหโกฯ "เอวนฺติปิ เม โน"ติอาทินา วิวิโธ นานปฺปกาโร เขโป วาจาย ปรวาทานํ ขีปนํ วาจาวิเกฺขโป, ตํ **วาจาวิเกฺขปํ,** น มรติ น ปจฺฉิชฺชติ ยถาวุโตฺต วาทวิเกฺขโป เอตายาติ อมรา, ตตฺถ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ อมราวิเกฺขโป, ตํ **อมราวิเกฺขปํฯ อปริยนฺตวิเกฺขป**นฺติ "เอวมฺปิ เม โน"ติอาทินา ปุจฺฉิตสฺส อปริโยสาปนวเสน วิเกฺขปํฯ **อิโต จิโต จ สนฺธาวติ** เอกสฺมึ สภาเว อนวฏฺฐานโตฯ **คาหํ น อุปคจฺฉตี**ติ มิจฺฉาคาหตาย อุตฺตรวิธานาย ปุริมปกฺขํ ฐเปตฺวา คาหํ น อุปคจฺฉติฯ อมราสทิสาย อมราย วิเกฺขโปติ **อมราวิเกฺขโป**ฯ

อิทํ กุสลนฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถ, อิมินา ปกาเรนาติ อโตฺถฯ อมราวิเกฺขปิโก ยถา กุสเล, เอวํ อญฺญสฺมึ ยํ กิญฺจิ เกนจิ ปุจฺฉิตํ อตฺถํ อตฺตโน อรุจฺจนตาย "เอวนฺติปิ เม โน"ติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ วิเกฺขปเญฺญว อาปชฺชติ, ตสฺมา "เอวนฺติปิ เม โน"ติอาทิ ตตฺถ ตตฺถ ปุจฺฉิตาการปฏิเสธนวเสน วิกฺขิปนาการทสฺสนํฯ นนุ เจตฺถ วิเกฺขปวาทิโน วิเกฺขป

ปกฺขสฺส อนนุชานนํ วิเกฺขปปเกฺข อวฏฺฐานํ ยุตฺตนฺติ? น, ตตฺถาปิ ตสฺส สมฺมูฬฺหสฺส ปฏิเกฺขปวเสเนว วิเกฺขปวาทสฺส ปวตฺตนโตฯ เตน วุตฺตํ **“โน”**ติฯ ตถา หิ สญฺจโย เพลฏฺฐปุโตต รญฺญา อชาตสตฺตุนา สนฺทิฏฺฐิกํ สามญฺญผลํ ปุโฏฺฐ ปรโลกตฺติกาทีนํ ปฏิเสธนมุเขน วิเกฺขปํ พฺยากาสิฯ

เอตฺถาห – ‘‘นนุ จายํ สโพฺพปิ อมราวิเกฺขปิโก กุสลาทโย ธเมฺม ปรโลกตฺติกาทีนิ จ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌมาโน ตตฺถ ตตฺถ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ สมาโน ปุจฺฉาย วิเกฺขปมตฺตํ อาปชฺชติ, ตสฺส กถํ ทิฏฺฐิคตภาโวฯ น หิ อวตฺตุกามสฺส วิย ปุจฺฉิตมตฺถํ อชานนฺตสฺส วิเกฺขปกรณมเตฺตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา ยุตฺตา’’ติ? วุจฺจเต – น เหว โข ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณมเตฺตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา, อถ โข มิจฺฉาภินิเวสวเสนฯ สสฺสตาภินิเวเสน มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐเยว หิ ปุคฺคโล มนฺทพุทฺธิตาย กุสลาทิธเมฺม ปรโลกตฺติกาทีนิ จ ยาถาวโต อปฺปฏิปชฺชมาโน อตฺตนา อวิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส ปรํ วิญฺญาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย มุสาวาทภเยน จ วิเกฺขปํ อาปชฺชตีติฯ อถ วา ปุญฺญปาปานํ ตพฺพิปากานญฺจ อนวโพเธน อสทฺทหเนน จ ตพฺพิสยาย ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณํเยว สุนฺทรนฺติ ขนฺติํ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อภินิวิสนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิสํเยว สา เอกา ทิฏฺฐิ สตฺตภงฺคทิฏฺฐิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพา, อินฺทฺริยพทฺธโต จ ตติยฏฺฐานภาเว ทสฺสิโตฯ

๒๓๔. **สนฺนิธิการกํ กาเม**ติ เอตฺถ อนินฺทฺริยพทฺธานิ อธิเปฺปตานีติ ติลตณฺฑุลาทิคฺคหณํ, ตสฺส โลกสฺส อปฺปสาทปริหารตฺถํ กทาจิ ตณฺฑุลนาฬิอาทิสงฺคหณกรณํ สนฺธาย วุตฺตํ **“ติลตณฺฑุลาทโย ปญฺญายนฺตี”**ติฯ

๒๓๖. **อาชีวกา มตา นามา**ติ อิเม อาชีวกา สพฺพโส สมฺมาปฏิปตฺติรหิตา มิจฺฉา เอว จ ปฏิปชฺชมานา อธิสีลสงฺขาตสฺส สีลชีวิตสฺส อภาเวน มตา นามฯ **ปุตฺตมตา**ติ มตปุตฺตาฯ **สมเณ โคตเม พฺรหฺมจริยวาโส อตฺถี**ติ สมณํ เอว โคตมํ ปริสุทฺธ สุปริปุโณฺณ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาวโห พฺรหฺมจริยวาโส อตฺถิฯ เอเตเนตฺถ ธมฺมสุธมฺมตาทิทีปเนน พุทฺธสุพุทฺธตญฺจ ทีเปติ, **อญฺญตฺถ นตฺถี**ติ อิมินา พาหิรเกสุ ตสฺส อภาวํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สนฺทกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. มหาสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนา

๒๓๗. **อภิญฺญาตา**ติ เอทิโส เอทิโส จาติ อภิลกฺขณวเสน ญาตาฯ อปฺปสทฺทสฺส วินีโต, อปฺปสทฺทตาย มนฺทภาณิตาย วินีโตติ จ **อปฺปสทฺทวินีโต**ติ วุจฺจมาเน อเญฺญน วินีตภาโว ทีปิโต โหติ, ภควา ปน สยมฺภุญฺญาเณน สยเมว วินีโตฯ ตสฺมา ปาฬิยํ ‘‘อปฺปสทฺทวินีโต’’ติ น วุตฺตํฯ เตนาห **“น หิ ภควา อเญฺญน วินีโต”**ติฯ

๒๓๘. **หิโยฺยทิวสํ อุปาทาย** ตโต อาสนฺนานิ กติปยานิ ทิวสานิ **ปุริมานิ นาม โหนฺติ, ปุริมานี**ติ จ ปุพฺพกานิ, อตีตานีติ อโตฺถฯ **ตโต ปร**นฺติ ยถา วุตฺตอตีตทิวสโต อนนฺตรํ ปรํ ปุริมตรํ อติสเยน ปุริมตฺตาฯ อิติ อิเมสุ ทฺวีสุ ปวตฺติโต ยถากฺกมํ ปุริมปุริมตรภาโว, เอวํ สเนฺตปิ ยเทตฺถ ‘‘ปุริมตร’’นฺติ วุตฺตํ, ตโต ปภุติ ยํ ยํ โอรํ, ตํ ตํ ปรํ, ยํ ยํ ปรํ, ตํ ตํ ‘‘ปุริมตร’’นฺติ วุตฺตํ โหติฯ กุตูหลยุตฺตา สาลา **กุตูหลสาลา** ยถา ‘‘อาชญฺญรโถ’’ติฯ **อิเม** ทสฺสนาทโยฯ

อยถาภูตคุเณหีติ อยถาภูตํ มิจฺฉาทีปิตอตฺถมเตฺตเนว อุโคฺฆสิตคุเณหิ **สมุคฺคโต** โฆสิโตฯ ตรนฺติ อติกฺกมนฺติ เอเตนาติ ติตฺถํ, อคฺคมโคฺคฯ ทิฏฺฐิคติกมโคฺค ปน อยถาภูโตปิ เตสํ

ตถา วิตรณํ อุปาทาย ติตฺถนฺติ โวหรียตีติ ตํ กโรนฺตา **ติตฺถกรา**ฯ **โอสรตี**ติ ปวิสติฯ

๒๓๙. **สหิต**นฺติ ปุพฺพาปราวิรุทฺธํฯ **น กิญฺจิ ชาต**นฺติ ปฏิญฺญาโทสเหตุโทสอุทาหรณโทสทุฏฺฐโทสตาย น กิญฺจิ ชาตํฯ เตนาห **“อาโรปิโต เต วาโท”**ติฯ วทนฺติ เตน ปริภาสนฺตีติ **วาโท** โทโสฯ **สภาวโกฺกเสนา**ติ สภาวโต ปวตฺตโกฏฺฐาเสนฯ

๒๔๐. **ปีเฬยฺยา**ติ มธุภเณฺฑน สห ภาชเน ปีเฬตฺวา ทเทยฺยฯ **สพฺรหฺมจารีหิ สมฺปโยเชตฺวา**ติ สหธมฺมิเกหิ วิเหฐนปโยคํ กตฺวา, เตนาห **“วิวาทํ กตฺวา”**ติฯ

๒๔๑. **อิตรีตเรนา**ติ ปณีตโต อิตเรนฯ เตนาห **“ลามกลามเกนา”**ติฯ

๒๔๒. **ภตฺตโกสเกนา**ติ โกสกภเตฺตน, ขุทฺทกสราวภตฺตเกนาติ อโตฺถฯ **เพลุวมตฺตภตฺตาหารา**ติ พิลฺลปมาณภตฺตโภชนาฯ **โอฏฺฐวฏฺฏิยา**ติ มุขวฏฺฏิยาฯ **สพฺพากาเรนวา**ติ สพฺพปฺปกาเรนวฯ **อนปฺปาหาโรติ น วตฺตโพฺพ** กทาจิ อปฺปาหาโรติ กตฺวาฯ ตตฺถ อติวิย อเญฺญหิ อวิสยฺหํ อปฺปาหารตํ ภควโต ทเสฺสตุํ **“ปธานภูมิย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **มยา**ติ นิสฺสกฺกวจนํฯ **วิเสสตรา**ติ เตน ธเมฺมน วิเสสวนฺตตราฯ

วตสมาทานวเสเนว ปํสุกูลํ ธาเรนฺตีติ **ปํสุกูลิกา**ติ อาห – **“สมาทินฺนปํสุกูลิกงฺคา”**ติ, สทฺทโตฺถ ปน **“วิสุทฺธิมเคฺค”** (วิสุทฺธิ. ๑.๒๔) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **ปิณฺฑปาติกา สปทานจาริโน**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ ตตฺถ สเตฺถน ฉินฺทิตตฺตา **สตฺถลูขานิ**ฯ ยํ ยํ สปฺปายํ, ตเสฺสว คหณํ **อุจฺจิน**นฺติ อาห **“อุจฺจินิตฺวา…เป…. ถิรฏฺฐานเมว คเหตฺวา”**ติฯ **อลาพุโลมสานี**ติ อลาพุโลมานิ วิย สุขุมตรานิ จีวรสุตฺตํสูนิ เอเตสํ สนฺตีติ อลาพุโลมสานิฯ **ปาติตสาณปํสุกูล**นฺติ กเฬวเรน สทฺธึ ฉฑฺฑิตสาณมยํ ปํสุกูลํ, ยํ ตุมฺพมเตฺต ปุฬเว โอธุนิตฺวา สตฺถา คณฺหิฯ

‘‘ยถาปิ ภมโร ปุปฺผ’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๔๙) วุตฺตํ มธุกรภิกฺขาจารวตํ ‘‘ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา’’ติ (มหาว. ๗๓, ๑๒๘) วจนโต ภิกฺขูนํ ปกติภูตํ วตนฺติ วุตฺตํ **“อุญฺฉาสเก วเต รตา”**ติฯ วต-สโทฺท เจตฺถ ปกติวตสงฺขาตํ สกวตํ วทติฯ เตนาห **“อุญฺฉาจริยสงฺขาเต ภิกฺขูนํ ปกติวเต”**ติฯ **อุจฺจนีจฆรทฺวารฏฺฐายิโน**ติ มหนฺตขุทฺทกเคหานํ พหิทฺวารโกฏฺฐกฏฺฐายิโนฯ **กพรมิสฺสกํ ภตฺตํ สํหริตฺวา**ติ กณาชกมิสฺสกํ ภตฺตํ สมฺปิณฺฑิตฺวาฯ **อุมฺมารโต ปฏฺฐายา**ติ ฆรุมฺมารโต ปฏฺฐายฯ

จีวรานุคฺคหตฺถนฺติ จีวรานุรกฺขณตฺถํฯ เอตฺถ จ ยสฺมา พุทฺธา นาม สเทวเก โลเก อนุตฺตรํ ปุญฺญเกฺขตฺตํ, สา จสฺส ปุญฺญเกฺขตฺตตา ปรมุกฺกํสคตา, ตสฺมา สตฺตานํ ตาทิสํ อุปการํ อาจิกฺขิตฺวา เต จ อนุคฺคณฺหนฺตา คหปติจีวรํ สาทิยนฺติ, จตุปจฺจยสโนฺตเส ปน เน ปรมุกฺกํสคตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๒๔๔. **สปฺปจฺจย**นฺติ สเหตุกํ สการณํ หุตฺวา ธมฺมํ เทเสตีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ โจทโก ปน อธิปฺปายํ อชานโนฺต **“กึ ปนา”**ติอาทิมาหฯ อิตโร **“โน น เทเสตี”**ติอาทินา อธิปฺปายํ วิวรติฯ **นิทาน**นฺติ เจตฺถ ญาปกํ อุปฺปตฺติการณํ อธิเปฺปตํ, ตญฺจ ตสฺส ตสฺส อนุปฺปตฺติยุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปฏิปกฺขหรณโต **“สปฺปาฏิหาริย”**นฺติ วุจฺจตีติ อาห **“ปุริมเสฺสเวตํ เววจน”**นฺติฯ ราคาทีนํ วา ปฏิหรณํ ปฏิหาริยํ, ตเทว ปาฏิหาริยํ, สห ปาฏิหาริเยนาติ **สปฺปาฏิหาริยํ**ฯ ราคาทิปฏิเสธวเสเนว หิ สตฺถา ธมฺมํ เทเสติฯ

๒๔๕. **ตสฺส ตสฺส ปญฺหสฺสา**ติ ยํ ยํ ปญฺหํ ปโร อภิสงฺขริตฺวา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา ปุจฺฉติ, ตสฺส ตสฺส ปญฺหสฺสฯ **อุปริ อาคมนวาทปถ**นฺติ วิสฺสชฺชเน กเต ตโต อุปริ อาคจฺฉนกํ วาทมคฺคํฯ **วิเสเสตฺวา วทโนฺต**ติ วตฺตติ, ‘‘โภ โคตม, วตฺตุมรหตี’’ติ อตฺตโน วาทเภทนตฺถํ อาหฏํ การณํ อตฺตโน มารณตฺถํ อาวุธํ นิทเสฺสโนฺต วิย วิเสเสตฺวา วทโนฺต ปหารเกน วจเนนฯ **อนฺตรนฺตเร**ติ มยา วุจฺจมานกถาปพนฺธสฺส อนฺตรนฺตเรฯ **ทเหยฺย** วเทยฺยฯ **เอวรูเปสุ ฐาเนสู**ติ ปรวาทีหิ สทฺธึ วาทปฏิวาทฏฺฐาเนสุฯ เต นิคฺคเหตุํ มยา เทสิตํ สุตฺตปทํ อาเนตฺวา **มมเยว อนุสาสนิํ โอวาทํ ปจฺจาสีสนฺติ**ฯ

๒๔๖. **สมฺปาเทมี**ติ มโนรถํ สมฺปาเทมิฯ **ปริปูเรมี**ติ อชฺฌาสยํ ปริปูเรมิฯ **อธิสีเล**ติ อธิเก อุตฺตมสีเลฯ สาวกสีลโต จ ปเจฺจกพุทฺธสีลโต จ พุทฺธานํ สีลํ **อธิกํ** อุกฺกฏฺฐํ ปรมุกฺกํสโต อนญฺญสาธารณภาวโตฯ เตนาห **‘‘พุทฺธสีลํ นาม กถิต’’**นฺติฯ **ฐานุปฺปตฺติกปญฺญา**ติ ตตฺถ ตตฺถ ฐานโส อุปฺปนฺนปญฺญาฯ เตนาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ **อวเสสา ปญฺญา**ติ อิธ ปาฬิยํ อาคตา อนาคตา จ ยถาวุตฺตญาณทฺวยวินิมุตฺตา ปญฺญาฯ

๒๔๗. **วิเสสาธิคมาน**นฺติ สติปฏฺฐานาทีนํ อธิคนฺตพฺพวิเสสานํฯ อภิญฺญา นาม ฉ อภิญฺญา, ตาสุ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ฉฬภิญฺญารหโตว อคฺคมคฺคปญฺญา อิธ อภิญฺญาติ อธิเปฺปตา, ตสฺส โวสานํ ปริโยสานํ ปารมี ปรมุกฺกํสาติ อวกํสาติ จ อคฺคผลํ วุจฺจตีติ อาห **‘‘อภิญฺญา…เป.… อรหตฺตํ ปตฺตา’’**ติฯ

อุปายปธาเนติ อริยผลาธิคมนสฺส อุปายภูเต ปธาเนฯ ‘‘อนุปฺปนฺนปาปกานุปฺปาทาทิอตฺถา’’ติ คหิตา ตเถว โหนฺติ, ตํ อตฺถํ สาเธนฺติเยวาติ เอตสฺส อตฺถสฺส ทีปโก สมฺมา-สโทฺทติ ยถาอธิเปฺปตตฺถสฺส อนุปฺปนฺนปาปกานุปฺปาทาทิโน อุปายภูเต, ปธานอุปายภูเตติ อโตฺถฯ สมฺมา-สทฺทสฺส วา โยนิโส อตฺถทีปกตํ สนฺธาย ‘‘โยนิโส ปธาเน’’ติ วุตฺตํฯ **ฉนฺทํ ชเนตี**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทํ อุปฺปาเทติ ปวเตฺตติ วาฯ **วายมตี**ติ ปโยคปรกฺกมํ กโรติฯ **วีริยํ อารภตี**ติ กายิกเจตสิกวีริยํ กโรติฯ **จิตฺตํ อุคฺคิปตี**ติ เตเนว สหชาตวีริเยน โกสชฺชปกฺขโต จิตฺตํ อุกฺขิปติฯ **ปทหตี**ติ สมฺมปฺปธานภูตํ วีริยํ ปวเตฺตติฯ ปฏิปาฏิยา ปเนตานิ จตฺตาริ ปทานิ อาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมสาตจฺจกิริยาหิ โยเชตพฺพานิฯ ‘‘ปทหตี’’ติ วา อิมินา อาเสวนาทีหิ สทฺธึ สิขาปตฺตํ อุสฺสฬฺหิวีริยํ โยเชตพฺพํฯ **วฑฺฒิยา ปริปูรณตฺถ**นฺติ ยาวตา ภาวนาปาริปูริยา ปริปูรณตฺถํฯ **ยา ฐิตี**ติ ยา กุสลานํ ธมฺมานํ ปฏิปกฺขวิคเมน อวฏฺฐิติฯ **โส อสโมฺมโส**ติ โส อวินาโสฯ **ยํ เวปุลฺล**นฺติ โย สพฺพโส วิปุลภาโว มหนฺตตาฯ **ภาวนาปาริปูรี**ติ ภาวนาย ปริปูริตาฯ **อโตฺถติปิ เวทิตพฺพํ ปุริมปจฺฉิมปทานํ สมานตฺถภาวโต**ฯ

ปุพฺพภาคปฏิปทา กถิตาติ ตํวิเสสาธิคมสฺส ปฏิปทาวิภาวนาย อารทฺธตฺตาฯ อกุสลานํ ธมฺมานํ อนุปฺปชฺชเนน อนตฺถาวหตา นาม นตฺถีติ วุตฺตํ – **‘‘อุปฺปชฺชมานา’’**ติ วจนํ อุปฺปนฺนานํ ราสนฺตรภาเวน คหิตตฺตาฯ ตถา กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปชฺชเนนาติ วุตฺตํ – **อนุปฺปชฺชมานา**ติ วจนํ อุปฺปนฺนานํ ราสนฺตรภาเวน คหิตตฺตาฯ **นิรุชฺฌมานา**ติ ปฏิปกฺขสมาโยเคน วินสฺสมานา, น ขณนิโรธวเสน นิรุชฺฌมานาฯ

โลภาทโย เวทิตพฺพา, เย อารทฺธวิปสฺสกานํ อุปฺปชฺชนารหาฯ **สกิํ อุปฺปชฺชิตฺวา**ติ สภาวกถนมตฺตเมตํฯ เอกวารเมว หิ มโคฺค อุปฺปชฺชติฯ **นิรุชฺฌมาโน**ติ สรเสเนว นิรุชฺฌมาโนฯ น หิ ตสฺส ปฏิปกฺขสมาโยโค นาม อตฺถิฯ **ผลสฺสา**ติ อนนฺตรกาเลว อุปฺปชฺชนกผลสฺสฯ **ปจฺจยํ ทตฺวาว นิรุชฺฌตี**ติ อิมินา มโคฺค สมฺปติ อายติญฺจ เอกเนฺตเนว อตฺถาวโหติ ทเสฺสติฯ **ปุริมสฺมิมฺปี**ติ ‘‘อนุปฺปนฺนา เม กุสลา ธมฺมา อนุปฺปชฺชมานา อนตฺถาย สํวเตฺตยฺยุ’’นฺติ

เอตสฺมึ ตติยวาเรปิฯ **“สมถวิปสฺสนา คเหตพฺพา”ติ วุตฺตํ** อฏฺฐกถายํ, **ตํ ปน** มคฺคสฺส อนุปฺปนฺนตาย สพฺภาวโต, อนุปฺปชฺชมาเน จ ตสฺมึ วฏฺฏฐานตฺถสพฺภาวโตติ มคฺคสฺสปิ สาธารณภาวโต **น ยุตฺตนฺ**ติ ปฏิกฺขิปติฯ ยทิ สมถวิปสฺสนานมฺปิ อนุปฺปตฺติ อนตฺถาวหา, มคฺคสฺส อนุปฺปตฺติยา วตฺตพฺพํ นตฺถีติฯ

มหนฺตํ , คารวํ โหติ, ตสฺมา ‘‘สงฺฆคารเวน ยถารุจิ วนฺทิตุํ น ลภามี’’ติ สเงฺฆน สห นิกฺขมิฯ **เอตฺตกํ ธาตูนํ นิธานํ นาม อญฺญตฺร นตฺถิ,** มหาธาตุนิธานโต หิ นีหริตฺวา กติปยา ธาตุโย ตตฺถ ตตฺถ เจติเย อุปนีตา, อิธ ปน รามคามถูเป วินฏฺเฐ นาคภวนํ ปวิฏฺฐา โทณมตฺตา ธาตุโย อุปนีตาฯ **อติมนฺทานิ โน**ติ นนุ อติวิย มนฺทานิฯ

สํวิชฺชิตฺวาติ ‘‘กถญฺหิ นาม มาทิโส อีทิสํ อนตฺถํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ สํเวคํ ชเนตฺวาฯ อีทิสํ นาม มาทิสํ อารพฺภ วตฺตพฺพนฺติ **กึ วทตีติ** ตํ วจนํ อนาทิยโนฺตฯ

สนฺตสมาปตฺติโต อญฺญํ สนฺถมฺภนการณํ พลวํ นตฺถีติ ตโต ปริหีโน สมฺมาปฏิปตฺติยํ ปติฏฺฐา กถํ ภวิสฺสตีติ อาห **“สนฺตาย...เป.... น สโกฺกตี”**ติฯ น หิ มหารชฺชุยา ฉินฺนาย สุตฺตตนฺตู สนฺถเมฺภตุํ สโกฺกนฺตีติฯ สมเถ ทเสฺสตฺวา เตน สมานคติกา อิมสฺมึ วิสเย วิปสฺสนาปีติ อิมินา อธิปฺปาเยนาห **“เอวํ อุปฺปนฺนา สมถวิปสฺสนา...เป.... สํวตฺตนฺตี”**ติฯ

กาสาวนฺติ กาสาววตฺถํฯ **กจฺฉํ ปีเฬตฺวา นิวตฺถ**นฺติ ปจฺฉิมํ โอวฏฺฏิกํ ปีเฬโนฺต วิย ทฬฺหํ กตฺวา นิวตฺถํ อทฺทสํสูติ โยชนาฯ

วุตฺตนเยนาติ (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๓๙๔) ‘‘กามา นาเมเต อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’’ติ อาทินา วตฺถุกามกิเลสกาเมสุ อาทีนวทสฺสนปุพฺพกเนกฺขมฺมปฏิปตฺติยา ฉนฺทราคํ วิกฺขมฺภยโต สมุจฺฉินฺทนฺตสฺส จ ‘‘อนุปฺปโนฺน จ กามาสโว น อุปฺปชฺชตี’’ติอาทินา เหฏฺฐา สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๕ อาทโย; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๕ อาทโย) วุตฺตนเยนฯ **อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา นิรุทฺธวิปาโก**ติ ตทารมฺมณมาหฯ อนุภวิตฺวา ภวิตฺวา จ วิคตํ **ภูตวิคตํ**ฯ อนุภูตภูตา หิ ภูตตาสามเญฺญน ภูต-สเทฺทน วุตฺตาฯ สามญฺญเมว หิ อุปสเคฺคน วิเสสียตีติฯ อนุภูตสโทฺท จ กมฺมวจนิจฺฉาย อภาวโต อนุภวกวาจโก ทฏฺฐโพฺพฯ วิปาโก อารมฺมเณ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุโทฺธ ภุตฺวาวิคโตติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, วิกปฺปคาหวเสน ราคาทีหิ ตพฺพิปเกฺขหิ จ อกุสลํ กุสลญฺจ กมฺมํ อารมฺมณรสํ อนุภวิตฺวา วิคตนฺติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ ยถาวุโตฺต ปน วิปาโก เกวลํ อารมฺมณรสานุภวนวเสเนว ปวตฺตตีติ อนุภวิตฺวา วิคตตฺตา นิปฺปริยาเยเนว วุโตฺต, ตสฺส จ ตถา วุตฺตตฺตา กมฺมํ ภวิตฺวา วิคตปริยาเยน, ยํ ‘‘อุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย, อุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ ฐิติยา’’ติ เอตฺถ ‘‘อุปฺปนฺน’’นฺติ คเหตฺวา ตํสทิสานํ ปหานํ, วุทฺธิ จ วุตฺตาฯ วิปจฺจิตุํ โอกาสกรณวเสน อุปฺปติตํ อตีตกมฺมญฺจ ตโต อุปฺปชฺชิตุํ อาโรโทฺธ อนาคโต วิปาโก จ ‘‘โอกาสกตุปฺปโนฺน’’ติ วุโตฺตฯ ยํ อุปฺปนฺนสเทฺทน วินาปิ วิญฺญายมานํ อุปฺปนฺนํ สนฺธาย ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, สเญฺจตนิกาน’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๑๐.๒๑๗, ๒๑๙) วุตฺตํฯ

เตสูติ วิปสฺสนาย ภูมิภูเตสุ ขเนฺธสุฯ **อนุสยิตกิเลสา**ติ อนุสยวเสน ปวตฺตา อปฺปหีนามเคฺคน ปหาตพฺพา กิเลสา อธิเปฺปตาฯ เตนาห **“อตีตา...เป.... น วตฺตพฺพา**”ติฯ เตสญฺหิ อมฺพรุโกฺขปมาย วตฺตมานาทิตา น วตฺตพฺพา มเคฺคน ปหาตพฺพานํ ตาทิสสฺส วิภาคสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ **อปฺปหีนาว โหนฺตี**ติ อิมินา อปฺปหีนเฏฺฐน อนุสยโฏฺฐติ ทเสฺสติฯ **อิทํ ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ นามา**ติ อิทํ เตสุ ขเนฺธสุ อุปฺปตฺติรหกิเลสชาตํ ตาย เอว อุปฺปตฺติรหตาย ภูมิลทฺธุปฺปนฺนํ นาม, เตภูมกภูมิลทฺธา นาม โหตีติ อโตฺถฯ **ตาสุ ตาสุ ภูมีสู**ติ มนุสฺสเทวาทิ

อตฺตภาวสงฺขาเตสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุฯ ตสฺมึ ตสฺมึ สนฺตาเน อนุปฺปตฺติอนาปาทิตตาย **อสมุคฺฆาติตา**ฯ เอตฺถ จ ลทฺธภูมิกํ **ภูมิลทฺธ**นฺติ วุตฺตํ อคฺคิอาหิโต วิยฯ

โอกาสกตุปฺปนฺน-สเทฺทปิ จ โอกาโส กโต เอเตนาติ โอกาโส กโต เอตสฺสาติ จ อตฺถทฺวเยปิ กต-สทฺทสฺส ปรนิปาโต ทฎฺฐโพฺพฯ อาหตขีรรุกฺข วิย นิมิตฺตคฺคาหวเสน อธิคฺคหิตํ อารมฺมณํ, อนาหตขีรรุกฺข วิย อวิกฺขมฺภิตตาย อโนฺตคธกิเลสํ อารมฺมณํฯ นิมิตฺตคฺคาหกาวิกฺขมฺภิตกิเลสา วา ปุคฺคลา อาหตานาหตขีรรุกฺขสทิสาฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ อวิกฺขมฺภิตุปฺปเนฺน วิย ‘‘อิมสฺมึ นาม ฐาเน นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ น วตฺตพฺพาฯ กสฺมา? อสมุคฺฆาติตตฺตา’’ติ โยเชตฺวา วิตฺถาเรตพฺพํฯ

วุตฺตํ ปฎิสมฺภิทามเคฺคฯ ตตฺถ จ มเคฺคน ปหีนกิเลสานเมว ติธา นวตฺตพฺพตํ อปากฎํ สุปากฎํ กาตุํ **อชาตผลรุกฺข** อุปมาภาเวน **อาคโต** ฯ อตีตาทีนํ อปฺปหีนตา ทสฺสนตฺถมฺปิ **‘‘ชาตผลรุเกฺขน ทีเปตพฺพ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา อจฺฉิเนฺน รุเกฺข นิพฺพตฺตารหานิ ผลานิ ฉิเนฺน อนุปฺปชฺชมานานิ น กทาจิ สสภาวานิ อเหสุํ โหนฺติ ภวิสฺสนฺติ จาติ ตานิ อตีตาทิภาเวน น วตฺตพฺพานิ, เอวํ มเคฺคน ปหีนกิเลสา จ ทฎฺฐพฺพาฯ ยถา เฉเท อสติ ผลานิ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สติ จ นุปฺปชฺชิสฺสนฺตีติ เฉทสฺส สาตฺถกตา, เอวํ มคฺคภาวนาย จ สาตฺถกตา โยเชตพฺพาฯ

เตปิ ปชหติเยว กิเลสปฺปหาเนเนว เตสมฺปิ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนโตฯ **อภิสงฺขารวิญฺญาณสฺสา**ติ ปฎิสนฺธิวิญฺญาณสฺสฯ **อุปาทินฺนอนุปาทินฺนโต**ติ อุปาทินฺนขนฺธโต เจว กิเลสโต จฯ อุปฺปตฺติวเสน วุฎฺฐานํ ทเสฺสตุมาห – **‘‘*ภววเสน ปนา*’’**ติอาทิฯ เย โสตาปนฺนสฺส สตฺต ภวา อปฺปหีนา, ตโต ปญฺจ ฐเปตฺวา อิตเร เทฺว **‘‘สุคติภเวกเทสา’’**ติ อธิเปฺปตาฯ **สุคติกามภวโต**ติ สุคติภเวกเทสภูตกามภวโตฯ **อรหตฺตมโคฺค รูปารูปภวโต วุฎฺฐาติ** อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนสมุคฺฆาตภาวโตฯ ยทิ อรหตฺตมโคฺค เอว อริยมโคฺค สิยา, โส เอว สพฺพกิเลเส ปชเหยฺย, สพฺพภเวหิปิ วุฎฺฐเหยฺยฯ ยสฺมา ปน โอธิโสว กิเลสา ปหียนฺติ, ตสฺมา เหฎฺฐิมเหฎฺฐิมมเคฺคหิ ปหีนาวเสเส กิเลเส โส ปชหติ, อิติ อิมํ สามตฺถิยํ สนฺธาย **‘‘สพฺพภเวหิ วุฎฺฐาติเยวาติปิ วทนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ โส เอว ‘‘วชิรูปโม’’ติ วุโตฺตฯ

โหตุ ตาว วุตฺตนเยน อนุปฺปนฺนานํ อกุสลานํ อนุปฺปาทาย, อุปฺปนฺนานํ อุปฺปนฺนสทิสานํ ปหานาย อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนาย มคฺคภาวนา, **อถ มคฺคกฺขเณ กถํ อนุปฺปนฺนานํ** กุสลานํ **อุปฺปาทาย อุปฺปนฺนานญฺจ ฐิติยา ภาวนา โหติ** เอกจิตฺตกฺขณิกตฺตา ตสฺสาติ โจเทติ, อิตโร ‘‘มคฺคปฺปวตฺติยาเยวา’’ติ ปริหารมาหฯ มโคฺค หิ กามเญฺจกจิตฺตกฺขณิโก, ตถารูโปปนสฺส ปวตฺติวิเสโส, ยํ อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา สาติสยํ อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ สวิเสสํ ปาริปูรึ ปาปุณนฺติฯ เตนาห **‘‘มโคฺค หี’’**ติอาทิฯ กิญฺจาปิ อริยมโคฺค วตฺตมานกฺขเณ อนุปฺปโนฺน นาม น โหติ, อนุปฺปนฺนปุพฺพตํ อุปาทาย อุปจารวเสน ตถา วุจฺจตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘อนาคตปุพฺพํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อยเมวา**ติ อยํ มคฺคสฺส ยถาปจฺจยปวตฺติ เอว **ฐิติ นามา**ติ, มคฺคสมงฺคีปุคฺคโล มคฺคมฺปิ ภาเวโนฺต เอว ตสฺส **ฐิติยา ภาเวตีติ วตฺตุํ วฎฺฎติ**ฯ

อุปสมมานํ คจฺฉตีติ วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน กิเลเส อุปสเมนฺตํ วตฺตติฯ ปุพฺพภาคินฺทฺริยานิ เอว วา อธิเปฺปตานิฯ เตเนวาห **‘‘กิเลสูปสมตฺถํ วา คจฺฉตี’’**ติฯ

๒๔๘. อธิมุจฺจนเฎฺฐนาติ (ที. นิ. ฎี. ๒.๑๒๙; อ. นิ. ฎี. ๓.๘.๖๖) อธิกํ สวิเสสํ มุจฺจนเฎฺฐน, เตนาห **‘‘สุฎฺฐุ มุจฺจนโฎฺฐ’’**ติฯ เอเตน สติปิ สพฺพสฺสปิ รูปาวจรชฺฌานสฺส วิกฺขมฺภ

นวเสน ปฏิปกฺขโต วิมุตฺตภาเว เยน ภาวนาวิเสเสน ตํ ฌานํ สาติสยํ ปฏิปกฺขโต วิมุจฺจิตฺวา ปวตฺตติ, โส ภาวนาวิเสโส ทีปิโตฯ ภวติ หิ สมานชาติยุโตฺตปิ ภาวนาวิเสเสน ปวตฺติอาการวิเสโสฯ ยถา ตํ สทฺธาวิมุตฺตโต ทิฏฺฐิปฺปตฺตสฺส, ตถา ปจฺจนีกธมฺมหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺตตาย เอว อนิคฺคหิตภาเวน นิราสงฺกตาย อภิรติวเสน สุฏฺฐุ อธิมุจฺจนเฏฺฐนปิ วิโมโกฺขฯ เตนาห **“อารมฺมเณ จา”**ติอาทิฯ **อยํ ปนโตฺถ**ติ อยํ อธิมุจฺจนโตฺถ **ปจฺฉิมวิโมเกฺข** นิโรเธ **นตฺถิ**ฯ เกวโล วิมุตฺตโตฺถ เอว ตตฺถ ลพฺภติ, ตํ สยเมว ปรโต วกฺขติฯ

รูปีติ เยนายํ สสนฺตติปริยาปเนฺนน รูเปน สมนฺนาคโต, ตํ ยสฺส ฌานสฺส เหตุภาเวน วิสิฏฺฐํ รูปํ โหติฯ เยน วิสิเฏฺฐน รูเปน ‘‘รูปี’’ติ วุเจฺจยฺย รูปี-สทฺทสฺส อติสยตฺถทีปนโต, ตเทว สสนฺตติปริยาปนฺนรูปนิมิตฺตํ ฌานมิว ปรมตฺถโต รูปีภาวสาธกนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“อชฺฌตฺต”**นฺติอาทิฯ **รูปชฺฌานํ รูปํ** อุตฺตรปทโลเปนฯ **รูปานี**ติ ปเนตฺถ ปุริมปทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เตน วุตฺตํ **“นีลกสิณาทีนิ รูปานี”**ติฯ

อโนฺตอปฺปนายํ สุภนฺติ อาโภโค นตฺถีติ อิมินา ปุพฺพาโภควเสน อธิมุตฺติ สิยาติ ทเสฺสติฯ เอวเญฺหตฺถ ตถาวตฺตพฺพตาปตฺติโจทนา อนวกาสา โหติฯ ยสฺมา สุวิสุเทฺธสุ นีลาทีสุ วณฺณกสิเณสุ ตตฺถ กตาธิการานํ อภิรติวเสน สุฏฺฐุ อธิมุตฺติ สิยา, ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ตถา ตติโย วิโมโกฺข สํวณฺณิโตฯ ยสฺมา ปน เมตฺตาทิวเสน ปวตฺตมานา ภาวนา สเตฺต อปฺปฏิกูลโต ทหติ, เต สุภโต อธิมุจฺจิตฺวาว ปวตฺตติ, ตสฺมา ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๒๑๒) พฺรหฺมวิหารภาวนา ‘‘สุภวิโมโกฺข’’ติ วุตฺตา, ตยิทํ อุภยมฺปิ เตน เตน ปริยาเยน วุตฺตตฺตา น วิรุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพโสติ อนวเสสโตฯ น หิ จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํ เอกเทโสปิ ตตฺถ อวสิโฏฺฐติฯ **วิสฺสฏฺฐตฺตา**ติ ยถาปริจฺฉิเนฺน กาเล นิโรธิตตฺตาฯ **อุตฺตโม วิโมโกฺข นาม** อริเยเหว สมาปชฺชิตพฺพโต, อริยผลปริโยสานตฺตา ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิพฺพานปฺปตฺติภาวโต จฯ

๒๔๙. อภิภวตีติ อภิภุ (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๗๓; อ. นิ. ฏี. ๓.๖.๖๑-๖๕) ปริกมฺมํ, ญาณํ วาฯ อภิภุ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ,** ฌานํฯ อภิภวิตพฺพํ วา อารมฺมณสงฺขาตํ อายตนํ เอตสฺสาติ **อภิภายตนํ,** ฌานํฯ อารมฺมณาภิภวนโต อภิภุ จ ตํ อายตนญฺจ โยคิโน สุขวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต มนายตนธมฺมายตนภาวโต จาติปิ สสมฺปยุตฺตํ ฌานํ **อภิภายตนํ**ฯ เตนาห **“อภิภวนการณานี”**ติอาทิฯ **ตานี**ติ อภิภายตนสญฺญิตานิ ฌานานิฯ สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อาโภโค ปุพฺพภาคภาวนาวเสน ฌานกฺขเณ ปวตฺตํ อภิภวนาการํ คเหตฺวา ปวโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **ปริกมฺมวเสน อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี,** น อปฺปนาวเสนฯ น หิ ปฏิภาคนิมิตฺตารมฺมณา อปฺปนา อชฺฌตฺตวิสยา สมฺภวติฯ **ตํ ปน** อชฺฌตฺต ปริกมฺมวเสน ลทฺธํ กสิณนิมิตฺตํ **อสุวิสุทฺธเมว โหติ,** น พหิทฺธา ปริกมฺมวเสน ลทฺธํ วิย วิสุทฺธํฯ

ปริตฺตานีติ ยถาลทฺธานิ สุปฺปสราวมตฺตานิฯ เตนาห **“อวฑฺฒิตานี”**ติฯ **ปริตฺตวเสเนวา**ติ วณฺณวเสน อาโภเค วิชฺชมาเนปิ ปริตฺตวเสเนว **อิทมภิภายตนํ วุตฺตํ**ฯ ปริตฺตตา เหตฺถ อภิภวนสฺส การณํฯ วณฺณาโภเค สติปิ อสติปิ อภิภายตนภาวนา นาม ติกฺขปญฺญเสฺสว สมฺภวติ, น อิตรสฺสาติ **“ญาณุตฺตริโก ปุคฺคโล”**ติฯ **อภิภวิตฺวา สมาปชฺชตี**ติ เอตฺถ อภิภวนํ สมาปชฺชนญฺจ อุปจารชฺฌานาธิคมสมนนฺตรเมว อปฺปนาฌานุปฺปาทนนฺติ อาห **“สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี”**ติฯ **สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา**ติ จ อปฺปนาปริวาสาภาวสฺส ลกฺขณวจนเมตํฯ โย ‘‘ขิปฺปาภิโญฺญ’’ติ วุจฺจติ , ตโตปิ ญาณุตฺตรเสฺสว อภิภายตนภาวนาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ นิมิเตฺตฯ **อปฺปนํ ปาเปตี**ติ ภาวนา อปฺปนํ เนติฯ

เอตฺถ จ เกจิ ‘‘อุปฺปเนฺน อุปจารชฺฌาเน ตํ อารพฺภ เย เหฏฺฐิมเนฺตน เทฺว ตโย ชวนวารา ปวตฺตนฺติ, เต อุปจารชฺฌาน ปกฺขิกา เอว, ตทนนฺตรญฺจ ภวงฺคปริวาเสน อุปจาราเสวนาย จ วินา อปฺปนา โหติ, สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนว อปฺปนํ ปาเปตี’’ติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํฯ น หิ ปาริวาสิกปริกเมฺมน อปฺปนาวาโร อิจฺฉิโต, นาปิ มหคฺคตปฺปมาณชฺฌาเนสุ วิย อุปจารชฺฌาเน เอกนฺตโต ปจฺจเวกฺขณา อิจฺฉิตพฺพา, ตสฺมา อุปจารชฺฌานาธิคมโต ปรํ กติปยภวงฺคจิตฺตาวสาเน อปฺปนํ ปาปุณโนฺต ‘‘สห นิมิตฺตุปฺปาเทเนเวตฺถ อปฺปนํ ปาเปตี’’ติ วุโตฺตฯ ‘‘สห นิมิตฺตุปฺปาเทนา’’ติ จ อธิปฺปายิกมิทํ วจนํ, น นีตตฺถํ, อธิปฺปาโย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

น อโนฺตสมาปตฺติยํ ตทา ตถารูปสฺส อาโภคสฺส อสมฺภวโต, สมาปตฺติโต วุฏฺฐิตสฺส อาโภโค ปุพฺพภาคภาวนาวเสน ฌานกฺขเณ ปวตฺตํ อภิภวนาการํ คเหตฺวา ปวโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๐๔) ปน ‘‘อิมินา ปนสฺส ปุพฺพภาโค กถิโต’’ติ วุตฺตํฯ อโนฺตสมาปตฺติยํ ตถา อาโภคาภาเว กสฺมา ‘‘ฌานสญฺญายปี’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อภิภว…เป. … อตฺถี’’**ติฯ

วฑฺฒิตปฺปมาณานีติ วิปุลปฺปมาณานีติ อโตฺถ, น เอกงฺคุลทฺวงฺคุลาทิวเสน วฑฺฒิตปฺปมาณานีติ ตถา วฑฺฒนเสฺสเวตฺถ อสมฺภวโตฯ เตนาห **‘‘มหนฺตานี’’**ติฯ

รูเป สญฺญา รูปสญฺญา, สา อสฺส อตฺถีติ รูปสญฺญี, น รูปสญฺญี **อรูปสญฺญี**ฯ สญฺญาสีเสน ฌานํ วทติฯ รูปสญฺญาย อนุปฺปาทนเมเวตฺถ **อลาภิตาฯ พหิทฺธาว อุปฺปนฺน**นฺติ พหิทฺธาวตฺถุสฺมิํเยว อุปฺปนฺนํฯ **อภิธเมฺม** ปน ‘‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ, อปฺปมาณานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติ เอวํ จตุนฺนํ อภิภายตนานํ อาคตตฺตา **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๒๐๔) ‘‘กสฺมา ปน ยถา สุตฺตเนฺต – ‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี เอโก พหิทฺธา รูปานิ ปสฺสติ ปริตฺตานี’ติอาทิ วุตฺตํ, เอวํ อวตฺวา อิธ จตูสุปิ อภิภายตเนสุ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาว วุตฺตา’’ติ โจทนํ กตฺวา ‘‘อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโต’’ติ การณํ วตฺวา ‘‘ตตฺถ วา หิ อิธ วา พหิทฺธารูปาเนว อภิภวิตพฺพานิ, ตสฺมา ตานิ นิยมโต วตฺตพฺพานีติ ตตฺราปิ อิธาปิ วุตฺตานิฯ ‘อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญี’ติ อิทํ ปน สตฺถุ เทสนาวิลาสมตฺตเมวา’’ติ วุตฺตํฯ

เอตฺถ จ วณฺณาโภครหิตานิ สหิตานิ จ สพฺพานิ ‘‘ปริตฺตานิ สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติ วุตฺตานิ, ตถา ‘‘อปฺปมาณานี’’ติ ทฏฺฐพฺพานิฯ อตฺถิ หิ เอโส ปริยาโย ‘‘ปริตฺตานิ อภิภุยฺย ตานิ เจ กทาจิ วณฺณวเสน อาภุชิตานิ โหนฺติ สุวณฺณทุพฺพณฺณานิ อภิภุยฺยา’’ติฯ ปริยายกถา หิ สุตฺตนฺตเทสนาติฯ อภิธเมฺม ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วณฺณาโภครหิตานิ วิสุํ วุตฺตานิ, ตถา สหิตานิฯ อตฺถิ หิ อุภยตฺถ อภิภวนปริยาโยติ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี’’ติอาทินา ปฐมทุติยอภิภายตเนสุ ปฐมวิโมโกฺข, ตติยจตุตฺถาภิภายตเนสุ ทุติยวิโมโกฺข, วณฺณาภิภายตเนสุ ตติยวิโมโกฺข จ อภิภวนปฺปวตฺติโต สงฺคหิโต, อภิธเมฺม ปน นิปฺปริยายเทสนตฺตา วิโมกฺขาภิภายตนานิ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ วิโมเกฺข วเชฺชตฺวา อภิภายตนานิ กถิตานิ, สพฺพานิ จ วิโมกฺขกิจฺจานิ ฌานานิ วิโมกฺขเทสนายํ วุตฺตานิฯ ตเทตํ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปสญฺญี’’ติ อาคตสฺส อภิภายตนทฺวยสฺส อภิธเมฺม อภิภายตเนสุ อวจนโต ‘‘รูปี รูปานิ ปสฺสตี’’ติอาทีนญฺจ สพฺพวิโมกฺขกิจฺจสาธารณวจนภาวโต ววตฺถานํ กตนฺติ วิญฺญายติฯ

‘‘อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียโต’’ติ อิทํ อภิธเมฺม กตฺถจิปิ ‘‘อชฺฌตฺตํ รูปานิ ปสฺสตี’’ติ อวตฺวา สพฺพตฺถ ยํ วุตฺตํ ‘‘พหิทฺธารูปานิ ปสฺสตี’’ติ, ตสฺส การณวจนํฯ เตน ยํ อญฺญเหตุกํ, ตํ เตน เหตุนา วุตฺตํ, ยํ ปน เทสนาวิลาสเหตุกํ อชฺฌตฺตํ อรูปสญฺญิตาย เอว อภิธเมฺม วจนํ, น

ตสฺส อญฺญํ การณํ มคฺคิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ อชฺฌตฺตรูปานํ อนภิภวนียตา จ เตสํ พหิทฺธารูปานํ วิย อวิภูตตฺตา, เทสนาวิลาโส จ ยถาวุตฺตววตฺถานวเสน เวทิตโพฺพ, เวเนยฺยชฺฌาสยวเสน วิชฺชมานปริยายกถนภาวโตฯ ‘‘สุวณฺณทุพฺพณฺณานี’’ติ เอเตเนว สิทฺธตฺตา นีลาทิอภิภายตนานิ น วตฺตพฺพานีติ เจ? น, นีลาทีสุ กตาธิการานํ นีลาทิภาวเสฺสว อภิภวนการณตฺตาฯ น หิ เตสํ ปริสุทฺธาปริสุทฺธวณฺณานํ ปริตฺตตา ตทปฺปมาณตา วา อภิภวนการณํ, อถ โข นีลาทิภาโว เอวาติฯ เอเตสุ จ ปริตฺตาทิกสิณรูเปสุ ยํ จริตสฺส อิมานิ อภิภายตนานิ อิชฺฌนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิเมสุ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สพฺพสงฺคาหิกวเสนาติ สกลนีลวณฺณนีลนิทสฺสนนีลนิภาสานํ สาธารณวเสนฯ **วณฺณวเสนา**ติ สภาววณฺณวเสนฯ **นิทสฺสนวเสนา**ติ ปสฺสิตพฺพตาวเสนฯ **โอภาสวเสนา**ติ สปฺปภาสตาย อวภาสนวเสนฯ **อุมาปุปฺผนฺ**ติ อตสิปุปฺผํฯ **นีลเมว โหติ** วณฺณสงฺกราภาวโตฯ **พาราณสิยํ ภวนฺ**ติ พาราณสิยํ สมุฎฺฐิตํฯ

เต ธเมฺมติ เต สติปฎฺฐานาทิธเมฺม เจว อฎฺฐวิโมกฺขธเมฺม จฯ **จิณฺณวสีภาวาเยว** ตตฺถ อภิวิสิฎฺฐาย ปญฺญาย ปริโยสานุตฺตรํ สตํ คตา **อภิญฺญาโวสานปารมิปฺปตฺตา**ฯ

๒๕๐. **สกลเฎฺฐนา**ติ (ที. นิ. ฎี. ๓.๓๔๖; อ. นิ. ฎี. ๓.๑๐.๒๕) สกลภาเวน, อสุภนิมิตฺตาทีสุ วิย เอกเทเส อฎฺฐตฺวา อนวเสสโต คเหตพฺพเฎฺฐนาติ อโตฺถฯ ยถา เขตฺตํ สสฺสานํ อุปฺปตฺติฎฺฐานํ วฑฺฒิฎฺฐานญฺจ, เอวเมว ตํตํสมฺปยุตฺตธมฺมานนฺติ อาห **‘‘เขตฺตเฎฺฐนา’’**ติฯ **ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ อิทํ อุทฺธํ อโธ ติริยนฺติ โยเชตพฺพํฯ ปริจฺฉินฺทิตฺวา เอว หิ สพฺพตฺถ กสิณํ วเฑฺฒตพฺพํฯ **เตน เตน การเณนา**ติ อุปริอาทีสุ เตน เตน กสิเณนฯ ยถา กินฺติ อาห – **‘‘อาโลกมิว รูปทสฺสนกาโม’’**ติ, ยถา ทิพฺพจกฺขุนา อุทฺธํ เจ รูปํ ทฎฺฐุกาโม, อุทฺธํ อาโลกํ ปสาเรติ, อโธ เจ, อโธ, สมนฺตโต เจ รูปํ ทฎฺฐุกาโม, สมนฺตโต อาโลกํ ปสาเรติ, เอวํ สพฺพกสิณนฺติ อโตฺถฯ **เอกสฺสา**ติ ปถวีกสิณาทีสุ เอเกกสฺสฯ **อญฺญภาวานุปคมนตฺถนฺ**ติ อญฺญกสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํ, อญฺญสฺส วา กสิณภาวานุปคมนทีปนตฺถํฯ น หิ อเญฺญน ปสาริตกสิณํ ตโต อเญฺญน ปสาริตกสิณภาวํ อุปคจฺฉติ, เอวมฺปิ เนสํ อญฺญกสิณสเมฺภทาภาโว เวทิตโพฺพฯ **น อญฺญํ** ปถวีอาทิฯ น หิ อุทเกน ฐิตฎฺฐาเน สสมฺภารปถวี อตฺถิฯ **อญฺญกสิณสเมฺภโท**ติ อาโปกสิณาทินา สงฺกโร ฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ เสสกสิเณสุฯ เอกเทเส อฎฺฐตฺวา อนวเสสผรณํ ปมาณสฺส อคฺคหณโต **อปฺปมาณํ**ฯ เตเนว หิ เนสํ กสิณสมญฺญาฯ ตถา หิ **‘‘ตญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เจตสา ผรโนฺต**ติ ภาวนาจิเตฺตน อารมฺมณํ กโรโนฺตฯ ภาวนาจิตฺตญฺหิ กสิณํ ปริตฺตํ วา วิปุลํ วา สกลเมว มนสิ กโรติฯ

กสิณุคฺฆาฎิมากาเส ปวตฺตํ วิญฺญาณํ ผรณอปฺปมาณวเสน ‘‘วิญฺญาณกสิณ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ตํ ‘‘วิญฺญาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ **กสิณวเสนา**ติ อุคฺฆาฎิตกสิณวเสน กสิณุคฺฆาฎิมากาเส อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพาฯ ยตฺตกญฺหิ ฐานํ กสิณํ ปสาริตํ, ตตฺตกํ อากาสภาวนาวเสน อากาสํ โหตีติฯ เอวํ ยตฺตกํ ฐานํ อากาสํ หุตฺวา อุปฎฺฐิตํ, ตตฺตกํ อากาสเมว หุตฺวา วิญฺญาณสฺส ปวตฺตนโต อาคมนวเสน วิญฺญาณกสิเณปิ อุทฺธํอโธติริยตา วุตฺตาติ **‘‘กสิณุคฺฆาฎิมากาสวเสน ตตฺถ ปวตฺตวิญฺญาเณ อุทฺธํอโธติริยตา เวทิตพฺพา’’**ติ อาหฯ

๒๕๒. **วุโตฺตเยว** วมฺมิกสุเตฺตฯ **นิสฺสิตญฺจ** ฉวตฺถุนิสฺสิตตฺตา วิปสฺสนาญาณสฺสฯ **ปฎิพทฺธญฺจ** เตน วินา อปฺปวตฺตนโต กายสญฺญิตานํ รูปธมฺมานํ อารมฺมณกรณโต จฯ สุฎฺฐุ ภาติ โอภาสตีติ วา **สุโภ**ฯ กุรุวินฺทชาติอาทิชาติวิเสโสปิ มณิ อากรปาริสุทฺธิมูลโก เอวาติ อาห **‘‘สุปริสุทฺธอากรสมุฎฺฐิโต’’**ติฯ โทสนีหรณวเสน ปริกมฺมนิปฺผตฺตีติ อาห **‘‘สุฎฺฐุ กต

ปริกฺโมฺม อปนีตปาสาณสกฺขโร’’ติฯ **โธวนเวธนาทีหี**ติ จตูสุ ปาสาเณสุ โธวเนน เจว กาฬกาทิอปหรณตฺถาย สุเตฺตน อาวุนนตฺถาย จ วิชฺฌเนนฯ ตาปสณฺหกรณาทีนํ สงฺคโห อาทิ-สเทฺทนฯ **วณฺณสมฺปตฺติ**นฺติ สุตฺตสฺส วณฺณสมฺปตฺตึฯ

มณิ วิย กรชกาโย ปจฺจเวกฺขิตพฺพโตฯ **อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณํ** อนุปวิสิตฺวา ฐิตตฺตาฯ **จกฺขุมา ปุริโส วิย วิปสฺสนาลาภี ภิกฺขุ** สมฺมเทว ตสฺส ทสฺสนโตฯ **ตทา รมฺมณานนฺ**ติ รูปธมฺมารมฺมณานํฯ **ผสฺสปญฺจมกจิตฺตเจตสิก**คฺคหเณน คหิตธมฺมาปิ วิปสฺสนาจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา เอวาติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺหิ เตสํ วิปสฺสนาญาณคติกตฺตา ‘‘อาวุตสุตฺตํ วิย วิปสฺสนาญาณ’’นฺติ วจนํ อวิโรธิตํ โหติฯ

ญาณสฺสาติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสฯ ยทิ เอวํ ญาณสฺส วเสน วตฺตพฺพํ, น ปุคฺคลสฺสาติ อาห **‘‘ตสฺส ปนา**’’ติอาทิฯ **มคฺคสฺส อนนฺตรํ,** ตสฺมา โลกิยาภิญฺญานํ ปรโต ฉฏฺฐาภิญฺญาย ปุรโต วตฺตพฺพํ วิปสฺสนาญาณํฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ยทิปายํ ญาณานุปุพฺพฏฺฐิติ, เอวํ สเนฺตปิ **เอตสฺส อนฺตรา วาโร นตฺถี**ติ ปญฺจสุ โลกิยาภิญฺญาสุ กถิตาสุ **อากเงฺขยฺยสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๑.๖๔ อาทโย) วิย ฉฏฺฐาภิญฺญา กเถตพฺพาติ เอตสฺส อนภิญฺญาลกฺขณสฺส วิปสฺสนาญาณสฺส ตาสํ อนฺตรา วาโร น โหติ, ตสฺมา ตตฺถ อวสราภาวโต อิเธว รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานานนฺตรเมว ทสฺสิตํ วิปสฺสนาญาณํฯ **ยสฺมา จา**ติ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถฯ เตน น เกวลํ ตเทว, อถ โข อิทมฺปิ การณํ วิปสฺสนาญาณสฺส อิเธว ทสฺสเนติ อิมมตฺถํ ทีเปติฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา เภรวรูปํ ปสฺสโต**ติ เอตฺถ อิทฺธิวิธญาเณน เภรวํ รูปํ นิมฺมินิตฺวา จกฺขุนา ปสฺสโตติ วตฺตพฺพํ, เอวมฺปิ อภิญฺญาลาภิโน อปริญฺญาณวตฺถุกสฺส ภยสนฺตาโส อุปฺปชฺชติ อุจฺจวาลิกวาสีมหานาคเตฺถรสฺส วิยฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมึ วิปสฺสนาญาเณปิ, น สติปฏฺฐานาทีสุ เอวาติ อธิปฺปาโยฯ

๒๕๓. มโนมยิทฺธิยํ จิณฺณวสิตาย อภิญฺญา โวสานปารมิปฺปตฺตตฺตา เวทิตพฺพาติ โยชนาฯ **มเนน นิพฺพตฺตนฺ**ติ อภิญฺญามเนน นิพฺพตฺติตํฯ **ตํ สทิสภาวทสฺสนตฺถเมวา**ติ สณฺฐานโตปิ วณฺณโตปิ อวยววิเสสโตปิ สทิสภาวทสฺสนตฺถเมวฯ **สชาติยํ ฐิโต,** น นาคิทฺธิยา อญฺญชาติรูโปฯ **สุปริกมฺมกตมตฺติกาทโย วิย อิทฺธิวิธญาณํ** วิกุพฺพนกิริยาย นิสฺสยภาวโตฯ

๒๕๕. **อปฺปกสิเรเนวา**ติ อกิจฺฉเนวฯ

๒๕๖. มโนฺท อุตฺตานเสยฺยกทารโกปิ **‘‘ทหโร**’’ติ วุจฺจตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘ยุวา**’’ติ วุตฺตํฯ ยุวาปิ โกจิ อนิจฺฉนโต อมณฺฑนสีโล โหตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘มณฺฑนกชาติโก**’’ติ วุตฺตํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยุวาปี**’’ติอาทิฯ กาฬติลปฺปมาณา พินฺทโว **กาฬติลกานิ**ฯ นาติกมฺมาสติลปฺปมาณา พินฺทโว **ติลกานิฯ วงฺกํ** นาม ปิยงฺคํฯ โยพฺพนปีฬกาทโย **มุขทูสิปีฬกา**ฯ มุขคโต โทโส **มุขโทโส,** ลกฺขณวจนเญฺจตํ มุเข อโทสสฺสปิ ปากฏภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตา ฯ ยถา วา มุเข โทโส, เอวํ มุเข อโทโสปิ มุขโทโส สรโลเปน, มุขโทโส จ มุขโทโส จ มุขโทโสติ เอกเสสนเยนเปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ **ปเรสํ โสฬสวิธํ จิตฺตํ ปากฏํ โหตี**ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ

๒๕๙. **ปฏิปทาวเสนา**ติ ยถารหํ สมถวิปสฺสนามคฺคปฏิปทาวเสนฯ **อฏฺฐสุ โกฏฺฐาเสสู**ติ สติปฏฺฐานาทีสุ โพธิปกฺขิยธมฺมโกฏฺฐาเสสุ, วิโมกฺขโกฏฺฐาเสสุ วาติ อิเมสุ อฏฺฐสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **เสเสสู**ติ วุตฺตาวเสเสสุ อภิภายตนโกฏฺฐาสาทีสุฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. สมณมุณฺฑิกาปุตฺตสุตฺตวณฺณนา

๒๖๐. **อุคฺคหิตุ**นฺติ สิกฺขิตุํฯ **อุคฺคาเหตุ**นฺติ สิกฺขาเปตุํ, ปาฐโต อตฺตนา ยถาอุคฺคหิตมตฺถํ ตพฺพิภาวนตฺถาย อุจฺจารณวเสน ปเรสํ คาเหตุนฺติ อโตฺถฯ **สมย**นฺติ ทิฏฺฐึฯ สา หิ สํโยชนภาวโต สเมติ สมฺพนฺธา เอติ ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย**ติ วุจฺจติฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สูริยสฺส อุคฺคมนโต อตฺถงฺคมา อยํ เอตฺตโก กาโล รตฺตนฺธการวิธมนโต ทิวา นาม, ตสฺส ปน มชฺฌิมปหารสญฺญิโต กาโล สมฺชฺชลิตปภาเตชทหนภาเวน ทิวา นามฯ เตนาห **“ทิวสสฺสปิ ทิวาภูเต”**ติฯ **ปฏิสํหริตฺวา**ติ นิวเตฺตตฺวาฯ เอวํ จิตฺตสฺส ปฏิสํหรณํ นาม โคจรเกฺขเตฺต ฐปนนฺติ อาห **“ฌานรติเสวนวเสน เอกีภาวํ คโต”**ติฯ เอเตน กายวิเวกปุพฺพกํ จิตฺตวิเวกมาหฯ สีลาทิคุณวิเสสโยคโต มนสา สมฺภาวนียา, เต ปน ยสฺมา อตฺตโน สีลาทิคุเณหิ วิญฺญูนํ มนาปา โหนฺติ (กิเลสอนิคฺคหสฺส ปญฺจปสาทายตฺตตฺตา,) ตสฺมา อาห **“มนวฑฺฒนกาน”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อุนฺนมตี**ติ อุทคฺคํ โหติฯ **วฑฺฒตี**ติ สทฺธาวเสน วฑฺฒติฯ เตนาห ภควา – ‘‘อนุสฺสรณมฺปหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหูปการํ วทามี’’ติ (อิติวุ. ๑๐๔; สํ. นิ. ๕.๑๘๔)ฯ

๒๖๑. **ปญฺญเปมี**ติ ปชานนภาเวน ญาเปมิ ตถา ววตฺถเปมิฯ เตนาห **“ทเสฺสมิ ฐเปมี”**ติฯ **ปริปุณฺณกุสล**นฺติ สพฺพโส ปุณฺณกุสลธมฺมํ, **อุตฺตมกุสล**นฺติ อุตฺตมภาวํ เสฏฺฐภาวํ ปตฺตกุสลธมฺมํฯ **อโยชฺฌ**นฺติ วาทยุเทฺธน อโยธนียํ, วาทยุทฺธํ โหตุ, เตน ปราชโย น โหตีติ ทเสฺสติ, เตนาห **“วาทยุเทฺธนา”**ติอาทิฯ **สํวรปฺปหาน**นฺติ ปญฺจสุ สํวเรสุ เยน เกนจิ สํวเรน สํวรลกฺขณํ ปหานํฯ **ปฏิเสวนปฺปหานํ วา**ติ วา-สเทฺทน ปริวชฺชนปฺปหานาทึ สงฺคณฺหาติฯ เสสปเทสูติ ‘‘น ภาสตี’’ติอาทีสุ ปเทสุฯ **เอเสว นโย**ติ อิมินา ‘‘อภาสนมตฺตเมว วทตี’’ติ เอวมาทึ อติทิสติฯ

นาภินนฺทีติ น สมฺปฏิจฺฉิฯ สาสเน ติณฺณํ ทุจฺจริตานํ มิจฺฉาชีวสฺส วิวชฺชนํ วณฺณียติ, อยญฺจ เอวํ กเถติ, ตสฺมา **สาสนสฺส อนุโลมํ วิย วทติ,** วทโนฺต จ สมฺมาสมฺพุเทฺธ ธเมฺมจสฺส อปฺปสาทํ น ทเสฺสติ, ตสฺมา **ปสนฺนการมฺปิ วทตีติ มญฺญมาโน** ตสฺส วาทํ **น ปฏิเสเธติ**ฯ

๒๖๒. **ยถา ตสฺส วจนํ, เอวํ สเนฺต**ติ ยถา ตสฺส ปริพฺพาชกสฺส วจนํ, เอวํ สมณภาเว สเนฺต ลพฺภมาเนฯ **มยํ ปน เอวํ น วทามา**ติ เอเตน สมณภาโว นาม เอวํ น โหตีติ ทเสฺสติฯ โย หิ ธโมฺม ยาทิโส, ตเถว ตํ พุทฺธา ทีเปนฺติฯ **วิเสสญาณํ น โหตี**ติ กายวิเสสวิสยญาณํ ตสฺส ตทา นตฺถิ, ยโต ปรกาเย อุปกฺกมํ กเรยฺยาติ ทเสฺสติ, ตสฺส ปน ตตฺถ วิเสสญาณมฺปิ นเตฺถวาติฯ ยสฺมา กายปฏิพทฺธํ กายกมฺมํ, ตสฺมา ตํ นิวเตฺตโนฺต อาห **“อญฺญตฺร ผนฺทิตมตฺตา”**ติฯ **กิเลสสหคตจิเตฺตเนวา**ติ ทุกฺขสมฺผสฺสสฺส อสหนนิมิเตฺตน โทมนสฺสสหคตจิเตฺตเนวฯ ทุติยวาเรปิ เอเสว นโยฯ ชิฆจฺฉาปิปาสทุกฺขสฺส อสหนนิมิเตฺตน โทมนเสฺสเนวฯ **วิกูชิตมตฺตา**ติ เอตฺถ วิรูปํ กูชิตํ วิกูชิตํ ปุเพฺพนิวาสสนฺนิสฺสยํ อุปยํ, ตํ ปเนตฺถ โรทนหสนสมุฏฺฐาปกจิตฺตสหคตนฺติ โทสสหคตํ โลภสหคตญฺจาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **จิตฺต**นฺติ กุสลจิตฺตํฯ อกุสลจิตฺตํ ปน อตีตารมฺมณํ ปวตฺตตีติ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **สริตฺวา**ติ ยาว น สติสณฺฐาปนา ธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตาว สุปินเนฺต อนุภูตํ วิย ทุกฺขํ สริตฺวา โรทนฺติฯ **หสนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อยญฺจ นโย เย ลทฺธสุขารมฺมณา หุตฺวา คหิตปฏิสนฺธิกา มาตุกุจฺฉิโตปิ สุเขเนว นิกฺ

ขมนฺติ, เตสํ วเสน วุโตฺตติ ทฏฺฐโพฺพฯ **ปายนฺติยา**ติ อตฺตโน ชนปทเทสรูเปน ปายนฺติยาฯ **อยมฺปี**ติ อาชีโวปิ มาตุ อญฺญวิหิตกาเล จ โลกสฺสาทวเสน **กิเลสสหคตจิเตฺตเนว โหติ**ฯ

๒๖๓. **สมธิคยฺหา**ติ สมฺมา อธิคตภาเวน คเหตฺวา อภิภวิตฺวา วิเสเสตฺวา วิสิโฏฺฐ หุตฺวาฯ **ขีณาสวํ สนฺธายา**ติ พฺยติเรกวเสน ขีณาสวํ สนฺธายฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ขีณาสวมฺปิ โสตาปนฺนกุสลํ ปญฺญเปติ เสกฺขภูมิยํ ฐิตตฺตาฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

ตีณิ ปทานิ นิสฺสายาติ น กาเยน ปาปกํ กมฺมํ กโรติ, น ปาปกํ วาจํ ภาสติ, น ปาปกํ อาชีวํ อาชีวตีติ อิมานิ ตีณิ ปทานิ นิสฺสาย กุสลสีลมูลกา จ อกุสลสีลมูลกา จาติ **เทฺว ปฐมจตุกฺกา ฐปิตาฯ เอกํ ปทํ นิสฺสายา**ติ น ปาปกํ สงฺกปฺปํ สงฺกเปฺปตีติ อิมํ เอกปทํ นิสฺสาย กุสลสงฺกปฺปมูลกา อกุสลสงฺกปฺปมูลกา จาติ อิเม **เทฺว ปจฺฉิมจตุกฺกา ฐปิตา**ฯ

๒๖๔. **วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตจิตฺตทฺวยมฺปิ วฏฺฏติ** พลวตา โมเหน สมนฺนาคตตฺตาฯ ตถา หิ ตานิ ‘‘โมมูหจิตฺตานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ

กุหินฺติ กึนิมิตฺตํฯ **กตรํฐานํ ปาปุณิตฺวา**ติ กึ การณํ อาคมฺมฯ **เอเตฺถเตติ เอตฺถา**ติ กายวจีมโนสุจริตภาวนาสาชีวนิปฺผตฺติยํ ฯ สา ปน เหฏฺฐิมโกฏิยา โสตาปตฺติผเลน ทีเปตพฺพาติ อาห **‘‘โสตาปตฺติผเล ภุมฺม’’**นฺติฯ ยสฺมา อาชีวฏฺฐมกํ อวสิฏฺฐญฺจ สีลํ ปาติโมกฺขสํวรสีลสฺส จ ปาริสุทฺธิปาติโมกฺขาธิคเมน โสตาปตฺติผลปฺปตฺติยา สิโทฺธ โหตีติ อาห – **‘‘ปาติโมกฺข…เป…. นิรุชฺฌตี’’**ติฯ ‘‘สุขสีโล ทุกฺขสีโล’’ติอาทีสุ วิย ปกติอตฺถสีลสทฺทํ คเหตฺวา วุตฺตํ **‘‘อกุสลสีล’’**นฺติอาทิฯ

๒๖๕. **กามาวจรกุสลจิตฺตเมว วุตฺตํ** สมฺปตฺตสมาทานวิรติปุพฺพกสฺส สีลสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห – **‘‘เอเตน หิ กุสลสีลํ สมุฏฺฐาตี’’**ติฯ

สีลวาติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท ปาสํสโตฺถ เวทิตโพฺพติ อาห **‘‘สีลสมฺปโนฺน โหตี’’**ติฯ โยสีลมเตฺต ปติฏฺฐิโต, น สมาธิปญฺญาสุ, โส สีลมยธมฺมปูริตตาย **สีลมโย**ฯ เตนาห **‘‘อลเมตฺตาวตา’’**ติอาทิฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺสํ เจโตวิมุตฺติยํ ปญฺญาวิมุตฺติยญฺจฯ ตทุภยญฺจ ยสฺมา อรหตฺตผเล สงฺคหิตํ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘อรหตฺตผเล ภุมฺม’’**นฺติฯ **อเสสํ นิรุชฺฌติ** สุขวิปากภาวสฺส สพฺพโส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโตฯ

๒๖๖. กามปฏิสํยุตฺตา สญฺญา **กามสญฺญาฯ** เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อิตรา เทฺว**ติ พฺยาปาทวิหึสาสญฺญาฯ

อนาคามิผลปฐมชฺฌานนฺติ อนาคามิผลสหคตํ ปฐมชฺฌานํฯ **เอตฺถา**ติ ยถาวุเตฺต ปฐมชฺฌาเนฯ เอตฺถ จ อุชุวิปจฺจนีเกน ปฏิปกฺขปฺปหานํ สาติสยนฺติ ปฐมชฺฌานคฺคหณํฯ เตนาห **‘‘อปริเสสา นิรุชฺฌนฺตี’’**ติฯ เนกฺขมฺมสญฺญานํ กามาวจรจิตฺตสหคตตา ตสฺส สีลสฺส สมุฏฺฐานตา จ สมฺปยุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ

๒๖๗. กุสลสงฺกปฺปนิโรธทุติยชฺฌานิกอรหตฺตผลอกุสลสงฺกปฺปนิโรธ- ปฐมชฺฌานิกอนาคามิผลคฺคหเณน สมโณ ทสฺสิโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สมณมุณฺฑิกาปุตฺตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. จูฬสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนา

๒๗๑. **ปโญฺห**ติ ญาตุํ อิจฺฉิโต อตฺโถ, ตเทว ธมฺมเทสนาย นิมิตฺตภาวโต **การณํ**ฯ **อุปฏฺฐาตู**ติ ญาณสฺส โคจรภาวํ อุปคจฺฉตุฯ **เยน การเณนา**ติ เยน ตุยฺหํ อุปฏฺฐิเตน การเณน ธมฺมเทสนา อุปฏฺฐเหยฺย, ตํ ปน ปริพฺพาชกสฺส อชฺฌาสยวเสน ตถา วุตฺตํฯ เตนาห **"เอเตน หิ...เป.... ทีเปตี"**ติฯ **เอกงฺคณานี**ติ ปิธานาภาเวน เอกงฺคณสทิสานิฯ เตนาห **"ปากฏานี"**ติฯ

ชานโนฺตติ อตฺตโน ตถาภาวํ สยํ ชานโนฺตฯ **สกฺกจฺจํ สุสฺสูสตี**ติ "ตถาภูตํเยว มํ ตถา อโวจา"ติ สาทรํ สุสฺสูสติฯ **ตสฺมา**ติ ทิพฺพจกฺขุลาภิโน อนาคตํสญาณลาภโตฯ **เอวมาหา**ติ "โย โข, อุทายิ, ทิเพฺพน จกฺขุนา"ติ อารภิตฺวา "โส วา มํ อปรนฺตํ อารพฺภ ปญฺหํ ปุเจฺฉยฺยา"ติ เอวํ อโวจฯ

อิตรนฺติ อวสิฏฺฐํ อิมสฺมิํ ฐาเน วตฺตพฺพํฯ **วุตฺตนยเมวา**ติ "โย หิ ลาภี"ติอาทินา วุตฺตนยเมวฯ **อตีเต**ติ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส วิสยภูเต อเตฺถฯ **อนาคเต**ติ อนาคตํสญาณสฺส วิสยภูเต อนาคเต อเตฺถฯ

ปํสุปเทเส นิพฺพตฺตนโต ปํสุสโมกิณฺณสรีรตาย **ปํสุปิสาจกํ**ฯ **เอกํ มูลํ คเหตฺวา**ติ ทีฆโส เหฏฺฐิมเนฺตน จตุรงฺคุลํ, อุปริมเนฺตน วิทตฺถิกํ รุกฺขคจฺฉลตาทีสุ ยสฺส กสฺสจิ เอกํ มูลํ คเหตฺวา อญฺญชาติกานํ **อทิสฺสมานกาโย โหติ**ฯ อยํ กิร เนสํ ชาติสิทฺธา ธมฺมตาฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺส มูลวเสน อทิสฺสมานกตายฯ **น ทิสฺสติ** ญาเณน น ปสฺสติฯ

๒๗๒. **น จ อตฺถํ ทีเปยฺยา**ติ อธิเปฺปตมตฺถํ สา วาจา สรูปโต น จ ทีเปยฺย, เกวลํ วาจามตฺตเมวาติ อธิปฺปาโยฯ ปฏิหริตพฺพเฏฺฐน ปรสนฺตาเน เนตพฺพเฏฺฐน ปฏิหาริย-สทฺททฺวาเรน วิญฺญาตโพฺพ ภาวโตฺถ, โสว ปาฏิหีรโก นิรุตฺตินเยน, นตฺถิ เอตสฺส ปาฏิหีรกนฺติ **อปฺปาฏิหีรกตํ,** ต-สเทฺทน ปทํ วเฑฺฒตฺวา ตถา วุตฺตํ, อนิยฺยานํฯ เตนาห **"นิรตฺถกํ สมฺปชฺชตี"**ติฯ **สุภกิณฺหเทวโลเก ขนฺธา วิย โชเตตี**ติ อิมินา – "ทิโพฺพ รูปี มโนมโย สพฺพงฺคปจฺจงฺคี อหีนินฺทฺริโย อตฺตา"ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

๒๗๓. สอุปสคฺคปทสฺส อโตฺถ อุปสเคฺคน วินาปิ วิญฺญายตีติ อาห **"วิเทฺธติ อุพฺพิเทฺธ"**ติฯ สา จสฺส อุพฺพิทฺธตา อุปกฺกิเลสวิคเมน สุจิภาเวน อุปฏฺฐานนฺติ อาห **"เมฆวิคเมน ทูรีภูเต"**ติฯ อินฺทนีลมณิ วิย ทิพฺพติ โชเตตีติ **เทโว, อากาโส**ฯ **"อฑฺฒรตฺตสมเย"**ติ วตฺตเพฺพ ภุมฺมเตฺถ วิหิตวจนานํ อจฺจนฺตสํโยคาภาวา อุปโยควจนํ เวทิตพฺพํฯ ปุณฺณมาสิยญฺหิ คคนมชฺฌสฺส ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อเนฺต ฐิเต อฑฺฒรเตฺต สมโย ภิโนฺน นาม โหติ, มเชฺฌ เอว ปน ฐิโต อภิโนฺน นามฯ เตนาห **"อภิเนฺน อฑฺฒรตฺตสมเย"**ติฯ

เย อนุโภนฺตีติ เย เทวา จนฺทิมสูริยานํ อาภา อนุโภนฺติ วินิภุญฺชนฺติ วฬญฺชนฺติ จ **เตหิ** เทเวหิ **พหู เจว พหุตรา จ** จนฺทิมสูริยานํ อาภา อนนุโภโนฺตฯ เตนาห – **"อตฺตโน สรีโรภาเสเนว อาโลกํ ผริตฺวา วิหรนฺตี"**ติฯ

๒๗๔. **ปุจฺฉามูโฬฺห ปน ชาโต** "อยํ ปรโม วโณฺณ"ติ คหิตปทสฺส วิธมเนนฯ **อเจลกปาฬิ**นฺติ "อเจลโก โหติ มุตฺตาจาโร"ติอาทินยปฺปวตฺตํ (ที. นิ. ๑.๓๙๔) อเจลกปฏิปตฺติทีปกคนฺถํ, คนฺถสีเสเนว เตน ปกาสิตวาทานิ วทติฯ สุราเมรยปานมนุยุตฺตปุคฺคลสฺส สุราปาน

โต วิรติ ตสฺส กายํ จิตฺตญฺจ ตาเปนฺตี สํวตฺตตีติ สุราปานวิรติ (ตโป, โสเยว คุโณฯ เตนาห ‘‘สุราปานวิรตีติ อโตฺถ’’ติ)ฯ

๒๗๕. เอกนฺตํ อจฺจนฺตเมว สุขํ อสฺสาติ **เอกนฺตสุขํฯ ปญฺจสุ ธเมฺมสูติ** ‘‘ปาณาติปาตา ปฏิวิรตี’’ติอาทีสุ ปญฺจสุ สีลาจารธเมฺมสุฯ **น ชานิํสู**ติ สโมฺมเสน อนุปฏฺฐหนฺติ ตทตฺถํ น พุชฺฌนฺติฯ พุทฺธุปฺปาเทน กิร วิหตเตชานิ มหานุภาวานิ มนฺตปทานิ วิย พาหิรกานํ โยคาวจรคเนฺถน สทฺธิํ โยคาวจรปฏิปทา นสฺสติฯ **อุคฺคณฺหิํสู**ติ ‘‘ปญฺจ ปุพฺพภาคธเมฺม’’ติอาทิวจนมตฺตํ อุคฺคณฺหิํสุฯ **ตติยชฺฌานโต**ติ การโณปจาเรน ผลํ วทติ, ผลภูตโต **ตติยชฺฌานโต**ฯ

๒๗๖. เอกนฺตสุขสฺส โลกสฺส ปฏิลาเภน ปตฺติยา ตตฺถ นิพฺพตฺติ **ปฏิลาภสจฺฉิกิริยา**ฯ เอกนฺตสุเข โลเก อนภินิพฺพตฺติตฺวา เอว อิทฺธิยา ตตฺถ คนฺตฺวา ตสฺส สตฺตโลกสฺส ภาชนโลกสฺส จ ปจฺจกฺขโต ทสฺสนํ **ปจฺจกฺขสจฺฉิกิริยา**ฯ เตนาห **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิฯ

๒๗๗. **อุทญฺจนิโก**ติ อุทญฺจโนฯ วิญฺญุปฺปพฺพตปเสฺส คามานํ อนิวิฏฺฐตฺตา ติํสโยชนมตฺตํ ฐานํ อฏวี นาม, ตตฺถ เสนาสนํ, ตสฺมิํ **อฏวิเสนาสเน** ปธานกมฺมิกานํ ภิกฺขูนํ พหูนํ ตตฺถ นิวาเสน **เอกํ ปธานฆรํ อโหสิ**ฯ

จูฬสกุลุทายิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. เวขนสสุตฺตวณฺณนา

๒๘๐. สห วตฺถุกาเมน กิเลสกาโม ครุ ครุกาตโพฺพ เอตสฺสาติ **กามครุ**ฯ เตเสฺวว กาเมสุ นินฺนโปณปพฺภารชฺฌาสโยติ **กามาธิมุโตฺต**ฯ ปพฺพชฺชาปฐมชฺฌานาทิกํ เนกฺขมฺมํ ครุ ครุกาตพฺพํ เอตสฺสาติ **เนกฺขมฺมครุ**ฯ ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารชฺฌาสโย **เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต** สุวายมโตฺถ ยถา เอกเจฺจ คหเฏฺฐ ลพฺภติ, เอวํ เอกเจฺจ อนคาเรปีติ อาห **‘‘ปพฺพชิโตปี’’**ติอาทิฯ **อยํ ปน** เวขนโส ปริพฺพาชโกฯ โส หิ เวขนสตาปสปพฺพชฺชํ อุปคนฺตฺวา เวขนเสน อิมินา ทิฏฺฐิมาทาย สมาทิยิตฺวา ฐิตตฺตา ‘‘เวขนโส’’ติ วุจฺจติฯ ยถา โลโก สยํ เอกาทสหิ อคฺคีหิ อาทิโตฺตปิ สมาโน ปจฺจกฺขโต อนุภวิยมานํ สาลากิกํ อคฺคิสนฺตาปํ วิย อนาทิกาลานุคตสมฺมากวจรสนฺตาปํ อาทิตฺตตาย น สลฺลเกฺขติ, สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปน มหากรุณาสมุสฺสาหิตมานเสน ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺต’’นฺติ **อาทิตฺตปริยาเย** (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) เทสิยมาเน สลฺลเกฺขติ, เอวํ อยมฺปิ อนาทิกาลปริภาวิตํ อตฺตอชฺฌาสเย อวฏฺฐิตํ กามาธิมุตฺตํ สรเสน อนุปธาเรนฺต สตฺถารา – ‘‘ปญฺจ โข อิเม, กจฺจาน, กามคุณา’’ติอาทินา กามคุเณสุ กามสุเข ภาสิยมาเน ‘‘กามาธิมุตฺตํ วต ปพฺพชิตสฺส จิตฺต’’นฺติ อุปธาเรสฺสตีติ อาห – **‘‘อิมาย กถิยมานาย อตฺตโน กามาธิมุตฺตตํ สลฺลเกฺขสฺสตี’’**ติฯ **กามคฺคสุข**นฺติ กาเมตพฺพวตฺถูหิ อคฺคภูตํ สุขํฯ สเพฺพ หิ เตภูมกธมฺมา กามนียเฏฺฐน กามา, เต ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนสุขโต นิพฺพานสุขเมว อคฺคภูตํ สุขํฯ ยถาห – ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโคเตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) – ‘‘นิพฺพานํ ปรมํ สุข’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๑๕, ๒๑๗; ธ. ป. ๒๐๓) จฯ เตน วุตฺตํ **‘‘นิพฺพานํ อธิเปฺปต’’**นฺติฯ

๒๘๑. ปุเพฺพนิวาสญาณลาภิโน ปุพฺพนฺตํ อารพฺภ วุจฺจมานกถา อนุจฺฉวิกา ตทตฺถสฺส ปจฺจกฺขภาวโต, ตทภาวโต เวขนสสฺส อนนุจฺฉวิกาติ อาห **‘‘ยสฺมา…เป…. นตฺถี’’**ติฯ **อนาคตกถาย…เป…. นตฺถี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อารกฺขตฺถายา**ติ เทวตาหิ มนฺตป

เทหิ สห ฐิตา ตตฺถ อารกฺขตฺถายฯ **อวิชฺชายา**ติ อิทํ ลกฺขณวจนํ, ตํมูลกตฺตา วา สพฺพกิเลสธมฺมานํ อวิชฺชาว คหิตาฯ **ชานนํ** ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณญาเณนฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เวขนสสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ปริพฺพาชกวคฺควณฺณนาฯ

๔. ราชวโคฺค

๑. ฆฏิการสุตฺตวณฺณนา

๒๘๒. **จริย**นฺติ โพธิจริยํ, โพธิสมฺภารสมฺภรณวเสน ปวตฺติตํ โพธิสตฺตปฏิปตฺตินฺติ อ โตฺถฯ **สุการณ**นฺติ โพธิปริปาจนสฺส เอกนฺติกํ สุนฺทรํ การณํ, กสฺสปสฺส ภควโต ปยิรุปา สนาทึ สนฺธาย วทติฯ ตญฺหิ เตน สทฺธึ มยา อิธ กตนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ **มนฺทหสิต**นฺติ อีสกํ หสิตํฯ **กุหํ กุห**นฺติ หาส-สทฺทสฺส อนุกรณเมตํฯ **หฏฺฐปหฏฺฐาการมตฺต**นฺติ หฏฺฐปหฏฺฐมตฺตํฯ ยถา คหิตสเงฺกตา ‘‘ปหโฏฺฐ ภควา’’ติ สญฺชานนฺติ, เอวํ อาการทสฺสนม ตฺตํฯ

อิทานิ อิมินา ปสเงฺคน ตาสํ สมุฏฺฐานํ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **‘‘หสิตญฺจ นาเมต’’**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ อชฺฌุเปกฺขนวเสนปิ หาโส น สมฺภวติ, ปเคว โทมนสฺสวเสนาติ อาห **‘‘เตรสหิ โสมนสฺสสหคตจิเตฺตหี’’**ติฯ นนุ จ เกจิ โกธวเสนปิ หสนฺตีติ? น, เตสมฺปิ ยํ ตํ โกธวตฺถุ, ตสฺส มยํ ทานิ ยถากามการิตํ อาปชฺชิสฺสามาติ ทุวิเญฺญยฺยนฺตเรน โสมนสฺสจิเตฺตเนว หาส สฺส อุปฺปชฺชนโตฯ **เตสู**ติ ปญฺจสุ โสมนสฺสสหคตจิเตฺตสุฯ **พลวารมฺมเณ**ติ อุฬารอารมฺมเณ ยมกมหาปาฏิหาริยสทิเสฯ **ทุพฺพลารมฺมเณ**ติ อนุฬาเร อารมฺมเณฯ **อิมสฺมึ ปน ฐาเน… เป…. อุปฺปาเทสี**ติ อิทํ โปราณฏฺฐกถายํ ตถา อาคตตฺตา วุตฺตํฯ น อเหตุกโสมนสฺสสหคตจิ เตฺตน ภควโต สิตํ โหตีติ ทสฺสนตฺถํฯ

อภิธมฺมฏีกายํ (ธ. ส. มูลฏี. ๕๖๘) ปน ‘‘อตีตํสาทีสุ อปฺปฏิหตํ ญาณํ วตฺวา ‘อิเมหิ ตีหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคตสฺส พุทฺธสฺส ภควโต สพฺพํ กายกมฺมํ ญาณปุพฺพงฺคมํ ญาณานุปริวตฺต’นฺติ อาทิวจนโต (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. มาฆราชมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕; เนตฺติ. ๑๕; ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๐๕; วิภ. มูลฏี. สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา; ที. นิ. ฏี. ๓.๑๔๑, ๓๐๕) ‘ภควโต อิทํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี’ติ วุตฺตวจนํ วิจาเรตพฺพ’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ อิมินา หสิตุปฺปาทจิเตฺตน ปวตฺติยมานมฺปิ ภควโต สิตกรณํ ปุเพฺพนิวาส-อนาคตํส-สพฺพญฺญุตญฺญาณานํ อนุวตฺตกตฺตา ญาณานุปริวตฺติเยวาติ, เอวํ ปน ญาณานุปริวตฺติภาเว สติ น โกจิ ปาฬิอฏฺฐกถานํ วิโรโธฯ ตถา หิ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๖๘) ‘‘เตสํ ญาณานํ จิณฺณปริยเนฺต อิทํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ อวสฺสญฺจ เอตํ เอวํ อิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา อาวชฺชนสฺสปิ ภควโต ปวตฺติ ตถารูเป กาเล น สํยุเชฺชยฺย, ตสฺสปิ หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกภาวสฺส อิจฺฉิตตฺตา, ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘เอวญฺจ กตฺวา มโนทฺวาราวชฺชนสฺสปิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตฺตํ อุปปนฺนํ โหตี’’ติ, น จ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกเตฺต ตํสมุฏฺฐิตาย วิญฺญตฺติยา กายกมฺมาทิภาวํ อาปชฺชนภาโว วิพนฺธตีติ ตเมว สนฺธาย วทติฯ เตนาห **‘‘เอวํ อปฺปมตฺตกมฺปิ’’**ติฯ สเตริตา วิชฺชุลตา นาม **สเตรตาวิชฺชุลตา**ฯ สา หิ อิตรวิชฺชุลตา วิย ขณฏฺฐิติกา สีฆนิโรธา จ น โหติ, อปิจ โข ทนฺธนิโรธา, ตญฺจ สพฺพกาลํ จตุทีปิกมหาเมฆโตว นิจฺฉรติ เตนาห **‘‘จาตุทฺทีปิกมหาเมฆมุขโต’’**ติฯ อยํ กิร ตาสํ รสฺมิวฏฺฏีนํ ธมฺมตา, ยทิทํ ติกฺขตฺตุํ สิรวรํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทาฐเคฺคสุเยว อนฺตรธานํฯ

๒๘๓. ยทิปิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ กปฺปานํ สตสหสฺสญฺจ ปญฺญาปารมิตา ปริภาวิตา, ตถาปิ อิทานิ ตํ พุทฺธนฺตรํ ตสฺสา ปฏิปาเทตพฺพตฺตา วุตฺตํ **‘‘อปริปกฺกญาณตฺตา’’**ติฯ กาม ญฺจสฺส ญาณาย อิทานิปิ ปฏิปาเทตพฺพตา อตฺถิ, เอวํ สเนฺตปิ นนุ สมฺมาสมฺพุเทฺธสุ ปสาเทน สมฺภาวนาย ภวิตพฺพํ ตถา จิรกาลํ ปริภาวิตตฺตา, กถํ ตตฺถ หีฬนาติ อาห **‘‘พฺราหฺมณกุเล’’**ติ อาทิฯ จิรกาลปริจิตาปิ หิ คุณภาวนา อปฺปเกนปิ อกลฺยาณมิตฺตสํสเคฺคน วิปริวตฺตติ

อญฺญถตฺตํ คจฺฉติฯ เตน มหาสโตฺตปิ ชาติสิทฺธายํ ลทฺธิยํ ฐตฺวา ชาติสิเทฺธน มาเนน เอว มาห – **“กึ ปน เตน มุณฺฑเกน สมณเกน ทิเฏฺฐนา”**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **อฎฺฐกถายํ** –

> ‘‘ตสฺมา อกลฺยาณชนํ, อาสีวิสมิโวรคํ,
> อารกา ปริวเชฺชยฺย, ภูติกาโม วิจกฺขโณ’’ติฯ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๗๐-๑๗๒);

นฺหานจุเณฺณน สุเตฺตน กตา **โสตฺติ,** กุรุวินฺทคุฬิกา, สา เอว สินายนฺติ กายํ วิโสเธนฺติ เอตายาติ **สินานํ**ฯ เตนาห – **“โสตฺติ สินานนฺติ สินานตฺถาย กตโสตฺติ”**นฺติฯ

๒๘๔. **อริยปริหาเรนา**ติ อริยานํ ปริหาเรน, อนาคามีนํ นฺหานกาเล อตฺตโน กายสฺส ปริหารนิยาเมนาติ อโตฺถฯ อตฺตโน ญาณสมฺปตฺติยา วิภวสมฺปตฺติยา **ปสนฺนการํ กาตุํ สกฺขิสฺสติฯ เอตทตฺถ**นฺติ ‘‘อหิตนิวารณํ, หิเต นิโยชนํ พฺยสเน ปริวชฺชน’’นฺติ ยทิทํ, เอตทตฺถํ มิตฺตา นาม โหนฺติฯ เกจิ ‘‘ยาเวตฺถ อหุปี’’ติ ปฐนฺติ, เตสํ ยาว เอตฺถ เกสคฺคคหณํ ตาว อยํ นิพโนฺธ อหุปีติ อโตฺถฯ

๒๘๕. **สติปฎิลาภตฺถายา**ติ โพธิยา มหาภินีหารํ กตฺวา โพธิสมฺภารปฎิปทาย ปูรณภาเว สติยา ปฎิลาภตฺถายฯ อิทานิ ตสฺส สตุปฺปาทนียกถาย ปวตฺติตาการํ สเงฺขเปเนว ทเสฺสตุํ **“ตสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **น ลามกฎฺฐานํ โอติณฺณสโตฺต**ติ อิมินา มหาสตฺตสฺส ปณีตาธิมุตฺตตํ ทเสฺสตฺวา เอวํ ปณีตาธิมุตฺติกสฺส ปมาทกิริยา น ยุตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **“ตาทิสสฺส นาม ปมาทวิหาโร น ยุโตฺต”**ติ อาหฯ ตทา โพธิสตฺตสฺส เนกฺขมฺมชฺฌาสโย เตลปฺปทีโป วิย วิเสสโต นิพฺพตฺติ, ตํ ทิสฺวา ภควา ตทนุรูปํ ธมฺมกถํ กโรโนฺต **“ตาทิสสฺส…เป. … กเถสี”**ติฯ **ปรสมุทฺทวาสี เถรา** อญฺญถา **วทนฺติฯ อฎฺฐกถายํ** ปน นายํ พุทฺธานํ ภาโร, ยทิทํ ปูริตปารมีนํ โพธิสตฺตานํ ตถา ธมฺมเทสนา เตสํ มหาภินีหารสมนนฺตรมฺปิ โพธิสมฺภารสฺส สยมฺภุญาเณเนว ปฎิวิทิตตฺตาฯ ตสฺมา โพธิสตฺตภาวปเวทนเมว ตสฺส ภควา อกาสีติ ทเสฺสตุํ **“สติปฎิลาภตฺถายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สติปฎิลาภตฺถายา**ติ สมฺมาปฎิปตฺติยา อุชฺชลเน ปากฎกรสติปฎิลาภายฯ

๒๘๖. ญาณญฺหิ กิเลสธมฺมวิทาลนปทาลเนหิ สิงฺคํ วิยาติ **สิงฺคํ**ฯ ตญฺหิ ปฎิปตฺติยา อุปตฺถมฺภิตํ อุสฺสิตํ นาม โหติ, ตทภาเว **ปติตํ** นามฯ เกจิ ปน วีริยํ สิงฺคนฺติ วทนฺติฯ ตสฺมึ สมฺมปฺปธานวเสน ปวเตฺต พาหิรปพฺพชฺชํ อุปคตาปิ มหาสตฺตา วิสุทฺธาสยา อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมงฺคิโน ยถารหํ คนฺถธุรํ วาสธุรญฺจ ปริพฺรูหยนฺตา วิหรนฺติ, ปเคว พุทฺธสาสเน อปฺปิจฺฉตาทีหีติ อาห **“จตุปาริสุทฺธิสีเล ปนา”**ติอาทิฯ วิปสฺสนํ พฺรูเหนฺตา สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนา โหนฺตีติ วุตฺตํ – **“ยาว อนุโลมญาณํ อาหจฺจ ติฎฺฐนฺตี”**ติ, อนุโลมญาณโต โอรเมว วิปสฺสนํ ฐเปนฺตีติ อโตฺถฯ **มคฺคผลตฺถํ วายามํ น กโรนฺติ** ปญฺญาปารมิตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณคพฺภสฺส อปริปุณฺณตฺตา อปริปกฺกตฺตา จฯ

๒๘๗. **เถรหี**ติ วุฑฺฒตเรหิฯ **นิวาเส สตี**ติ ยสฺมึ ฐาเน ปพฺพชิโต, ตเตฺถว นิวาเสฯ **วปฺปกาลโต**ติ สสฺสานํ วปฺปกาลโตฯ ปุเพฺพ วิย ตโต ปรํ ติขิเณน สูริยสนฺตาเปน ปโยชนํ นตฺถีติ วุตฺตํ – **“วปฺปกาเล วิตานํ วิย อุปริ วตฺถกิลญฺชํ พนฺธิตฺวา”**ติฯ **ปุฎเก**ติ กลาเปฯ

๒๘๘. ปจฺจยสามคฺคิเหตุกตฺตา ธมฺมปฺปตฺติยา ปเทสโต ปริญฺญาวตฺถุกาปิ อริยา อุปฎฺฐิเต จิตฺตวิฆาตปจฺจเย ยเทตํ นาติสาวชฺชํ, ตเทวํ คณฺหนฺตีติ อยเมตฺถ ธมฺมตาติ อาห – **“อลาภํ อารพฺภ จิตฺตญฺญถตฺต”**นฺติอาทิฯ **โสติ** กิกี กาสิราชาฯ **พฺราหฺมณภโตฺต**ติ พฺ

ราหฺมเณสุ ภโตฯ **เทเว**ติ พฺราหฺมเณ สนฺธายาหฯ **ภูมิเทวา**ติ เตสํ สมญฺญา, ตทา พฺราหฺมณครุโก โลโกฯ ตทา หิ กสฺสโปปิ ภควา พฺราหฺมณกุเล นิพฺพตฺติฯ **ธีตุ อวณฺณํ วตฺวา**ติ, ‘‘มหาราช, ตว ธีตา พฺราหฺมณสมยํ ปหาย มุณฺฑปาสณฺฑิกสมยํ คณฺหี’’ติอาทินา ราชปุตฺติยา อคุณํ วตฺวาฯ **วรํ คณฺหิสฺ** ญาตกาฯ **รชฺชํ นิยฺยาเตสิ** ‘‘มา เม วจนํ มุสา อโหสิ, อฏฺฐเม ทิวเส นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติฯ

ปาวนอสฺมนยนวเสน สมฺมา ปาวีกตตฺตา **ปริสุทฺธตณฺฑุลานิ**ฯ ปาฬิยํ **ตณฺฑุลปฏิภสฺตานี**ติ ตณฺฑุลขณฺฑานิฯ **มุคฺคปฏิภสฺตกฬายปฏิภเสฺตสฺปิ** เอเสว นโยฯ

๒๘๙. **โก นุ โข**ติ ภุมฺมตฺเถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห – **‘‘กุหึ นุ โข’’**ติ ปาริปูรึ โยชียนฺติ พฺยญฺชนโภชนานิ เอตฺถาติ ปริโยโค, ตโต **ปริโยคา**ฯ เตนาห **‘‘สูปภาชนโต’’**ติฯ **สญฺญํ ทตฺวา**ติ วุตฺตํ สพฺพํ อาจิกฺขิตฺวา ตุมฺหากํ อตฺถาย สมฺปาเทตฺวา นิกฺขิโตฺต อุปฏฺฐาโกติ ภควโต อาโรเจถาติ สญฺญํ ทตฺวาฯ **อติวิสฺสโตฺถ**ติ อติวิย วิสฺสโตฺถฯ **ปญฺจวณฺณา**ติ ขุทฺทิกาทิวเสน ปญฺจปฺปการาฯ

๒๙๐. **กินฺ**ติ นิสฺสเกฺก ปจฺจตฺตวจนํ, กสฺมาติ อโตฺถ? **ธมฺมิโก**ติ อิมินา อาคมนสุทฺธึ ทเสฺสติ ฯ **ภิกฺขูนํ ปเตฺต ภตฺตสทิโส**ติ อิมินา อุปาสเกน สตฺถุ ปริจฺจตฺตภาวํ ตตฺถ สตฺถุโน จ อปริสงฺกตํ ทเสฺสติฯ **สิกฺขาปทเวลา นาม นตฺถี**ติ ธมฺมสฺสามิภาวโต สิกฺขาปทมริยาทา นาม นตฺถิ ปญฺญตฺติวเชฺช, ปกติวเชฺช ปน เสตุฆาโต เอวฯ

๒๙๑. ฉทนฏฺฐาเน ยทากาสํ, ตเทว ตสฺส เคหสฺส ฉทนนฺติ **อากาสจฺฉทนํ**ฯ **ปกติยา อุตุผรณเมวา**ติ ฉาทิเต ยาทิสํ อุตุ, ฉทเน อุตฺติณภาเวปิ ตมฺหิ เคเห ตาทิสเมว อุตุผรณํ อโหสิฯ **เตสํเยวา**ติ เตสํ ฆฏิการสฺส มาตาปิตูนํ เอวฯ

๒๙๒. ‘‘จตโสฺส มุฏฺฐิโย เอโก กุฑุโว, จตฺตาโร กุฑุวา เอโก ปโตฺถ, จตฺตาโร ปตฺถา เอโก อาฬฺหโก, จตฺตาโร อาฬฺหกา เอกํ โทณํ, จตฺตาริ โทณานิ เอกา มานิกา, จตโสฺส มานิกา เอกา ขารี, วีสติ ขาริกา เอโก วาโหติ ตเทว เอกสกฏ’’นฺติ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถาทีสุ** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๖๒) วุตฺตํ, อิธ ปน **‘‘เทฺว สกฏานิ เอโก วาโห’’**ติ วุตฺตํฯ **เตลผาณิตาทินฺติ อาทิ**-สเทฺทน สปฺปิอาทึ มริจาทิกฏุกภณฺฑญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **นาหํ รญฺญา ทิฏฺฐปุโพฺพ,** กุโต ปริปฺผโสฺสติ อธิปฺปาโยฯ **นจฺจิตฺวาติ** นจฺจํ ทตฺวาฯ

ฆฏิการสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. รฏฺฐปาลสุตฺตวณฺณนา

๒๙๓. ถูลเมว ถุลฺลํ, ถุลฺลา วิปุลา มหนฺตา โกฏฺฐา ชาตา อิมสฺสาติ **ถุลฺลโกฏฺฐิก**นฺติ โอทนปูปปหูตวเสน ลทฺธนาโม นิคโมฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน **ถุลฺลโกฏฺฐ**นฺติ อโตฺถ วุโตฺตฯ เตน ปาฬิยํ อิก-สเทฺทน ปทวฑฺฒนํ กตนฺติ ทเสฺสติฯ

๒๙๔. **รฏฺฐปาโล**ติ อิทํ ตสฺส กุลปุตฺตสฺส นามํฯ ปเวณิวเสน อาคตกุลวํสานุคตนฺติ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ทเสฺสตุํ **‘‘กสฺมา รฏฺฐปาโล’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สนฺธาเรตุ**นฺติ วินาสนโต ปุเพฺพ ยาทิสํ, ตเถว สมฺมเทว ธาเรตุํ สมโตฺถฯ **สทฺธา**ติ กมฺมผลสทฺธาย สมฺปนฺนาฯ **สามเณรํ ทิสฺวา**ติ สิกฺขากามตาย เอตทเคฺค ฐปิยมานํ ทิสฺวาฯ

สห รญฺญาติ **สราชิกํ,** รญฺญา สทฺธึ ราชปริสํฯ **จาตุวณฺณ**นฺติ พฺราหฺมณาทิจตุวณฺณสมุทายํฯ **โปเสตุ**นฺติ วเฑฺฒตุํ ทานาทีหิ สงฺคหวตฺถูหิ สงฺคณฺหิตุํฯ **ยํ** กุลํฯ **ปโหสฺสตี**ติ สกฺขิสฺสติฯ

เตน เตน เม อุปปริกฺขโตติ ''กามา นาเมเต อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา, อฏฺฐิกงฺกลูปมา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๓๔; ปาจิ. ๔๑๗; มหานิ. ๓, ๖) จ อาทินา เยน เยน อากาเรน กาเมสุ อาทีนวํ โอการํ สํกิเลสํ, ตพฺพิปริยายโต เนกฺขเมฺม อานิสํสํ คุณํ ปกาเสนฺตํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, เตน เตน ปกาเรน อุปปริกฺขโต วีมํสนฺตสฺส มยฺหํ **เอวํ โหติ** เอวํ อุปฏฺฐาติฯ **สิกฺขตฺตยพฺรหฺมจริย**นฺติ อธิสีลาทิสิกฺขตฺตยสงฺคหํ เสฏฺฐจริยํฯ อขณฺฑาทิภาวาปาทเนน **อขณฺฑํ** ลกฺขณวจนเญฺหตํฯ กญฺจิปิ สิเกฺขกเทสํ อเสเสตฺวา เอกเนฺตเนว ปริปูเรตพฺพตาย **เอกนฺตปริปุณฺณํ**ฯ จิตฺตุปฺปาทมตฺตมฺปิ สํกิเลสมลํ อนุปฺปาเทตฺวา อจฺจนฺตเมว วิสุทฺธํ กตฺวา ปริหริตพฺพตาย **เอกนฺตปริสุทฺธํ**ฯ ตโต เอว สงฺขํ วิย ลิขิตนฺติ **สงฺขลิขิตํ**ฯ เตนาห **''ลิขิตสงฺขสทิส''**นฺติฯ ทาฐิกาปิ มสฺสุคฺคหเณเนว คเหตฺวา **''มสฺสุ''**เตฺวว วุตฺตํ, อุตฺตราธรมสฺสุนฺติ อโตฺถฯ กสาเยน รตฺตานิ **กาสายานิฯ อนนุญฺญาตํ ปุตฺตํ น ปพฺพาเชติ** ''มาตาปิตูนํ โลกิยมหาชนสฺส จิตฺตญฺญถตฺตํ มา โหตู''ติฯ ตถา หิ สุโทฺธทนมหาราชสฺส ตถา วโร ทิโนฺนฯ

๒๙๕. ปิยายิตพฺพโต **ปิโย**ติ อาห **''ปีติชนโก''**ติฯ มนสฺส อปฺปายนโต **มนาโป**ติ อาห **''มนวฑฺฒนโก''**ติฯ **สุเขธิโต** ตรุณทารกกาเลฯ ตโต ปรญฺจ สปฺปิขีราทิสาทุรสมนุญฺญโภชนาทิอาหารสมฺปตฺติยา **สุขปริภโตฯ** อถ วา ทพฺพหภตฺติกธาติชนาทิปริชนสมฺปตฺติยา เจว ปริจฺฉทสมฺปตฺติยา จ อุฬารปณีตสุขปจฺจยูปหาเรหิ จ **สุเขธิโต**, อกิเจฺฉเนว ทุกฺขปฺปจฺจยวิโนทเนน **สุขปริภโต**ฯ อชฺฌตฺติกงฺคสมฺปตฺติยา วา **สุเขธิโต,** พาหิรงฺคสมฺปตฺติยา **สุขปริภโตฯ กสฺสจี**ติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, กิญฺจีติ วุตฺตํ โหติ, อยเมว วา ปาโฐฯ ตถา หิ **''อปฺปมตฺตกมฺปิ กลภาคํ ทุกฺขสฺส น ชานาสี''**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ **เอวํ สเนฺต**ติ นนุ มยํ รฏฺฐปาล มรณาทีสุ เกนจิ อุปาเยน อปฺปตีกาเรน มรเณนปิ ตยา อกามกาปิ วินา ภวิสฺสาม, เอวํ สติฯ **เยนา**ติ เยน การเณนฯ **กึ ปนา**ติ เอตฺถ **กิ**นฺติ การณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **''เกน ปน การเณนา''**ติฯ

๒๙๖. **ปริจาเรหี**ติ ปริโต ตตฺถ ตตฺถ ยถาสกํ วิสเยสุ จาเรหิฯ เตนาห **''อิโต จิโต จ อุปเนหี''**ติฯ **ปริจาเรหี**ติ วา สุขูปกรเณหิ อตฺตานํ ปริจาเรหิ, อตฺตโน ปริจรณํ กาเรหิฯ ตถาภูโต จ ยสฺมา ลฬโนฺต กีฬโนฺต นาม โหติ, ตสฺมา **''ลฬา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ นิจฺจทานํ **ทานํ** นาม, อุโปสถทิวสาทีสุ ทาตพฺพํ อติเรกทานํ **ปทานํ** นามฯ ปเวณีรกฺขณวเสน วา ทียมานํ **ทานํ** นาม, อตฺตนาว ปฏฺฐเปตฺวา ทียมานํ **ปทานํ** นามฯ ปจุรชนสาธารณํ วา นาติอุฬารํ **ทานํ** นาม, อนญฺญสาธารณํ อติอุฬารํ **ปทานํ** นามฯ **อุทฺทเสฺสตพฺพาติ อุทฺธํ ทเสฺสตพฺพาฯ** กุโต อุทฺธํ เต ทเสฺสตพฺพา? ปพฺพชิตโต อุทฺธํ อตฺตานํ มาตาปิตโร ทเสฺสตพฺพา, เตนาห **''ยถา''**ติอาทิฯ

๒๙๙. **พลํ คเหตฺวา**ติ เอตฺถ พลคฺคหณํ นาม กายพลสฺส อุปฺปาทนเมวาติ อาห **''กายพลํ ชเนตฺวา''**ติฯ **เอวํ วิหรโนฺต**ติ ยถา ปาฬิยํ วุตฺตํ เอวํ เอโก วูปกโฏฺฐ อปฺปมโตฺต วิหรโนฺตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา เนยฺโย, น อุคฺฆฏิตญฺญู, น จ วิปญฺจิตญฺญู, ตสฺมาฯ จิเรน ปพฺพชิโต **ทฺวาทสเม วเสฺส อรหตฺตํ ปาปุณิ**ฯ ยํ ปน วุตฺตํ ปาฬิยํ ''น จิรเสฺสวา''ติ, ตํ สฏฺฐิ วสฺสานิ ตโต อธิกมฺปิ วิปสฺสนาปริวาสํ วสเนฺต อุปาทาย วุตฺตํฯ

สตฺตทฺวารโกฏฺฐกสฺสาติ สตฺตคพฺภนฺตรทฺวารโกฏฺฐกสีเสน คพฺภนฺตรานิ วทติฯ **ปหราเปตี**ติ วโยวุฑฺฒานุรูปํ กปฺปาปนาทินา อลงฺการาเปติฯ อโนฺตชาตตาย ญาติสทิสี ทาสี **ญาติทาสี**ฯ ปูติภาเวเนว ลกฺขิตโพฺพ โทโส วา อภิโทโส, โสว **อาภิโทสิโก,** อภิโทสํ วา ปจฺจูสกาลํ คโต ปโตฺต อติกฺกโนฺตติ **อาภิโทสิโก**ฯ เตนาห **"เอกรตฺตาติกฺกนฺตสฺสา"**ติอาทิ ฯ **อปริโภคารโห** ปูติภูตภาเวนฯ **อริยโวหาเรนา**ติ อริยสมุทาจาเรนฯ อริยา หิ มาตุคามํ ภคินิวาเทน สมุทาจรนฺติฯ **นิสฺสฏฺฐปริคฺคหนฺ**ติ ปริจฺจตฺตาลยํฯ **วตฺถุํ วฏฺฏตี**ติ นิรเปกฺขภาวโต วุตฺตํ, อิธ ปน วิเสสโต อปริโภคารหตฺตาว วตฺถุโนฯ นิมียติ สญฺญายตีติ **นิมิตฺตํ,** ตถาสลฺลกฺขิโต อากาโรติ อาห **"อาการํ อคฺคเหสี"**ติฯ

๓๐๐. **ฆรํ ปวิสิตฺวา**ติ เคหสามินิยา นิสีทิตพฺพฏฺฐานภูตํ อโนฺตเคหํ ปวิสิตฺวาฯ **อาลปเน**ติ ทาสิชนสฺส อาลปเนฯ **พหิ นิกฺขมนฺตา**ติ ยถาวุตฺตตโนฺตเคหโต พหิ นิกฺขมนฺติโยฯ **ฆเรสุ สาลา โหนฺตี**ติ ฆเรสุ เอกมเนฺต โภชนสาลา โหนฺติ ปาการปริกฺขิตฺตา สุสํวิหิตทฺวารพนฺธา สุสมฺมฏฺฐวาลิกงฺคณาฯ

อโนกปฺปนํ อสทฺทหนํฯ **อมริสนํ** อสหนํฯ **อนาคตวจนํ** อนาคตสทฺทปฺปโยโค, อโตฺถ ปน วตฺตมานกาลิโกวฯ เตนาห **"ปจฺจกฺขมฺปี"**ติฯ **อริยิทฺธิยนฺ**ติ ''ปฏิกูเล อปฏิกูลสญฺญี วิหรตี''ติ (อ. นิ. ๕.๑๔๔) เอวํ วุตฺตอริยิทฺธิยํฯ

ปูติกุมฺมาโส ฉฑฺฑนียธโมฺม ตสฺส เคหโต ลโทฺธปิ น ทาตพฺพยุตฺตโก ทาสิชเนน ทิโนฺนติ อาห **"เทยฺยธมฺมวเสน เนว ทานํ อลตฺถมฺหา"**ติฯ ''อิเมหิ มุณฺฑเกหี''ติอาทินา นิตฺถุนนวจเนน ปจฺจกฺขานํ อตฺถโต ลทฺธเมว, ตสฺส ปน อุชุกผาสฺสมาจารวเสน อลทฺธตฺตา วุตฺตํ **"น ปจฺจกฺขาน"**นฺติฯ เตนาห – **"ปฏิสนฺถารวเสน ปจฺจกฺขานมฺปิ น อลตฺถมฺหา"**ติฯ ''เนว ทาน''นฺติอาทิ ปจฺจาสีสาย อกฺขนฺติยา จ วุตฺตํ วิย ปจฺรชโน มเญฺญยฺยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ อธิปฺปายมสฺส วิวริตุํ **"กสฺมา ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สุตฺติกาปฏิจฺฉนฺนนฺ**ติ สิปฺปิกาฉทาหิ ฉนฺนํฯ

อุกฺกฏฺฐเอกาสนิกตายาติ อิทํ ภูตกถนมตฺตํ เถรสฺส ตถาภาวทีปนโตฯ มุทุกสฺสปิ หิ เอกาสนิกสฺส ยาย นิสชฺชาย กิญฺจิมตฺตํ โภชนํ ภุตฺตํ, วตฺตสีเสนปิ ตโต วุฏฺฐิตสฺส ปุน ภุญฺชิตุํ น วฏฺฏติฯ เตนาห ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร ''อาสนํ วา รเกฺขยฺย โภชนํ วา''ติฯ **อุกฺกฏฺฐสปทานจาริโก**ติ ปุรโต ปจฺฉโต จ อาหฏภิกฺขมฺปิ อคฺคเหตฺวา พหิทฺวาเร ฐตฺวา ปตฺตวิสฺสชฺชนเมว กโรติฯ เอเตเนว เถรสฺส อุกฺกฏฺฐปิณฺฑปาติกภาโว ทีปิโตฯ เตนาห – **"สฺวาตนาย ภิกฺขํ นามนาธิวาเสตี"**ติฯ อถ กสฺมา อธิวาเสสีติ อาห **"มาตุ อนุคฺคเหนา"**ติอาทิ ฯ ปณฺฑิตา หิ มาตาปิตูนํ อาจริยุปชฺฌายานํ วา กาตพฺพํ อนุคฺคหํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ธุตงฺคสุทฺธิกา น ภวนฺติฯ

๓๐๑. **ปยุตฺต**นฺติ วฑฺฒิวเสน ปโยชิตํ, ตทฺธิตโลปํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํ ยถา อญฺญตฺถาปิ ''ปิตามหํ ธนํ ลทฺธา, สุขํ ชีวติ สญฺจโย''ติ ฯ **เชฏฺฐกิตฺถิโย**ติ ปธานิตฺถิโยฯ **อิโต**ติ อิมสฺมึ กุเล อนุภวิตพฺพวิภวสมฺปตฺติโตฯ **อญฺญโต**ติ อิมสฺส ทินฺนตฺตา อญฺญสฺมึ กุเล อนุภวิตพฺพสมฺปตฺติโตฯ

๓๐๒. **จิตฺตวิจิตฺต**นฺติ กปฺปนาย เจว อรหรูเปน อลงฺการาทินา จ จิตฺติตเญฺจว วิจิตฺติตญฺจฯ **วณกาย**นฺติ วณภูตํ กายํฯ **สมนฺตโต อุสฺสิต**นฺติ เหฏฺฐิมกายวเสน เหฏฺฐา อุปริ จ สนฺนิสฺสิตํฯ **นิจฺจาตุร**นฺติ อภิณฺหปฺปฏิปีฬิตํ, สทา ทุกฺขิตํ วาฯ **พหุสงฺกปฺป**นฺติ ราควตฺถุภาเวน อภิชเนหิ หาวภาววิลาสวเสน, อามิสวเสน จ โสณสิงฺคาลาทีหิ พหูหิ สงฺกเปฺปตพฺพํฯ

ฐิตีติ อวฏฺฐานํ อวิปริณาโม นตฺถิฯ เตนาห – **“ภิชฺชนธมฺมตาว นิยตา”**ติ, ปริสุสวภาวาปตฺติ เจว วินาสปตฺติ จ เอกนฺติกาติ อโตฺถฯ

จิตฺตกตมฺปีติ คนฺธาทีหิ จิตฺตกตมฺปิฯ **รูป**นฺติ สรีรํฯ

อลตฺตกกตาติ ปิณฺฑิอลตฺตเกน สุวณฺณกตาฯ เตนาห **“อลตฺตเกน รญฺชิตา”**ติฯ **จุณฺณกมกฺขิต**นฺติ โทสนีหรเณหิ ตาปทหนาทีหิ กตาภิสงฺขารมุขํ โครโจนาทีหิ โอภาสนกจุเณฺณหิ มกฺขิตํ, เตนาห **“สาสปกเกฺกนา”**ติอาทิฯ

รโสทเกนาติ สรลนิยฺยาสรสมิเสฺสน อุทเกนฯ **อาวตฺตนปริวเตฺต กตฺวา**ติ อาวตฺตนปริวตฺตนวเสน นเต กตฺวาฯ **อฏฺฐปทกรจนายา**ติ ภิตฺติกูฏทฺธจนฺทาทิวิภาคาย อฏฺฐปทกรจนายฯ

วิรวมาเนติ ‘‘อยํ ปลายติ, คณฺห คณฺหา’’ติ วิรวมาเนฯ หิรญฺญสุวณฺณโอโรเธติ วตฺตพฺพํฯ

๓๐๓. **อุสฺสิตาย อุสฺสิตายา**ติ กุลวิภวพาหุสจฺจปญฺญาสมฺปตฺติยา อุคฺคตาย อุคฺคตายฯ **อภิลกฺขิโต** อุฬารภาเวนฯ

๓๐๔. **ปริชุณฺณานี**ติ ปริหานานิฯ เย พฺยาธินา อภิภูตา สตฺตา ชิณฺณกปฺปา วโยหานิสตฺตา วิย โหนฺติ, ตโต นิวเตฺตโนฺต **“ชราชิโณฺณ”**ติ อาหฯ **วโยวุโทฺฒ,** น สีลาทิวุโทฺฒฯ มหตฺตํ ลาติ คณฺหาตีติ มหลฺลโก, ชาติยา มหลฺลโก, น วิภวาทินาติ **ชาติมหลฺลโก** ฯ ทฺวตฺติราชปริวตฺตสงฺขาตํ อทฺธานํ กาลํ คโต วีติวโตฺตติ **อทฺธคโต**ฯ ตถา จ ปฐมวยํ มชฺฌิมวยญฺจ อตีโต โหตีติ อาห **“อทฺธานํ อติกฺกโนฺต”**ติฯ ชิณฺณาทิปเทหิ ปฐมวยมชฺฌิมวยสฺส โพธิตตฺตา อนุปฺปตฺตตาวิสิโฏฺฐ วย-สโทฺท โอสานวยวิสโยติ อาห **“ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปโตฺต”**ติฯ

‘‘อปฺปิโจฺฉ, อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผโสฺส’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๑) เอวมาทีสุ วิย อปฺป-สโทฺท อภาวโตฺถติ อธิปฺปาเยนาห **“อปฺปาพาโธติ อโรโค, อปฺปาตโงฺกติ นิทฺทุโกฺข”**ติฯ อปฺปโตฺถ วา อิธ, ตตฺถาปิ อปฺป-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ ‘‘โย หิ, คหปติ, อิมํ ปูติกายํ ปริหรโนฺต มุหุตฺตมฺปิ อาโรคฺยํ ปฏิชาเนยฺย กิมญฺญตฺร พาลฺยา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑) สุตฺตปทํ สมตฺถิตํ โหติฯ วิปจฺจนํ วิปาโก, โส เอว เวปาโกฯ สโม เวปาโก เอติสฺสา อตฺถีติ **สมเวปากินี,** ตายฯ เตเนว สมเวปากินิภาเวน สพฺพมฺปิ สมฺมเทว คณฺหาติ ธาเรตีติ **คหณี**ฯ คหณิสมฺปตฺติยา หิ ยถาภุตฺตอาหาโร สมฺมเทว ชีรโนฺต สรีเร ติฏฺฐติ, โน อญฺญถา **ภุตฺตภุโตฺต อาหาโร ชีรติ** คหณิยา ติกฺขภาเวนฯ **ตเถว ติฏฺฐตี**ติ ภุตฺตาการเนว ติฏฺฐติ คหณิยา มนฺทภาวโตฯ **ภตฺตจฺฉโนฺท อุปฺปชฺชเตว** ภุตฺตอาหารสฺส สมฺมา ปริณามํ คตตฺตาฯ **เตเนวา**ติ สมเวปากินิภาเวเนวฯ ปตฺตานํ โภคานํ ปริกฺขียมานํ น สหสา เอกชฺฌํเยว ปริกฺขยํ คจฺฉนฺติ, อถ โข อนุกฺกเมน, ตถา ญาตโยปีติ อาห **“อนุปุเพฺพนา”**ติฯ **ฉาตกภยาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน พฺยาธิภยาทิํ สงฺคณฺหาติฯ

๓๐๕. อุเทฺทสสีเสน นิเทฺทโส คหิโตติ อาห **“ธมฺมนิเทฺทสา อุทฺทิฏฺฐา”**ติฯ ยสฺมา วา เย ธมฺมา อุทฺทิสิตพฺพเฏฺฐน ‘‘อุเทฺทสา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เตว ธมฺมา นิทฺทิสิตพฺพเฏฺฐน นิเทฺทสาติ **“ธมฺมนิเทฺทสา อุทฺทิฏฺฐา”**ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ อถ วา เย ธมฺมา อนิจฺจตาทิวิภาวนวเสน อุทฺธํ อุทฺธํ เทเสสฺสนฺติ, เต ธมฺมา ตเถว นิเสฺสสโต เทเสสฺสนฺตีติ เอวํ อุเทฺทสนิเทฺทสปทานํ

อนตฺถนุตรตา เวทิตพฺพาฯ **ตตฺถา**ติ ชรามรณสนฺติเกฯ อทฺธุโวติ นิทฺธุโว น ถิโร, อนิโจฺจติ อโตฺถฯ เตนาห **“ธุวฏฺฐานวิรหิโต”**ติ, อชาตาภูตาสงฺขตธุวภาวการณวิวิโตฺตติ อโตฺถฯ **อุปนียฺยตี**ติ วา ชรามรเณน โลโก สมฺมา นียติ, ตสฺมา อทฺธุโวติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ตายิตุ**นฺติ ชาติอาทิพฺยสนโต รกฺขิตุํ **สมเตฺถน** อิสฺสเรน อตฺตนา **วิรหิโต**ติฯ ‘‘อิมํ โลกํ อิโต วฏฺฏทุกฺขโต โมเจสฺสามิ, ชราพฺยาธิมรณานํ ตํ อธิภวิตุํ น ทสฺสามี’’ติ เอวํ อภิสรตีติ อภิสฺสรณํ, โลกสฺส สุขสฺส ทาตา หิตสฺส วิธาตา โกจิ อิสฺสโร, ตทภาวโต อาห **“อนภิสฺสโรติ อสรโณ”**ติฯ **นิสฺสโก** มมายิตพฺพวตฺถุอภาวโต, เตนาห **“สกภณฺฑวิรหิโต”**ติอาทิฯ ตณฺหาย วเส ชาโต ตณฺหาย วิชิโตติ กตฺวา **“ตณฺหาย ทาโส”**ติ วุตฺตํฯ

๓๐๖. หตฺถิวิสยตฺตา หตฺถิสนฺนิสฺสิตตฺตา วา หตฺถิสิปฺปํ ‘‘หตฺถี’’ติ คหิตนฺติ อาห – **“หตฺถิสฺมินฺติ หตฺถิสิเปฺป”**ติ, เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ สาติสยํ อูรุพลํ เอตสฺส อตฺถีติ **อูรุพลี**ติ อาห – **“อูรุพลสมฺปโนฺน”**ติ, ตเมวตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **“ยสฺส หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อภินฺนํ** ปรเสนํ **ภินฺทโต ภินฺนํ** สกเสนํ สนฺธารยโต อุปตฺถมฺภยโตฯ **พาหุพลี**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ยสฺส หิ ผลกญฺจ อาวุธญฺจ คเหตฺวา’’ติอาทินา อโตฺถ วตฺตโพฺพ, อิธ ปน ปรหตฺถคตํ รชฺชํ อาหริตุํ พาหุพลนฺติ โยชนาฯ ยถา หิ ‘‘อูรุพลี’’ติ เอตฺถาปิ พาหุพลํ อนามสิตฺวา อโตฺถ, เอวํ ‘‘พาหุพลี’’ติ เอตฺถ อูรุพลํ อนามสิตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพ, อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ อตฺตา, อตฺตภาโวฯ อลํ สมโตฺถ อตฺตา เอตสฺสาติ อลมโตฺถติ อาห **“สมตฺถอตฺตภาโว”**ติฯ

ปริโยธายาติ วา ปริโต อารกฺขํ โอทหิตฺวาฯ ‘‘สํวิชฺชเนฺต โข, โภ รฏฺฐปาล, อิมสฺมิํ ราชกุเล หตฺถิกายาปิ…เป.… วตฺติสฺสนฺตี’’ติ **อิทมฺปิ โส ราชา อุปริ ธมฺมุเทฺทสสฺส การณํ อาหรโนฺต อาห**ฯ

วุตฺตเสฺสว อนุ ปจฺฉา คายนวเสน กถนํ **อนุคีติ**ฯ ตา ปน คาถา ธมฺมุเทฺทสานํ เทสนานุปุพฺพิํ อนาทิยิตฺวาปิ ยถารหํ สงฺคณฺหนวเสน อนุคีตาติ อาห **“จตุนฺนํ ธมฺมุเทฺทสานํ อนุคีติ”**นฺติฯ

๓๐๗. **เอก**นฺติ เอกชาติยํฯ วตฺถุกามกิเลสกามา วิสยเภเทน ภินฺทิตฺวา ตถา วุตฺตาติ ทฏฺฐโพฺพฯ

สาครเนฺตนาติ สาครปริยเนฺตนฯ

อโห วตาติ โสจเน นิปาโต, ‘‘อโห วต ปาปํ กตํ มยา’’ติอาทีสุ วิยฯ **อมรา**ติอาทีสุ **อาหู**ติ กเถนฺติฯ มตํ อุทฺทิสฺส ‘‘อมฺห’’นฺติ วตฺตเพฺพ โสกวเสน ‘‘อมร’’นฺติ วุจฺจติฯ

โวสานนฺติ นิฏฺฐํ, ปริโยสานนฺติ อโตฺถฯ **สาวา**ติ ปญฺญา เอวฯ **ธนโต**ติ สพฺพธนโตฯ **อุตฺตมตรา** เสฏฺฐา, เตเนวาห ‘‘ปญฺญาชีวิํ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔)ฯ

เตสุ ปาปํ กโรเนฺตสุ สเตฺตสุ, นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **ปรมฺปรายา**ติ อตฺตภาวปรมฺปรายฯ **สํสารํ อาปชฺชิตฺวา**ติ ภวาทีสุ สํสารสฺส อาปชฺชนเหตุํ อาปชฺชโนฺต ปรโลกํ อุเปติ, ปรโลกํ อุเปโนฺตว พหุวิธทุกฺขสงฺขาตํ คพฺภญฺจ อุเปติฯ **ตาทิสสฺสา**ติ ตถารูปสฺส คพฺภวาส ทุกฺขาทีนํ อธิฏฺฐานภูตสฺส **อปฺปปญฺญสฺส อโญฺญ อปฺปปโญฺญ** จ **อภิสทฺทหโนฺต** หิตสุขาวหนฺติ ปตฺติยายโนฺตฯ

‘‘ปาปธมฺม’’ติ วุตฺตตฺตา ตาทิสสฺส ปรโลโก นาม ทุคฺคติ เอวาติ อาห **“ปรมฺหิ อปาย โลเก”**ติฯ

วิวิธรูเปนาติ รูปสทฺทาทิวเสน ตตฺถปิ ปณีตตราทิวเสน พหุวิธรูเปนฯ

สามญฺญเมวาติ สมณภาโว เอว เสยฺยฯ เอตฺถ จ อาทิโต ทฺวีหิ คาถาหิ จตฺโตฺถ ธมฺมุเทฺทโส อนุคีโตฯ จตุตฺถคาถาย ตติโยฯ ปญฺจมคาถาย ทุติโยฯ ฉฏฺฐคาถาย ทุติยตติยาฯ สตฺตมคาถาย ปฐโม ธมฺมุเทฺทโส อนุคีโต, อฏฺฐมาทีหิ ปวตฺตินิวตฺตีสุ กาเมสุ เนกฺขมฺเม จ ยถารหํ อาทีนวานิสํสํ วิภาเวตฺวา อตฺตโน ปพฺพชฺชการณํ ปรมโต ทเสฺสโนฺต ยถาวุตฺตธมฺมุเทฺทสํ นิคเมติ, เตน วุตฺตํ ‘‘ตา ปน คาถา ธมฺมุเทฺทสานํ เทสนานุปุพฺพึ อนาทิยิตฺวาปิ ยถารหํ สงฺคณฺหนวเสน อนุคีตา’’ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

รฏฺฐปาลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. มฆเทวสุตฺตวณฺณนา

๓๐๘. **ปุเพฺพ มฆเทโว นาม ราชา**ติ อตีตกาเล อิมสฺมึเยว กเปฺป อเนกวสฺสสหสฺสายุเกสุ มนุเสฺสสุ ปฏิปาฏิยา อุปฺปนฺนานํ จตุราสีติสหสฺสานํ จกฺกวตฺติราชูนํ อาทิปุริโส มฆเทโวติ เอวํนาโม ราชาฯ

ธโมฺมติ ราชธโมฺมติ โลกิกา วทนฺติฯ มหาโพธินิธานปารมิตาสงฺขาโต ปน ธโมฺม อตฺถีติ **ธมฺมิโกฯ ธเมฺมนา**ติ ญาเยนฯ ตทา พฺรหฺมวิหาราทิภาวนาธมฺมสฺส รโญฺญ อนธิคตตฺตา ตสฺสปิ วา อนภิชฺฌาทีหิ สมานโยคกฺขมตฺตา วุตฺตํ **“ทสกุสลกมฺมปเถ ฐิโต”**ติฯ **ธมฺมนฺ**ติ ธมฺมโต อนเปตํฯ ตถา หิ จ โส ปกฺขปาตาภาวโต ‘‘สโม’’ติ วุจฺจตีติ อาห **“สมํ จรตี”**ติฯ **ปกตินิยาเมเนวา**ติ ปเวณิยา อาคตนิยาเมเนวฯ ยสฺมา นิคมชนปเทสุ เยภุเยฺยน คหปตีนํ สงฺคโห, ตสฺมา อฏฺฐกถายํ **“คหปติกาน”**เนฺตฺวว วุตฺตํฯ ปาฬิยํ ปน อญฺญเมว นาครจาริตฺตํ, อญฺญํ เนคมชนปทจาริตฺตนฺติ เต วิสุํ คหิตา ‘‘เนคเมสุ เจว ชนปเทสุ จา’’ติฯ ปจฺจุคฺคมนนิคฺคมนวเสน อุโปสถสฺส ปฏิหรณํ ปาฏิหาริโย, โส เอว **ปาฏิหาริโก, ปโกฺขฯ อิเม ทิวสา**ติ อิเม จตฺตาโร ทิวสาฯ

๓๐๙. **เทโวติ มจฺจุ** อภิภวนเฏฺฐนฯ ยถา หิ เทโว ปกติสเตฺต อภิภวติ, เอวํ มจฺจุ สเตฺต อภิภวติฯ ‘‘อหํ อสุกํ มทฺทิตุํ อาคมิสฺสามิ, ตฺวํ ตสฺส เกเส คเหตฺวา มา วิสฺสเชฺชหี’’ติ มจฺจุเทวสฺส อาณากรา ทูตา วิยาติ **ทูตาติ วุจฺจนฺติฯ อลงฺกตปฏิยตฺตายา**ติ อิทํ อตฺตโน ทิพฺพานุภาวํ อาวิกตฺวา ฐิตายาติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **เทวตาพฺยากรณสทิสเมว โหติ** น จิเรเนว มรณสมฺภวโตฯ **วิสุทฺธิเทวานนฺ**ติ ขีณาสวพฺรหฺมานํฯ เต หิ จริมภเว โพธิสตฺตานํ ชิณฺณาทิเก ทเสฺสนฺติฯ

ทุขิตญฺจ พฺยาธิตนฺติ พฺยาธิภาเวน สญฺชาตทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ อนฺติมภวิกโพธิสตฺตานํ วิสุทฺธิเทเวหิ อุปฏฺฐาปิตภาวํ อุปาทาย ตทเญฺญสํ เตหิ อนุปฏฺฐาปิตานมฺปิ ปณฺฑิตานํ ตถา โวหริตพฺพตา ปริยายสิทฺธาติ อาห **“อิมินา ปริยาเยนา”**ติฯ

ทิสมฺปตีติ วิภตฺติอโลเปน นิเทฺทโส, ทิสาสีเสน เทสา วุตฺตาติ เทสานํ อธิปติราชาติ อโตฺถฯ อุตฺตมเงฺค สิรสิ รุหนฺตีติ **อุตฺตมงฺครุหา,** เกสาฯ เต ปเนตฺถ ยสฺมา ปลิตตฺตา อวิเสสโต สพฺพปจฺฉิมวยสนฺทสฺสกา โหนฺติ, ตสฺมา **“วโยหรา”**ติ วุตฺตาฯ

ปุริสยุโค ยสฺมา ตสฺมึ วํเส สญฺชาตปุริสฏฺฐิติยา ปริจฺฉิโนฺน, ตสฺมา อาห **“วํสสมฺภเว ปุริเส”**ติฯ **ราชเคหโต อาหฏฺภิกฺขาย ยาเปโนฺต**ติ อิมินา กุมารกปพฺพชฺชาย อุปคตภาวํ ทเสฺสติฯ

ปริหริยมาโนวาติ อเญฺญน อเญฺญน ปริหริยมาโน วิย เวลาย เวลาย เตน มหตา ปริชเนน อุปฏฺฐิยมาโน กุมารกีฬํ กีฬีติ อโตฺถฯ เกจิ ปน ‘‘ปริหริยมาโน เอวา’’ติ อวธารณวเสน อตฺถํ วทนฺติ, ตถา สติ จตุราสีติวสฺสสหสฺสานิ ถญฺญปายี ตรุณทารโก อโหสีติ อาปชฺชตีติ ตทยุตฺตํฯ กุมารกาลํ วตฺวา ตทนนฺตรํ โอปรชฺชวจนโต วิรุทฺธเญฺจตํฯ (**ปญฺจมงฺคล**วจเนน อุนฺนงฺคลมงฺคลอุกฺกนฺตนมงฺคลกมฺมหายมงฺคลทุสฺสมงฺคลานิ สมฺปตฺตานิ เอว อเหสุนฺติ ทฏฺฐพฺพํ)ฯ

๓๑๑. สวํสวเสน อาคตา ปุตฺตนตฺตุอาทโย ปุตฺตา จ ปปุตฺตา จ เอติสฺสาติ **ปุตฺตปปุตฺตกา** ปรมฺปราฯ **นิหต**นฺติ นิหิตํ ฐปิตํ, ปวตฺติตนฺติ อโตฺถฯ **นิหต**นฺติ วา สตตํ ปติฏฺฐิตภาเวน วฑฺฒิตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“กลฺยาณวตฺต”**นฺติฯ **อติเรกตรา เทฺว คุณา**ติ มหาสตฺตสฺส มฆเทวกาลโต อติเรกตรา เทฺว คุณา อิตรราชูหิ ปน อติเรกตรา อเนกสตสหสฺสปฺปเภทา เอว คุณา อเหสุนฺติฯ

๓๑๒. เตตฺติํส สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํสหจริตฏฺฐานํ เตตฺติํสํ, ตเทว ตาวติํสํ, ตํนิวาโส เอเตสนฺติ **ตาวติํสา**ฯ นิวาสภาโว จ เตสํ ตตฺถ นิพฺพตฺตนปุพฺพโกติ อาห – **“เทวานํ ตาวติํสานนฺติ ตาวติํสภวเน นิพฺพตฺตเทวาน”**นฺติฯ **รโญฺญ**ติ นิมิมหาราชสฺสฯ **โอวาเท ฐตฺวา**ติ ‘‘สีลํ อรกฺขโนฺต มม สนฺติกํ มา อาคจฺฉตู’’ติ นิคฺคณฺหนวเสนปิ, ‘‘เอกนฺตโต มม วิชิเต วสเนฺตน สีลํ รกฺขิตพฺพ’’นฺติ เอวํ ปวตฺติตโอวาทวเสนปิ โอวาเท ฐตฺวาฯ

อถ นนฺติ มหาชุติกํ มหาวิปฺผารํ มหานุภาวํ นิมิราชานํฯ ‘‘สโกฺกหมสฺมิ เทวิโนฺท, ตว สนฺติกมาคโต’’ติ อตฺตโน สกฺกภาวํ ปเวเทตฺวา **“กงฺขํ เต ปฏิวิโนเทสฺสามี”**ติ อาหฯ เตนาห **“สพฺพภูตานมิสฺสรา”**ติอาทิฯ

สีลํ อุปาทาย โอมกตาย **“กิ”**นฺติ หีเฬโนฺต วทติฯ **คุณวิสิฏฺฐตายาติ** ลาภยสาทีนเญฺจว ปิยมนาปตาทีนญฺจ อาสวกฺขยปริโยสานานํ นิมิตฺตภาเวน อุตฺตมคุณตายฯ ตทา สโกฺก อนุรุทฺธเตฺถโร, โส อตฺตโน ปุริมชาติยํ ปจฺจกฺขสิทฺธํว ทานโต สีลํ มหนฺตํ วิภาเวโนฺต **“อหญฺหี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตฺตนา วสิยมานํ กามาวจรเทวโลกํ สนฺธาย **“เปตฺติวิสยโต”**ติ วุตฺตํฯ ตสฺส หิ กปฺปสตสหสฺสํ วิวฏฺฏชฺฌาสยสฺส ปูริตปารมิสฺส เทวโลโก เปตโลโก วิย อุปฏฺฐาสิฯ เตเนวาห ‘‘อจฺฉราคณสงฺฆุฏฺฐํ, ปิสาจคณเสวิต’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๔๖)ฯ

ขตฺติเยติ ขตฺติยชาติยํฯ **วิสุชฺฌตี**ติ พฺรหฺมโลกูปปตฺติํ สนฺธาย วทติ กามสํกิเลสวิสุชฺฌนโตฯ **กายาติ** จ พฺรหฺมกายมาหฯ

อิมสฺส มม อทิฏฺฐปุพฺพรูปํ ทิสฺวา ‘‘อหุเทว ภย’’นฺติ จิเนฺตตฺวา อาห **“อวิกมฺปมาโน”**ติฯ ภายโนฺต หิ จิตฺตสฺส อญฺญถเตฺตน กายสฺส จ ฉมฺภิตเตฺตน วิกมฺปติ นามฯ เตนาห **“อภายมาโน”**ติฯ **สุขํ กเถตุํ โหตี**ติ ปุญฺญผลํ กเถตุํ สุขํ โหติฯ

๓๑๓. **มนํ อาคมฺม ยุตฺตาเยว โหนฺตี**ติ มาตลิสฺส สกฺกเสฺสว จิตฺตํ ชานิตฺวา ยุตฺตา วิย โหนฺติ, รเถ ยุตฺตอาชานียกิจฺจํ กโรนฺติ เทวปุตฺตาฯ เอวํ ตาทิเส กาเล ตถา ปฏิปชฺชนฺติ, ยถา

เอราวโณ เทวปุโตฺต หตฺถิกิจฺจํฯ **นทฺธิโต ปฎฺฐายา**ติ รถปญฺชรปริยเนฺตน อกฺขสฺส สมฺพนฺธฎฺฐานํ นทฺธี, ตโต ปฎฺฐายฯ อโกฺข พชฺฌติ เอตฺถาติ **อกฺขพโทฺธ,** อเกฺขน รถสฺส พทฺธฎฺฐานํฯ ยถา เทวโลกโต ยาว จนฺทมณฺฑลสฺส คมนวีถิ, ตาว อตฺตโน อานุภาเวน เหฎฺฐามุขเมว รถํ เปเสสิ, เอวํ จนฺทมณฺฑลสฺส คมนวีถิโต ยาว รโญฺญ ปาสาโท, ตาว ตเถว เปเสสิฯ **เทฺว มเคฺค ทเสฺสตฺวา**ติ ปโตทลฎฺฐิยา อากาสํ วิลิขโนฺต วิย อตฺตโน อานุภาเวน นิรยคามีเทวโลกคามี จาติ เทฺว มเคฺค ทเสฺสตฺวาฯ **กตเมนา**ติอาทิ เทสนามตฺตํ, ยถา เตน รเถน คจฺฉนฺตสฺส นิรโย เทวโลโก จ ปากฎา โหนฺติ, ตถา กรณํ อธิเปฺปตํฯ

วุตฺตการณเมว สนฺธายาห มหาสโตฺต **“อุภเยเนว มํ มาตลิ เนหี”**ติฯ **ทุคฺค**นฺติ ทุคฺคมํฯ **เวตฺตรณิ**นฺติ เอวํนามกํ นิรยํฯ **กุถิต**นฺติ ปกฺกุถิตํ นิปกฺกเตลสทิสชาลํฯ **ขารสํยุตฺต**นฺติ ขาโรทกสทิสํฯ

รถํ นิวเตฺตตฺวาติ นิรยาภิมุขโต นิวเตฺตตฺวาฯ **พีรณีเทวธีตายา**ติ ‘‘พีรณี’’ติ เอวํนามิกาย อจฺฉรายฯ **โสณทินฺนเทวปุตฺตสฺสา**ติ ‘‘โสณทิโนฺน’’ติ เอวํนามกสฺส เทวปุตฺตสฺสฯ **คณเทวปุตฺตาน**นฺติ คณวเสน ปุญฺญํ กตฺวา คณวเสเนว นิพฺพตฺตเทวปุตฺตานํฯ

ปตฺตกาเลติ อุปกฎฺฐาย เวลายฯ **อติถิ**นฺติ ปเจฺจกสมฺพุทฺธํฯ กสฺสปสฺส ภควโต สาสเน เอกํ ขีณาสวเตฺถรนฺติปิ วทนฺติฯ **มาตาว ปุตฺตํ สกิมาภินนฺที**ติ ยถา ปวาสโต อาคตํ ปุตฺตํ มาตา สกึ เอกวารํ อาคตกาเล อภินนฺทติ, ตถา นิจฺจกาเล อภินนฺทิ สกฺกจฺจํ ปริวิสิฯ **สํยมา สํวิภาคา**ติ สีลสํยมา สํวิภาคสีลาฯ **ชาตเก**ติ นิมิชาตเกฯ

จิตฺตกูฎนฺติ เทวนครสฺส ทกฺขิณทิสาย ทฺวารโกฎฺฐกํฯ **สโกฺก จิตฺตํ สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต**ติ มหาสเตฺต ปวตฺตํ เทวตานํ สกฺการสมฺมานํ ปฎิจฺจ อุปฺปนฺนํ อตฺตโน อุสูยจิตฺตํ พหิ อนาวิกตฺวา อพฺภนฺตเรเยว จ นํ ฐเปตุํ อสโกฺกโนฺตฯ **อเณฺณุสํ ปุเณฺณน วสาหี**ติ สกฺกสฺส มหาสตฺตํ โรเสตุกามตาย อาราธนํ นิทเสฺสติฯ ปุราณสโกฺก ทีฆายุโก, ตํ อุปาทาย ชราชิณฺณํ วิย กตฺวา **“ชรสโกฺก”**ติ วุตฺตํฯ

๓๑๕. **เสสํ สพฺพ**นฺติ ปพฺพชฺชุปคมนา เสสํ อตฺตโน วํเส โปราณราชูนํ ราชจาริตฺตํฯ **ปากติก**นฺติ ปุน สภาวตฺตเมว คโต อโหสิ, อปพฺพชิตภาววจเนเนวสฺส พฺรหฺมวิหารภาวนาทีนํ ปพฺพชฺชาคุณานํ อภาโว ทีปิโต โหติฯ

๓๑๖. **วีริยํ อกโรโนฺต สมุจฺฉินฺทติ,** น ตาว สมุจฺฉินฺนํ, กลฺยาณมิตฺตสํสคฺคาทิปจฺจยสมวาเย สติ สีลวตํ กลฺยาณวตฺตํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติ ฯ **ทุสฺสีเลน สมุจฺฉินฺนํ นาม โหติ** ตสฺส ตตฺถ นิราสภาเวน ปฎิปตฺติยา เอว อสมฺภวโตฯ **สตฺต เสขา ปวเตฺตนฺติ** กลฺยาณวตฺตสฺส อปรินิฎฺฐิตกิจฺจตฺตาฯ **ขีณาสเวน ปวตฺติตํ นาม** ปรินิฎฺฐิตกิจฺจตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มฆเทวสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. มธุรสุตฺตวณฺณนา

๓๑๗. **มธุราย**นฺติ อุตฺตรมธุรายํฯ **คุนฺทาวเน**ติ กาฬสิปฺปลิวเนฯ อติมุตฺตกวเนติ จ วทนฺติฯ จตูสุ วเณฺณสุ **พฺราหฺมโณว เสโฎฺฐ วโณฺณฯ ปณฺฑโร**ติ ปริสุโทฺธฯ **กาฬโก**ติ อปริสุโทฺธฯ **ชาติโคตฺตาทิปญฺญาปนฎฺฐาเนสู**ติ ชาติโคตฺตาทิวเสน สุทฺธจินฺตายํ พฺราหฺมณา เอว สุทฺธชาติกา, น อิตเรติ อธิปฺปาโยฯ สํสารโต วา สุทฺธจินฺตายํ พฺราหฺมณาว สุชฺฌนฺติ เวท

วิหิตสฺส สุทฺธวิธิโน อเญฺญสํ อวิสยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ตํ ปเนตํ เตสํ วิรุชฺฌติ ขตฺติยเวสฺสา นมฺปิ มนฺตเชฺฌนสฺส อนุญฺญาตตฺตา, มนฺตเชฺฌนวิธินา จ สํสารสุทฺธิยาภาวโตฯ ปุตฺตา นาม อโนรสาปิ โหนฺติ, น ตถา อิเมติ อาห **“โอรสา”**ติฯ อุเร สํวฑฺฒิตปุโตฺตปิ ‘‘โอรส’’นฺติ วุจฺจ ติฯ อิเม ปน มุขโต นิคฺคโต หุตฺวา อุเร สํวฑฺฒาติ ทเสฺสตุํ **“โอรสา มุขโต ชาตา”**ติ วุตฺตํฯ ตโต เอว พฺรหฺมโต ชาตาติ **พฺรหฺมชา,** พฺรหฺมสมฺภูตาปิ **“พฺรหฺมชา”**ติ วุจฺจนฺติ, น ตถา อิ เมฯ อิเม ปน ปจฺจกฺขโต พฺรหฺมุนา นิมฺมิตาติ **พฺรหฺมนิมฺมิตา,** ตโต เอว พฺรหฺมโต ลทฺธพฺพ วิชฺชาทิทายชฺชทายาทาติ **พฺรหฺมทายาทา**ติ สพฺพเมตํ พฺราหฺมณานํ กตฺถนาปลาปสทิสํ วิญฺญูนํ อปฺปมาณํ อวิมทฺทกฺขมํ วาจาวตฺถุมตฺตํ พฺรหฺมกุตฺตเสฺสว อภาวโตฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺควณฺณนายํ** วุตฺตเมวฯ เตนาห **“โฆโสเยวา”**ติอาทิฯ **โวหารมตฺต เมเวต**นฺติ เอตํ ‘‘พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ’’ติอาทิ วจนมตฺตเมว, น ตสฺส อโตฺถ เตหิ อธิ เปฺปตปฺปกาโร อตฺถิฯ

๓๑๘. **สมิเชฺฌยฺยา**ติ ทิฎฺฐิทีปนวเสน อตฺตโน อชฺฌาสโย นิปฺผเชฺชยฺยฯ เตนาห **“มโนรโถ ปูเรยฺยา”**ติฯ **ขตฺติโยปี**ติ ปรขตฺติโยปิ ฯ **อสฺสา**ติ สมิทฺธธนาทิํ ปตฺตสฺสฯ เต นาห – **“อิสฺสริยสมฺปตฺตสฺสา”**ติ **เนส**นฺติ เอเตสํ จตุนฺนํ วณฺณานํ เอตฺถ ปุพฺพุฎฺฐายิภาวา ทินา อิตเรหิ อุปจริตพฺพตาย น กิญฺจิ นานากรณนฺติ โยชนาฯ

๓๒๒. อหํ จีวราทีหิ อุปฎฺฐาโก, ตุมฺหากํ อิจฺฉิตจฺฉิตกฺขเณ วเทยฺยาถ เยนโตฺถติ โย ชนาฯ โจราทิอุปทฺทวนิเสธเนน **รกฺขาคุตฺติ,** ทานาทินิมิตฺตอุปทฺทวนิเสธเนน **อาวรณคุตฺ ติ**ฯ ปจฺจุปฺปนฺนานตฺถนิเสธเนน วา **รกฺขาคุตฺติ,** อาคามิอนตฺถนิเสธเนน **อาวรณคุตฺติ**ฯ เอตฺถ จ ขตฺติยาทีสุ โย โย อิสฺสโร, ตสฺส อิตเรน อนุวเตฺตตพฺพภาเว, กุสลากุสลกรเณน เนสํ วเสน ลทฺธพฺพอภิสมฺปราเย, ปพฺพชิเตหิ ลทฺธพฺพสามีจิกิริยาย จ อณุมโตฺตปิ วิเสโส นตฺถิ, ตสฺมา โส วิเสสาภาโว ปาฬิยํ ตตฺถ ตตฺถ วาเร **“เอวํ สเนฺต”**ติอาทินา วิภาวิโตฯ เสสํ สุ วิเญฺญยฺยเมวฯ

มธุรสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. โพธิราชกุมารสุตฺตวณฺณนา

๓๒๔. **โอโลกนกปทุม**นฺติ ลีลาอรวินฺทํฯ **ตสฺมา**ติ โกกนทสณฺฐานตฺตา **โกกนโทติ สงฺขํ ลภิ**ฯ

๓๒๕. **ยาว ปจฺฉิม...เป.... ผลกํ วุตฺตํ** ตสฺส สพฺพปจฺฉา สนฺถตตฺตาฯ อุปริมผล คตณฺหิ โสปานมตฺถกํฯ **โอโลกนตฺถํเยวา**ติ น เกวลํ ภควโต อาคมนเญฺญว โอโลกนตฺถํ, อถ โข อตฺตโน ปตฺถนาย สนฺถราปิตาย เจลปฎิกาย อกฺกมนสฺสปิฯ

สกุณโปตเกติ กาทมฺพฎฺฐิฎฺฐิภปุตฺตเกฯ **อโญฺญว ภเวยฺยา**ติ ตสฺมิํ อตฺตภาเว มาตุคาม โต อโญฺญ อิทานิ ภริยาภูโต มาตุคาโม ภเวยฺยฯ **ปุตฺตํ ลเภยฺยา**ติ อตฺตโน กมฺมวเสน ปุตฺตํ, โน ตสฺสฯ **อุโภหี**ติ อิเมหิ เอว อุโภหิฯ **อิเมหิ การเณหี**ติ ตสฺส ราชกุมารสฺส พุทฺธํ ปฎิจฺจ มิจฺฉาคหณํ, ติตฺถิยานํ อุชฺฌายนํ, อนาคเต มนุสฺสานํ ภิกฺขูนํ อุทฺทิสฺส วิปฺปฎิสาโรติ อิเมหิ ตีหิ การเณหิฯ **ปญฺญตฺต**นฺติ สนฺถตํ เจลปฎิกํฯ มงฺคลํ อิจฺฉนฺตีติ **มงฺคลิกา**ฯ

๓๒๖. **ตติยํ การณ**นฺติ อิมินา ภิกฺขูสุ วิปฺปฏิสารานุปฺปาทนมาหฯ ยํ กิญฺจิ ปริภุญฺชน-สุขํ กามสุขลฺลิกานุโยโคติ อธิปฺปาเยน **กามสุขลฺลิกานุโยคสญฺญี หุตฺวา...เป.... มญฺญมาโน เอวมาห**ฯ

๓๒๗. อถ นํ ภควา ตโต มิจฺฉาภินิเวสโต วิเวเจตุกาโม **''โส โข อห''**นฺติอาทินา อตฺตโน ทุกฺกรจริยํ ทเสฺสตุํ อารภิฯ **มหาสจฺจเก**(ม. นิ. ๑.๓๖๔ อาทโย) **วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํ** ''โส โข อห''นฺติอาทิปาฐสฺส ตตฺถ อาคตนิยาเมเนว อาคตตฺตาฯ **ปาสราสิสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๒๗๒ อาทโย) **วุตฺตนเยนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

๓๔๓. องฺกุสํ คณฺหนฺติ เอเตน ตสฺส คหเณ เฉโก โหตีติ **องฺกุสคหณสิปฺปํ**ฯ **เมฆอุตุนฺ**ติ เมฆํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนสีตอุตุํฯ **ปพฺพตอุตุ**นฺติ ปพฺพตํ ปฏิจฺจ อุณฺหอุตุํฯ อุภยวเสน จ ตสฺส ตถา สีตุณฺหอุตุโต เอโน อาคโตติ ต-การสฺส ท-การํ กตฺวา **อุเทโนติ นามํ อกาสิ**ฯ

ตาปโส โอคาฬฺหญาณวเสน **รโญฺญ มตภาวํ ญตฺวาฯ อาทิโต ปฏฺฐายา**ติ โกสมฺพินคเร ปรนฺตปรโญฺญ อคฺคมเหสิภาวโต ปฏฺฐายฯ **ปุเพฺพ**ติ สีลวนฺตกาเลฯ **หตฺถิคนฺถนฺ**ติ หตฺถีนํ อตฺตโน วเส วตฺตาปนสตฺถํฯ เตเนวสฺส ตํ สิกฺขาเปติ, กิจฺจญฺจ อิชฺฌติฯ

๓๔๔. **ปทหนภาโว**ติ ภาวนานุโยโคฯ ปธาเน วา นิยุโตฺต ปธานิโย, ปธานิยสฺส ภิกฺขุโน, ตเสฺสว ปธานิยภาวสฺส องฺคานิ การณานิ **ปธานิยงฺคานิ**ฯ สทฺธา เอตสฺส อตฺถีติ **สโทฺธ**ฯ กิญฺจาปิ ปเจฺจกโพธิสตฺตานมฺปิ อภินีหารโต ปฏฺฐาย อาคตา อาคมนสทฺธา เอว, มหาโพธิสตฺตานํ ปน สทฺธา ครุตราติ สา เอว คหิตาฯ **อจลภาเวน โอกปฺปนํ** ''สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวาขฺยาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ''ติ เกนจิ อกมฺปิยภาเวน รตนตฺตยคุเณ โอคาหิตฺวา กปฺปนํฯ **ปสาทุปฺปตฺติ** รตนตฺตเย ปสีทนเมวฯ **โพธินฺติ จตุมคฺคญาณ**นฺติ วุตฺตํ ตํนิมิตฺตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส, **โพธี**ติ วา สมฺมาสโมฺพธิฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ''สมฺมาสโมฺพธี''ติ วุจฺจติฯ นิจฺฉิตสุพุทฺธตาย ธมฺมสฺส สุธมฺมตา สงฺฆสฺส สุปฺปฏิปตฺติ วินิจฺฉิตา เอว โหตีติ อาห **''เทสนาสีสเมว เจต''**นฺติอาทิฯ **ตสฺส ปธานํ วีริยํ อิชฺฌติ** รตนตฺตยสทฺธาย ''อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี''ติ ปธานานุโยเค อวํมุขสมฺภวโตฯ

อปฺปาพาโธติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **อคุณํ ปกาเสตา** อายตึ สํวรํ อาปชฺชิตา สมฺมาปฏิปตฺติยา วิโสธนตฺถํฯ **อุทยญฺจ อตฺถญฺจ คนฺตุ**นฺติ ''อวิชฺชาสมุทยา''ติอาทินา ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อุทยญฺจ วยญฺจ ชานิตุํฯ เตนาห **''เอเตนา''**ติอาทิฯ **ปริสุทฺธาย** อุปกฺกิเลสวินิมุตฺตายฯ **นิพฺพิชฺฌิตุ**นฺติ ตทงฺควเสน ปชหิตุํ สมุเจฺฉทปฺปหานสฺส ปจฺจโย ภวิตุํฯ **ยํ ทุกฺขํ ขียตี**ติ กิเลเสสุ อปฺปหีเนสุ เตน ตทุปนิสฺสยกมฺมํ ปฏิจฺจ ยํ ทุกฺขํ อุปฺปเชฺชยฺย, ตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

๓๔๕. **เสสทิวเส**ติ สตฺตทิวสโต ปฏฺฐาย ยาว เทฺว รตฺตินฺทิวาฯ

๓๔๖. กุจฺฉิสนฺนิสฺสิโต คโพฺภ นิสฺสยโวหาเรน ''กุจฺฉี''ติ วุจฺจติ, โส เอติสฺสา อตฺถีติ **กุจฺฉิมตี**ฯ เตนาห **''อาปนฺนสตฺตา''**ติฯ **อารโกฺข ปนสฺส ปจฺจุปฏฺฐิโต โหตี**ติ มาตรา คหิตสรณํ คพฺภวุฏฺฐิตสฺส ตสฺส สรณคมนํ ปเวทยิตสฺส กุสลํ สรณํ นาม, มาตุ กตรโกฺข ปุตฺตสฺสปิ ปจฺจุปฏฺฐิโตติฯ **มหลฺลกกาเล**ติ วจนตฺถํ ชานนกาเลฯ **สาเรนฺตี**ติ ยถาทิฏฺฐํ ยถาพลํ รตนตฺตยคุณปติฏฺฐาปนวเสน อสฺส สาเรนฺติฯ **สลฺลเกฺขตฺวา**ติ วุตฺตมตฺถํ อุปธาเรตฺวาฯ **สรณํ**

คหิตํ นาม โหติ รตนตฺตยสฺส สรณภาวสลฺลกฺขณปุพฺพกตนฺนินฺนจิตฺตภาวโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โพธิราชกุมารสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. องฺคุลิมาลสุตฺตวณฺณนา

๓๔๗. **องฺคุลีนํ มาลํ ธาเรตี**ติ อิมินา อนฺวตฺถา ตสฺส สมญฺญาติ ทเสฺสติฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺมิํ อาจริยวจเนน องฺคุลิมาลสฺส ธารเณฯ **กรีสสหสฺสเขเตฺต เอกสาลิสีสํ วิย** อปญฺญายมาน สกกิโจฺจ โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **ตกฺกสีลํ เปสยิํสุ** ‘‘ตาทิสสฺส อาจริยสฺส สนฺติเก สิปฺปุคฺคหสมฺมาปโยเคน ทิฏฺฐธมฺมิเก สมฺปรายิเก จ อเตฺถ ชานโนฺต ภาริยํ น กเรยฺยา’’ติฯ **พาหิรกา อเหสุํ** อหิํสกสฺส วตฺตสมฺปตฺติยา อาจริยสฺส จิตฺตสภาวโต นิพฺพตฺตนติภาเวนฯ **สิเนเหเนว วทเนฺต**ติ สิเนเหน วิย วทเนฺตฯ

คณเนมฺปิ น อุคฺคณฺหาตีติ คณนวิธิมฺปิ น สลฺลเกฺขติฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘ปกติยา’’**ติ อาทินาฯ **ฐปิตฏฺฐาเน**ติ รุกฺขคจฺฉนฺตราทิเก ฐปิตฏฺฐาเน สกุนฺตสิงฺคาลานํ วเสน **องฺคุลิโย วินสฺสนฺติฯ ภคฺคโว**ติ โกสลรโญฺญ ปุโรหิตํ โคเตฺตน วทติฯ **โจโร อวิสฺสาสนีโย** สาหสิกภาวโตฯ **ปุราณสนฺถตา สาขา อวิสฺสาสนียา** วิจฺฉิกาทีนํ ปเวสนโยคฺยตฺตาฯ **ราชา อวิสฺสาสนีโย** อิสฺสริยมเทน ธนโลเภน จ กทาจิ ชีวิเต สงฺกาภาวโตฯ **อิตฺถี อวิสฺสาสนียา** โลลสีลจิตฺตภาวโตฯ **อนุทฺธรณีโย ภวิสฺสติ** สํสารปงฺกโตฯ

๓๔๘. **สงฺกริตฺวา**ติ ‘‘มยํ เอกชฺฌํ สนฺนิปติตฺวา โจรํ มาเรตฺวา วา ปลาเปตฺวา คมิสฺสามา’’ติ สงฺกรํ กตฺวาฯ **อิทฺธาภิสงฺขาร**นฺติ อภิสงฺขรณํ อธิฏฺฐานํฯ **อภิสงฺขาสี**ติ อธิฏฺฐหิฯ **สํหริตฺวา**ติ สํขิปิตฺวาฯ **โอรภาเค**ติ โจรสฺส โอรภาเคฯ

๓๔๙. **ทโณฺฑ**ติ ปหรณหตฺถเจฺฉทนาทิโก ทณฺฑนสงฺขาโต ทโณฺฑฯ **ปวตฺตยิตโพฺพ**ติ อาเนตโพฺพฯ **อปเนตฺวา**ติ อตฺตโน สนฺตานโต สมุเจฺฉทวเสน ปหายฯ **ปฏิสงฺขายา**ติ ปฏิสงฺขาเนนฯ **อวิหิํสายา**ติ กรุณายฯ **สารณียธเมฺมสู**ติ ฉสุปิ สารณียธเมฺมสุ, **ฐิโต** อฏฺฐิตานํ ปาปธมฺมานํ โพธิมูเล เอว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ ยถา อตีเต อปริมิตํ กาลํ สนฺธาวิตํ, เอวํ อิมาย ปฏิปตฺติยา อนาคเตปิ สนฺธาวิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิทานี’’**ติอาทิมาหฯ

อิเตฺววาติ อิติ เอว, **อิติ**-สโทฺท นิทสฺสนโตฺถฯ เตนาห **‘‘เอวํ วตฺวา เยวา’’**ติฯ **อกิรี**ติ อากิริ, ปญฺจปิ อาวุธานิ วิกิริฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ขิปิ ฉเฑฺฑสี’’**ติฯ

๓๕๐. **เอโตฺตวา**ติ อโต เอว อาคตมเคฺคเนว สาวตฺถิํ **คตาฯ อธิวาเสสฺสตี**ติ ‘‘โจรํ ปฏิเสเธตุํ คมิสฺสามี’’ติ วุเตฺต ตุณฺหี ภวิสฺสติ ฯ **ทารุณกเมฺมน อุปฺปนฺนนาม**นฺติ ‘‘องฺคุลิมาโล’’ติ อิมํ นามํ สนฺธาย วทติฯ

๓๕๑. **หตฺถี อรญฺญหตฺถี** โหนฺติ มนุสฺสานํ ตตฺถ คนฺตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา, เอวํ **อสฺสาปิฯ กูฏสหสฺสานํ ภิชฺชนการณํ โหติ** เถรสฺส อาคมนภเยน ฆเฏ ฉเฑฺฑตฺวา ปลายเนนฯ **คพฺภมูฬฺหายา**ติ พฺยากุลคพฺภายฯ **ปพฺพชฺชาพเลนา**ติ วุตฺตํ, สตฺถุ เทสนานุภาเวนาติ ปน วตฺตพฺพํฯ โส หิ ตสฺสาปิ การณนฺติฯ **อริยา นาม ชาติ** ปพฺพชฺชา อริยภาวตฺถาย ชาตีติ กตฺวาฯ

มหาปริตฺตํ นาเมตนฺติ มหานุภาวํ ปริตฺตํ นาเมตํฯ ตถา หิ นํ เถโร สพฺพภาเวน อริยาย ชาโต สจฺจาธิฏฺฐาเนน อกาสิฯ เตนาห **"สจฺจกิริยกตฏฺฐาเน"**ติฯ **คพฺภมูฬฺหนฺติ** มูฬฺหคพฺภํฯ คโพฺภ หิ ปริปโกฺก สมฺปชฺชมาโน วิชายนกาเล กมฺมชวาเตหิ สญฺจาเลตฺวา ปริวตฺติโต อุทฺธํปาโท อโธสีโส หุตฺวา โยนิมุขาภิมุโข โหติ, เอวํ โส กสฺสจิ อลโคฺค โสตฺถินา พหิ นิกฺขมติ, วิปชฺชมาโน ปน วิปริวตฺตนวเสน โยนิมคฺคํ ปิทหิตฺวา ติริยํ นิปชฺชติ, ตถา ยสฺสา โยนิมโคฺค ปิทหติ, สา ตตฺถ กมฺมชวาเตหิ อปราปรํ ปริวตฺตมานา พฺยากุลา มูฬฺหคพฺภาติ วุจฺจติ, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **"คพฺภมูฬฺห"**นฺติฯ

สจฺจกิริยา นาม พุทฺธาสยํ อตฺตโน สีลํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา กตา, ตสฺมา สจฺจกิริยา เวชฺชกมฺมํ น โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เถรสฺสปิ จา**ติอาทินา อุปสงฺกมิตพฺพการณํ วทติฯ อิเม เทฺว เหตู ปฏิจฺจ ภควา เถรํ สจฺจกิริยํ กาเรสิฯ **ชาติ**นฺติ มูลชาติํฯ

๓๕๒. ปริยาทาย อาหจฺจ **ภิเนฺนน สีเสนฯ สภาคทิฏฺฐธมฺมเวทนียกมฺม**นฺติ นิรเย นิพฺพตฺตนสกกมฺมสภาคภูตํ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียกมฺมํฯ สภาคตา จ สมานวตฺถุกตา สมานารมฺมณตาเอกวีถิปริยาปนฺนตาทิวเสน สพฺพถา สริกฺขตา, สทิสมฺปิ จ นาม ตเทวาหรียติ ยถา ''ตเสฺสว กมฺมสฺส วิปาโก''ติ จ ''สา เอว ติตฺติรี ตาเนว โอสธานี''ติ จฯ อิทานิ ตเมว สภาคตํ ทเสฺสตุํ **"กมฺมํ หี"**ติอาทิ อารทฺธํฯ **กริยมานเมวา**ติ ปจฺจยสมวาเยน ปฏิปาฏิยา นิพฺพตฺติยมานเมวฯ **ตโย โกฏฺฐาเส ปูเรติ,** ทิฏฺฐธมฺมเวทนียอปราปริยายเวทนียอุปปชฺชเวทนียสงฺขาเต ตโย ภาเค ปูเรติ, เตสํ ติณฺณํ ภาคานํ วเสน ปวตฺตติฯ

ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจกฺขภูโต ปจฺจุปฺปโนฺน อตฺตภาโว, ตตฺถ เวทิตพฺพผลํ กมฺมํ **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ**ฯ ปจฺจุปฺปนฺนภวโต อนนฺตรํ เวทิตพฺพผลํ กมฺมํ **อุปปชฺชเวทนียํ**ฯ ทิฏฺฐธมฺมานนฺตรภวโต อญฺญสฺมิํ อตฺตภาวปริยาเย อตฺตภาวปริวเตฺต เวทิตพฺพผลํ กมฺมํ **อปราปริยายเวทนียํ**ฯ ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตาย, ปจฺจยวิเสเสน ปฏิลทฺธวิเสสตาย จ พลวภาวปฺปตฺตา ตาทิสสฺส ปุพฺพาภิสงฺขารสฺส วเสน สาติสยา หุตฺวา ปวตฺตา ปฐมชวนเจตนา ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว ผลทายินี ทิฏฺฐธมฺมเวทนียา นามฯ สา หิ วุตฺตาการเรน พลวติ ชวนสนฺตาเน คุณวิเสสยุเตฺตสุ อุปการานุปการวสปฺปวตฺติยา อาเสวนาลาเภน อปฺปวิปากตาย จ อิตรทฺวยํ วิย ปวตฺตสนฺตานุปรมาเปกฺขํ โอกาสลาภาเปกฺขญฺจ กมฺมํ น โหตีติ อิเธว ปุปฺผมตฺตํ วิย ปวตฺติวิปากมตฺตํ ผลํ เทติฯ

ตถา อสโกฺกนฺตนฺติ กมฺมสฺส ผลทานํ นาม อุปธิปโยคาทิปจฺจยนฺตรสมวาเยเนว โหตีติ ตทภาวโต ตสฺมิํเยว อตฺตภาเว วิปากํ ทาตุํ อสโกฺกนฺตํฯ **อโหสิกมฺม**นฺติ กมฺมํเยว อโหสิ, น ตสฺส วิปาโก อโหสิ, อตฺถิ ภวิสฺสติ วาติ เอวํ วตฺตพฺพํ กมฺมํฯ **อตฺถสาธิกา**ติ ทานาทิปาณาติปาตาทิอตฺถสฺส นิปฺผาทิกาฯ กา ปน สาติ อาห **"สตฺตมชวนเจตนา"**ติฯ สา หิ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนา วุตฺตนเยน ปฏิลทฺธวิเสสา ปุริมชวนเจตนาหิ ลทฺธาเสวนา จ สมานา อนนฺตเร อตฺตภาเว วิปากทายินี อุปปชฺชเวทนียกมฺมํ นามฯ เตนาห **"อนนฺตเร อตฺตภาเว วิปากํ เทตี"**ติฯ **สติ สํสารปฺปวตฺติยา**ติ อิมินา อสติ สํสารปฺปวตฺติยา อโหสิกมฺมปเกฺข ติฏฺฐติ วิปจฺจโนกาสสฺส อภาวโตติฯ

สมุคฺฆาฏิตานิ วิปจฺจโนกาสสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนนฯ **ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อตฺถิ** วิปาการหาภาวสฺส อนิพฺพตฺติตตฺตา วิปจฺจโนกาสสฺส อนุปจฺฉินฺนตฺตาฯ กตูปจิตญฺหิ กมฺมํ สติ วิปจฺจโนกาเส ยาว น ผลํ เทติ, ตาว อเตฺถว นาม วิปาการหภาวโตฯ ''ยสฺส โข''ติ อิทํ อนิยมาการวจนํ ภควตา กมฺมสริกฺขตาวเสน สาธารณโต วุตฺตนฺติ อาห **"ยาทิสสฺส โข"**ติฯ

ปมาทกิเลสวิมุโตฺตติ ปมาทเหตุเกหิ สเพฺพหิ กิเลเสหิ วิมุโตฺตฯ

ปาปสฺส ปิธานํ นาม อวิปากธมฺมตาปาทนนฺติ อาห **“อปฺปฏิสนฺธิกํ กรียตี”**ติฯ **พุทฺธสาสเน**ติ สิกฺขาตฺตยสงฺคเห พุทฺธสฺส ภควโต สาสเนฯ **ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรตี**ติ อกตฺตพฺพสฺส อกรณวเสน, กตฺตพฺพสฺส จ ปริปูรณวเสน ปวตฺตติฯ

ทิสฺสนฺติ กุชฺฌนฺตีติ **ทิสา,** ปฏิปกฺขาติ อาห **“สปตฺตา”**ติฯ **ตปฺปสํสปการ**นฺติ เมตฺตานิสํสกิตฺตนาการํฯ **กาเลนา**ติ อาเมฑิตโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **“ขเณ ขเณ”**ติฯ **อนุกโรนฺตู**ติ เยสํ กลฺยาณมิตฺตานํ สนฺติเก สุณนฺติ, ยถาสุตํ ธมฺมํ เตสํ อนุกโรนฺตุ ทิฏฺฐานุคติกรณํ อาปชฺชนฺตุ, อตฺตโน เวริปุคฺคลานมฺปิ ภควโต สนฺติเก ธมฺมสฺสวนํ สมฺมาปฏิปตฺติญฺจ ปจฺจาสีสติฯ

ตสนฺติ คตึ ปตฺถยนฺตีติ **ตสา** ภวนฺตราทีสุ สํสรณภาวโตฯ เตนาห **“ตสา วุจฺจนฺติ สตณฺหา”**ติฯ

เนตพฺพฏฺฐานํ อุทกํ นยนฺตีติ **เนตฺติกาฯ พนฺธิตฺวา**ติ ทฬฺหํ พนฺธิตฺวาฯ **เตลกญฺชิเกนา**ติ เตลมิสฺสิเตน กญฺชิเกนฯ

ยาทิโสว อนิฏฺเฐ, ตาทิโสว อิฏฺเฐติ อิฏฺฐานิฏฺเฐ นิพฺพิการเตน **ตาที**ฯ เยสํ ปน กามามิสาทีนํ วนฺตตฺตา ราคาทีนํ จตฺตตฺตา กาโมฆาทีนํ ติณฺณตฺตา ตาทิภาโว ภเวยฺย, เตสํ ภควตา สพฺพโส วนฺตา จตฺตา ติณฺณา, ตสฺมา ภควา **วนฺตาวีติ ตาที, จตฺตาวีติ ตาที, ติณฺณาวีติ ตาที,** เยหิ อนญฺญสาธารเณหิ สีลาทิคุเณหิ สมนฺนาคตตฺตา ภควา ตาทิภาเวน อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต ตํนิเทฺทโส, เตหิ คุเณหิ ยาถาวโต นิทฺทิสิตพฺพโตปิ **ตาที**ฯ ยถา ยนฺตรชฺชุยา ยนฺตํ นียติ, เอวํ ยาย ตณฺหาย ภโว นียติ, สา ‘‘ภวเนตฺติ ภวรชฺชู’’ติ วุตฺตาฯ เตนาห **“ตายหี”**ติอาทิ, กมฺมานิ กุสลาทีนิ วิปจฺจยนฺติ อปจฺจยนฺติ เอตายาติ **กมฺมวิปาโก**ฯ อปจฺจยภาโว นาม อริยมคฺคเจตนายาติ อาห **“มคฺคเจตนายา”**ติฯ ยาว น กิเลสา ปหียนฺติ, ตาว อิเม สตฺตา สอิณา เอว อเสริวิหารภาวโตติ อาห **“อณโณ นิกฺกิเลโส ชาโต”**ติฯ

เถยฺยปริโภโค (วิสุทฺธิ. ฎี. ๑.๙๑) นาม สามิปริโภคาภาวโตฯ ภควตาปิ หิ อตฺตโน สาสเน สีลวโต ปจฺจยา อนุญฺญาตา, น ทุสฺสีลสฺส, ทายกานํ สีลวโตเยว ปริจฺจาโค, น ทุสฺสีลสฺส อตฺตโน การานํ มหปฺผลภาวสฺส ปจฺจาสีสนโตฯ อิติ สตฺถารา อนนุญฺญาตตฺตา ทายเกหิ จ อปริจฺจตฺตตฺตา **“ทุสฺสีลสฺส ปริโภโค เถยฺยปริโภโค นามา”**ติ วุตฺตํ ฯ อิณวเสน ปริโภโค **อิณปริโภโค**ฯ ปฏิคฺคาหกโต ทกฺขิณาวิสุทฺธิยา อภาวโต อิณํ คเหตฺวา ปริโภโค วิยาติ อโตฺถฯ ยสฺมา เสกฺขา ภควโต โอรสปุตฺตา, ตสฺมา เต ปิตุสนฺตกานํ ปจฺจยานํ ทายาทา หุตฺวา เต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตีติ เตสํ ปริโภโค **ทายชฺชปริโภโค นาม**ฯ กึ ปน เต ภควโต ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, อุทาหุ คิหีหิ ทินฺนนฺติ? คิหีหิ ทินฺนาปิ เต ภควตา อนุญฺญาตตฺตา ภควโต สนฺตกา โหนฺติ อนนุญฺญาเตสุ สเพฺพน สพฺพํ ปริโภคาภาวโต อนุญฺญาเตสุเยว ปริโภคสมฺภวโตฯ **ธมฺมทายาทสุตฺต**เญฺจตฺถ (ม. นิ. ๑.๒๙ อาทโย) สาธกํฯ

อวีตราคานํ ตณฺหาปรวสตาย ปจฺจยปริโภเค สามิภาโว นตฺถิ, ตทภาเวน วีตราคานํ ตตฺถ สามิภาโว ยถารุจิ ปริโภคสมฺภวโตฯ ตถา หิ เต ปฏิกูลมฺปิ อปฺปฏิกูลาการเรน, อปฺปฏิกูลมฺปิ ปฏิกูลาการเรน ตทุภยํ วิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขาการเรน จ ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺติ, ทายกานญฺจ มโนรถํ ปริปูเรนฺติฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมเคฺค, ตํสํวณฺณนาสุ จ** วุตฺตนเยเนว

เวทิตพฺพํฯ **กิเลสอิณานํ อภาวํ สนฺธาย “อณโณ”ติ วุตฺตํ,** น ปจฺจเวกฺขิตปริโภคมตฺตํฯ เตนาห อายสฺมา จ พากุโล – ‘‘สตฺตาหเมว โข อหํ, อาวุโส, สรโณ รฏฺฐปิณฺฑํ ภุญฺชิ’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๒๑๑)ฯ

วตฺถุกามกิเลสกาเมหิ ตณฺหาย ปวตฺติอาการํ ปฏิจฺจ อตฺถิ รมณโวหาโรติ อาห – **“ทุวิเธสุปิ กาเมสุ ตณฺหารติสนฺถว”**นฺติฯ **มนฺติตนฺ**ติ กถิตํฯ **อุปฺปเนฺนหิ** สตฺถุปฏิเญฺญหิฯ **สํวิภตฺตา**ติ กุสลาทิวเสน ขนฺธาทีหิ อากาเรหิ วิภตฺตาฯ สุนฺทรํ อาคมนนฺติ **สฺวาคตํ**ฯ ตโต เอว น กุจฺฉิตํ อาคตํฯ โสฬสวิธกิจฺจสฺส ปริโยสิตตฺตา อาห **“ตํ สพฺพํ มยา กต”**นฺติฯ มคฺคปญฺญายเมว ตติยวิชฺชาสมญฺญาติ อาห – **“ตีหิ วิชฺชาหิ นวหิ จ โลกุตฺตรธเมฺมหี”**ติฯ

องฺคุลิมาลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. ปิยชาติกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๓. **ปกตินิยาเมนา**ติ ยถา โสกุปฺปตฺติโต ปุเพฺพ อิติ กตฺตเพฺพสุ อสโมฺมหวเสน จิตฺตํ ปกฺขนฺทติ, ตานิ จสฺส อุปฏฺฐหนฺติ, น เอวํ โสกสฺส จิตฺตสโงฺกจสภาวโตฯ เตน วุตฺตํ **“ปกตินิยาเมน ปน น ปฏิภนฺตี”**ติฯ เกจิ ปน ‘‘สามนฺตา กติปเย น กุฏุมฺพํ สนฺธาเรติฯ เตนาห ‘**น สเพฺพน สพฺพํ ปฏิภนฺตี**’ติ’’ วทนฺติฯ **เอตฺถา**ติ ทุติยปเทฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ ‘‘น ปฏิภาตี’’ติ ปทสฺส ‘‘น รุจฺจตี’’ติ อตฺถมาหฯ **น ปฏิภาตี**ติ วา ภุญฺชิตุกามตาจิตฺตํ น อุปฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ **ปติฏฺฐิโตกาส**นฺติ อินฺทฺริยาวิฏฺฐฏฺฐานํ วทติฯ ปิยายิตพฺพโต ปิโย ชาติ อุปฺปตฺติฏฺฐานํ เอเตสนฺติ **ปิยชาติกา**ฯ ปิโย ปภุติ เอเตสนฺติ ปิยปฺปภุติกาติ วตฺตเพฺพ, อุ-การสฺส ว-การํ, ต-การสฺส จ โลปํ กตฺวา **“ปิยปฺปภาวิกา”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“ปิยโต ปภวนฺตี”**ติฯ

๓๕๕. ปร-สเทฺทน สมานตฺถํ อชฺฌตฺติกภาวนิเสธนตฺถํ ‘‘ปิเร’’ติ ปทนฺติ อาห **“อมฺหากํ ปเร”**ติฯ **ปิเร**ติ วา ‘‘ปรโต’’ติ อิมินา สมานตฺถํ นิปาตปทนฺติ อาห **“จร ปิเรติ ปรโต คจฺฉา”**ติฯ

๓๕๖. **ทฺวิธา เฉตฺวา**ติ เอตฺถ ยทิ อิตฺถี ตสฺส ปุริสสฺส ปิยา, กถํ ทฺวิธา ฉินฺทตีติ อาห **“ยทิ หี”**ติอาทิฯ

๓๕๗. **กถํ กเถยฺย**นฺติ ยถา ภควา เอตสฺส พฺราหฺมณสฺส กเถสิ, โส จ เม กเถสิ, ตถา จาหํ กเถยฺยํฯ **มรณวเสน วิปริณาโม** อตฺตภาวสฺส ปริวตฺตตฺตาฯ **ปลายิตฺวา คมนวเสน** อญฺญถาภาโว มิตฺตสนฺถวสฺส สมาคมสฺส จ อญฺญถาภูตตฺตาฯ

ฉฑฺฑิตภาเวนาติ ปริวตฺติตภาเวนฯ **หตฺถคมนวเสน อญฺญถาภาโว** ปุเพฺพ สวเส วตฺติตานํ อิทานิ วเส อวตฺตนภาเวนฯ

อาจเมหีติ อาจมนํ มุขวิกฺขาลนํ กาเรหิฯ ยสฺมา มุขํ วิกฺขาเลนฺตา หิ หตฺถปาเท โธวิตฺวา วิกฺขาเลนฺติ, ตสฺมา **“อาจมิตฺวา”**ติ วตฺวา ปจฺฉาปิ ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“มุขํ วิกฺขาเลตฺวา”**ติ อาหฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปิยชาติกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. พาหิติกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๙. สาวชฺชตาย อุปารมฺภํ อรหตีติ **โอปารโมฺภ**ฯ เตนาห **“โทสํ อาโรปนารโห”**ติฯ พาลา อุปารมฺภวตฺถุมญฺญํ อมูลกมฺปิ นํ อาโรเปนฺตา อุโคฺฆเสนฺติ, ตสฺมา เต อนามสิตฺวา **“วิญฺญูหี”ติ อิทํ ปทํ คเหตฺวา** ปเญฺหน ญาตุํ อิจฺฉิเตน อเตฺถน อุปารมฺภาทีนํ อุปริ อุตฺตรํ **ปริปูเรตุํ นาสกฺขิมฺหาฯ ตํ การณ**นฺติ ตํ อุปฺปตฺติการณํฯ ยทิ หิ มยา ‘‘วิญฺญูหี’’ติ ปทํ ปกฺขิปิตฺวา วุตฺตํ ภเวยฺย, ปญฺหา เม ปริปุณฺณา ภเวยฺย, น ปน วุตฺตาฯ อิทานิ ปน ตํ การณํ อุตฺตรํ **อายสฺมตา** อานเนฺทน ‘‘วิญฺญูหี’’ติ **เอวํ วทเนฺตน ปริปูริตํ**ฯ

๓๖๐. โกสลฺลปฏิปกฺขโต อโกสลฺลํ วุจฺจติ อวิชฺชา, ตํสมุฏฺฐานโต **อโกสลฺลสมฺภูโต**ฯ อวชฺชํ วุจฺจติ ครหิตพฺพํ, สห อวเชฺชหีติ **สาวโชฺช,** คารยฺโหฯ ราคาทิโทเสหิ **สโทโส**ฯ เตหิ เอว **สพฺยาพโชฺฌ,** ตโต เอว สมฺปติ อายติญฺจ **สทุโกฺข**ฯ สพฺยาพชฺฌาทิโก **นิสฺสนฺทวิปาโก**ฯ

ตถา อโตฺถ วุโตฺต ภเวยฺยาติ ปุจฺฉาสภาเคนปิ อโตฺถ วุโตฺต ภเวยฺย, ปุจฺฉนฺตสฺส ปน น ตาว จิตฺตาราธนํฯ เตนาห – **“เอวํ พฺยากรณํ ปน น ภาริย”**นฺติ, ครุกรณํ น โหติ วิสารชฺชํ น สิยาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห – **“อปฺปหีนอกุสโลปิ หิ ปหานํ วเณฺณยฺยา”**ติฯ เอวรูโป ปน ยถาการี ตถาวาที น โหติ, น เอวํ ภควาติ อาห **“ภควา”**ติอาทิฯ **เอวํ พฺยากาสี**ติ ‘‘สพฺพากุสลธมฺมปหีโน โข, มหาราช, ตถาคโต’’ติ เอวํ พฺยากาสิฯ **สุกฺกปเกฺขปิ เอเสว นโย**ติ อิมินา ‘‘สเพฺพสํเยว กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทํ วเณฺณตี’’ติ วุเตฺต ยถา ปุจฺฉา, ตถา อโตฺถ วุโตฺต ภเวยฺย, เอวํ พฺยากรณํ ปน น ภาริยํ, อสมฺปาทิตกุสลธโมฺมปิ อุปสมฺปทํ วเณฺณยฺยฯ ภควา ปน สมฺมเทว สมฺปาทิตกุสลตฺตา ยถาการี ตถาวาทีติ ทเสฺสตุํ **“เอวํ พฺยากาสี”**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พาหิติกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. ธมฺมเจติยสุตฺตวณฺณนา

๓๖๔. เมทวณฺณา อุฟฺปวณฺณา จ ตตฺถ ตตฺถ ปาสาณา อุสฺสนฺนา อเหสุนฺติ **เมทาฟุปนฺ**ติ คามสฺส สมญฺญา ชาตาฯ **อุฟฺปวณฺณา**ติ จนฺทสมานวณฺณตาย เมทปาสาณา วุตฺตาติ เกจิฯ อฏฺฐกถายํ ปน **“เมทวณฺณา ปาสาณา กิเรตฺถ อุสฺสนฺนา อเหสุ”**นฺติ อิทํ วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ เสนาปติสฺสฯ **กถาสมุฏฺฐาปนตฺถ**นฺติ มลฺลิกาย โสกวิโนทนธมฺมกถาสมุฏฺฐาปนตฺถํฯ

รมฺมาติ ปเสนทีโกสลรญฺญาฯ **มหจฺจา**ติ มหติยาฯ ปทวิปลฺลาเสน เจตํ วุตฺตํฯ ปสาทมรหนฺตีติ **ปาสาทิกานิ**ฯ เตนาห **“สห รญฺชนกานี”**ติฯ ยานิ ปน ปาสาทิกานิ, ตานิ ปสฺสิตุํ ยุตฺตานิฯ **ปาสาทิกานี**ติ วา สทฺทหนสหิตานิฯ เตนาห **“ปสาทชนกานี”**ติฯ ‘‘อปฺปาพาธ’’นฺติ อาทีสุ วิย อปฺปสโทฺท อภาวโตฺถติ อาห **“นิสฺสทฺทานี”**ติฯ อนิยมตฺถวาจี ย-สโทฺท อนิยมาการวาจโกปิ โหตีติ ‘‘ยตฺถา’’ติ ปทสฺส ‘‘ยาทิเสสู’’ติอาทิมาหฯ ตถา หิ **องฺคุลิมาลสุเตฺต** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๔๗ อาทโย) ‘‘ยสฺส โข’’ติ ปทสฺส ‘‘ยาทิสสฺส โข’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ

๓๖๖. **ปฏิจฺฉนฺน**นฺติ ปฏิจฺฉาทกํฯ **ราชกกุธภณฺฑานี**ติ ราชภณฺฑภูตานิฯ **รหายตี**ติ รโห กโรติ, มํ อเชฺฌสตีติ อโตฺถฯ

๓๖๗. ยถาสภาวโต เญยฺยํ ธาเรติ อวธาเรตีติ **ธมฺม,** ญาณนฺติ อาห **“ปจฺจกฺขญาณสงฺขาตสฺส ธมฺมสฺสา”**ติฯ **อนฺนโย**ติ อนุคจฺฉนโกฯ ทิเฎฺฐน หิ อทิฎฺฐสฺส อนุมานํฯ เตนาห **“อนุมานํ อนุพุทฺธี”**ติฯ **อาปาณโกฎิก**นฺติ ยาว ปาณโกฎิ, ตาว ชีวิตปริโยสานํฯ **เอต**นฺติ ธมฺมนฺวยสงฺขาตํ อนุมานํฯ **เอว**นฺติ ‘‘อิธ ปนาห’’นฺติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ

๓๖๙. **จกฺขุํ อพนฺธเนฺต วิยา**ติ อปาสาทิกตาย ปสฺสนฺตานํ จกฺขุํ อตฺตนิ อพนฺธเนฺต วิยฯ กุลสนฺตานานุพโนฺธ โรโค **กุลโรโคฯ อุฬาร**นฺติ สานุภาวํฯ โย หิ อานุภาวสมฺปโนฺน, ตํ ‘‘มเหสกฺข’’นฺติ วทนฺติฯ **อรหตฺตํ คณฺหโนฺต**ติ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทโสยํ, เหฎฺฐิมผลานิ คณฺหโนฺตปิฯ

๓๗๓. ชีวิกา **ชีวิตวุตฺติ**ฯ

๓๗๔. ธมฺมํ เจเตติ สํเวเทติ เอเตหีติ **ธมฺมเจติยานิ,** ธมฺมสฺส ปูชาวจนานิฯ นนุ เจตานิ พุทฺธสงฺฆคุณทีปนานิปิ สนฺติ? กถํ **“ธมฺมเจติยานีติ ธมฺมสฺส จิตฺตีการวจนานี”**ติ วุตฺตนฺติ อาห **“ตีสุ หี”**ติอาทิฯ ตตฺถ ยสฺมา พุทฺธรตนมูลกานิ เสสรตนานิ ตสฺส วเสน ลทฺธพฺพโตฯ โกสลรญฺญา เจตฺถ พุทฺธคารเวน ธมฺมสงฺฆคารวํ ปเวทิตํ, ตสฺมา **“ภควติ จิตฺตีกาเร กเต ธโมฺมปิ กโตว โหตี”**ติ วุตฺตํฯ ยสฺมา จ รตนตฺตยปสาทปุพฺพิกา สาสเน สมฺมาปฎิปตฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ – **“อาทิพฺรหฺมจริยกานีติ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตานี”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ธมฺมเจติยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. กณฺณกตฺถลสุตฺตวณฺณนา

๓๗๕. **อนนฺตรสุเตฺต วุตฺตกรณีเยเนวา**ติ ‘‘ปาสาเท วา นาฎเกสุ วา จิตฺตสฺสาทํ อลภมาโน ตตฺถ ตตฺถ วิจริตุํ อารโทฺธ’’ติ วุตฺตกรณีเยนฯ อปฺปทุฎฺฐปโทสีนญฺหิ เอวํ โหตีติฯ

๓๗๖. **ปุจฺฉิโต**ติ ‘‘อญฺญํ ทูตํ นาลตฺถุ’’นฺติ ปุจฺฉิโตฯ **โส**ติ ราชาฯ ตาสํ วนฺทนา สเจ อุตฺตรกาลํ, **อตฺตโน อาคมนการณํ กเถสฺสติ**ฯ

๓๗๘. **เอกาวชฺชเนนา**ติ เอกวีถิชวเนนฯ เตน เอกจิตฺตํ ตาว ติฎฺฐตุ, เอกจิตฺตวีถิยาปิ สพฺพํ ชานิตุํ น สกฺกาติ ทเสฺสติฯ ‘‘อิทํ นาม อตีตํ ชานิสฺสามี’’ติ อนิยเมตฺวา อาวชฺชโต ยํ กิญฺจิ อตีตํ ชานาติ, นิยมิเต ปน นิยมิตเมวาติ อาห – **“เอเกน หิ…เป…. เอกเทสเมว ชานาตี”**ติฯ **เตน จิเตฺตนา**ติ ‘‘อตีตํ สพฺพํ ชานิสฺสามี’’ติ เอวํ ปวตฺตจิเตฺตนฯ **อิตเรสู**ติ อนาคตปจฺจุปฺปเนฺนสุฯ **การณชาติก**นฺติ ยุตฺติสภาวํ, ยุตฺติยา ยุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **สมฺปรายคุณ**นฺติ สมฺปราเย กตกมฺมสฺส วิเสสํฯ

๓๗๙. **โลกุตฺตรมิสฺสกานิ กถิตานิ** โพธิราชกุมารสุเตฺต วิย โลกิยา เจว โลกุตฺตรา จฯ ยถาลาภวเสน เจตฺถ ปธานิยงฺคานํ โลกุตฺตรคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ ปเจฺจกํ เอว เนสญฺจ ปธานิยงฺคตา ทฎฺฐพฺพา ยถา ‘‘อฎฺฐวิโมกฺขา สนฺทิสฺสนฺติ โลกุตฺตรมิสฺสกา’’ติฯ **โลกุตฺตราเนวา**ติ เจตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **ปธานนานตฺต**นฺติ ปทหนนานตฺตํ, ภาวนานุโยควิเสสนฺติ อโตฺถฯ สงฺขาเร ปริมทฺทิตฺวา ปฎิปกฺขธมฺเม เอกเทสโต ปชหิตฺวา ฐิตสฺส ภาวนานุโยโค สเพฺพน สพฺพํ อปริมทฺทิตสงฺขารสฺส อปฺปหีนปฎิปกฺขสฺส ภาวนานุโยคโต สุขุโม วิสโทว โหติ, สจฺจาภิสมเยน สนฺตานสฺส อาหิตวิเสสตฺตาติ อาห – **“อญฺญาทิสเมว หิ

ปุถุชฺชนสฺส ปธานํ, อญฺญาทิสํ โสตาปนฺนสฺสา”ติอาทิฯ อยญฺจ วิเสโส น เกวลํ อนริยอริยปุคฺคลโต เอว, อถ โข อริเยสุปิ เสกฺขาทิวิเสสโตปิ ลพฺภติ อภิสงฺขารวิเสสโต อภินีหารโต จ อิชฺฌนโตติ ทเสฺสโนฺต “**อญฺญาทิสํ สกทาคามิโน**”ติอาทิมาหฯ **น ปาปุณาตี**ติ ยสฺมา ปุถุชฺชโน สพฺพถาว ปธานํ ปทหโนฺต โสตาปตฺติมคฺคํ อธิคจฺฉติ, โสตาปโนฺน จ สกทาคามิมคฺคนฺติ เหฏฺฐิมํ อุปริมโต โอฬาริกํ, อุปริมญฺจ อิตรโต สุขุมํ เตน ปหาตุํ อสกฺกุเณยฺยสฺส ปชหนโต, อิติ อธิคนฺตพฺพวิเสเสน จ อธิคมปฏิปทาย สณฺหสุขุมตา ติกฺขวิสทตา จ วิญฺญายตีติ อาห – “**ปุถุชฺชนสฺส ปธานํ โสตาปนฺนสฺส ปธานํ น ปาปุณาตี**”ติอาทิฯ

อกูฏกรณนฺติ อวญฺจนกิริยํฯ **อนวจฺฉินฺทน**นฺติ อติยานํฯ **อวิญฺฉนํ น** อากฑฺฒนํ, นิยุตฺตตํ วินิเวเฐตฺวา สมนฺตา วิปริวตฺติตฺวา สมธาราย ฉฑฺฑนํ วาฯ ตสฺส การณํ **ตํการณํ, ตํการณ**นฺติ วา ตํ กิริยํ ตํ อธิการํฯ **ทเนฺตหิ คนฺตพฺพภูมิ**นฺติ ทเนฺตหิ ปตฺตพฺพฏฺฐานํ, ปตฺตพฺพวตฺถุํ วาฯ **จตฺตาโรปิ อสฺสทฺธา นาม** อุปริมอุปริมสทฺธาย อภาวโตฯ เยน หิ ยํ อปฺปตฺตํ, ตสฺส ตํ นตฺถิฯ **อริยสาวกสฺส...เป.... นตฺถิ** ปฐมมเคฺคเนว มายาสาเฐยฺยานํ ปหาตพฺพตฺตาฯ **เตเนวา**ติ สมฺมเทว วิรุทฺธปกฺขานํ สทฺธาทีนํ อิธาธิเปฺปตตฺตาฯ ยทิ เอวํ กถํ มิสฺสกกถาติ อาห “**อสฺสขฬุงฺกสุตฺตเนฺต ปนา**”ติอาทิฯ **จตฺตาโรว โหนฺติ** ปุถุชฺชนาทิวเสนฯ

โอปมฺมสํสนฺทเน **อทนฺตหตฺถิอาทโย วิยา**ติอาทินา กณฺหปเกฺข, **ยถา ปน ทนฺตหตฺถิอาทโย**ติอาทินา สุกฺกปเกฺข จ สาธารณโต เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํ, อสาธารณโต ภินฺทิตฺวา ทเสฺสตุํ “**อิทํ วุตฺตํ โหตี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

๓๘๐. **สมฺมปฺปธานา** นิพฺพิสิฏฺฐวีริยาฯ เตนาห – “**น กิญฺจิ นานากรณํ วทามิ, ยทิทํ วิมุตฺติยา วิมุตฺติ**”นฺติฯ น หิ สุกฺขวิปสฺสกเตวิชฺชฉฬภิญฺญานํ วิมุตฺติยา นานากรณํ อตฺถิฯ เตน วุตฺตํ “**ยํ เอกสฺสา**”ติอาทิฯ กึ ตุวํ น ชานาสีติ สมฺพโนฺธฯ **อาคจฺฉนฺตี**ติ อุปฺปชฺชนวเสน อาคจฺฉนฺติฯ **นาคจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อิทํ ปุจฺฉโนฺต**ติ อิทํ ปุจฺฉามีติ ทเสฺสโนฺตฯ **อปฺปหีนเจตสิกทุกฺขา** อนธิคตอนาคามิตาฯ เตนาห “**อุปฺปตฺติวเสน อาคนฺตาโร**”ติฯ **สมุจฺฉินฺนทุกฺขา**ติ สมุคฺฆาฏิตเจตสิกทุกฺขาฯ

๓๘๑. **ตมฺหา ฐานา**ติ ตโต ยถาธิคตอิสฺสริยฏฺฐานโตฯ ปุน **ตมฺหา ฐานา**ติ ตโต ทุคฺคตาฯ **สมฺปนฺนกามคุณ**นฺติ อุฬารกามคุณสมนฺนาคตํฯ

ตตฺถาติ กามเทวโลเกฯ **ฐานภาวโต**ติ อรหตฺตเญฺจ อธิคตํ, ตาวเทว ปรินิพฺพานโตฯ **อุปริเทเว จา**ติ อุปรูปริ ภูมิวาเส เทเว จ, จกฺขุวิญฺญาณทสฺสเนนปิ ทสฺสนาย นปฺปโหนฺตีติ โยชนาฯ

๓๘๒. **วุตฺตนเยเนวา**ติ เทวปุจฺฉาย วุเตฺตเนว นเยนฯ **สา กิร กถา**ติ “นตฺถิ โส สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา, โย สกิเทว สพฺพํ เนยฺย”นฺติ กถาฯ **เตติ** วิฏฺฏูภสญฺชยาฯ **อิมสฺมิํเยว ฐาเน**ติ อิมสฺมิํ มิคทาเยเยวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

กณฺณกตฺถลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ ราชวคฺควณฺณนาฯ

๕. พฺราหฺมณวโคฺค

๑. พฺรหฺมายุสุตฺตวณฺณนา

๓๘๓. ‘‘มหาสโตฺต มหิทฺธิโก มหานุภาโว’’ติอาทีสุ (มหาว. ๓๘) อุฬารตา วิสโย, ‘‘มหาชนกาโย สนฺนิปตี’’ติอาทีสุ สมฺพหุลภาววิสโย, อิธ ปน ตทุภยมฺปิสฺส อโตฺถติ ‘‘มหตาติ คุณมหเตฺตนปิ มหตา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปฺปิจฺฉตาทีติ อาทิ**-สเทฺทน สนฺตุฎฺฐิสเลฺลขปวิเวกอสํสคฺควีริยารมฺภาทีนํ สงฺคโหฯ **ทิฎฺฐิสีลสามญฺญสงฺฆาตสงฺขาเตนา**ติ เอตฺถ ‘‘นิยโต สโมฺพธิปรายโณ’’ (สํ. นิ. ๒.๔๑; ๓.๙๙๘, ๑๐๐๔) – ‘‘อฎฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฎฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺยาติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติอาทิวจนโต ทิฎฺฐิสีลานํ นิยตสภาวตฺตา โสตาปนฺนานาปิ อญฺญมญฺญํ ทิฎฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตา, ปเคว สกทาคามิอาทโยฯ ‘‘ตถารูปาย ทิฎฺฐิยา ทิฎฺฐิสามญฺญคโต วิหรติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๑; ปริ. ๒๗๔) ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๒; ปริ. ๒๗๔) วจนโต ปุถุชฺชนานมฺปิ ทิฎฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตภาโว ลพฺภติเยวฯ

โอฎฺฐปหตกรณวเสน อตฺถวิภาควเสนฯ **สนิฆณฺฑุเกฎุภาน**นฺติ เอตฺถ **นิฆณฺฑู**ติ วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ ขณฺฑติ วิภชฺช ทเสฺสตีติ **นิขณฺฑุ**ฯ โส เอว อิธ ข-การสฺส ฆ-การํ กตฺวา **‘‘นิฆณฺฑู’’**ติ วุโตฺตฯ กิฎฺติ คเมติ กิริยาทิวิภาคํ, ตํ วา อนวเสสปริยาทานโต คเมโนฺต ปูเรตีติ **เกฎุภํฯ เววจนปฺปกาสก**นฺติ ปริยายสทฺททีปกํ, เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายวจนวิภาวกนฺติ อโตฺถฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อเนเกสมฺปิ อตฺถานํ เอกสทฺทวจนียตาวิภาวนวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตาฯ วจีเภทาทิลกฺขณา กิริยา กปฺปียติ เอเตนาติ กิริยากโปฺป, โส ปน วณฺณปทสมฺพนฺธปทตฺถวิภาคโต พหุวิกโปฺปติ อาห **‘‘กิริยากปฺปวิกโปฺป’’**ติฯ อิทญฺจ มูลกิริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ สตสหสฺสปริมาโณ นลจริยาทิปกรณํฯ ฐานกรณาทิวิภาคโต นิพฺพจนวิภาคโต จ อกฺขรา ปเภทียนฺติ เอเตหีติ **อกฺขรปฺปเภทา,** สิกฺขานิรุตฺติโยฯ **เอเตส**นฺติ เวทานํฯ เต เอว เวเท ปทโส กายตีติ **ปทโก**ฯ ตํ ตํ สทฺทํ ตทตฺถญฺจ พฺยากโรติ พฺยาจิกฺขติ เอเตนาติ **พฺยากรณํ,** สทฺทสตฺถํฯ อายติํ หิตํ เตน โลโก น ยตติ น อีหตีติ **โลกายตํ**ฯ ตญฺหิ คนฺถํ นิสฺสาย สตฺตา ปุญฺญกิริยาย จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺติฯ วยตีติ วโย, น วโย อวโย, น อวโย **อนวโย,** อาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ กตฺถจิ อปริกิลโนฺต อวิตฺถายโนฺต เต คเนฺถ สนฺธาเรติ ปูเรตีติ อโตฺถฯ เทฺว ปฎิเสธา ปกติํ คเมนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อวโย น โหตี’’**ติ วตฺวา ตตฺถ อวยํ ทเสฺสตุํ **‘‘อวโย…เป…. น สโกฺกตี’’**ติ วุตฺตํฯ

๓๘๔. **ครู**ติ ภาริยํ อตฺตานํ ตโต โมเจตฺวา คมนํ ทุกฺกรํ โหติฯ **อนโฺตฺถปิ อุปฺปชฺชติ** นินฺทาพฺยาโรสอุปารมฺภาทิฯ **อพฺภุคฺคโต**ติ เอตฺถ อภิสทฺทโยเคน **อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ อุปโยควจนํ**ฯ

ลกฺขณานีติ ลกฺขณทีปนานิ มนฺตปทานิฯ **อนฺตรธายนฺตี**ติ น เกวลํ ลกฺขณมนฺตานิเยว, อญฺญานิปิ พฺราหฺมณานํ ญาณพลาภาเวน อนุกฺกเมน อนฺตรธายนฺติฯ ตถา หิ วทนฺติ ‘‘เอกสตํ อทฺธริยํ ทิปญฺญาสมตฺตโต สามา’’ติอาทิฯ ปณิธิมหโต สมาทานมหโตติอาทินา ปเจฺจกํ **มห**-สโทฺท โยเชตโพฺพฯ ปณิธิมหนฺตตาทิ จสฺส **พุทฺธวํสจริยาปิฎกวณฺณนา**ทิวเสเนว เวทิตโพฺพฯ **นิฎฺฐา**ติ นิปฺผตฺติโยฯ **ชาติสามญฺญโต**ติ ลกฺขณชาติยา ลกฺขณภาเวน

สมานภาวโตฯ ยถา หิ พุทฺธานํ ลกฺขณานิ สุวิสุทฺธานิ สุปริพฺยตฺตานิ ปริปุณฺณานิ จ โหนฺติ, น เอวํ จกฺกวตฺตีนํฯ เตนาห **“น เตเหว พุทฺโธ โหตี”**ติฯ

อภิรูปตา ทีฆายุกตา, อปฺปาตงฺกตา พฺราหฺมณาทีนํ ปิยมนาปตาติ **จตูหิ อจฺฉริยธมฺมหิ**ฯ ทานํ ปิยวจนํ อตฺถจริยา สมานตฺตตาติ อิเมหิ **จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิฯ รญฺชนโต**ติ ปีติชนนโตฯ จกฺกํ จกฺกรตนํ วเตฺตติ ปวเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี,** สมฺปตฺติจเกฺกหิ สยํ วเตฺตติ, เตหิ จ ปรํ สตฺตนิกายํ วเตฺตติ ปวเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี,** ปรหิตาวโห อิริยาปถจกฺกานํ วโตฺต วตฺตนํ เอตสฺส อตฺถีติ จกฺกวตฺตี, อปฺปฏิหตํ วา อาณาสงฺขาตํ จกฺกํ วเตฺตตีติ **จกฺกวตี,** อปฺปฏิหตํ วา อาณาสงฺขาตํ จกฺกํ วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี,** ขตฺติยมณฺฑลาทิสญฺญิตํ จกฺกํ สมูหํ อตฺตโน วเส วเตฺตตีติ **จกฺกวตฺตี**ฯ ธมฺมํ จรตีติ **ธมฺมิโก**ฯ ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธโมฺม รญฺชนเฏฺฐน ราชาติ **ธมฺมราชาฯ โกปาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน กามโลภมานมทาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **วิชิตาวี**ติ วิชิตวาฯ เกนจิ อกมฺปิยเฏฺฐน **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ฯ ทฬฺหภตฺติภาวโต วา ชนปโท ถาวริยํ ปโตฺต เอตฺถาติ **ชนปทตฺถาวริยปฺปโตฺต**ฯ จิตฺตีกตภาวาทินาปิ (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๒๒๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐) จกฺกสฺส รตนโฏฺฐ เวทิตโพฺพฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ รตินิมิตฺตตาย วา จิตฺตีกตาทิภาวสฺส รติชนนเฏฺฐน เอกสงฺคหตาย วิสุํ อคฺคหณํฯ

อิเมหิ ปน รตเนหิ ราชา จกฺกวตฺตี ยํ ยมตฺถํ ปจฺจนุโภติ, ตํ ตํ ทเสฺสตุํ **“อิเมสุ ปนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **อชิตํ ชินาติ** มเหสกฺขตาสํวตฺตนิยกมฺมนิสฺสนฺทภาวโตฯ **วิชิเต ยถาสุขํ อนุวิจรติ** หตฺถิรตนํ อสฺสรตนญฺจ อภิรุหิตฺวา เตสํ อานุภาเวน อโนฺตปาตราเสเยว สกลํ ปถวิํ อนุสํยายิตฺวา ราชธานิยํ ปจฺจาคมนโตฯ **ปริณายกรตเนน วิชิตมนุรกฺขติ** เตน ตตฺถ ตตฺถ กตฺตพฺพกิจฺจสฺส สํวิธานโตฯ **เสเสหี**ติ มณิรตนอิตฺถิรตนคหปติรตเนหิฯ ตตฺถ มณิรตเนน โยชนปฺปมาเณ เทเส อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกทสฺสนาทินา สุขมนุภวติ, อิตฺถิรตเนน อติกฺกนฺตมานุสรูปสมฺปตฺติทสฺสนาทิวเสน, คหปติรตเนน อิจฺฉิติจฺฉิตมณิกนกรชตาทิธนปฺปฏิลาภวเสนฯ **อุสฺสาหสตฺติโยโค** เยน เกนจิ อปฺปฏิหตาณาจกฺกภาวสิทฺธิโตฯ หตฺถิอสฺสรตนาทีนํ มหานุภาวตฺตา โกสสมฺปตฺติยาปิ ปภาวสมฺปตฺติสิทฺธิโต **“หตฺถิ...เป.... โยโค”**ติ วุตฺตํฯ โกโส หิ นาม สติ อุสฺสาหสมฺปตฺติยํ (อุคฺคเตชสฺส สุกุมารปรกฺกมสฺส ปสนฺนมุขสฺส สมฺมุเขปาปุณาติ)ฯ **ปจฺฉิเมนา**ติ ปริณายกรตเนนฯ ตญฺหิ สพฺพราชกิเจฺจสุ กุสลํ อวิรชฺฌนปโยคํฯ เตนาห **“มนฺตสตฺติโยโค”**ติฯ ติวิธสตฺติโยคผลํ ปริปุณฺณํ โหตีติ สมฺพนฺโธฯ **เสเสหี**ติ เสเสหิ ปญฺจหิ รตเนหิฯ **อโทสกุสลมูลชนิตกมฺมานุภาเวนา**ติ อโทสสงฺขาเตน กุสลมูเลน สหชาตาทิปจฺจยวเสน อุปฺปาทิตกมฺมสฺส อานุภาเวน **สมฺปชฺชนฺติ** โสมฺมตรรตนชาติกตฺตาฯ **มชฺฌิมานิ** มณิอิตฺถิคหปติรตนานิฯ **อโลภ...เป.... กมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชนฺติ** อุฬารธนสฺส อุฬารธนปฏิลาภการณสฺส จ ปริจฺจาคสมฺปทาเหตุกตฺตาฯ **ปจฺฉิม**นฺติ ปริณายกรตนํฯ ตญฺหิ **อโมห...เป.... กมฺมานุภาเวน สมฺปชฺชติ** มหาปเญฺญเนว จกฺกวตฺติราชกิจฺจสฺส ปริเณตพฺพตฺตาฯ

สรณโต ปฏิปกฺขวิธมนโต **สูรา**ฯ เตนาห **“อภีรุกชาติกา”**ติฯ อสุเร วิชินิตฺวา ฐิตตฺตา วีโร, สโกฺก เทวานมิโนฺท, ตสฺส องฺคํ เทวปุโตฺต เสนงฺคภาวโตติ วุตฺตํ **“วีรงฺครูปาติ เทวปุตฺตสทิสกายา”**ติฯ **สภาโว**ติ สภาวภูโต อโตฺถฯ **วีรการณ**นฺติ วีรภาวการณํฯ **วีริยมยสรีราวิยา**ติ สวิคฺคหวีริยสทิสา สวิคฺคหเญฺจ วีริยํ สิยา, ตํสทิสาติ อโตฺถฯ นนุ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส ปฏิเสนา นาม นตฺถิ, ยมสฺส ปุตฺตา ปมเทฺทยฺยุํ, อถ กสฺมา ‘‘ปรเสนปมทฺทนา’’ติ วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“สเจ”**ติอาทิฯ เตน ปรเสนา โหตุ วา มา วา, เต ปน เอวํ มหานุภาวาติ ทเสฺ

สติฯ **ธมฺมนา**ติ กตูปจิเตน อตฺตโน ปุญฺญธมฺมนฯ เตน หิ สโญฺจทิตา ปถวิยํ สพฺพราชาโน ปจฺจุคฺคนฺตฺวา ‘‘สฺวาคตํ เต มหาราชา’’ติอาทึ วตฺวา อตฺตโน รชฺชํ รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺส นิยฺยาเทนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘โส อิมํ...เป.... อชฺฌาวสตี’’**ติฯ อฎฺฐกถายํ ปน ตสฺส ยถาวุตฺตธมฺมสฺส จิรตรํ วิปจฺจิตุํ ปจฺจยภูตํ จกฺกวตฺติวตฺตสมุทาคตํ ปโยคสมฺปตฺติสงฺขาตํ ธมฺมํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปาโณ น หนฺตโพฺพติอาทินา ปญฺจสีลธมฺมนา’’**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ ‘‘อทเณฺฑน อสเตฺถนา’’ติ อิทํ วจนํ สุฎฺฐุตรํ สมตฺถิตํ โหติ, ยสฺมา ราคาทโย ปาปธมฺมา อุปฺปชฺชมานา สตฺตสนฺตานํ ฉาเทตฺวา ปริโยนนฺธิตฺวา ติฎฺฐนฺติ, กุสลปวตฺตึ นิวาเรนฺติ, ตสฺมา เต ‘‘ฉทนา, ฉทา’’ติ จ วุตฺตาฯ

วิวเฎฺฎตฺวา ปริวเตฺตตฺวาฯ **ปูชารหตา วุตฺตา** ‘‘อรหตีติ อรห’’นฺติฯ **ตสฺสา**ติ ปูชารหตายฯ **ยสฺมา สมฺมาสมฺพุโทฺธ,** ตสฺมา อรหนฺติฯ **พุทฺธตฺตเหตุภูตา วิวฎฺฎจฺฉทตา วุตฺตา** สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานปุพฺพกตฺตา พุทฺธภาวสิทฺธิยาฯ **อรหํ วฎฺฎาภาเวนา**ติ ผเลน เหตุอนุมานทสฺสนํฯ **สมฺมาสมฺพุโทฺธ ฉทนาภาเวนา**ติ เหตุนา ผลานุมานทสฺสนํฯ **เหตุทฺวยํ วุตฺตํ** ‘‘วิวโฎฺฎ วิจฺฉโท จา’’ติฯ **ทุติยเวสารชฺชนา**ติ ‘‘ขีณาสวสฺส เต ปฎิชานโต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐) อาคเตน เวสารชฺชนฯ **ปุริมสิทฺธี**ติ ปุริมสฺส ปทสฺส อตฺถสิทฺธิฯ **ปฐเมนา**ติ ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส เต ปฎิชานโต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐) อาคเตน เวสารชฺชนฯ **ทุติยสิทฺธี**ติ พุทฺธตฺตสิทฺธิฯ **ตติยจตุเตฺถหี**ติ ‘‘เย โข ปน เต อนฺตรายิกา ธมฺมา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐), ‘‘ยสฺส โข ปน เต อตฺถายา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๕๐) จ อาคเตหิ ตติยจตุเตฺถหิ เวสารชฺชหิฯ **ตติยสิทฺธี**ติ วิวฎฺฎจฺฉทนตา สิทฺธิฯ ยาถาวโต อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺมาปเทเสน หิ สตฺถุ วิวฎฺฎจฺฉทภาโว โลเก ปากโฎ อโหสิฯ **ปุริมํ ธมฺมจกฺขุ**นฺติ ปุริมปทํ ภควโต ธมฺมจกฺขุํ **สาเธติ** กิเลสารีนํ สํสารจกฺกสฺส จ อรานํ หตภาวทีปนโตฯ **ทุติยํ** ปทํ **พุทฺธจกฺขุํ สาเธติ** สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว ตํ สมฺภวโตฯ **ตติยํ** ปทํ **สมนฺตจกฺขุํ สาเธติ** สวาสนสพฺพกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ หิ วตฺวา ‘‘วิวฎฺฎจฺฉโท’’ติ วจนํ พุทฺธภาวาวหเมว สพฺพกิเลสปฺปหานํ วิภาเวตีติฯ **สูรภาว**นฺติ ลกฺขณวิภาวเนน วิสทญาณตํฯ

๓๘๕. **คเวสี**ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๒๘๗) ญาเณน ปริเยสนํ อกาสิฯ **สมานยี**ติ ญาเณน สงฺกเลโนฺต สมานํ อานยิ สมาหริฯ **น สโกฺกติ** สํกุจิเต อิริยาปเถ เยภุเยฺยน เตสํ ทุพฺพิภาวนโตฯ **กงฺขตี**ติ ปทสฺส อากงฺขตีติ อยมโตฺถติ อาห – **‘‘อโห วต ปเสฺสยฺยนฺติ ปตฺถนํ อุปฺปาเทตี’’**ติฯ **กิจฺฉตี**ติ กิลมติฯ ‘‘กงฺขตี’’ติ ปทสฺส ปุเพฺพ อาสีสนตฺถตํ วตฺวา อิทานิ ตสฺส สํสยตฺถตฺตเมว วิกปฺปนฺตรวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘กงฺขาย วา ทุพฺพลา วิมติ วุตฺตา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตีหิ ธเมฺมหิ** ติปฺปกาเรหิ สํสยธเมฺมหิฯ **กาลุสฺสิยภาโว**ติ อปฺปสนฺนตาย เหตุภูโต อาวิลภาโวฯ ยสฺมา ภควโต โกโสหิตํ สพฺพพุทฺธาเวณิกํ วตฺถคุยฺหํ สุวิสุทฺธกญฺจนมณฺฑลสนฺนิกาสํ อตฺตโน สณฺฐานสนฺนิเวสสุนฺทรตาย อาชาเนยฺยคนฺธหตฺถิโน วรงฺคจารุภาวํ วิกสมานตปนิยารวินฺทสมุชฺชลเกสราวตฺตวิลาสํ สญฺฌาปภานุรญฺชิตชลวนนฺตราภิลกฺขิต-สมฺปุณฺณจนฺทมณฺฑลโสภญฺจ อตฺตโน สิริยา อภิภุยฺย วิราชติ, ยํ พาหิรพฺภนฺตรมเลหิ อนุปกฺกิลิฎฺฐตาย จิรกาลํ สุปริจิตพฺรหฺมจริยาธิการตาย สุสณฺฐิตสณฺฐานสมฺปตฺติยา จ โกปีนมฺปิ สนฺตํ อโกปีนเมว, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ภควโต หี’’**ติอาทิฯ **ปหูตภาว**นฺติ ปุถุลภาวํฯ เอเตฺถว หิ ตสฺส สํสโย, ตนุมุทุสุกุมารตาทีสุ ปนสฺส คุเณสุ ตสฺส วิจารณา เอว นาโหสิฯ

หิริกรโณกาสนฺติ หิริยิตพฺพฎฺฐานํฯ **ฉาย**นฺติ ปฎิพิมฺพํฯ กีทิสนฺติ อาห **‘‘อิทฺธิยา’’**ติอาทิฯ **ฉายารูป**นฺติ ภควโต ปฎิพิมฺพรูปํฯ ตญฺจ โข พุทฺธสนฺตานโต วินิมุตฺตํ รูปกมฺตตํ ภคว

โต สรีรวณฺณสณฺฐานาวยวํ อิทฺธิมยํ พิมฺพกมตฺตํ, ตํ ปน ทเสฺสนฺต ภควา ยถา อตฺตโน พุทฺธรูปํ น ทิสฺสติ, ตถา กตฺวา ทเสฺสติฯ **นีหริตฺวา**ติ ผริตฺวาฯ

กณฺณโสตานํ อุปจิตตนฺตมฺพโลมตาย โธตรชตปนาฬิกาสทิสตา วุตฺตาฯ **มุขปริยนฺต**ติ เกสนฺตฯ

กิริยากรณนฺติ กิริยาย กายิกสฺส วาจสิกสฺส ปฏิปตฺติฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ กิเจฺจสุฯ ธมฺมกถิกานํ วตฺตํ ทเสฺสตุํ **พีชนิ**คฺคหณํ กตํฯ น หิ อญฺญถา สพฺพสฺสปิ โลกสฺส อลงฺการภูตํ ปรมุกฺกํสคตํ สิกฺขาสํยมานํ พุทฺธานํ มุขจนฺทมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทตพฺพํ โหติฯ

ปตฺถริตวิตานโอลมฺพิตคนฺธทามกุสุมทามเก **คนฺธมณฺฑลมาเฬฯ ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ ‘‘เอตฺตกํ เวลํ สมาปตฺติยา วีตินาเมสฺสามี’’ติ เอวํ ปวเตฺตน ปุพฺพภาเคน กาลํ ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ ปจฺจยทายเกสุ อนุโรธวเสน **ปริสํ อุสฺสาเทนฺต วา** ปคฺคณฺหนฺต, อทายเกสุ วิโรธวเสน **ปริสํ อปสาเทนฺต วา**ฯ

โยคเกฺขมํ อนฺตรายาภาวํฯ **สภาวคุเณเนวา**ติ ยถาวุตฺตคุเณเนวฯ โภโต โคตมสฺส คุณํ สวิคฺคหํ **จกฺกวาฬํ อติสมฺพาธํ** วิตฺถาเรน สนฺธาเรตุํ อปฺปโหนฺตโตฯ **ภวคฺคํ อตินีจํ** อุปรูปริ สนฺธาเรตุํ อปฺปโหนฺตโตฯ

๓๘๖. ฐานคมนาทีสุ (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๕) ภูมิยํ สุฏฺฐุ สมํปติฏฺฐิตา ปาทา เอตสฺสาติ **สุปฺปติฏฺฐิตปาโท**ฯ ตํ ปน ภควโต สุปฺปติฏฺฐิตปาทตํ พฺยติเรกมุเขน วิภาเวตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อคฺคตล**นฺติ อคฺคปาทตลํฯ **ปณฺหี**ติ ปณฺหิตลํฯ **ปสฺส**นฺติ ปาทตลสฺส ทฺวีสุ ปเสฺสสุ เอเกกํ, อุภยเมว วา ปริยนฺตํ ปสฺสํฯ **สุวณฺณปาทุกตลํ วิย** อุชุกํ นิกฺขิปิยมานํฯ **เอกปฺปหาเรเนวา**ติ เอกกฺขเณเยวฯ **สกลํ ปาทตลํ ภูมึ ผุสติ** นิกฺขิปเนฯ เอกปฺปหาเรเนว สกลํ ปาทตลํ ภูมิโต อุฏฺฐหตีติ โยชนาฯ

ตตฺราติ ตาย สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาย อนุปุพฺพนินฺนาว อจฺฉริยพฺภุตํ **อิทํ** วุจฺจมานํ นิสฺสนฺทผลํฯ วุตฺตเมวตฺถํ สตฺถุ ติทิวคมเนน สุปากฏํ กาตุํ **‘‘ตถา หี’’**ติอาทึ วตฺวา **‘‘น หี’’**ติอาทินา ตํ สมเตฺถติฯ เตน ปฐมลกฺขณโตปิ ทุติยลกฺขณํ มหานุภาวนฺติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อนุตมโส จกฺกวตฺติรโญฺญ ปริสํ อุปาทาย สโพฺพปิ จกฺกลกฺขณเสฺสว ปริวาโร’’ติฯ ยุคนฺธรปพฺพตสฺส ตาวตึสภวนสฺส จ ปกติปทนิเกฺขปฏฺฐานุปสงฺกมเน เนว พุทฺธานํ, น เทวตานํ อานุภาโว, อถ โข พุทฺธานํ ลกฺขณานุภาโวติ อิมมตฺถํ นิทสฺสิตํฯ **สีลเตเชน...เป.... ทสนฺนํ ปารมีนํ อานุภาเวนา**ติ อิทมฺปิ ลกฺขณนิพฺพตฺตกมฺมวิเสสกิตฺตนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สพฺพาวเนฺตหี**ติ สพฺพปเทสวเนฺตหิฯ

นาภิปริจฺฉินฺนาติ นาภิยํ ปริจฺฉินฺนา ปริเจฺฉทวเสน ฐิตาฯ **นาภิมุขปริเกฺขปปโฏฺฏ**ติ ปกติจกฺกสฺส อกฺขพฺภาหตปริหรณตฺถํ นาภิมุเข ฐเปตพฺพปริเกฺขปปโฏฺฏฯ **เนมิมณิกา**ติ เนมิยํ อาวฬิภาเวน ฐิตมณิกาเลขาฯ

สมฺพหุลวาโรติ พหุวิธเลขงฺควิภาวนวาโรฯ **สตฺตี**ติ อาวุธสตฺติฯ **สิริวโจฺฉ**ติ สิริมุขํฯ **นนฺที**ติ ทกฺขิณาวฏฺฏํฯ **โสวตฺติโก**ติ โสวตฺติอโงฺกฯ **วฏํสโก**ติ อาเวฬํฯ **วฑฺฒมานก**นฺติ ปุริสหาริ ปุริสงฺคํฯ **โมรหตฺถโก**ติ โมรปิญฺฉกลาโป, โมรปิญฺฉ ปริสิพฺพิโต วา พีชนิวิเสโสฯ

วาลพีชนีติ จามริวาลํฯ สิทฺธตฺถาทิ **ปุณฺณฆฏปุณฺณปาติโยฯ “จกฺกวาโฬ”**ติ วตฺวา ตสฺส ปธานาวยเว ทเสฺสตุํ **“หิมวา สิเนรุ…เป…. สหสฺสานี”**ติ วุตฺตํฯ

อายตปณฺหีติ อิทํ อเญฺญสํ ปณฺหิโต ทีฆตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปน อติทีฆตนฺติ อาห **“ปริปุณฺณปณฺหี”**ติฯ ยถา ปน ปณฺหิลกฺขณํ ปริปุณฺณํ นาม โหติ, ตํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **“ยถา หิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อารเคฺคนา**ติ มณฺฑลาย สิขายฯ **วเฏฺฏตฺวา**ติ ยถา สุวฏฺฏํ โหติ, เอวํ วเฏฺฏตฺวาฯ **รตฺตกมฺพลเคณฺฑุกสทิสา**ติ รตฺตกมฺพลมยเคณฺฑุกสทิสาฯ

มกฺกฏเสฺสวาติ วานรสฺส วิยฯ ทีฆภาเวน สมตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **นิยฺยาสเตเลนา**ติ ฉทิกนิยฺยาสาทินิยฺยาสสมฺมิเสฺสน เตเลนฯ

ตลุนาติ สุกุมาราฯ

จเมฺมนาติ องฺคุลนฺตรเวฐิตจเมฺมนฯ **ปฏิพทฺธองฺคุลนฺตโร**ติ เอกโต สมฺพทฺธองฺคุลนฺตโรฯ **เอกปฺปมาณา**ติ ทีฆโต สมานปฺปมาณาฯ **ยวลกฺขณ**นฺติ อพฺภนฺตรโต องฺคุลิปเพฺพฐิตํ ยวลกฺขณํฯ **ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ ตํตํปพฺพานํ สมานเทสตาย องฺคุลีนํ ปสาริตกาเล อญฺญมญฺญํ วิชฺฌิตานิ วิย ผุสิตฺวา ติฏฺฐนฺติฯ

สงฺขา วุจฺจนฺติ โคปฺผกา, อุทฺธํ สงฺขา เอเตสนฺติ **อุสฺสงฺขา,** ปาทาฯ **ปิฏฺฐิปาเท**ติ ปิฏฺฐิปาทสมีเปฯ **สุเขน ปาทา ปริวตฺตนฺติ** ปาทนามนาทีสุ, เตเนว คจฺฉนฺตานํ เตสํ เหฏฺฐา **ปาทตลานิ** ทิสฺสนฺติฯ **เตนา**ติ โคปฺผกานํ ปิฏฺฐิปาทโต อุทฺธํ ปติฏฺฐิตตฺตาฯ จตุรงฺคุลมตฺตญฺหิ ตานิ อุทฺธํ อาโรหิตฺวา ปติฏฺฐหนฺติ, นิคฺฬฺหานิ จ โหนฺติ, น อเญฺญสํ วิย ปญฺญายมานานิฯ สติปิ เทสนฺตรปฺปวตฺติยํ นิจฺจลาติ ทสฺสนตฺถํ **นาภิ**คฺคหณํฯ

ยสฺมา เอณีมิคสฺส สมนฺตโต เอกสทิสมํสา อนุกฺกเมน อุทฺธํ ถูลา ชงฺฆา โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เอณีมิคสทิสชงฺฆา”**ติฯ **ปริปุณฺณชโงฺฆ**ติ สมนฺตโต มํสูปจเยน ปริปุณฺณชโงฺฆฯ เตนาห **“น เอกโต”**ติอาทิฯ

เอเตนาติ “อโนนมโนฺต”ติอาทิวจเนน, ชาณุผาสุภาวทีปเนนาติ อโตฺถฯ **อวเสสชนา**ติ อิมินา ลกฺขเณน รหิตา ชนาฯ **ขุชฺชา วา โหนฺติ** เหฏฺฐิมกายโต อุปริมกายสฺส รสฺสตายฯ **วามนา วา** อุปริมกายโต เหฏฺฐิมกายสฺส รสฺสตายฯ เอเตน ฐเปตฺวา สมฺมาสมฺพุทฺธํ จกฺกวตฺตินญฺจ อิตเร สตฺตา ขุชฺชา วามนา จาติ ทเสฺสติฯ

โอหิตนฺติ สโมหิตํ อโนฺตคธํฯ ตถาภูตํ ปน ตํ เตน ฉนฺนํ โหตีติ อาห **“ปฏิจฺฉนฺน”**นฺติฯ

สุวณฺณวโณฺณติ สุวณฺณวณฺณวโณฺณติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“ชาติหิงฺคุลเกนา”**ติอาทิฯ สุวายมโตฺถ อาวุตฺติญาเยน จ เวทิตโพฺพฯ สรีรปริยาโย อิธ วณฺณสโทฺทติ อธิปฺปาเยน ปฐมวิกปฺปํ วตฺวา ตถารูปาย ปน รุฬฺหิยา อภาวํ มนสิ กตฺวา วณฺณธาตุปริยายเมว วณฺณสทฺทํ คเหตฺวา ทุติยวิกโปฺป วุโตฺตฯ

รโชติ สุขุมรโชฯ **ชลฺล**นฺติ มลีนภาวาวโห เรณุสญฺจโยฯ เตนาห **“มลํ วา”**ติฯ ยทิ วิวฏฺฏติ, กถํ นฺหานาทีติ อาห **“หตฺถโธวนา”**ติอาทิฯ

อาวฏฺฏปริโยสาเนติ ปทกฺขิณาวฏฺฏาย อเนฺตฯ

พฺรหฺมุโน สรีรํ ปุรโต วา ปจฺฉโต วา อโนนมิตฺวา อุชุกเมว อุคฺคตนฺติ อาห **“พฺรหฺมา วิย อุชุคโตฺต”**ติฯ **ปสฺสวงฺกา**ติ ทกฺขิณปเสฺสน วา วามปเสฺสน วา วงฺกาฯ

หตฺถปิฏฺฐิอาทิวเสน สตฺต อุสฺสทา เอตสฺสาติ **สตฺตุสฺสโท**ฯ

สีหสฺส ปุพฺพทฺธํ สีหปุพฺพทฺธํ, ปริปุณฺณาวยวตาย สีหปุพฺพทฺธํ วิย สกโล กาโย อสฺสาติ **สีหปุพฺพทฺธกาโย**ฯ **สีหเสฺสวา**ติ สีหสฺส วิยฯ **สณฺฐนฺตี**ติ สณฺฐหนฺติฯ **นานาจิเตฺตนา**ติ วิวิธจิเตฺตนฯ **ปุญฺญจิเตฺตนา**ติ ปารมิตาปุญฺญจิตฺตรูเปนฯ **จิตฺติโต**ติ สญฺชาตจิตฺตภาโวฯ

ทฺวินฺนํ โกฏฺฏานมนฺตรนฺติ ทฺวินฺนํ ปิฏฺฐิพาหานํ เวมชฺฌํ, ปิฏฺฐิมชฺฌสฺส อุปริภาโคฯ **จิตํ ปริปุณฺณ**นฺติ อนินฺนภาเวน จิตํ, ทฺวีหิ โกเฏฺฏหิ สมตลตาย ปริปุณฺณํฯ **อุคฺคมฺมา**ติ อุคฺคนฺตฺวาฯ

นิโคฺรธปริมณฺฑโล วิย ปริมณฺฑโล **นิโคฺรธปริมณฺฑโล** เอกสฺส ปริมณฺฑลสทฺทสฺส โลปํ กตฺวาฯ น หิ สโพฺพ นิโคฺรโธ มณฺฑโลฯ เตนาห **“สมกฺขนฺธสาโข นิโคฺรโธ”**ติฯ ปริมณฺฑลสทฺทสนฺนิธาเนน วา ปริมณฺฑโลว นิโคฺรโธ คยฺหตีติ ปริมณฺฑลสทฺทสฺส โลเปน วินาปิ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“นิโคฺรโธ วิย ปริมณฺฑโล”**ติฯ **ยาวตกฺวสฺสา**ติ โอ-การสฺส ว-การาเทสํ กตฺวา วุตฺตํฯ

สมวฏฺฏิตกฺขโนฺธติ สมํ สุวฏฺฏิตกฺขโนฺธฯ โกญฺจา วิย ทีฆคลา, พกา วิย วงฺกคลา, วราหา วิย ปุถุลคลาติ โยชนาฯ **สุวณฺณาลิงฺคสทิโส**ติ สุวณฺณมยขุทฺทกมุทิงฺคสทิโสฯ

รสคฺคสคฺคีติ มธุราทิเภทํ รสํ คสนฺติ อโนฺต ปเวสนฺตีติ รสคฺคสา, รสคฺคสานํ อคฺคา รสคฺคสคฺคา, ตา เอตสฺส สนฺตีติ รสคฺคสคฺคีฯ **เตนา**ติ โอชาย อผรเณน, หีนธาตุกตฺตา **เต พหฺวาพาธา โหนฺติ**ฯ

‘‘หนู’’ติ สนฺนิสฺสยทนฺตาธารสฺส สมญฺญา, ตํ ภควโต สีหหนุสทิสํ, ตสฺมา ภควา **สีหหนุ**ฯ ตตฺถ ยสฺมา พุทฺธานํ รูปกายสฺส ธมฺมกายสฺส จ อุปมา นาม นิหีนุปมาว, นตฺถิ สมานุปมา, กุโต อธิกูปมา, ตสฺมา อยมฺปิ นิหีนุปมาติ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ติภาควเสน มณฺฑลตาย **ทฺวาทสิยํ ปกฺขสฺส จนฺทสทิสานิ**ฯ

ทนฺตานํ อุจฺจนีจตา อพฺภนฺตรพาหิรปสฺสวเสนปิ เวทิตพฺพา, น อคฺควเสเนวฯ เตนาห **“อยปฏฺฏฉินฺนสงฺขปฏลํ วิยา”**ติฯ **อยปฏฺฏ**นฺติ จ กกจํ อธิเปฺปตํฯ **วิสมา**ติ วิสมสณฺฐานาฯ

วิจฺฉินฺทิตฺวา วิจฺฉินฺทิตฺวา ปวตฺตสรตาย **ฉินฺนสฺสราปิ**ฯ อเนกาการตาย **ภินฺนสฺสราปิ**ฯ กากสฺส วิย อมนุญฺญสรตาย **กากสฺสราปิ**ฯ **อปลิพุทฺธตฺตา**ติ อนุปทฺทุตวตฺถุกตฺตาฯ **วตฺถุนฺติ** จ อกฺขรุปฺปตฺติฏฺฐานมาหฯ **อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต**ติ เอตฺถ อฏฺฐงฺคานิ ปรโต อาคมิสฺสนฺติฯ **มญฺชุโฆโส**ติ มธุรสฺสโรฯ

กรวีกสโทฺท เยสํ สตฺตานํ โสตปถํ อุปคจฺฉติ, เต อตฺตโน สรสมฺปตฺติยา ปกตึ ชหาเปตฺวา อวเส กโรนฺต อตฺตโน วเส วเตฺตติ, เอวํ มธุโรติ ทเสฺสโนฺต **“ตตฺริท”**นฺติอาทิมาหฯ **ตํ ปีติ**นฺติ **ตํ** พุทฺธคตํ ปีตึฯ เตเนว นีหาเรน ปุนปฺปุนํ ปวตฺตนฺตํ อวิชหิตฺวา วิกฺขมฺภิตกิเลสา เถรานํ สนฺติเก ลทฺธธมฺมสฺสวนสปฺปายา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา ปริปกฺกญาณตาย **“สตฺตหิ…เป.

... ปติฏฺฐาสี”ติฯ สตฺตสตมเตฺตน โอโรธชเนน สทฺธึ ปทสาว เถรานํ สนฺติกํ อุปคตตฺตา **“สตฺตหิ ชงฺฆาสเตหิ สทฺธิ”**นฺติ วุตฺตํฯ

อภินีลเนตฺตติ อธิกนีลเนตฺโตฯ อธิกนีลตา จ สาติสยํ นีลภาเวน เวทิตพฺพา, น เนตฺต นีลวณฺณเสฺสว อธิกภาวโตติ อาห **“น สกลนีลเนตฺตวา”**ติอาทิฯ ปีตโลหิตวณฺณา เส ตมณฺฑลคตราชิวเสน, นีลเสตกาฬวณฺณา ปน ตํตํมณฺฑลวเสเนว เวทิตพฺพาฯ

จกฺขุภณฺฑนฺติ อกฺขิทลนฺติ เกจิ, อกฺขิทลปตฺตนฺติ อเญฺญฯ อกฺขิทเลหิ ปน สทฺธึ อกฺขิพิมฺพนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอวญฺหิ วินิคฺคตคมฺภีรโชตนาปิ ยุตฺตา โหติฯ

อุณฺณาสโทฺท โลเก อวิเสสโต โลมปริยาโย, อิธ ปน โลมวิเสสวาจโกติ อาห **“อุณฺณโลม”**นฺติฯ **นลาฏมชฺฌชาตา**ติ นลาฏมชฺฌคตาฯ **โอทาตตาย อุปมา,** น มุทุตายฯ **รชตปุพฺพุฬกา**ติ รชตมยตารกาฯ

เทว อตฺถวเส ปฏิจฺจ วุตฺตนฺติ ยสฺมา พุทฺธา จกฺกวตฺติโน จ ปริปุณฺณนลาฏตาย ปริปุณฺณสีสพิมฺพตาย จ **“อุณฺหีสสีสา”**ติ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา เต เทว อตฺถวเส ปฏิจฺจ ‘‘อุณฺหีสสีโส’’ติ อิทํ วุตฺตํฯ อิทานิ ตํ อตฺถทฺวยํ ภควติ สุปฺปติฏฺฐิตนฺติ ทเสฺสตุํ **“ตถาคตสฺสหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สณฺหตมตาย สุวณฺณวณฺณตาย จ **รโญฺญ พทฺธอุณฺหีสปโฏฺฏ วิย วิโรจติฯ กปฺปสีสา**ติ ทฺวิธาภูตสีสาฯ **ผลสีสา**ติ ผลสทิสสีสาฯ **อฏฺฐิสีสา**ติ มํสสฺส อภาวโต ตโจปริโยนทฺธอฏฺฐิมตฺตสีสาฯ **ตุมฺพสีสา**ติ ลาพุสทิสสีสาฯ **ปพฺภารสีสา**ติ ปิฏฺฐิภาเคน โอลมฺพมานสีสาฯ **ปุริมนเยนา**ติ ปริปุณฺณนลาฏตาปเกฺขนฯ **อุณฺหีสเวฐิตสีโส วิยา**ติ อุณฺหีสปเฏฺฏน เวฐิตสีสปเทโส วิยฯ **อุณฺหีสํ วิยา**ติ เฉเกน สิปฺปินา วิรจิตอุณฺหีสมณฺฑลํ วิยฯ

กมฺมนฺติ เยน เยน กเมฺมน ยํ ยํ ลกฺขณํ นิพฺพตฺตํ, ตํ ตํ กมฺมํฯ **กมฺมสริกฺขก**นฺติ ตสฺส ตสฺส ลกฺขณสฺส ตํกมฺมานุรูปตาฯ **ลกฺขณ**นฺติ ตสฺส มหาปุริสลกฺขณสฺส อวิปรีตสภาโวฯ **ลกฺขณานิสํส**นฺติ ตํ ลกฺขณปฏิลาเภน ลทฺธพฺพคุโณฯ **อิมานิ กมฺมาทีนี**ติ อิมานิ อนนฺตรํ วุตฺตานิ กมฺมกมฺมสริกฺขกาทีนิ **ทเสฺสตฺวา** ตํ สรูปโต วิภาเวตฺวา **กเถตพฺพานิ** สํวณฺณเกนฯ

รตนวิจิตฺตสุวณฺณโตรณํ ตสฺมึ กาเล มนุสฺสโลเก นตฺถีติ วุตฺตํ **“เทวนคเร”**ติฯ สพฺพโส สุปฺปุปฺผิตสาลรุกฺโข อสาธารณโสโภ มนุสฺสูปจาเร น ลพฺภตีติ อาห **“เสลนฺตรมฺหี”**ติฯ **กิริยาจาร**นฺติ กายิกวาจสิกกิริยาปวตฺตึฯ

๓๘๗. **สตตปาฏิหาริย**นฺติ สตตํ จริมภเว สพฺพกาลํ ลกฺขณนิพฺพตฺตกกมฺมานุภาวเหตุกํ พุทฺธาเวณิกํ ปาฏิหาริยํฯ พุทฺธานํ อติทูเร ปาทํ นิกฺขิปิตุกามานมฺปิ นาติทูเร เอว นิกฺขิปนํ โหตีติ **“น อติทูเร ฐเปสฺสามีติ อุทฺธรตี”**ติ วุตฺตํฯ ปกติสญฺจรณวเสเนตํ วุตฺตํ, ตาทิเสน ปาเทน อเนกโยชเน ฐเปสฺสามีติ อุทฺธรณมฺปิ โหติเยวฯ **อติทูรํ หี**ติอาทิ ปมาณาติกฺกเม โทสทสฺสนํฯ **เอวํ สตี**ติ เอวํ ทกฺขิณปาทวามปาทานํ ยถาธิเปฺปตปติฏฺฐิตฏฺฐาเน สติฯ **ปทวิเจฺฉโท**ติ ปทวารวิเจฺฉโทฯ ยาทิสํ ปสาเรนฺต วามปาทสฺส อุทฺธรณํ ปติฏฺฐานญฺจ, ทกฺขิณปาทสฺส ตาทิสเมว, อิติ เนสํ อุทฺธรณปติฏฺฐานานํ สมานโต อญฺญมญฺญภาเวน อนูนานธิกตาย วุตฺตํ **“ทกฺขิณปาทกิจฺจํ วามปาเทน นิยมิตํ, วามปาทกิจฺจํ ทกฺขิณปาเทน นิยมิต”**นฺติฯ

ทิวาติ อุปกฏฺฐาย เวลายฯ **วิหารภตฺตตฺถายา**ติ วิหาเร ยถาวุทฺธํ คเหตพฺพภตฺตตฺถายฯ **ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺต**ติ ปกติคมเนน ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตฯ **โอกาสํ น ลภตี**ติ ปทนิเกฺขปฏฺฐานํ น ลภติฯ อูรุปริยาโย อิธ **สตฺถิ**-สโทฺทติ อาห **“น อูรุํ อุนฺนาเมตี**”ติฯ ทณฺฑงฺกุสํ วุจฺจติ ทีฆทโณฺฑ องฺกุโส, เตน รุกฺขสาขํ ฉินฺทโต ปุริสสฺส ยถา ปจฺฉาภาเคน ปาทานํ โอสกฺกนํ โหติ, เอวํ ภควโต ปาทา น โอสกฺกนฺตีติ อาห **“รุกฺขสาขาเฉทน...เป.... โอสกฺกาเปตี**”ติฯ **โอพทฺธานาพทฺธฏฺฐาเนหิ ปาทํ โกเฏฺฏนฺต วิยา**ติ อาพทฺธฏฺฐาเนน อนาพทฺธฏฺฐาเนน จ ปาทขณฺฑํ โกเฏฺฏตฺวา ถทฺธํ กโรนฺต วิยฯ **น อิโต จิโต จ จาเลตี**ติ อปราปรํ น จาเลติฯ อุสฺสงฺขปาทตาย สุเขเนว ปาทานํ ปริวตฺตนโต นาภิโต ปฏฺฐาย อุปริมกาโย น อิญฺชตีติ **เหฏฺฐิมกาโยว อิญฺชติ**ฯ เตนาห **“อุปริม...เป.... นิจฺจโล โหตี**”ติฯ **น ชานาติ** อนิญฺชนโตฯ **กายพเลนา**ติ คมนปโยคสงฺขาเตน กายคเตน วิเสสพเลนฯ ชวคมนเหตุภูเตน วา **กายพเลน**ฯ เตนาห **“พาหา ขิปโนฺต**”ติอาทิฯ ชเวน คจฺฉนฺต หิ พาหา ขิปติ, สรีรโต เสทา มุจฺจนฺติฯ **นาคาปโลกิตวเสนา**ติ นาคสฺส อปโลกนมิว สกลกาเยเนว ปริวเตฺตตฺวา อปโลกนวเสนฯ

อนาวรณญาณสฺสาติ อนาวรณญาณพเลน ทสฺสนสฺสฯ อนาวรณวาโร ปน กาเย ปติฏฺฐิตรูปทสฺสนมฺปิ อนาวรณเมวาติ ทสฺสนตฺถํ วุโตฺตฯ **อินฺทขีลโต ปฏฺฐายา**ติ นครทฺวาเร อินฺทขีลโต ปฏฺฐายฯ **ปกติอิริยาปเถเนวา**ติ โอนมนาทึ อกตฺวา อุชุกคมนาทินา เอวฯ ยทิ เอวํ โกฏฺฐกทฺวารเคหปฺปเวเส กถนฺติ อาห **“ทลิทฺทมนุสฺสาน**”นฺติอาทิฯ **ปริวเตฺตเนฺตนา**ติ นิปชฺชนตฺถํ กายํ ปริวเตฺตเนฺตนฯ

หเตฺถหิ คเหตฺวาติ อุโภหิ หเตฺถหิ อุโภสุ กฏิปฺปเทเสสุ ปริคฺคเหตฺวาฯ **ปตติ** นิสีทนฏฺฐาเน นิปชฺชนวเสน ปตติฯ **โอริมํ องฺคํ นิสฺสาย นิสีโนฺน**ติ ปลฺลงฺกมาภุชิตฺวา อุกฺกุฏิกนิสชฺชาย อุปริมกายํ เหฏฺฐิมกาเย ปติฏฺฐเปเนฺตเยว ภารีกรณวเสน โอริมงฺคํ นิสฺสาย นิสีโนฺนฯ **ฆํสโนฺต**ติ อานิสทเทเสน อาสนฏฺฐานํ ฆํสโนฺตฯ **ปาริมงฺค**นฺติ สตฺถิภาคสมฺมทฺทํ อานิสทปเทสํฯ **ตเถวา**ติ ฆํสโนฺต เอวฯ **โอลมฺพกํ ธาเรโนฺต วิยา**ติ โอลมฺพกสุตฺตํ โอตาเรโนฺต วิยฯ เตน อุชุกเมว นิสีทนมาหฯ สรีรสฺส ครุกภาวเหตูนํ ทูรโต สมุปายิตภาเวน สลฺลหุกภาวโต **ตูลปิจุํ ฐเปโนฺต วิย**ฯ

อเปฺปสกฺขานํ มหานุภาวเคหปฺปเวเส สิยา ฉมฺภิตตฺตํ, จิตฺตโกฺขโภ, ทรถวเสน นานปฺปการกปฺปนํ, ภยวเสน ตณฺหาวเสน ปริตสฺสนํ, ตํ สพฺพํ ภควโต นตฺถีติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ ‘‘น ฉมฺภตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๓๘๗) วุตฺตนฺติ อาห **“น ฉมฺภตี**”ติอาทิฯ

อุทกํ ทียติ เอเตนาติ **อุทกทานํ,** ภิงฺการาทิ อุทกภาชนํฯ **พทฺธํ กตฺวา**ติ หตฺถคตมตฺติกํ วิย อตฺตโน วเส อวตฺตนฺตํ กตฺวาฯ **ปริวเตฺตตฺวา**ติ กุชฺชิตฺวาฯ **วิฉฑฺฑยมาโน** อุทกสฺส วิกฺขิปนวเสน ฉฑฺฑยมาโนฯ

ตถา น คณฺหาติ, พฺยญฺชนมตฺตาย เอว คณฺหโนฺตฯ ภตฺตํ วา อมนาปนฺติ อาเนตฺวา โยชนาฯ พฺยญฺชเนน อาโลปอตินามนํ, อาโลเปน พฺยญฺชนอตินามนนฺติ อิเมสุ ปน ทฺวีสุ ปฐมเมว อสารุปฺปตาย อนิฏฺฐํ วเชฺชตพฺพนฺติ ปาฬิยํ ปฏิกฺขิตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สพฺพเตฺถวา**ติ สพฺพสฺมึ อาหริตพฺพวตฺถุสฺมึ สุปณีตภาเวน **รโส ปากโฏ โหติ** ญาเณน ปริญฺญาตตฺตาฯ **รสเคโธ ปน นตฺถิ** เสตุฆาตตฺตาฯ

อสฺสาติ ‘‘เนว ทวายา’’ติอาทิปทสฺส ฯ **วุตฺตเมต**นฺติ **‘‘วิสุทฺธิมคฺค** วินิจฺฉโย อาค โต’’ติ สพฺพาสวสุตฺต (ม. นิ. ๑.๒๓) สํวณฺณยเนฺตน วุตฺตเมตํ, ตสฺมา น เอตฺถ ตํ วตฺตพฺพนฺติ อธิปฺปาโย, ตสฺมา โย ตสฺมึ ตสฺมึ วินิจฺฉเย วิเสสวาโท อิจฺฉิตโพฺพ ฯ โส ปรมตฺถมญฺชูสาย **วิ สุทฺธิมคฺควณฺณนาย** วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพ ฯ **ปตฺตสฺส คหณฏฺฐาน**นฺติ หเตฺถน ปตฺตสฺส คหณปเทสํ ฯ **วินิวตฺติตฺวา**ติ ปเตฺต สพฺพํ อามิสคตํ สทฺธึ ภเตฺตน วินิวตฺติตฺวา คจฺฉติ ฯ **ปมาณาติกฺกนฺต**นฺติ เกลายนวเสน อติกฺกนฺตปมาณํ อารกฺขํ ฐเปติ ฯ **จีวรโภคนฺตร**นฺติ จีวร ปฏลนฺตรํ ฯ **อุทเรน อกฺกมิตฺวา**ติ อุทเรเนว สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฯ

อปฺปตฺตกาลํ อภิมุขํ นาเมติ อุปนาเมตีติ **อตินาเมติ,** ปตฺตกาลํ อติกฺกาเมโนฺต นาเมติ อปเนตีติ **อตินาเมติ** ฯ อุภยมฺปิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปาฬิยํ ‘‘น จ อนุโมทนสฺส กาลมตินาเม ตี’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โย หี’’**ติอาทิมาห ฯ

เวคคมเนน ปฏิสํมุญฺจิตฺวา ธาวิตฺวา **คจฺฉติ ฯ อจฺจุกฺกฏฺฐ**นฺติ อติวิย อุทฺธํ กตฺวา กฑฺฒิต ปารุตํ ฯ เตนาห **‘‘โย หิ ยาว หนุกฏฺฐิโต...เป.... โหตี’’**ติ ฯ **อโจฺจกฺกฏฺฐ**นฺติ อติวิย เหฏฺฐา กตฺวา กฑฺฒิตปารุตํ ฯ เตนาห **‘‘ยาว โคปฺผกา โอตาเรตฺวา’’**ติ ฯ **อุภโต อุกฺขิปิตฺวา**ติ ทกฺ ขิณโต วามโตติ อุโภสุ ปเสฺสสุ อุตฺตราสงฺคํ อุกฺขิปิตฺวา ฯ **ถนน**ฺติ ทกฺขิณถนํ ฯ

วิสฺสโฏฺฐติ วิมุโตฺต ฯ เตนาห **‘‘วิสฺสฏฺฐตฺตาเยว เจส วิเญฺญโยฺย’’**ติ ฯ ยสฺมา อมุตฺต วาทิโน วจนํ อวิสฺสฏฺฐตาย น สินิยฺหติ, น เอวํ มุตฺตวาทิโนติ อาห **‘‘สินิโทฺธ’’**ติ ฯ **วิเญฺญ โยฺย**ติ สุปริพฺยตฺตตาย อกฺขรโต จ พฺยญฺชนโต จ วิญฺญาตุํ สกฺกุเณโยฺย ฯ เตนาห **‘‘ปาก โฏ’’**ติ ฯ **วิญฺญาปนิโย**ติ วิชานิตโพฺพ ฯ พฺยญฺชนวเสเนว เจตฺถ วิเญฺญยฺยตา เวทิตพฺพา โฆสสฺส อธิเปฺปตตฺตา ฯ **มธุโร**ติ ปิโย เปมนีโย อปลิพุโทฺธ ฯ สวนมรหติ, สวนสฺส โสตสฺส หิ โตติ วา **สวนีโย ฯ สมฺปิณฺฑิโต**ติ สหิโต ฯ ภควโต หิ สโทฺท อุปฺปตฺติฏฺฐานกตาสญฺจิตตฺตา สหิตากาเรเนว อาปาถมาคจฺฉติ, น อโยสลากาย ปหฏกํสถาลํ วิย วิปฺปกิโณฺณ ฯ เตนาห **‘‘อ วิสารี’’**ติ ฯ **คมฺภีโร**ติ ยถา คมฺภีรวตฺถุปริจฺฉินฺทเนน ญาณสฺส คมฺภีรสมญฺญา, เอวํ คมฺภีรฏฺ ฐานสมฺภวโต สทฺทสฺส คมฺภีรสมญฺญาติ อาห **‘‘คมฺภีโรติ คมฺภีรสมุฏฺฐิโต’’**ติ ฯ **นินฺนาท วา**ติ สวิเสสํ นินฺนาทวา ฯ สฺวายํ วิเสโส คมฺภีรภาวสิโทฺธติ อาห **‘‘คมฺภีรตฺตาเยว เจส นินฺ นาที’’**ติ ฯ เอวเมตฺถ จตฺตาริ องฺคานิ จตุรงฺคนิปฺผาทีนิ เวทิตพฺพานิ ฯ **อการณา มา นสฺสี**ติ พุทฺธานุภาเวน วิย สรสฺส ปริสปริยนฺตตา วุตฺตา, ธมฺมตาวเสเนว ปน สา เวทิตพฺพา ตสฺส มูล การณสฺส ตถา อวฏฺฐิตตฺตา ฯ

ปโจฺจสกฺกิตฺวาติ ปฏินิวตฺติตฺวา ฯ **สมุสฺสิตกญฺจนปพฺพตํ วิย** อุปริ อินฺทนีลรตนวิตต สิขํ วิชฺชุลฺลตาภูสิตํ ฯ มหาปถวีอาทโย สตฺถุคุณปฏิภาคตาย นิทสฺสนํ, เกวลํ มหนฺตตามตฺตํ อุปาทาย นิทสฺสิตา ฯ

๓๙๐. **อปฺปฏิสํวิทิโต**ติ อนาโรจิโต ฯ อาคมนวเสน เจตฺถ ปฏิสํเวทิตนฺติ อาห ‘‘**อ วิญฺญาตอาคมโน**’’ติ ฯ **อุคฺคตภาว**นฺติ กุลโภควิชฺชาทีหิ อุฬารภาวํ ฯ **อนุทฺทยสมฺปนฺนา**ติ การุณิกา ฯ

๓๙๑. สหสาว โอกาสกรเณน อุจฺจกุลีนตา ทีปิตา โหตีติ อาห ‘‘**เวเคน อุฏฺฐาย ทุ วิธา ภิชฺชิตฺวา**’’ติอาทิ ฯ

นาริสมานนามนฺติ อิตฺถิอตฺถโชตกนามํฯ เตนาห **“อิตฺถิลิงฺค”**นฺติฯ **อวฺหาตพฺพา**ติ กเถตพฺพาฯ

๓๙๔. เอกนีหาเรเนว **อฏฺฐ ปเญฺห พฺยากโรโนฺต**ฯ ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ…เป…. ปวุจฺจตี’’ติ อิมินา ปุเพฺพนิวาสสฺส วิทิตการณํ วุตฺตนฺติ อาห **“ตสฺส ปุเพฺพนิวาโส ปากโฏ”**ติฯ **ทิพฺพจกฺขุญาณํ กถิตํ** ตสฺส ปริภณฺฑญาณภาวโต ยถากมฺมูปคญาณสฺสฯ ‘‘ชาติกฺขยํ ปโตฺต, อภิญฺญา โวสิโต’’ติ จ วุตฺตตฺตา มุนีติ อเสกฺขมุนิ อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“อรหตฺตญาณโมเนเยฺยน สมนฺนาคโต”**ติฯ

กิเลสราเคหิ กิเลสวิวณฺณตาหิฯ **ชาติกฺขยปฺปตฺตตฺตา** ‘‘อโถ ชาติกฺขยํ ปโตฺต’’ติ วุตฺตตฺตาฯ **อภิชานิตฺวา**ติ อภิวิสิฏฺฐตาย อคฺคมคฺคปญฺญาย ญตฺวาฯ อิทานิ ปฏิสมฺภิทายํ อาคตนเยน ปริญฺญาปหานภาวนาสจฺฉิกิริยาสมาปตฺตีนํ ปารคมเนน **ปารคู**ติ อยเมตฺถ อโตฺถติ ทเสฺสตุํ **“ปารคูติ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อภิเญฺญยฺยธมฺมานํ ชานนวเสน **อภิญฺญาปารคูฯ ตาทิโส**ติ ยาทิโส ‘‘ปารคู สพฺพธมฺมาน’’นฺติ ปททฺวเยน วุโตฺต, ตาทิโสฯ **ฉหิ อาการเรหี**ติ ปชานนาทีหิ ยถาวุเตฺตหิ ฉหิ อาการเรหิฯ

กามเญฺจตฺถ เทฺว เอว ปุจฺฉาคาถา เทฺว จ วิสฺสชฺชนาคาถา, ปุจฺฉาปฏิปาฏิยา ปน อสงฺกรโต จ วิสฺสชฺชนํ ปวตฺตติ, ตํ นิทฺธาเรตุํ **กึ ปนา**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เวเทหิ คตตฺตา**ติ เวเทหิ มคฺคญาเณหิ ปารงฺคตตฺตาฯ **ปุเพฺพนิวาสนฺติอาทีหิ วิชฺชานํ อตฺถิตาย** โพธิตตฺตาฯ **ปาปธมฺมาน**นฺติ ฉตฺตึสปาปธมฺมานํ โสตฺถานํ มคฺคํ ปาปเนน นิเสฺสสโต โสธิตตฺตาฯ

๓๙๕. **ธโมฺม นาม อรหตฺตมโคฺค** กุสลธเมฺมสุ อุกฺกํสปารมิปฺปตฺติยา อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสนฯ ตสฺส อนุรูปธมฺมภาวโต **อนุธโมฺม นาม** เหฏฺฐิมมคฺคผลธมฺมาฯ โย สตฺถุ สนฺติเก ธมฺมํ สุตฺวา ยถานุสิฏฺฐํ น ปฏิปชฺชติ, โส ตถาคตํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเฐติ นามฯ โย ปน ปฏิปชฺชโนฺต จ ทนฺธาภิญฺญตาย กมฺมฏฺฐานโสธนตฺถํ อนฺตรนฺตรา ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตฺวา อเนกวารํ กถาเปติ, โส เอตฺตาวตา ธมฺมาธิกรณํ ตถาคตํ วิเหเฐตีติ น วตฺตโพฺพฯ น หิ ภควโต ธมฺมเทสนาย ปริสฺสโม อตฺถิ, อยญฺจ อโตฺถ **มหาสุทสฺสนสุตฺตาทีหิ** (ที. นิ. ๒.๒๔๑ อาทโย) ทีเปตโพฺพ, ตสฺมา – ‘‘สจฺจธมฺมสฺส อนุธมฺม’’นฺติ วตฺตเพฺพ วุตฺตเมว พฺยติเรกมุเขน วิภาเวตุํ **“น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเสสี”**ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ ปรกาเล เจตฺถ ปรินิพฺพานมฺปิ สงฺคยฺหติ, ตํ ปน อิมสฺมึ คหิตเมว โหตีติ อาห **“เทสนาย อรหเตฺตเนว กูฏํ คหิต”**นฺติฯ

พฺรหฺมายุสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. เสลสุตฺตวณฺณนา

๓๙๖. **เกณิโยติ ตสฺส นามํ,** ปุเพฺพ เกณิยา ชีวิกากปฺปนโตติ วทนฺติฯ **ชฏิโล**ติ ชฏาธโรฯ พฺราหฺมณชาติกตฺตา โกฏิสารตาย จ **พฺราหฺมณมหาสาโล**ฯ ปโยเชตฺวา นิสฺสโย หุตฺวา วสติ, รตฺตึ กามสมฺปตฺตึ อนุภวตีติ วา โยชนาฯ **สุสงฺขต**นฺติ สปฺปิมธุสกฺกราทีหิ เจว มริจสิงฺคีเวราทีหิ จ สุฏฺฐุ อภิสงฺขตํฯ

ปฏิเกฺขปปสนฺนตายาติ อโหวตายํ อปฺปิโจฺฉ, โย นิมนฺติยมาโนปิ น สาทิยตีติ อุปนิมนฺติยมานสฺส ปฏิเกฺขเป ติตฺถิยานํ ปสนฺนภาวโตติฯ ตํ กถํ? วิรุทฺธเมตนฺติ **“อการณ

เมต’’นฺติ ปฏิกฺขิปติฯ

๓๙๘. กปฺปสหเสฺสหิปิ...เป.... อโหสีติ อิทํ นานุสฺสวสิทฺธํ อนุมานคฺคหณํ สนฺธายาหฯ **ปเท**ติ อุตฺตรปทโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **‘‘ปทปฺปมาเณ’’**ติฯ ปชฺชติ นิกฺขิปติ เอตฺถาติ วา ปทํ ปกติยา ปาทนิกฺขิปฏฺฐานํ, ตสฺมึ **ปเท**ฯ กีฬาปสุตตาทินา **ปมาทํ อาปชฺชติฯ โพธิสตฺตจาริก**นฺติ ทุกฺกรจริยํ สนฺธาย วทติฯ

๓๙๙. ปริปุณฺณตายาติ อนูนตายฯ **อหีนงฺคตายา**ติ อเวกลฺลภาวโตฯ โรจตีติ รุจิ, เทหปฺปภา, โสภณา รุจิ เอตสฺสาติ **สุรุจิฯ อาโรหสมฺปตฺติ** กายสฺส ปมาณยุตฺตอุจฺจตาฯ **ปริณาหสมฺปตฺติ** กิสถูลภาววชฺชิตปริณาหตาฯ **สณฺฐานสมฺปตฺติ** อวยวานํ สุสณฺฐิตตาฯ **จารุทสฺสโน**ติ ปิยทสฺสโน เตนาห **‘‘สุจิรมฺปี’’**ติอาทิฯ **สุวณฺณสทิสวโณฺณ**ติ ชาติหิงฺคุลเกน มทฺทิตฺวา สิลานิฆํเสเนว ปริกมฺมํ กตฺวา ฐปิตฆนสุวณฺณรูปวโณฺณฯ มหาปุริสภาวํ พฺยญฺชนฺติ ปกาเสนฺตีติ **พฺยญฺชนานิ,** มหาปุริสลกฺขณานีติ อาห **‘‘ปฐมํ วุตฺตพฺยญฺชนาเนวา’’**ติฯ

ปุเพฺพ วุตฺตนฺติ ‘‘สุรุจี’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตํ, ‘‘อาทิโจฺจว วิโรจสี’’ติ **ปุน วุตฺตํ**ฯ ‘‘จารุทสฺสโน สุวณฺณวโณฺณสี’’ติ ปุเพฺพ วุตฺตํ, ‘‘กลฺยาณทสฺสโน ภิกฺขุ กญฺจนาภตฺตโจ’’ติ ปุน วุตฺตนฺติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **‘‘อุตฺตรคาถายปิ เอเสว นโย’’**ติฯ สาติสยํ อุตฺตมวเณฺณ วเณฺณตฺวา **อุตฺตมวณฺณิโน**ติ ปเทน สนฺตํ ปกาเสตีติ อาห **‘‘อุตฺตมวณฺณสมฺปนฺนสฺสา’’**ติฯ **อุตฺตมสารถี**ติ เสฏฺฐปุริสสารถิฯ ตตฺถ ตตฺถ ชมฺพุวนสณฺฑมณฺฑิตตาย ชมฺพุทีโป **‘‘ชมฺพุสโณฺฑ’’**ติ วุจฺจติฯ **อิสฺสริย**นฺติ จกฺกวตฺติสฺสริยํฯ

ชาติขตฺติยาติ ชาติมนฺโต ขตฺติยาฯ **ราชาภิราชา**ติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท ปูชโตฺถติ อาห **‘‘ราชูนํ ปูชนีโย’’**ติฯ

อปฺปมาณาติ อปริมาณา โลกธาตุโยฯ ‘‘ยาวตา ปน อากเงฺขยฺยา’’ติ (อ. นิ. ๓.๘๑) หิ วุตฺตํฯ **ธมฺมราชา อนุตฺตโร**ติ เอตฺถ วุตฺตอนุตฺตรภาวํ ‘‘ยาวตา หี’’ติอาทินา ปากฏตรํ กตฺวา ธมฺมราชภาวํ วิภาเวตุํ **‘‘สฺวาห’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ธเมฺมนา**ติ ปฏิเวธธเมฺมนฯ เตนาห **‘‘อนุตฺตเรเนวา’’**ติฯ **อนุตฺตเรนา**ติ วิสิเฎฺฐน อุตฺตเมนฯ อิมสฺมึ ปเกฺข **ธเมฺมนา**ติ ปฏิปตฺติธเมฺมนาติปิ สงฺคยฺหติฯ **ปริยตฺติธเมฺมนา**ติ เทสนาธเมฺมน อาณาจกฺกํ ปวเตฺตมีติ โยชนาฯ เทสนาญาณปฏิเวธญาณวิภาคํ **ธมฺมจกฺกเมว วาฯ อปฺปฏิวตฺติย**นฺติ ปฏิวตฺติตุํ อสกฺกุเณยฺยํฯ

ตถาคเตน ชาโตติ ตถาคเตน เหตุนา อริยาย ชาติยา ชาโตฯ เหตุอเตฺถ กรณวจนํฯ **อนุชาโต**ติ จ วุเตฺต อนุ-สทฺทสฺส วเสน **ตถาคต**นฺติ จ อุปโยควจนเมว โหติ, โส จ อนุ-สโทฺท เหตุอตฺถโชตโกติ อาห **‘‘ตถาคตํ เหตุํ อนุชาโต’’**ติฯ อวญฺญาตพฺพภาเวน ชาโตติ **อวชาโต** ทุปฺปฏิปนฺนตฺตาฯ เตนาห **‘‘ทุสฺสีโล’’**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ โกกาลิกํ อารพฺภ ‘‘ปุริสนฺตกลิ อวชาโต’’ติฯ **ปุโตฺต นาม น โหติ** ตสฺส โอวาทานุสาสนิยํ อฏฺฐิตตฺตาฯ **เอวมาหา**ติ ‘‘อนุชาโต ตถาคต’’นฺติ เอวมาหฯ

วิชฺชาติ มคฺควิชฺชาฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน **วิมุตฺตี**ติ ผลวิมุตฺติฯ นนุ จ มโคฺค ภาเวตเพฺพน คหิโตติ? สจฺจํ คหิโต, สเพฺพ จ ปน สตฺต ธมฺมา อภิเญฺญยฺยาติ วิชฺชาย อภิเญฺญยฺยภาโว วุโตฺตฯ อิมินา วา นเยน สเพฺพสมฺปิ อภิเญฺญยฺยภาโว วุโตฺต เอวาติ เวทิตโพฺพฯ ผเลน วินา เหตุภาวเสฺสว อภาวโต **เหตุวจเนน ผลสิทฺธิ,** นิโรธสฺส จ สมฺปาปเนน มคฺคสฺส เหตุภาโวฯ ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตเนน ตณฺหาย สมุทยภาโวติ อิมมตฺถํ สงฺคหิตเมว อตฺถโต อาปนฺนตฺตาฯ

ยุตฺตเหตุนาติ ยุตฺติยุเตฺตน เหตุนา **พุทฺธภาวํ สาเธติ** สจฺจวินิมุตฺตสฺส พุชฺฌิตพฺพสฺส อภาวโต สจฺจสโมฺพธเนเนว จ ตสฺส อนวเสสโต พุทฺธตฺตาฯ อตฺถวจนเญฺจตํ, ปโยควจนานิ ปน – พฺราหฺมณ, อหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ สพฺพถา อวิปรีตธมฺมเทสโน, สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา สพฺพตฺถ อวิปรีตมาจิกฺขติ ยถาหํ สพฺพมคฺคเทสโกติ ฯ กึ ปน ภควา สยเมว อตฺตโน สมฺมาสมฺพุทฺธภาวํ อาโรเจตีติ? มหากรุณาย อเญฺญสํ มหาวิสยโตฯ ตตฺถ ‘‘เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมี’’ติอาทีนิ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; กถา. ๔๐๕) สุตฺตปทานิ อิทเมว จ สุตฺตปทํ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ

สลฺลกนฺตโนติ สลฺลานํ สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **โรคสฺสา**ติ กิเลสโรคสฺสฯ **ตสฺมา**ติ อปุนปวตฺติปาทเนน ติกิจฺฉนโตฯ พฺรหฺมํ วา เสฎฺฐํ สมฺมาสโมฺพธึ ปโตฺตติ **พฺรหฺมภูโตฯ เอวํ อาคตายา**ติ อิมินา –

> ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา, ทุติยา อรติ วุจฺจติ;
> ตติยา ขุปฺปิปาสา เต, จตุตฺถี ตณฺหา ปวุจฺจติฯ
>
> ถินมิทฺธํ เตปญฺจมํ ถินมิทฺธํ เต, ฉฎฺฐา ภีรู ปวุจฺจติ;
> สตฺตมี วิจิกิจฺฉา เต, มโกฺข ถโมฺภ เต อฎฺฐโมฯ
>
> ลาโภ สิโลโก สกฺกาโร, มิจฺฉาลโทฺธ จ โย ยโส;
> โย จตฺตานํ สมุกฺกํเส, ปเร จ อวชานติ;
> เอสา นมุจิ เต เสนา, กณฺหสฺสาภิปฺปหารินี’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๓๘-๔๔๑);

เอวํ วุตฺตํ นววิธํ เสนํ สงฺคยฺหติฯ **วเส วเตฺตตฺวา**ติ สมุจฺฉินฺทเนน อนุปฺปาทตาปาทเนน วเส วเตฺตตฺวาฯ **กุโตจิ อภโย** นิพฺภโยฯ

สยเมว ทฎฺฐพฺพนฺติ เยน เยน อธิคโต, เตน เตน ปรสทฺธาย คนฺตพฺพํ หิตฺวา อสโมฺมหโต ปจฺจเวกฺขณาญาเณเนว สามํ ทฎฺฐพฺพํฯ เตนาห **‘‘ปจฺจกฺข’’**นฺติฯ ปสฎฺฐา ทิฎฺฐิ สนฺทิฎฺฐิฯ ยถา รเถน ชยตีติ รถิโก, เอวํ อิทํ มคฺคพฺรหฺมจริยํ สนฺทิฎฺฐิยา ชยตีติ **สนฺทิฎฺฐิกํ**ฯ อถ วา ทิฎฺฐนฺติ ทสฺสนํ วุจฺจติ, ทิฎฺฐเมว สนฺทิฎฺฐํ, สนฺทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ สนฺทิฎฺฐํ อรหตีติ **สนฺทิฎฺฐิโก** ยถา วตฺถยุคํ อรหตีติ วตฺถยุคิโกฯ สนฺทิฎฺฐิกํ ผลทานํ สนฺธาย นาสฺส กาโลติ อกาลํ, อกาลเมว **อกาลิกํ,** น กาลนฺตรํ เขเปตฺวา ผลํ เทติ, อตฺตโน ปน ปวตฺติสมนนฺตรเมว ผลํ เทตีติ อโตฺถฯ อถ วา อตฺตโน ผลปฺปทาเน ปกโฎฺฐ กาโล ปโตฺต อสฺสาติ กาลิโก, โลกิโย กุสลธโมฺม, อิทํ ปน สมนนฺตรผลตฺตา น กาลิกํฯ

๔๐๐. ‘‘มหายญฺญํ ปวตฺตยี’’ติอาทีสุ เกวลํ ทานธมฺมาทีสุ ยญฺญปริยายสมฺภวโต **‘‘พฺราหฺมณานํ ยญฺญาภาวโต’’**ติ วุตฺตํฯ พฺราหฺมณา หิ ‘‘อคฺคิมุขา เทวา’’ติ อคฺคิชุหนปุพฺพกํ ยญฺญํ วิทหนฺติฯ เตนาห **‘‘อคฺคิชุหนปฺปธานาติ อโตฺถ’’**ติ ‘‘ภูรฺภุว? สฺว?’’ อิติ **สาวิตฺตี** ปุพฺพกตฺตา **มุขํ** ปุพฺพงฺคมํ ฯ ‘‘มุขมิว มุข’’นฺติอาทีสุ วิย อิธาปิ ปธานปริยาโย มุขสโทฺทติ ทเสฺสโนฺต **‘‘มนุสฺสานํ เสฎฺฐโต ราชา ‘มุข’นฺติ วุโตฺต’’**ติ อาหฯ **อาธารโต**ติ โอคาหนฺตีนํ นทีนํ อาธารภาวโต **ปฎิสรณโต** คนฺตพฺพฎฺฐานภาวโตฯ **สญฺญาณโต**ติ จนฺทโยควเสน อชฺช อสุกนกฺขตฺตนฺติ ปญฺญายนโตฯ **อาโลกกรณโต**ติ นกฺขตฺตานิ อภิภวิตฺวา อาโลกกรณโตฯ **โสมฺมภาวโต**ติ สีตหิมวาสีตวาตูปกฺขรภาวโตฯ **ตปนฺตาน**นฺติ ทีปสิขา อคฺคิชาลา อสนิวิจกฺกนฺติ เอวมาทีนํ วิชฺชลนฺตานํฯ **อายมุขํ** อคฺคทกฺขิเณยฺยภาเวนฯ

ทิพฺพจกฺขุ ธมฺมจกฺขุ ปญฺญาจกฺขุ พุทฺธจกฺขุ สมนฺตจกฺขูติ อิเมหิ **ปญฺจหิ จกฺขูหิฯ เต สรณสฺสา**ติ เต สรณสฺส จ, เต สรณภาวมูลกตฺตา อิตรทฺวยสฺส จ, ยถาวุตฺต เต-ปเทน วุตฺตตฺถโต ปรสฺส จาติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘เต ตุยฺหํ, อิตรสฺส จ สรณสฺส อโห อานุภาโว’’ติฯ อาวุตฺติวเสน วา **เต สรณสฺสา**ติ เอตฺถ อโตฺถ วิภาเวตโพฺพ – ตุยฺหํ สรณภูตสฺส จ อิตรสรณสฺส จ อานุภาโวติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เสลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. อสฺสลายนสุตฺตวณฺณนา

๔๐๑. อญฺญมญฺญวิสิฏฺฐตฺตา วิสทิสํ รชฺชํ วิรชฺชํ, วิรชฺชโต อาคตา, ตตฺถ ชาตาติ วา **เวรชฺชกา,** เอวํ ชาตา โข ปน เต, ยสฺมา วตฺถาภรณาทิวิภาเคน นานปฺปการา โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘นานาเวรชฺชกาน’’**นฺติฯ อฏฺฐกถายํ ปน เวรชฺชเสฺสว วเสน นานปฺปการตา วุตฺตาฯ **ยญฺญุปาสนาทินา**ติ ยญฺญานุภวนมนฺตเชฺฌนทกฺขิณปริเยสนาทินาฯ **จตุวณฺณสาธารณ**นฺติ ขตฺติยาทีนํ จตุนฺนํ วณฺณานํ สาธารณํ สํสารสุทฺธิปาปตสฺสนํฯ **นฺหานสุทฺธิยา**ติ ติตฺถสมุทฺทขาเตสุ มนฺตชปฺปนปุพฺพกํ สายํตติยอุทโกโรหนาทินฺหานสุทฺธิยาฯ **ภาวนาสุทฺธิยา**ติ ปรมโชติภูตาย ปุริสภาวนาสงฺขาตาย สุทฺธิยาฯ **วาปิตสิโร**ติ โอโรปิตเกโสฯ ตเมว หิ สิโร วาปิตนฺติ วุจฺจติฯ

สภาววาทีติ ยถาภูตวาทีฯ **ปพฺพชนฺตา**ติ พฺราหฺมณปพฺพชฺชํ อุปคจฺฉนฺตา, ตสฺมา พฺราหฺมณานํ ปพฺพชฺชาวิธานํ สิกฺขเนฺตน โภตา ‘‘พฺราหฺมณาว สุชฺฌนฺติ, โน อพฺราหฺมณา’’ติ อยํ วิธิ สเหตุโก สอุปาทาโน สกฺกจฺจํ อุคฺคหิโต, **ตสฺมา ตุยฺหํ ปราชโย นตฺถิ…เป…. เอวมาหํสุ**ฯ

๔๐๒. **ลทฺธิภินฺทนตฺถ**นฺติ ‘‘พฺราหฺมณาว พฺรหฺมุโน ปุตฺตา โอรสา มุขโต ชาตา พฺรหฺมชา’’ติ เอวํ ปวตฺตลทฺธิยา วินิเวฐนตฺถํฯ **ปุตฺตปฏิลาภตฺถายา**ติ ‘‘เอวํ มยํ เปตฺติกํ อิณธารํ โสเธยฺยามา’’ติ ลทฺธิยํ ฐตฺวา ปุตฺตปฏิลาภตฺถายฯ อยเญฺหตฺถ อธมฺมิกานํ พฺราหฺมณานํ อชฺฌาสโยฯ **เนส**นฺติ พฺราหฺมณานํฯ **สจฺจวจนํ สิยา**ติ ‘‘พฺรหฺมุโน ปุตฺตา’’ติอาทิวจนํ สจฺจํ ยทิ สิยา **พฺราหฺมณีนํ…เป…. ภเวยฺย,** น เจตํ อตฺถิฯ มหาพฺรหฺมุโน มุขโต ชาโตติ วาทเจฺฉทกวาโท **มุขโตชาตเจฺฉกวาโท**ฯ อสฺสลายโนวิญฺญู ชาติโก ‘‘นิรเกฺขปํ สมเณน โคตเมน วุตฺต’’นฺติ ชานโนฺตปิ สหคตานํ พฺราหฺมณานํ จิตฺตานุรกฺขณตฺถํ **‘‘กิญฺจาปิ ภวํ โคตโม’’**ติอาทิมาหฯ

๔๐๓. อิทานิ พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณติ วาทํ ภินฺทิตุํ **‘‘สุตํ เต โยนกกโมฺพเชสู’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ ยทิ พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ วโณฺณ, สพฺพตฺถ พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ ภเวยฺย, อถ กสฺมา โยนกกโมฺพชาทิชนปเทสุ พฺราหฺมณานํ เสฏฺฐภาโว นตฺถิ? เอวญฺหิ ตตฺถ วณฺณา , ตสฺมา ‘‘พฺราหฺมโณว เสโฏฺฐ’’ติ ลทฺธิมตฺตเมตํฯ เตสุ หิ ชนปเทสุ ชนา เอกชฺฌํ สนฺนิปติตฺวา สมฺมนฺตยิตฺวา กติกํ อกํสุ, ทาสํ สามิกํ กตฺวา อิตเร สเพฺพ ตํ ปูเชตฺวา ตสฺส วเส วตฺตนฺติ, โย เตสํ อโยฺย โหติ อิตเร สเพฺพ ตสฺส ทาสา โหนฺติ, เต กติปยสํวจฺฉราติกฺกเมน ตสฺส กิญฺจิ โทสํ ทิสฺวา ตํ ตโต ฐานโต อปเนตฺวา อญฺญํ ฐเปนฺติ, อิติ โส **อโยฺย หุตฺวา ทาโส โหติ,** อิตโร **ทาโส หุตฺวา อโยฺย โหติ,** เอวํ ตาว เกจิ ‘‘อโยฺย หุตฺวา ทาโส โหติ, ทาโส หุตฺวา อโยฺย โหตี’’ติ เอตฺถ อตฺถํ วทนฺติฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ปุริมวเสเนว ตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘พฺราหฺมโณ สภริโย’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ วยปฺปเตฺต ปุเตฺต อสตีติ อิทํ วกฺขมานสฺส ทารกสฺส ทายชฺชสามิกภาวสฺส ตาว

ทสฺสนํฯ **มาติโต สุโทฺธ**ติ เอตฺถ โย มาติโต สุทฺธตฺตา อโยฺย, ปิติโต อสุทฺธตฺตา ทาโส โหติ, โส เอว ปิติโต อสุทฺธตฺตา ทาโส หุตฺวา มาติโต อโยฺย โหตีติ ชาตึ สเมฺภเทติฯ โสว สเพฺพน สพฺพํ โหตีติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ อปเรฯ **โก ถาโม**ติ มหเนฺต โลกสนฺนิวาเส อนมตเคฺค อตีเต กาเล อิตฺถีนํ วา จิเตฺต อนวฏฺฐิเต ทาสา ทาสา เอว โหนฺติ, อยฺยา อยฺยา เอว โหนฺตีติ เอตฺถ โก เอกนฺติโก สเหตุโก อวสฺสโย, ตสฺส สาธโก สิทฺธโนฺต, กึ นิทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ

๔๐๔. **สุกฺกเจฺฉทกวาโท นามา**ติ ''พฺราหฺมโณว สุโกฺก วโณฺณ''ติ เอวํ วุโตฺต สุกฺก เจฺฉทกวาโร นามฯ

๔๐๘. **สพฺพสฺมิํ อคฺคิกิจฺจํ กโรเนฺต**ติ เอเตน ยถา ยโต กุโตจิ นิสฺสยโต อุปฺปโนฺน อคฺคิอุปาทานสมฺปโนฺน อคฺคิกิจฺจํ กโรติ, เอวํ ยสฺมิํ กสฺมิญฺจิ ทาสกุเล ชาโต อุปนิสฺสยสมฺป โนฺน สมฺมาปฏิปชฺชมาโน สํสารโต สุชฺฌติ เอวาติ ทเสฺสติฯ

๔๐๙. **ปาทสิกวโณฺณ**ติ อนฺตราฬวโณฺณฯ **เอเตส**นฺติ ขตฺติยกุมาเรน พฺ ราหฺมณกญฺญาย อุปฺปนฺนปุโตฺต, พฺราหฺมณกุมาเรน ขตฺติยกญฺญาย อุปฺปนฺนปุโตฺตติ เอเตสํ ทฺวินฺนํ มาณวกานํฯ **มตกภเตฺต**ติ มเต อุทฺทิสฺส กตภเตฺตฯ **ถาลิปาเก**ติ กตมงฺคลภเตฺตฯ

๔๑๐. **ตุเมฺห**ติ ชาติสามญฺญโต มาณวํ พฺราหฺมเณหิ สทฺธิํ เอกชฺฌํ สงฺคณฺหโนฺต อาหฯ **โก นุ โข**ติ อวํสิโร อิสิวาโท, เตสํ พฺราหฺมณีสีนํ อสามตฺถิยทสฺสเนน ชาติยา อปฺปมาณตํ วิ ภาเวตุํ คามทารกเวเสน อุปคจฺฉิฯ เตน วุตฺตํ **“คามณฺฑลรูโป วิยา”**ติฯ **โกณฺฑทมโก**ติ อ ทนฺตทมโกฯ

๔๑๑. ชเนตีติ **ชนิกา** ชเนตฺติฯ **ชนโก ปิตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คนฺธพฺพปญฺหนฺ ติ** คนฺธพฺพสฺส มาตุกุจฺฉิยํ อุปฺปชฺชนกสตฺตสฺส ขตฺติยภาวาทิปุจฺฉํฯ **ทพฺพิคหณสิปฺปมฺปิ** เอกา วิชฺชา เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ กิร กุสโล ยํ กิญฺจิ อาหารูปคปณฺณปุปฺผผลพีชํ อนฺตมโส เอลาลุกมฺปิ คเหตฺวา เภสเชฺชหิ โยเชตฺวา ปจโนฺต สปฺปิมธุผาณิเตหิ สมานรสํ กตฺวา สมฺปา เทตุํ สโกฺกติ, ปุโณฺณปิ ตาทิโส, เตน ญาตํ ตฺวํ ทพฺพิคหณสิปฺปมตฺตมฺปิ น ชานาสีติ สมฺพ โนฺธฯ **สโทฺธ**ติ กมฺมผลสทฺธาย สโทฺธ, โปถุชฺชนิเกเนว รตนตฺตยปสาเทน **ปสโนฺน**ฯ เตเน วาห – **“อุปาสกํ มํ ภวํ…เป…. สรณํ คต”**นฺติฯ

อสฺสลายนสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. โฆฏมุขสุตฺตวณฺณนา

๔๑๒. เขมิยา นาม รโญฺญ เทวิยา โรปิตตฺตา ตํ อมฺพวนํ **เขมิยมฺพวน**นฺติ วุจฺจตีติ วทนฺ ติฯ **ธมฺมิโก**ติ ธมฺมยุโตฺต สพฺพโสว อธมฺมํ ปหาย ธเมฺม ฐิโตฯ ปริพฺพชติ ปพฺพชติ เอเตนาติ **ปริพฺพโช,** ฆราวาสโต นิกฺขมนปุพฺพกํ ลิงฺคคฺคหณวเสน สีลสมาทานํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ปริ พฺพเชฯ **สภาโว**ติ ตํ ปริพฺพาชนิยํ, เตหิ เตหิ ปริพฺพาชเกหิ อนุฏฺฐาตโพฺพ ปฏิปตฺติธมฺมสงฺขา โต สภาโวฯ **ธโมฺมว ปมาณ**นฺติ เอเตน มยํ อหิริมนา จิตฺตสฺส ยถาอุปฏฺฐิตํ กเถม, ตสฺมา ตํ อปฺปมาณํ, โย ปเนตฺถ อวิตโถ ธโมฺม, ตเทว ปมาณํฯ อธิคตปฏิปตฺติสงฺขาโต สภาโว อตฺถิ, ตสฺส ตุเมฺหหิ ตุเมฺหหิ **พหุนา** นานาสนฺทสฺสนาทิ **กเมฺมน อิธ ภวิตพฺพํ,** พหุเทเวตฺถ วตฺตพฺ พนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๔๑๔. **สารตฺตรตฺตา**ติ สารชฺชนวเสน รตฺตา, พหุลราควเสน อภิรตฺตาติ อโตฺถฯ อตฺตนา ญาเปตพฺพมตฺถํ อนุคฺคหาเปติ โพเธตีติ อนุคฺคโห, ญาปิตการณํ, สห อนุคฺคเหนาติ **สานุคฺคหา**ฯ เตนาห **“สการณา”**ติฯ กึ ปน ตํ การณํ? อิมสฺสาธิปฺปาโย ‘‘นตฺถิ ธมฺมิโก ปริพฺพโช’’ติ มยา วุโตฺต, อทฺธา ปนายสฺมา อุเทโน ยาถาวโต ธมฺมิกํ ปริพฺพชํ เม อาจิกฺขตีติฯ เตนาห **“วุตฺตเณฺหต”**นฺติอาทิฯ

๔๒๑. สพฺพมิทํ ถาวรชงฺคมํ ปุริสกตํ, ตสฺมา ยํ กิญฺจิ กตฺวา อตฺตา โปเสตโพฺพ รกฺขิตโพฺพติ โลกายตนิสฺสิโต นีติมโคฺค โฆฏมุขกโนฺต, ตสฺมา อาห **“เอตสฺส กิร ชานนสิปฺป”**ติ อาทิฯ **สเคฺค นิพฺพโตฺต นาม นตฺถิ** อกตฺตพฺพเมว กรณโตฯ เทวโลกปริยาปนฺนธนํ มนุสฺสานํ อุปกปฺปปุญฺญาภาวโต ปุเพฺพ อตฺตนา นิหิตธนํ **“อสฺเก จา”**ติ อาจิกฺขิตฺวา คโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โฆฏมุขสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. จงฺกีสุตฺตวณฺณนา

๔๒๒. **ตสฺมิ**นฺติ สาลวเนฯ **อุตฺตเรน โอปาสาท**นฺติ โอปาสาทคามสฺส อุตฺตรทิสายํฯ **อุตฺตเรนา**ติ **เอน**-สทฺทโยเคน หิ **โอปาสาท**นฺติ อุปโยควจนํฯ **อชฺฌาวสตี**ติ เอตฺถ อธิ-อา-สทฺทานํ อนตฺถนฺตรตํ หทเย กตฺวา อาห **“วสตี”**ติฯ อิทานิ เตสํ อตฺถวิเสสภาวิตํ ทเสฺสโนฺต **“อภิภวิตฺวา วา อาวสตี”**ติอาทิมาหฯ **เอตฺถา**ติ โอปาสาทปเทฯ **สตฺตุสฺสท**นฺติอาทีสุ ปน กถนฺติ อาห – **“ตสฺส อนุปฺปโยคตฺตาว เสสปเทสู”**ติฯ อุป-อนุ-อธิ-อิติ-เอวํ-ปุพฺพเก วสนกิริยาฎฺฐาเน อุปโยควจนเมว ปาปุณาตีติ สทฺทวิทู อิจฺฉนฺตีติ อาห **“ลกฺขณํ สทฺทสตฺถโต ปริเยสิตพฺพ”**นฺติฯ ตถา หิ วุตฺตํ **“อุปสคฺควเสน ปเนตฺถ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ เวทิตพฺพ”**นฺติฯ อุสฺสทตา นาเมตฺถ พหุลตาติ ตํ พหุลตํ ทเสฺสตุํ **“พหุชน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อาวชฺชิตฺวา**ติ ปริกฺขิปิตฺวาฯ

รญฺญา วิย ภุญฺชิตพฺพนฺติ วา **ราชโภคฺคํ**ฯ **รโญฺญ ทายภูต**นฺติ กุลปรมฺปราย โภคฺคภาเวน รญฺญา ลทฺธทายภูตํฯ เตนาห **“ทายชฺชนฺติ อโตฺถ”**ติฯ ราชนีหาเรน ปริภุญฺชิตพฺพโต อุทฺธํ ปริโภคลาภสฺส เสฎฺฐเทยฺยตา นาม นตฺถีติ อาห – **“ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา ราชสเงฺขเปน ปริภุญฺชิตพฺพ”**นฺติฯ **ติตฺถปพฺพตาทีสู**ติ นทีติตฺถปพฺพตปาทคามทฺวารอฎวีมุขาทีสุฯ **นิสฺสฎฺฐปริจฺจตฺต**นฺติ มุตฺตจาควเสน ปริจฺจตฺตํ กตฺวาฯ **เอเตสํ พฺราหฺมณคหปติกานํ**ฯ

๔๒๓. ติ สนฺนิปติตาฯ โย โกจิ วิญฺญูนํ อิจฺฉิโต ปโญฺห, ตสฺส ปุจฺฉิตสฺส ยาถาวโต กถนสมโตฺถ **ปุจฺฉิตปญฺหพฺยากรณสมโตฺถ**ฯกุลาปเทสาทินา มหตี มตฺตา เอตสฺสาติ มหามโตฺตฯ

๔๒๔. **เต**ติ ‘‘นานาเวรชฺชกา’’ติ วุตฺตพฺราหฺมณาฯ ‘‘อุภโต สุชาโต’’ติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๓๐๓; อ. นิ. ฎี. ๓.๕.๑๓๔) เอตฺตเก วุเตฺต เยหิ เกหิจิ ทฺวีหิ ภาเคหิ สุชาตตา วิญฺญาเยยฺย, สุชาตสโทฺท จ ‘‘สุชาโต จารุทสฺสโน’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๙๙; สุ. นิ. ๕๕๓; เถรคา. ๘๑๘) อาโรหปริณาหสมฺปตฺติปริยาโยติ ชาติวเสเนว สุชาตตํ วิภาเวตุํ **“มาติโต จ ปิติโต จา”**ติ วุตฺตํฯ อโนรสปุตฺตวเสนปิ โลเก มาตุปิตุสมญฺญา ทิสฺสติ, อิธ ปนสฺส โอรสปุตฺตวเสเนว อิจฺฉียตีติ ทเสฺสตุํ **“สํสุทฺธคหณีโก”**ติ วุตฺตํฯ ปิตา จ มาตา จ ปิตโร, ปิตูนํ ปิตโร ปิตามหา,

เตสํ ยุโค ปิตามหยุโค, ตสฺมา **ยาว สตฺตมา ปิตามหยุคา**ติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยุคสโทฺท เจตฺถ เอกเสสนเยน ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ยุโค จ ยุโค จ ยุคา’’ติฯ เอวญฺหิ ตตฺถ ตตฺถ ทฺวินฺนํ คหิตเมว โหติฯ เตนาห – **‘‘ตโต อุทฺธํ สเพฺพปิ ปุพฺพปุริสา ปิตามหคฺคหเณเนว คหิตา**’’ติฯ **ปุริส**คฺคหณเญฺจตฺถ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ ‘‘มาติโต’’ติ ปาฬิวจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ **อกฺขิโตฺต**ติ อปฺปตฺตเขโปฯ **อนวกฺขิโตฺต**ติ สทฺธถาลิปากาทีสุ นอวกฺขิโตฺตฯ **ชาติวาเทนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจนนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘เกน การเณนา**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ **อุภโต...เป.... ปิตามหยุคา**ติ เอเตน พฺราหฺมณสฺส โยนิโทสาภาโว ทสฺสิโต สํสุทฺธคหณิกภาวกิตฺตนโตฯ **อกฺขิโตฺต**ติ อิมินา กิริยาปราธาภาโวฯ กิริยาปราเธน หิ สตฺตา เขปํ ปาปุณนฺติฯ **อนุปกุโฏฺฐ**ติ อิมินา อยุตฺตสํสคฺคาภาโวฯ อยุตฺตสํสคฺคมฺปิ หิ ปฏิจฺจ สตฺตา อโกฺกสํ ลภนฺติฯ

อิสฺสโรติ อธิปเตยฺยสํวตฺตนิยกมฺมผเลน อีสนสีโลฯ สา ปนสฺส อิสฺสรตา วิภวสมฺปตฺติปจฺจยา ปากฏา ชาตาติ อฑฺฒตาปริยายภาเวน วทโนฺต **‘‘อโฑฺฒติ อิสฺสโร**’’ติ อาหฯ มหนฺตํ ธนมสฺส ภูมิคตเญฺจว เวหาสฏฺฐญฺจาติ **มหทฺธโนฯ ตสฺสา**ติ ตสฺส ตสฺสฯ **วทนฺติ** ‘‘อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ อนุปสงฺกมนการณํ กิเตฺตมา’’ติฯ

อธิกรูโปติ วิสิฏฺฐรูโป อุตฺตมสรีโรฯ ทสฺสนํ อรหตีติ **ทสฺสนีโย**ฯ เตนาห **‘‘ทสฺสนโยโคฺค**’’ติฯ ปสาทํ อาวหตีติ **ปาสาทิโก**ฯ เตนาห **‘‘จิตฺตปสาทชนนโต**’’ติฯ **วณฺณสฺสา**ติ วณฺณธาตุยา ฯ **สรีร**นฺติ สนฺนิเวสวิสิโฏฺฐ กรจรณคีวาสีสาทิ อวยวสมุทาโย, โส จ สณฺฐานมุเขน คยฺหตีติ **‘‘ปรมาย วณฺณโปกฺขรตายาติ ปรมาย...เป.... สมฺปตฺติยา จา**’’ติ วุตฺตํฯ สพฺพวเณฺณสุ สุวณฺณวโณฺณว อุตฺตโมติ วุตฺตํ **‘‘เสเฏฺฐน สุวณฺณวเณฺณน สมนฺนาคโต**’’ติฯ ตถา หิ พุทฺธา จกฺกวตฺติโน จ สุวณฺณวณฺณาว โหนฺติฯ **พฺรหฺมวจฺฉสี**ติ อุตฺตมสรีราโภ สุวณฺณาโภติ อโตฺถฯ อิมเมว หิ อตฺถํ สนฺธายาห **‘‘มหาพฺรหฺมุโน สรีรสทิเสน สรีเรน สมนฺนาคโต**’’ติฯ น พฺรหฺมุชุคตฺตตํฯ **อขุทฺทาวกาโส ทสฺสนายา**ติ อาโรหปริณาหสมฺปตฺติยา อวยวปาริปูริยา จ ทสฺสนาย โอกาโส น ขุทฺทโกฯ เตนาห **‘‘สพฺพาเนวา’’**ติอาทิฯ

ยมนิยมลกฺขณํ **สีลมสฺส อตฺถีติ สีลวา,** ตํ ปนสฺส รตฺตญฺญุตาย **วุทฺธํ วฑฺฒิตํ สีลํ อสฺส อตฺถีติ วุทฺธสีลี,** เตน จ สพฺพทา สมาโยคโต **วุฑฺฒสีเลน สมนฺนาคโตฯ ปญฺจสีลมตฺตเมว สนฺธาย วทนฺติ** ตโต ปรํ สีลสฺส ตตฺถ อภาวโต เตสญฺจ อชานนโตฯ

ฐานกรณสมฺปตฺติยา สิกฺขาสมฺปตฺติยา จ กตฺถจิปิ อนูนตาย ปริมณฺฑลปทานิ พฺยญฺชนานิ อกฺขรานิ เอติสฺสาติ **ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนา**ฯ อถ วา ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ ปทํ, นามาทิ, ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยเญฺชตีติ พฺยญฺชนํ วากฺยํ, เตสํ ปริปุณฺณตาย **ปริมณฺฑลปทพฺยญฺชนา**ฯ อตฺถญาปนสาธนตาย วาจาว กรณนฺติ **วากฺกรณํ,** อุทาหรณโฆโสฯ **คุณปริปุณฺณภาเวน** ตสฺส พฺราหฺมณสฺส, เตน วา ภาสิตพฺพอตฺถสฺสฯ **ปูเร** ปุณฺณภาเวฯ **ปูเร**ติ จ ปุริมสฺมึ อเตฺถ อาธาเร ภุมฺมํ, ทุติยสฺมึ วิสเยฯ **สุขุมาลตฺตเนนา**ติ อิมินา ตสฺสา วาจาย มุทุสณฺหภาวมาหฯ **อปลิพุทฺธาย** ปิตฺตเสมฺหาทีหิฯ **สนฺทิฏฺฐํ** สพฺพํ ทเสฺสตฺวา วิย เอกเทสกถนํฯ **วิลมฺพิตํ** สณิกํ จิรายิตฺวา กถนํฯ ‘‘สนฺทิทฺธวิลมฺพิตาที’’ติ วา ปาโฐฯ ตตฺถ **สนฺทิทฺธํ** สเนฺทหชนกํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ขลิตานุกฑฺฒิตาทึ สงฺคณฺหาติฯ **อาทิมชฺฌปริโยสานํ ปากฏํ กตฺวา**ติ อิมินา จสฺส วาจาย อตฺถปาริปูรึ วทนฺติฯ

๔๒๕. **สทิสา**ติ เอกเทเสน สทิสาฯ น หิ พุทฺธานํ คุเณหิ สพฺพถา สทิสา เกจิปิ คุณา อเญฺญสุ ลพฺภนฺติฯ **อิตเร**ติ อตฺตโน คุเณหิ อสทิสคุเณฯ **อิทนฺ**ติ อิทํ อตฺถชาตํฯ **โคปทกนฺ**ติ

คาวิยา ปเท ฐิตอุทกํฯ **กุลปริยาเยนา**ติ กุลานุกฺกเมนฯ

ตตฺถาติ มญฺจเกฯ **สีหเสยฺยํ กเปฺปสี**ติ ยถา ราหุ อสุรินฺโท อายามโต วิตฺถารโต อุพฺเพธโต จ ภควโต รูปกายสฺส ปริเจฺฉทํ คเหตุํ น สกฺกติ, ตถารูปํ อิทฺธาภิสงฺขารํ อภิสงฺขโรนฺโต สีหเสยฺยํ กเปฺปสิฯ

ปริสุทฺธเฏฺฐน อริยนฺติ อาห **"อริยํ อุตฺตมํ ปริสุทฺธ"**นฺติฯ **อนวชฺชเฏฺฐน กุสลํ,** น สุขวิปากเฏฺฐนฯ กตฺถจิ **จตุราสีติ ปาณสหสฺสานิ** กตฺถจิ **อปริมาณาปิ เทวมนุสฺสา** ยสฺมา จตุวีสติยา ฐาเนสุ อสเงฺขยฺยยา อปริเมยฺยา **มคฺคผลามตํ ปิวนฺติ**ฯ โกฏิสตสหสฺสาทิปริมาเณนปิ พหู เอวฯ ตสฺมา อนุตฺตราจารสิกฺขาปนวเสเนว ภควา **พหูนํ อาจริโยฯ เตติ** กามราคโต อเญฺญ ภควตา ปหีนกิเลเสฯ

อปาปปุเรกฺขาโรติ อปาเปหิ ปุรกฺขรียติ, น วา ปาปํ ปุรโต กโรตีติปิ อปาปปุเรกฺขาโรติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **"อปาเป นว โลกุตฺตรธเมฺม"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อปาเป**ติ ปาปปปฏิปเกฺขปาปรหิเต จฯ พฺรหฺมนิ ภวา, พฺรหฺมุโน วา หิตา ครุกรณาทินา, พฺรหฺมานํ วา มคฺคํ ชานาตีติ พฺรหฺมญฺญา, ตสฺสา **พฺรหฺมญฺญาย ปชาย**ฯ

ติโรรฏฺฐา ติโรชนปทาติ เอตฺถ รชฺชํ รฏฺฐํ ราชนฺติ ราชาโน เอเตนาติ กตฺวาฯ ตเทกเทสภูตา ปเทสา ปน ชนปโท ชนา ปชฺชนฺติ เอตฺถ สุขชีวิกํ ปาปุณนฺตีติ กตฺวาฯ ปุจฺฉาย โทสํ สลฺลเกฺขตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **ภควา วิสฺสเชฺช**ติ เตสํ อุปนิสฺสยสมฺปตฺตึ จิเนฺตตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **นวกา**ติ อาคนฺตุกภาเวน อมฺหากํ อภินวาฯ

๔๒๖. โอปาเตติ นิปฺปาเตตีติ อโตฺถฯ ตถาภูโต จ ตตฺถ เปสิตา โหตีติ วุตฺตํ **"ปเวเสตี"**ติฯ **สํปุรกฺขโรนฺตี**ติ สกฺกจฺจํ ปุพฺพงฺคมํ กโรนฺติฯ เตนาห **"ปุรโต กตฺวา วิจรนฺตี"**ติฯ

๔๒๗. สุเทฺท พหิ กตฺวา รโห สาสิตพฺพเฏฺฐน มนฺตา เอว ตํตํอตฺถปฏิปตฺติเหตุตาย ปทนฺติ **มนฺตปทํ** เวทํฯ เตนาห **"เวโท"**ติฯ **เอวํ กิราติ ปรมฺปรภาเวน อาภต**นฺติ อาจริยปรมฺปราย อาภตํฯ **ปาวจนสงฺขาตสมฺปตฺติยา**ติ ปมุขวจนมฺหิ อุทตฺตาทิสมฺปตฺติยาฯ **สาวิตฺติอาทีหิ ฉนฺทพเนฺธหิ วคฺคพเนฺธหิ จา**ติ คายตฺตีอาทีหิ อชฺฌายานุวากาทีหิ ฉนฺทพเนฺธหิ จ วคฺคพเนฺธหิ จฯ **สมฺปาเทตฺวา**ติ ปทสมฺปตฺตึ อหาเปตฺวาฯ **ปวตฺตาโร**ติ วา ปาวจนวเสน วตฺตาโรฯ **สชฺฌายิต**นฺติ คายนวเสน สชฺฌายิตํ, ตํ ปน ปเทเนว อิจฺฉิตนฺติ อาห **"ปทสมฺปตฺติวเสนา"**ติฯ **อเญฺญสํ วุตฺต**นฺติ ปาวจนวเสน อเญฺญสํ วุตฺตํฯ **ราสิกต**นฺติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทาทิวเสน, ตตฺถาปิ ปเจฺจกํ มนฺตพฺรหฺมาทิวเสน อชฺฌายานุวากาทิวเสน ราสิกตํฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา โอโลเกตฺวา**ติ ทิพฺพจกฺขุปริภเณฺฑน ยถากมฺมูปคญาเณน สตฺตานํ กมฺมสฺสกตํ, ปจฺจกฺขโต ทสฺสนเฏฺฐน ทิพฺพจกฺขุสทิเสน ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตกเปฺป พฺราหฺมณานํ มนฺตเชฺฌนวิธิญฺจ โอโลเกตฺวาฯ **ปาวจเนน สห สํสเนฺทตฺวา**ติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ยํ วจนํ วฏฺฏสนฺนิสฺสิตํ, เตน สห อวิรุทฺธํ กตฺวาฯ น หิ เตสํ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิโต อโตฺถ ปจฺจโกฺข โหติฯ **อปราปเร**ติ อฏฺฐกาทีหิ อปราปเร, ปจฺฉิมา โอกฺกากราชกาลาทีสุ อุปฺปนฺนาฯ **ปกฺขิปิตฺวา**ติ อฏฺฐกาทีหิ คนฺถิตมนฺตปเทสุ กิเลสสนฺนิสฺสิตปทานํ ตตฺถ ตตฺถ ปเท ปกฺขิปนํ กตฺวาฯ **วิรุเทฺธ อกํสู**ติ **พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตา**ทีสุ (ขุ. นิ. พฺราหฺมณธมฺมิกสุตฺตํ) อาคตนเยเนว สํกิเลสิกตฺถทีปนโต ปจฺจนีกภูเต อกํสุฯ

๔๒๘. **ปฏิปาฏิยา ฆฏิตา**ติ ปฏิปาฏิยา สมฺพทฺธาฯ **ปรมฺปรสํสตฺตา**ติ อาทานิยาย ยฏฺฐิยา สํสตฺตาฯ เตนาห **“ยฏฺฐิคฺคาหเกน จกฺขุมตา”**ติฯ **ปุริมสฺสา**ติ มณฺฑลากาเรน ฐิตาย อนฺธเวณิยา สพฺพปุริมสฺส หเตฺถน สพฺพปจฺฉิมสฺส กจฺฉํ คณฺหาเปตฺวาฯ **ทิวสมฺปี**ติ อเนกทิวสมฺปิ ฯ จกฺขุสฺส อนาคตภาวํ ญตฺวา ยถาอกฺกนฺตฏฺฐาเนเยว อนุปติตฺวา อกฺกมนํว สลฺลเกฺขตฺวา **“กหํ จกฺขุมา กหํ มโคฺค”ติ ปริเวทิตฺวา**ฯ

ปาฬิอาคเตสุ ทฺวีสูติ สทฺธา อนุสฺสโวติ อิเมสุ ทฺวีสุฯ **เอวรูเป**ติ ยถา สทฺธานุสฺสวา, เอวรูเป เอว ปจฺจกฺขคาหิโนติ อโตฺถฯ **ตโย**ติ รุจิอาการปริวิตกฺกทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติโยฯ **ภูตวิปากา**ติ ภูตตฺถนิฏฺฐายกา อธิเปฺปตตฺถสาธกา, วุตฺตวิปริยาเยน อภูตตฺถวิปากา เวทิตพฺพาฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ สทฺธายิตาทิวตฺถูสุฯ **เอกํเสเนว นิฏฺฐํ คนฺตุํ นาลํ** อเนกนฺติกตฺตา สทฺธาทิคฺคาหสฺสฯ **อุปริ ปุจฺฉาย มคฺคํ วิวริตฺวา ฐเปสิ** สจฺจานุรกฺขาย ญาตุกามตาย อุปฺปาทิตตฺตาฯ ปสฺสติ หิ ภควา – มยา ‘‘สจฺจมนุรกฺขตา…เป…. นิฏฺฐํ คนฺตุ’’นฺติ วุเตฺต สจฺจานุรกฺขณํ ญาตุกาโม มาณโว ‘‘กิตฺตาวตา’’ติอาทินา ปุจฺฉิสฺสติ, ตสฺส ตํ วิสฺสเชฺชตฺวา สจฺจานุโพเธ ปุจฺฉาย อวสรํ ทตฺวา ตสฺส อุปนิสฺสเย อุปการธเมฺม กเถสฺสามีติฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘อุปริ ปุจฺฉาย มคฺคํ วิวริตฺวา ฐเปสี’’ติฯ

๔๓๐. **อตฺตานเญฺญว สนฺธาย วทติ,** ยโต วุตฺตํ ปาฬิยํ – ‘‘ยํ โข ปนายมายสฺมา ธมฺมํ เทเสติ, คมฺภีโร โส ธโมฺม ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ’’ติอาทิฯ ลุพฺภนฺตีติ **โลภนียา** ยถา ‘‘อปายคมนียา’’ติ อาห **“โลภนีเยสุ ธเมฺมสูติ โลภธเมฺมสู”**ติฯ ยถา วา รูปาทิธมฺมา โลภนียา, เอวํ โลโภติ อาห **“โลภนีเยสุ ธเมฺมสูติ โลภธเมฺมสู”**ติฯ เตเนวาห – ‘‘ยํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓; วิภ. ๒๐๓)ฯ เอเส นโย เสสปททฺวเยปิฯ

๔๓๒. **นิเวเสตี**ติ ฐเปติ ปฏฺฐเปติฯ **ปยิรุปาสตี**ติ อุปฏฺฐานวเสน อุปคนฺตฺวา นิสีทติฯ สุยฺยติ เอเตนาติ **โสต**นฺติ อาห **“ปสาทโสต”**นฺติฯ ตณฺหิ สวนาย โอทหิตพฺพนฺติฯ **ธาเรติ** สนฺธาเรติ ตเตฺถว มนํ ฐเปติฯ **อตฺถโต**ติ ยถาวุตฺตสฺส ธมฺมสฺส อตฺถโตฯ **การณโต**ติ ยุตฺติโต เหตุทาหรเณหิ อุปปตฺติโตฯ **โอโลกน**นฺติ เอวเมตนฺติ ยถาสภาวโต ปญฺญาจกฺขุนา ทฏฺฐพฺพตํ ขมนฺติ, ตญฺจ มหนฺตสฺส มณิโน ปชฺชลนฺตสฺส วิย อาวิกตฺวา อตฺถสฺส จิเตฺต อุปฏฺฐานนฺติ อาห **“อิธา”**ติอาทิฯ **กตฺตุกมฺยตาฉโนฺท**ติ กตฺตุกามตาสงฺขาโต กุสลจฺฉโนฺทฯ **วายมตี**ติอาทิโต จตุนฺนมฺปิ วีริยานํ วเสน วายามํ ปรกฺกมํ กโรติฯ **มคฺคปธานํ ปทหตี**ติ มคฺคาวหํ มคฺคปริยาปนฺนญฺจ สมฺมปฺปธานํ ปทหติ, ปทหนวเสน ตํ ปริปูเรติฯ **ปรมสจฺจ**นฺติ อโมฆธมฺมตฺตา ปรมตฺถสจฺจํฯ **สหชาตนามกาเยนา**ติ มคฺคปญฺญาสหชาตนามกาเยน ฯ **ตเทวา**ติ ตเทว ปรมสจฺจํ นิพฺพานํฯ เตเนวาห – **“สจฺฉิกิริยาภิสมเยน วิภูตํ ปากฏํ กโรโนฺต ปสฺสตี”**ติฯ

๔๓๓-๔. **มคฺคานุโพโธ**ติ มคฺคปฏิปาฏิยา โพโธ พุชฺฌนํ, เยสํ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนวเสน มคฺคปฺปฏิเวโธ, เตสํ ปฏิปสฺสมฺภนวเสน ปวตฺตมานํ สามญฺญผลํ, มเคฺคน ปฏิวิทฺธานิ สจฺจานิ, ปรมตฺถสจฺจเมว วา อนุรูปพุชฺฌนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **“สจฺจานุปฺปตฺตีติ ผลสจฺฉิกิริยา”**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ สติ เหฏฺฐา วุตฺตา สทฺธาปฏิลาภาทโย ทฺวาทส ธมฺมา สจฺจานุปฺปตฺติยา อุปการา โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เตสํเยวาติ เหฏฺฐา วุตฺตานํ ทฺวาทสนฺน”**นฺติฯ **นายํ** ‘‘เตสํเยวา’’ติ ปทสฺส **อโตฺถ**ฯ สติปิ กุสลวิปากาทิภาเวน นานเตฺต วตฺถารมฺมณภูมิกิจฺจาทิวเสน ปน สทิสาติ อุปายโตว มคฺคธมฺมา อาเสวิตา พหุลีกตา ผลภูตาติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ

ตํสทิเส ตโพฺพหารํ กตฺวา **“เตสํ มคฺคสมฺปยุตฺตธมฺมาน”**นฺติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ อาเสวนา คหณํ สมตฺถิตํ, น อญฺญถาฯ น หิ เอกจิตฺตกฺขณิกานํ มคฺคธมฺมานํ อาเสวนา, พหุลีกมฺมํ วา อตฺถีติฯ **ตุลนา**ติ วิปสฺสนาฯ สา หิ วุฏฺฐานคามินิภูตา มคฺคปฺปธานสฺส พหุการา ตสฺส อภาเว มคฺคปฺปธานเสฺสว อภาวโต, เอวํ อุสฺสาโห ตุลนาย ฉนฺโท อุสฺสาหสฺส พหุกาโรติอาทินา เหฏฺฐิมสฺส อุปริมูปการตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติ อาห – **“อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ อโตฺถ เวทิตโพฺพ”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จงฺกีสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. เอสุการีสุตฺตวณฺณนา

๔๓๗. **โกฏฺฐาส**นฺติ มํสภาคํฯ **ลคฺคาเปยฺยุ**นฺติ นฺหารุนา วา วาเกน วา พนฺธิตฺวา ปุริสสฺส หเตฺถ วา วสนเคเห วา โอลมฺพนวเสน พเนฺธยฺยุํฯ **สตฺถธมฺม**นฺติ สตฺถิเกสุ สตฺถวาเหน ปเณตพฺพํ อาณาธมฺมํฯ **ตสฺส นิกฺขมนตฺถ**นฺติ ตํ มูลํ สตฺถิเกหิ นิตฺถรณตฺถํฯ **ปาปํ อสฺสา**ติ ปริจรนฺตสฺส ปาริจริยาย อหิตํว อสฺสฯ เตนาห ‘‘น เสโยฺย’’ติฯ **อุจฺจกุลีนา**ทโย ทุติยวาราทีหิ วุจฺจนฺติ, อิธ อุปธิวิปตฺติสมฺปตฺติโย ปาปิยาทิปเทหิ วุตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห – **“ปาปิโยติ ปาปโก ลามโก อตฺตภาโว อสฺสา”**ติฯ **เสยฺยํโส**ติ หิตโกฏฺฐาโส, หิตสภาโวติ อโตฺถฯ **อุจฺจกุลีนตา**ติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“อุจฺจากุลีนเตฺตนา”**ติฯ ‘‘วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๕; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. ๕๓; อป. อฏฺฐ. ๒.๗.๒๐; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๔; จริยา. อฏฺฐ. ๑.นิทานกถา; ๒.ปกิณฺณกกถา; ที. นิ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; สํ. นิ. ฏี. ๑.๒.๑; อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑; วชิร. ฏี. คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; สารตฺถ. ฏี. ๑.คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; เนตฺติ. ฏี. คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา; ม. นิ. ฏี. ๑.๑) วิย **วณฺณ**สโทฺท อิธ ปสํสาปริยาโยติ อาห **“เวโสฺสปิ หิ อุฬารวโณฺณ โหตี”**ติฯ

๔๔๐. ‘‘นิรโว ปทสโทฺท โสฬารโคตฺตสฺส อกิณฺณมตฺติกาปโตฺต ติเฏฺฐยฺย อสงฺคจารี’’ติ วุตฺตตฺตา **ภิกฺขา จริตพฺพาว,** อยํ เตสํ กุลธโมฺมติ อธิปฺปาโยฯ **หริตฺวา**ติ อปเนตฺวาฯ **สตฺตชีโว** สตฺตวาณิชโกฯ โคเปติ รกฺขตีติ **โคโป,** อารกฺขาธิกาเร นิยุโตฺตฯ อสนฺติ ลูนนฺติ เตนาติ **อสิตํ,** ลวิตฺตํฯ วิวิธํ ภารํ อาภญฺชนฺติ โอลมฺพนฺติ เอตฺถาติ **พฺยาภงฺคี,** กาชํฯ

๔๔๑. **อนุสฺสรโต**ติ อนุสฺสรณเหตุ กุลวํสานุสฺสรณกฺขเณ ขตฺติโยติอาทินา **สงฺขฺยํ คจฺฉ**ติฯ เตนาห **“โปราเณ...เป.... อนุสฺสริยมาเน”**ติฯ อุจฺจนีจตฺตชานนตฺถญฺจ กุลวตฺถานํ กตํ โหตีติ ขตฺติยาทิกุลกมฺมุนา เตสํ จตุนฺนํ วณฺณานํ สนฺธนํ ชีวิกํ ปญฺญเปนฺติ พฺราหฺมณา, ตถาคโต ปน โลกุตฺตรธมฺมเมว ปุริสสฺส สนฺธนํ ปญฺญเปติ เตน สตฺตสฺส โลกคฺคภาวสิทฺธิโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอสุการีสุตฺตวณฺณนา ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. ธนญฺชานิสุตฺตวณฺณนา

๔๔๕. **ราชคหํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตปพฺพตสฺสา**ติ ปณฺฑวปพฺพตํ สนฺธายาหฯ ราชคหนครสฺส ทกฺขิณทิสาภาเค ปพฺพตสฺส สมีเป ฐิโต ชนปโท **ทกฺขิณาคิริ**ฯ ตณฺฑุลปฏฺฏกานํ ปาลิ เอตฺถาติ **ตณฺฑุลปาลิฯ** ตสฺส กิร ทฺวารสมีเป ตณฺฑุลวาณิชา ตณฺฑุลปสิพฺพเก วิวริตฺวา ปฏิปาฏิยา ฐเปตฺวา นิสีทนฺติ, เตนสฺส **“ตณฺฑุลปาลิทฺวาร”**นฺติ สมญฺญา อโหสิฯ **สพฺพเมว**

สสฺสํ คณฺหาตีติ ทลิทฺทกสฺสกานํ ทิวสปริพฺพยมตฺตเมว วิสฺสเชฺชตฺวา สพฺพเมว อายโต นิปฺผนฺนํ ธญฺญํ คณฺหาติฯ **มนฺทสสฺสานี**ติ มนฺทนิปฺผตฺติกานิ สสฺสานิฯ

๔๔๖. **อิมินา นเยนา**ติ ทาสกมฺมกรสฺส นิวาสนภตฺตเวตฺตนานุปฺปทาเนน มงฺคลทิวเสสุ ธนวตฺถาลงฺการานุปฺปทานาทินา จ **โปเสตโพฺพ**ฯ มิตฺตามจฺจานํ ปิยวจนอตฺถจริยาสมานตฺตตาทิ **มิตฺตามจฺจกรณียํ กตฺตพฺพํ,** ตถา **ญาติสาโลหิตานํ**ฯ ตตฺถ อาวาหวิวาหสมฺพเทฺธน ‘‘อมฺหากํ อิเม’’ติ ญายนฺตีติ **ญาตี,** มาตาปิตาทิสมฺพทฺธตาย สมานโลหิตาติ **สาโลหิตา**ฯ สมฺมา ททเนฺตสุปิ อสชฺชนโต นตฺถิ เอเตสํ ติถีติ **อติถิ,** เตสํ อตฺตนา สมานปริโภควเสน **อติถิกรณียํ กาตพฺพํ,** อติถิพลีติ อโตฺถฯ ญาตกภูตปุพฺพา เปตฺติวิสยํ อุปคตา **ปุพฺพเปตา,** ทกฺขิเณยฺยสฺส กาเลน กาลํ ทานํ ทตฺวา เตสํ อุทฺทิสนํ **ปุพฺพเปตกรณียํ,** เปตพลีติ อโตฺถฯ คนฺธปุปฺผวิเลปนชาลาภเตฺตหิ กาเลน กาลํ เทวตานํ ปูชา **เทวตากรณียํ,** เทวตาพลีติ อโตฺถ, ราชกิจฺจกรณํ อุปฏฺฐานํ **ราชกรณียํฯ อยมฺปิ กาโย**ติ อตฺตโน กายํ สนฺธาย วทติฯ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **‘‘อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพ**’’ติฯ

๔๔๗. **ปญฺจ ทุสฺสีลฺยกมฺมานี**ติ นิจฺจสีลปฏิปกฺขธมฺมาฯ ทส อกุสลกมฺมปถธมฺมา **ทส ทุสฺสีลฺยกมฺมานิ**ฯ อธมฺมจารี เอว **วิสมจารี** กายวิสมาทิจรณโตติ **วิสมจารีปทสฺส** อโตฺถ วิสุํ น วุโตฺตฯ

๔๔๘-๔๕๓. **โอสรนฺติ** อปสกฺกนฺติ, ขียนฺตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ปริหายนฺตี**’’ติฯ **อภิสรนฺตี**ติ อภิวฑฺฒนวเสน ปวตฺตนฺติฯ เตนาห **‘‘วฑฺฒนฺตี’’**ติฯ **ตตฺรา**ติ พฺรหฺมโลเกฯ **อสฺสา**ติ พฺรหฺมโลเก อุปฺปนฺนสฺส ธนญฺชานิสฺสฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ ยทา ภควตา ‘‘เอโส, ภิกฺขเว, สาริปุโตฺต’’ติอาทิ วุตฺตํ, ตโต ปฏฺฐายฯ **จตุสจฺจวินิมุตฺตน**ฺติ นิทฺธาเรตฺวา วิภชิตฺวา วุจฺจมาเนหิ สเจฺจหิ วิมุตฺตํฯ อตฺถโต ปน ตโต ปุเพฺพปิ **สจฺจวิมุตฺตํ กถํ น กเถสิ**เยว สจฺจวิมุตฺตสฺส นิยฺยานสฺส อภาวโตฯ

ธนญฺชานิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนา

๔๕๔. **ชาตึ โสเธตุกามา โหนฺตี**ติ สหวาสีนํ พฺราหฺมณานํ กิริยา ปราเธน วา อสารุปฺปเตฺตน วา ชาติยา อุปกฺกิเลสํ อาสงฺกาย ตํ โสเธตุกามา โหนฺติฯ **มเนฺต โสเธตุกามา โหนฺตี**ติ มนฺตวจเน อาจริยมติโจทนาย อเญฺญน วาเกฺยน เกนจิ การเณน สํสเย อุปฺปเนฺน ตํ โสเธตุกามา โหนฺติฯ **อนฺตรา**ติ เวมเชฺฌ, อญฺญเตฺถวา อนฺตราสโทฺทติ ตสฺส **อญฺญา กถา**ติ วจนํ อวคนฺตพฺพํฯ ขนฺตีเมตฺตานุทฺทยาทิคุณสมฺปโนฺน เอว **‘‘สีลวาติ คุณวา**’’ติอาหฯ เตหิ สีลสฺส วิสฺสชฺชนกาเลปิ **‘‘สีลวา**’’ติ วุจฺจติฯ สมฺปนฺนสีลตฺตา วา เตหิ สมนฺนาคโต เอว โหตีติ อาห **‘‘สีลวาติ คุณวา**’’ติฯ **อาจารสมฺปโนฺน**ติ สาธุ อาจารวโตฺตฯ

๔๕๕. **สิกฺขิตา**ติ เตวิชฺชานํ สิกฺขิตา ตุเมฺห, น ทานิ ตุเมฺหหิ กิญฺจิ กตฺตพฺพํ อตฺถีติ อโตฺถฯ **ปฏิญฺญาตา**ติ ปฏิชานิตฺวา ฐิตาฯ

เวทตฺตยสงฺขาตา ติโสฺส วิชฺชา อชฺฌยนฺตีติ **เตวิชฺชา**ฯ เตนาห **‘‘ติเวทาน**’’นฺติฯ ตโย เวเท อณนฺติ อชฺฌยนฺตีติ **พฺราหฺมณา,** เตสํฯ ยํ เอกํ ปทมฺปิ อกฺขาตํ, ตํ อตฺถโต พฺยญฺชนโต

จ **เกวลิโน** อธิยิโน อปฺปปโยเคนฯ **นิฎฺฐาคตมฺหาติ** นิปฺผตฺตึ คตา อมฺหา เตวิชฺชาย สก สมยสฺส กถเนฯ

มโนกมฺมโต หิ วตฺตสมฺปทาติการณูปจาเรนายมโตฺถ วุโตฺตติ อาห – **“เตน สมนฺนาค โต หิ อาจารสมฺปโนฺน โหตี”**ติฯ

ขยาตีตนฺติ วฑฺฒิปเกฺข ฐิตนฺติ อโตฺถฯ สุกฺกปกฺขปาฏิปทโต ปฏฺฐาย หิ จโนฺท วฑฺฒตีติ วุจฺจติ, น ขียตีติฯ **วนฺทมานา** ชนา นมกฺการํ กโรนฺติฯ

อตฺถทสฺสเนนาติ วิวรเณน ทสฺสนปริณายกเฎฐน โลกสฺส **จกฺขุ หุตฺวา สมุปฺปนฺนํ**ฯ

๔๕๖. ติฎฺฐตุ ตาว พฺราหฺมณจินฺตาติ – ‘‘กึ ชาติยา พฺราหฺมโณ โหติ อุทาหุ ภวติ กมฺ มุนา’’ติ อยํ พฺราหฺมณวิจาโร ตาว ติฎฺฐตุ ฯ ชาติทสฺสนตฺถํ ติณรุกฺขกีฏปฏงฺคโต ปฏฺฐาย โลเก ชาติวิภงฺคํ วิตฺถารโต กเถสฺสามีติ เตสํ จิตฺตสมฺปหํสนตฺถํ เทเสตพฺพมตฺถํ ปฏิชานาติฯ ตตฺถ **อญฺญมญฺญา หิ ชาติโย**ติ อิทํ การณวจนํ, ยสฺมา อิมา ชาติโย นาม อญฺญมญฺญํ วิ สิฎฺฐา, ตสฺมา ชาติวิภงฺคํ พฺยากริสฺสามีติฯ

ยสฺมา อิธ **อุปาทินฺนกชาติ** พฺยากาตพฺพภาเวน อาคตา, ตสฺสา ปน นิทสฺสนภาเวน อิ ตรา, ตสฺมา **“ชาติวิภงฺคํ ปาณาน”**นฺติ ปาฬิยํ วุตฺตํฯ เตสํ เตสํ ปาณานํ ชาติโยติ อโตฺถฯ **เอว**นฺติ นิทสฺสนํ กเถตฺวา นิทสฺสิตเพฺพ กถิยมาเนฯ **ตสฺสา**ติ วาเสฎฺฐสฺสฯ กามํ ‘‘เตสํ โวหํ พฺ ยกฺขิสฺส’’นฺติ อุโภปิ มาณเว นิสฺสาย เทสนา อาคตา, ตถาปิ ตตฺถ ตตฺถ ‘‘เอวํ, วาเสฎฺฐ, ชา นาหี’’ติอาทินา วาเสฎฺฐเมว อาลปโนฺต ภควา ตเมว อิมินา นิยาเมน ปมุขํ อกาสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตสฺสาติ วาเสฎฺฐสฺสา’’ติฯ **ชาติเภโท** ชาติวิเสโส, ชาติยา เภโท **ปากโฎ ภวิสฺสติ** นิ ทสฺสเนน วิภูตภาวํ อาปาทิเตน ปฏิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส วิภูตภาวาปตฺติโตฯ **อาม น วฎฺฎตี**ติ กมฺมนานตาย เอว อุปาทินฺนนานตาย ปฏิเกฺขปปทเมตํ, น พีชนานตาย อนุปาทินฺนนานตาย ปฏิเกฺขปปทนฺติ ทเสฺสตุํ **“กมฺมํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตสฺสโตฺถ – ตํตํโยนิขิปนมตฺตํ กมฺมสฺส สาม ตฺถิยํ, ตํตํโยนินิยตา ปน เย วณฺณวิเสสา, เต ตํตํโยนิสิทฺธิยาว สิทฺธา โหนฺตีติ ตํ ปน โยนิขิ ปนกมฺมํ ตํตํโยนิวิสิฎฺฐ-วิเสสาภิภูตาย ปโยคนิปฺผตฺติยา, อสํมุจฺฉิตาย เอว วา ปจฺจยภูตาย ภวปตฺถนาย อภิสงฺขตเมวาติ วิญฺญาตพฺพปจฺจยวิเสเสน วินา ผลวิเสสาภาวโต เอตํ สมีหิต กมฺมํ ปตฺถนาทีหิ จ ภินฺนสตฺติตํ วิสิฎฺฐสามตฺถิยํ วา อาปชฺชิตฺวา จกฺขุนฺทฺริยาทิวิสิฎฺฐผล นิพฺพตฺตกํ ชายติ, เอวํ โยนิขิปนตํโยนินิยตวิเสสาวหตา โหตีติฯ เถเรน หิ พีชนานตา วิย กมฺ มนานตาปิ อุปาทินฺนกนานตาย สิยา นุ โข ปจฺจโยติ โจทนํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ปจฺจยวิเสสวิสิฎฺฐา กมฺมนานตา ปน ปจฺจโยติ นิจฺฉิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

นานาวณฺณาติ นานปฺปการวณฺณาฯ ตาลนาฬิเกราทีนํ โลเก อภิญฺญาตติณชาติภาว โต **วิเสเสน คยฺหติ** อภิญฺญาตโสตนเยนฯ **ชาติยา พฺราหฺมโณ**วาติ อฎฺฐานปยุโตฺต **เอว**-ส โทฺท, ชาติยาว พฺราหฺมโณ ภเวยฺยาติ โยชนาฯ **น จ คยฺหตี**ติ ติณรุกฺขาทีสุ วิย พฺราหฺมเณสุ ชาตินิยตสฺส ลิงฺคสฺส อนุปลพฺภนโต, ปิวนภุญฺชนกถนหสนาทิกิริยาย พฺราหฺมณภาเวน เอ กนฺติกลิงฺคนิยตาย มนฺตชฺฌนาทึ วินา อนุปลพฺภนโต จฯ **วจีเภเทเนวา**ติ อาหจฺจวจเนเนวฯ

กีเฎ ปฏเงฺคติอาทีสุ ชาตินานตา ลพฺภติ อญฺญมญฺญลิงฺควิสิฎฺฐตาทสฺสนาฯ **กุนฺถา** กีฏกา , ขชฺชขาทกา **กิปิลฺลิกาฯ อุปฺปติตฺวา**ติ อุเทฺทตฺวา อุเทฺทตฺวาฯ ปฏภาวํ คจฺฉนฺตีติ วา **ปฏงฺคา,** น ขุทฺทกปาณกา กีฏา นามฯ **เตสมฺปิ** กีฏกานํฯ

กาฬกาทโยติ กลนฺทกาทโยฯ

อุทรํเยว เนสํ ปาทา อุทเรเนว สมฺปชฺชนโตฯ

สญฺญาปุพฺพโก วิธิ อนิโจฺจติ ทเสฺสโนฺต **“อุทเก”**ติ อาห ยถา ‘‘วีรสฺส ภาโว วีริย’’นฺติฯ

ปตฺตสมุทาเย ปกฺขสโทฺทติ **“ปเตฺตหิ ยนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ น หิ อวยวพฺยติเรเกน สมุทาโย อตฺถิฯ

สเงฺขเปน วุโตฺต ‘‘ชาติวเสน นานา’’ติอาทินาฯ เอตฺถ ปทเตฺถ ทุพฺพิเญฺญยฺยํ นตฺถีติ สมฺพนฺธมตฺตํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺรายํ โยชนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ‘‘น หิ พฺราหฺมณานํ เอทิสํ สีสํ โหติ, ขตฺติยานํ เอทิสนฺติ นิยโม อตฺถิ ยถา หตฺถิอสฺสมิคาทีน’’นฺติ อิทเมว วากฺยํ สพฺพตฺถ เนตพฺพํฯ ตํ สํงฺขิปิตฺวา ทเสฺสโนฺต **“อิมินา นเยน สพฺพํ โยเชตพฺพ”**นฺติ อาหฯ

ตสฺสาติ ยถาวุตฺตนิคมนวจนสฺส **อยํ โยชนา** อิทานิ วุจฺจมานา โยชนา เวทิตพฺพาฯ

๔๕๗. **โวการ**นฺติ โวกรณํ, เยน วิสิฎฺฐตาย น โวกรียติ ชาติเภโทติ อโตฺถฯ เตนาห **“นานตฺต”**นฺติฯ

โครกฺขาทิอุปชีวเนน **อาชีววิปโนฺน,** หิํสาทินา **สีลวิปโนฺน,** นิกฺขิตฺตวตฺตตาทินา **อาจารวิปโนฺน**ติฯ สามญฺญโชตนา วิเสเส นิวิฎฺฐา โหตีติ อาห **“โครกฺขนฺติ เขตฺตรกฺข”**นฺติฯ **“โคติ หิ ปถวิยา นาม”**นฺติฯ เตหิ เตหิ อุปาเยหิ สิกฺขิตพฺพเฎฺฐน **สิปฺปํ,** ตตฺถ โกสลฺลํฯ ปเรสํ อีสนเฎฺฐน หิํสนเฎฺฐน อิโสฺส, โส อสฺส อตฺถีติ อิโสฺส โยธาชีวิโก, อิสฺสสฺส กมฺมํ ปหรณํ, อุสุํ สตฺติญฺจ นิสฺสาย ปวตฺตา ชีวิกา **อิสฺสตฺตํ**ฯ เตนาห **“อาวุธชีวิก”**นฺติฯ ยํ นิสฺสาย อสฺส ชีวิกา, ตเทว ทเสฺสตุํ **“อุสุญฺจ สตฺติญฺจา”**ติ วุตฺตํฯ

พฺรหฺมํ วุจฺจติ เวโท, ตํ อณติ ชานาตีติ พฺราหฺมโณ, ชานนญฺจ โปราเณหิ พฺราหฺมเณหิ วิหิตนิยาเมน พฺราหฺมเณหิ กโตปสเมน อนุฎฺฐานตเปน ยถา ‘‘อาชีวสีลาจารวิปโนฺน นตฺถี’’ติ พฺราหฺมณธมฺมิเกหิ โลกิยปณฺฑิเตหิ จ สมฺปฎิจฺฉิโต, ตถา ปฎิปชฺชนเมวาติ อาห **“เอวํ พฺราหฺมณสมเยน…เป.… สาเธตฺวา”**ติฯ **เอวํ สเนฺต**ติ เอวํ อาชีวสีลาจารวิปนฺนสฺส อพฺราหฺมณภาเว สติ **น ชาติยา พฺราหฺมโณ โหติ, คุเณหิ ปน** อาชีวสีลาจารสมฺปตฺติสงฺขาเตหิ **พฺราหฺมโณ โหติ, ตสฺมา** คุณานํเยว พฺราหฺมณภาวกรณโต จตุวณฺณวิภาเค **ยตฺถ กตฺถจิ กุเล ชาโต โย** สีลาทิคุณสมฺปนฺนตาย **คุณวา, โส** วุตฺตลกฺขเณน นิปฺปริยายโต พาหิตปาปตาย **พฺราหฺมโณ**ติ **อยเมตฺถ** พฺราหฺมณภาเว **ญาโยติ, เอวํ ญายํ อตฺถโต** อาปนฺนํ กตฺวาฯ **นนฺติ** ตเมว ยถาวุตฺตํ ญายํฯ **โย พฺราหฺมณสฺส สํวณฺณิตายา**ติ มาตฺยา อุภโตสุชาตตาทิกุลวเณฺณน สํวณฺณิตาย ปสตฺถาย ยถารูปาย พฺราหฺมณสฺส มาตา ภวิตุํ ยุตฺตา, ตถารูปาย **มาตริสมฺภูโต**ฯ เอเตน จตุนฺนํ โยนีนํ ยตฺถ กตฺถจิ วิเสสนิฎฺฐา กตาฯ เตนาห **“ตตฺราปิ วิเสเสนา”**ติฯ เอวํ สามญฺญโต วิเสสนิฎฺฐาวเสน ‘‘โยนิชํ มตฺติสมฺภว’’นฺติ ปทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ สามญฺญโชตนํ อนาทิยิตฺวา วิเสสโชตนาวเสเนว อตฺถํ วตฺตุํ **“ยาจาย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริสุทฺธอุปฺปตฺติมคฺคสงฺขาตา โยนิ วุตฺตา**ติ อนุปกุฎฺฐภาเวน ปริสุทฺธอุปฺปตฺติมคฺคสงฺขาตา ยา จายํ โยนิ วุตฺตาติ สมฺพโนฺธฯ **ตโตปิ ชาตสมฺภูตตฺตา**ติ ตโต โยนิโต ชาตตฺตา มาตาเปตฺติสมฺปตฺติโต สมฺภูตตฺตาฯ

วิสิฏฺฐตฺตาติ สมุทายภูตา มนุสฺสา ราคาทินา วิสิฏฺฐตฺตาฯ ราคาทินา สห กิญฺจเนนาติ **สกิญฺจโน**ฯ ตเถว ราคาทิสงฺขาเตน ปลิโพธนเฏฺฐน สห ปลิโพเธนาติ **สปลิโพโธ**ฯ **สพฺพคหณปฏินิสฺสคฺคเนา**ติ อุปาทานสงฺขาตสฺส สพฺพสฺส คหณสฺส ปฏินิสฺสชฺชเนนฯ **ยสฺมา พาหิตปาโป** อตฺตโน สนฺตานโต พหิกตปาโป, ตสฺมา **ตมหํ พฺรูมิ พฺราหฺมณ**นฺติ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ เอวรูโป เอติสฺสา กถาย อุปเทโส นานปฺปการโต วิภโตฺต, ตสฺมา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

๔๕๘. **คหิตทเณฺฑสู**ติ ปเรสํ ทเณฺฑน วิเหฐนํ อนิธาย อาทินฺนทเณฺฑสุฯ

๔๕๙. **กิญฺจิ คหณ**นฺติ ตณฺหาคาหาทีสุ กิญฺจิ คาหํฯ

เยน กามภเวน มานุสเกหิ ปญฺจหิ กามคุเณหิ ยุญฺชติ, ตํ **มานุสกํ โยคํ**ฯ ‘‘มานุสกํ โยค’’นฺติ เอตฺถ จ เอกเทสํ คเหตฺวา วุตฺตํ, เอส นโย ‘‘ทิพฺพโยค’’นฺติ เอตฺถาปิฯ **สพฺพโยควิสํยุตฺต**นฺติ ปททฺวเยน วุเตฺตหิ สพฺพกิเลสโยเคหิ วิปฺปยุตฺตํฯ

รตินฺติ อภิรตึ อาสตฺตึฯ **กุสลภาวนายา**ติ กายภาวนาทิ กุสลธมฺมภาวนาย อุกฺกณฺฐิตํฯ **วีริยวนฺต**นฺติ วีริยสพฺภาเวน วีรํ นิทฺทิสติ, วีรภาโว หิ วีริยนฺติฯ

สุนฺทรํ ฐานนฺติ นิพฺพานํฯ **สุนฺทราย ปฏิปตฺติยา** อริยปฏิปตฺติยาฯ

นิพฺพตฺตินฺติ ปริโยสานํฯ **อตีเต**ติ อตีตโกฏฺฐาเสฯ **กิญฺจนการโก**ติ ปลิโพธเหตุภูโตฯ

อเสเกฺข สีลกฺขนฺธาทิเก **มหเนฺต คุเณ**ฯ ปญฺจนฺนํ มารานํ วิชิตตฺตา **วิชิตวิชยํ**ฯ

๔๖๐. **อิทํ อชานนฺตา**ติ ‘‘ชาติยา พฺราหฺมโณ’’ติ อิทํ โลกสมญฺญามตฺตนฺติ อชานนฺตาฯ เย พฺราหฺมเณสุ นามโคตฺตํ นาม ตติยํ ทิฏฺฐาภินิเวสํ ชเนนฺติ, **สาว เนสํ ทิฏฺฐิ**ฯ **กตํ อภิสงฺขต**นฺติ ปริกปฺปนวเสเนว กตํ ฐปิตํ ตทุปจิตํ, น เหตุปจฺจยสมาโยเคนฯ **สมุจฺจา**ติ สมฺมุติยาฯ กา ปน สา สมฺมุตีติ อาห **‘‘สมญฺญายา’’**ติ, โลกสมญฺญาเตนาติ อโตฺถฯ สมฺมา ปน ปรมตฺถโต อชานนฺตานํ นามโคตฺตํ เอวํ กเปฺปตีติ อาห **‘‘โน เจ’’**ติอาทิฯ ตํ ปน อสนฺตมฺปิ ปรมตฺถโต สนฺตตาเยว อภินิวิสนฺติ, เตสมยํ โทโสติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ ปกปฺปิต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา – ‘‘ชนปทนิรุตฺตึ นาภินิเวเสยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๓๑)ฯ **อชานนฺตา โน**ติ เอตฺถ **โน**-สโทฺท อวธารณโตฺถ – ‘‘น โน สมํ อตฺถิ ตถาคเตนา’’ติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๖.๓) วิยาติ อาห **‘‘อชานนฺตาว เอวํ วทนฺตี’’**ติฯ

นิปฺปริยายนฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, นิปฺปริยาเยน อุชุกเมวาติ อโตฺถ, น ปุเพฺพ วิย ‘‘โย หิ โกจี’’ติ ปริยายวเสนฯ ‘‘น ชจฺจา’’ติ คาถาย ปุพฺพเทฺธน **ชาติวาทํ ปฏิกฺขิปโนฺต** ปจฺฉิมเทฺธน **กมฺมวาทํ ปติฏฺฐเปโนฺต**ฯ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ คาถายํฯ **อุปฑฺฒคาถาย วิตฺถารณตฺถ**นฺติ อุปฑฺฒคาถาย อตฺถํ วิตฺถาเรตุํ **‘‘กสฺสโก กมฺมุนา’’**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุริมาย จตูหิ ปาเทหิ, ปจฺฉิเม ทฺวีหิ ทฺวินฺนมฺปิ สาธารณโต อโตฺถ วิตฺถาริโตฯ ตตฺถ **กสิกมฺมาทีติ อาทิ**-สเทฺทน สิปฺปกมฺมวาณิชาทิ สงฺคโหฯ

ปฏิจฺจสมุปฺปาทปธานวจนวิเญฺญยฺย ปจฺจโย ปฏิจฺจสมุปฺปาทสทฺทสฺส อโตฺถ ปจฺจยุปฺปนฺนาเปกฺขาย โหตีติ อาห – **‘‘อิมินา ปจฺจเยน เอตํ โหตี’’**ติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๗๐) **ตํสํวณฺณนายญฺจ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๗๐) วุตฺตนเยน เวทิ

ตพฺพํฯ **สมฺมานาวมานารหกุเล**ติ สมฺมานารเห ขตฺติยาทิกุเล, อวมานารเห จณฺฑาลาทิกุเล **กมฺมวเสน อุปฺปตฺติ โหติ** กมฺมสฺส วิปจฺจมาโนกาสกรตาย วินา ตาทิสาย อุจฺจนีจกุลนิพฺพตฺติยา อภาวโตฯ อชฺฌตฺตลิทฺทตาทิ **อญฺญาปิ หีนปณีตตาฯ**

กมฺมุนาติ เจตฺถ ยถา โลกปชาสตฺตสเทฺทหิ เอโก เอวโตฺถ วุโตฺต, เอวํ เสสสเทฺทหิปิ, อธิปฺปายวิเสโส ปน ตตฺถ อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **"ปุริมปเทน เจตฺถา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ นายํ โลโก พฺรหฺมนิมฺมิโต กเมฺมน อุปฺปชฺชนโตฯ น หิ สนฺนิหิตการณานํ ผลานํ อเญฺญน อุปฺปตฺติทิฏฺฐิ ยุชฺชติฯ เตนาห **"ทิฏฺฐิยา ปฏิเสโธ เวทิตโพฺพ"**ติฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาทีสุ**วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ ตถา โลกสฺส ปฐมุปฺปตฺติ น พฺรหฺมุนาติ **"กมฺมุนา หิ ตาสุ ตาสู"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตติเยน** "อยํ โลโก อาทิโต ปภุติ ปภวกมฺมุนา วตฺตตี"ติ วุตฺตมตฺถํ **นิคเมติ**ฯวุตฺตเสฺสวตฺถสฺส สูจนญฺหิ นิคมนํฯ ตํ ปน นิยมตฺถํ โหตีติ อาห **"กเมฺมเนว พทฺธา หุตฺวา ปวตฺตนฺติ, น อญฺญถา"**ติ ฯ **จตุเตฺถน** ปเทนฯ **ยายโต**ติ คจฺฉโตฯ **นิพฺพตฺตโต**ติ นิพฺพตฺตนฺตสฺสฯ **ปวตฺตโต**ติ ปวตฺตนฺตสฺสฯ

ธุตธมฺมา วิเสสโต ตณฺหาย สนฺตตฺตวเสน วตฺตนฺตีติ อาห **"ตเปนาติ ธุตงฺคตเปนา"**ติฯ เมถุนวิรติ วิเสสโต พฺราหฺมณานํ พฺรหฺมจริยนฺติ สา อิธ พฺรหฺมจริเยนาติ อธิเปฺปตาติ อาห **"พฺรหฺมจริเยนาติ เมถุนวิรติยา"**ติฯ **เอเตนา**ติ อิมินา "ตเปนา"ติอาทีหิ จตูหิ ปเทหิ วุเตฺตนฯ **เสเฏฺฐนา**ติ อุตฺตเมนฯ สํกิเลสวิสุทฺธิยา **ปริสุเทฺธนฯ พฺรหฺม**นฺติ พฺรหฺมภาวํ เสฏฺฐภาวํฯ โส ปเนตฺถ อตฺถโต พฺราหฺมณภาโวติ อาห **"พฺราหฺมณภาวํ อาวหตี"**ติฯ

พฺรหฺมา จ สโกฺก จาติ สกฺกครุกานํ สโกฺก สเกฺกนปิ ครุกาตพฺพโต, พฺรหฺมครุกานํ พฺรหฺมา พฺรหฺมุนาปิ ครุกาตพฺพโตฯ **วิชานต**นฺติ ปรมตฺถพฺราหฺมณสฺส วิเสสํ ชานนฺตานํ วิญฺญูนํฯ อวิญฺญุโน หิ อปฺปมาณํฯ เตนาห – **"ปณฺฑิตาน"**นฺติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วาเสฏฺฐสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. สุภสุตฺตวณฺณนา

๔๖๒. ตุทิสญฺญาโต คาโม นิคโม เอตสฺสาติ โตเทโยฺย, ตสฺส อตฺตโช **โตเทยฺยปุโตฺต**ติ อาห **"ตุทิคามา"**ติอาทิฯ **อาราธโก**ติ สํราธโกฯ ธมฺมนิสนฺติ ยสฺมา สมฺปาทเนน ปริปูรเณน อิจฺฉิตา, ตสฺมา วุตฺตํ **"สมฺปาทโก ปริปูรโก"**ติฯ ญายติ นิจฺฉเยน คเมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ ญาโย, ตโต เอตสฺส สมฺปาทกเหตุภาวโต ญาโย ธโมฺม อริยมโคฺค ตํ **ญายํ ธมฺมํ**ฯ เตนาห **"การณธมฺม"**นฺติฯ **อนวชฺช**นฺติ อวชฺชปฏิปกฺขํฯ

๔๖๓. วฏฺฏจารกโต นิยฺยาตีติ นิยฺยานิกํ อีการสฺส รสฺสตฺตํ ย-การสฺส จ ก-การํ กตฺวาฯ นิยฺยาเนน วา นิยุตฺตํ, นิยฺยานํ สีลนฺติ วา นิยฺยานิกํ, ตปฺปฏิปกฺขโต **อนิยฺยานิกํ**ฯ สา ปน อตฺถโต อกุสลกิริยาติ อาห **"อกุสลปฏิปท"**นฺติฯ

พหุภาววาจโก อิธ **มหา**สโทฺท "มหาชโน"ติอาทีสุวิยาติ อาห **"มหเนฺตหิ พหูหี"**ติฯ อโตฺถติ ปโยชนํฯ **มหนฺตานี**ติ พหุลานิฯ **กิจฺจานี**ติ กาตพฺพานิฯ **อธิกรณานี**ติ อธิการชีวิการูปานิฯ **ฆราวาสกมฺมเมว** ปญฺจพลิกรณทสอตฺถฏฺฐานภาวโต โลกยาตฺราย จ สมฺปวตฺติฏฺฐานภาวโต ชีวิตวุตฺติยา วา เหตุภาวโต **ฆราวาสกมฺมฏฺฐานํ**ฯ

"อปฺปเกนปิ เมธาวี, ปาภเตน วิจกฺขโณ;

สมุฏฺฐาเปติ อตฺตานํ, อณุํ อคฺคึว สนฺธม’’นฺติฯ (ชา. ๑.๑.๔);

คาถาย วุตฺตนเยน **จูฬเนฺตวาสิกสฺส วิย**ฯ

๔๖๔. อโยนิโส ปวตฺติตํ วาณิชฺชกมฺมํ วิย อปายภูตํ กสิกมฺมํ นิทสฺสนภาเว ฐเปตฺวา อโยนิโสมนสิกรณวเสน ปวตฺตํ ฆราวาสกิจฺจํ สนฺธายาห – **“ยถา กสิ...เป.... เอวํ ฆราวาสกมฺมฏฺฐานมฺปี”**ติฯ **พฺราหฺมณภโตฺต อโหสี**ติ โส กิร พหู พฺราหฺมเณ ธนํ ทตฺวา ยญฺญํ กาเรสิฯ **อุปรี**ติ ‘‘อุปริ อุปฏฺฐาตีติ วเทหี’’ติ พฺราหฺมเณหิ อตฺตโน สมเยน อาจิกฺขาปิโตปิ ยถาอุปฏฺฐิตเมว กเถตฺวา กาลํ กตฺวา นิรเย นิพฺพโตฺต, อถ พฺราหฺมณา – ‘‘อิมินา อมฺหากํ ยเญฺญ โทโส ทิโนฺน’’ติ กุชฺฌิตฺวา ตสฺส กเฬวรํ สุสานํ เนตุํ นาทํสุฯ อถสฺส ญาตเกหิ สหเสฺส ทิเนฺน ตํ สหสฺสํ คเหตฺวา เคหโต นีหริตุํ อทํสุฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล ฉตฺตึส อิตฺถิโย ‘‘เอกา วตฺถํ อทาสิ, เอกา คนฺธํ, เอกา สุมนมาล’’นฺติอาทินา ตํ ตํ ทานมยํ ปุญฺญํ กตฺวา อายุปริโยสาเน ตาวตึสภวเน สกฺกสฺส เทวรโญฺญ ปริจาริกา หุตฺวา นิพฺพตฺตึสุ สหสฺสอจฺฉราปริวาริกา, สกฺกสฺส เทวรโญฺญ เวชยนฺตรถํ เปเสตฺวา ปโกฺกสาปิเตน คุตฺติลาจริยภูเตน มหาโพธิสเตฺตน ปุจฺฉิตา ตํ ตํ อตฺตนา กตํ ปุญฺญํ พฺยากรึสุฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“สกลาย คุตฺติลวิมานกถาย ทีเปตพฺพ”**นฺติฯ **วณิชฺชกมฺมฏฺฐานํ วิปชฺชมาน**นฺติ เอตฺถ ตสฺส วิปชฺชมานากาโร เหฏฺฐา วุโตฺตฯ เอวํ ปพฺพชฺชกมฺมฏฺฐานมฺปิ วิปชฺชมานํ อปฺปผลํ โหตีติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **สีเลสุ อปริปูรการิโน**ติอาทิ ตสฺส วิปชฺชนาการทสฺสนํฯ **ฌานาทิสุข**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อภิญฺญาวิปสฺสนาทิสุขสฺส วิย สพฺรหฺมจารีหิ สทฺธึ สีลสมฺปทาทิสุขสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อรหตฺตมฺปิ ปาปุณาติ** ปเคว เสกฺขปุถุชฺชนสมฺปตฺติโยติ อธิปฺปาโยฯ

จาคสีเสนาติ ปธานภูเตน จาเคน ทาเนน ตํ อวสฺสยํ กตฺวาฯ เอตฺถ เต **น โกจิ อผาสุกภาโว**ติฯ **อุชุกํ กตฺวา** อวิรุทฺธํ กตฺวา, สมฺปโยเชตฺวาติ อโตฺถฯ **ตปจริย**นฺติ อคฺคิปริจรณํ, ตปจริยญฺจ พฺรหฺมจริยคฺคหณา ทุฏฺฐุลฺลภาวโตฯ

๔๖๖. **อชานนภาว**นฺติ อสพฺพญฺญุภาวํฯ ภควโต ปน สพฺพญฺญุภาโว สเทวเก โลเก ชลตเล ปกฺขิตฺตเตลํ วิย ปตฺถริตฺวา ฐิโต, น เม อิทํ ปติรูปํ, ตโต ปริวตฺติสฺสามีติ ‘‘พฺราหฺมโณ, โภ, โคตมา’’ติอาทิมาหฯ **ปจฺจาหริตุํ** ปฏิปเกฺขน อปหริตุํฯ **เสตโปกฺขรสทิโส**ติ ปุณฺฑรีกปตฺตสทิสวโณฺณฯ **สุวฏฺฏิตา**ติ วฏฺฏภาวยุตฺตฏฺฐาเน สุวฏฺฏาฯ **นามกํเยวา**ติ นามมตฺตเมว วจนมตฺตเมวฯ ตถาภูตานํ ภาวสฺสปิ อภาเวน นิหีนํ นาม โหติ, นาม-สโทฺท นิหีนปริยาโยฯ เตนาห – **“ลามกํเยวา”**ติฯ

๔๖๗. **กตมา วาจา เตสํ เสโยฺย**ติ เตสํ จงฺกิยาทีนํ พฺราหฺมณมหาสาลานํ วุจฺจมานวิภาคาสุ วาจาสุ กตมา วาจา เสโยฺยติฯ ‘‘เสยฺยา’’ติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํฯ **สมฺมุติยา**ติ อวิลงฺฆิตสาธุมริยาทาย โลกสมฺมุติยาฯ เตนาห **“โลกโวหาเรนา”**ติฯ **มนฺตา**ติ มนฺตาสงฺขาตาย ปญฺญาย มเนฺตตฺวา ชานิตฺวาฯ เตนาห **“ตุลยิตฺวา”**ติฯ **อตฺถสํหิต**นฺติ เหตุสญฺหิตํฯ ตํ ปน เอกํสโต ยุตฺติยุตฺตํ โหตีติ อาห – **“การณนิสฺสิต”**นฺติฯ **อาวุโต**ติอาทีสุ อาทิโต อภิมุขํ ญาณคติยา วิพนฺธเนน **อาวุโต,** อาวริเยน วิเสสโต ญาณคติยา นิพนฺธเนน **นิวุโต,** เอวํ **โอผุโฏ** ปลิคุณฺฐิโตฯ **ปริโยนโทฺธ**ติ สมนฺตโต โอนโทฺธ ฉาทิโตฯ เตนาห **“ปลิเวฐิโต”**ติฯ

๔๖๘. **สเจ เอตํ การณมตฺถี**ติ ‘‘นิสฺสฏฺฐติณกฏฺฐุปาทาโน อคฺคิ ชลตี’’ติ เอตํ การณํ สเจ อตฺถิ ยทิ สิยา, โส อปโร ติณกฏฺฐุปาทาโน อคฺคิ ยทิ ภเวยฺยฯ **สโทโส** สาทีนโว สปริกฺ

กิเลโสฯ **ปริสุโทฺธ**ติ อุปกฺกิเลสาภาเวน สพฺพโส สุโทฺธฯ **ชาติ อาทีนํ อภาเวนา**ติ ชาติปจฺจ ยานํ กมฺมกิเลสานํ นิคฺคเมนฯ

๔๖๙. น นิจฺจลา ติฎฺฐนฺตีติ ตตฺถ ปกฺขิปิตพฺพสฺส ลพฺภมานตฺตา ยถาปญฺญตฺตํ หุตฺวา นิจฺจลา อกมฺปิยา น ติฎฺฐนฺติฯ **ตํ โทสํ** ตํ อูนตาโทสํฯ

อญฺญสฺมิํ อสตีติ อตฺถภญฺชกมุสาวาเท อสติฯ โส หิ อตฺตโน สนฺตกสฺส อทาตุกามตา ทิวเสน ปวตฺตสฺส อกมฺมปถปฺปตฺตสฺส มุสาวาทภาวสฺส วิปรีโต อโญฺญ อิธ อธิเปฺปโตฯ ตถา หิ อิตโร เยภุเยฺยน วฬญฺชิตพฺพโต โวหริตพฺพโต **วฬญฺชกมุสาวาโท**ติ อาหฯ น กทาจิ มุสาวาทีติ **เทฺว กถา น กเถนฺติ**ฯ พาหิรกานํ อนวชฺชตปสมฺมตายปิ นิสฺสิโตติ วตฺตุํ อาห **“สีลวา ตปนิสฺสิตโก โหติ”**ติฯ วิวฎฺฎมุขา มนฺตเชฺฌนมณฺฑิตา สพฺพโส สชฺฌายา โหนฺติ, น อิตเรติ อาห **“ปพฺพชิตา นิจฺจํ สชฺฌายนฺตี”**ติฯ

๔๗๐. จิรํ นิกฺขโนฺตติ นิคฺคโต หุตฺวา จิรกาเลฯ **น สพฺพโส ปจฺจกฺขา โหนฺติ** สติส โมฺมหโต มคฺคานญฺจ อญฺญถา กรณโตฯ **จิรายิตตฺต**นฺติ ‘‘อยํ มโคฺค’’ติ กถนสฺส จิรายนํฯ **วิตฺถายิตตฺต**นฺติ อสปฺปฎิภานํฯ ตํ ปน สอุปมาห ทเสฺสตุํ **“ยถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

พลสมฺปโนฺนติ กายพเลน สมนฺนาคโตฯ ปมาณกตํ กมฺมํ นาม ปมาณกรานํ ราคาทิกิเลสานํ อวิกฺขมฺภิตตฺตา **“ปมาณกตํ กมฺมํ นาม กามาวจร”**นฺติ อาห, เตสํ ปน วิกฺขมฺภิตตฺตา วุตฺตํ **“อปฺปมาณกตํ กมฺมํ นาม รูปารูปาวจร”**นฺติฯ ตตฺถาปิ วิเสสโต อปฺปมญฺญา ภาวนา สมฺภวตีติ อาห **“เตสฺวปี”**ติอาทิฯ นิรีหกตฺตา ยถา อปฺปมาณสมญฺญา ลพฺภติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“ปมาณํ...เป.... วุจฺจตี”**ติ อาหฯ **น โอหียติ น ติฎฺฐตี**ติ กตูปจิตมฺปิ กามาวจรกมฺมํ ยถาธิคเต มหคฺคตชฺฌาเน อปริหีเน ตํ อภิภวิตฺวา อาสีเทตฺวา ปเสฺส โอหียกํ กตฺวา ปฎิสนฺธิํ ทาตุํ สมตฺถภาเวน น ติฎฺฐติฯ **ลคฺคิตุ**นฺติ อาวริตุํ ฯ **ฐาตุ**นฺติ ปติฎฺฐาตุํฯ **ผริตฺวา**ติ ปฎิปฺผริตฺวาฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ ตสฺส สามตฺถิยํ เขเปตฺวาฯ กมฺมสฺส ปริยาทิยนํ นาม วิปากุปฺปาทพนฺธนเมวาติ อาห – **“ตสฺส วิปากํ ปฎิพาหิตฺวา”**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

สุภสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. สงฺคารวสุตฺตวณฺณนา

๔๗๓. อภิปฺปสนฺนาติ อภิสเมจฺจ ปสนฺนาฯ เตนาห – **“อเวจฺจปฺปสาทวเสน ปสนฺนา”**ติฯ พฺราหฺมณี วิคตมลมเจฺฉรตาย **“ตุยฺหํ เทยฺยธมฺมํ รุจฺจนกฎฺฐาเน เทหี”**ติ อาหฯ มเคฺคเนว หิสฺสา มจฺฉริยสฺส ปหีนตฺตา พุทฺธปกฺขพฺราหฺมณปกฺขวเสน อุภโตปกฺขิกาฯ

กิํสูติ กินฺติ ปุจฺฉาวจนํฯ **เฉตฺวา** อนาทิยิตฺวา วินาเสตฺวาฯ **สุขํ เสตี**ติ จิตฺตสนฺตาปาภาเวน สุเขน สุปติฯ **น โสจตี**ติ ตโต เอว โสกํ นาม วินาเสติฯ **โกธ**นฺติ กุชฺฌนลกฺขณํ โกธํฯ **เฉตฺวา** สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ **สุขํ เสตี**ติ โกธปริฬาเหน อปริฑยฺหมานตฺตา สุขํ สุปติฯ โกธวินาเสน วินฎฺฐโทมนสฺสตฺตา **น โสจติฯ วิสมูลสฺสา**ติ ทุกฺขวิปากสฺสฯ **มธุรคฺคสฺสา**ติ อโกฺกสกสฺส ปจฺจโกฺกสเนน, ปหารกสฺส ปฎิปฺปหรเณน ยํ สุขํ อุปฺปชฺชติ, ตํ สนฺธาเยว **“มธุรโคฺค”**ติ วุโตฺตฯ อิมสฺมิญฺหิ ฐาเน ปริโยสานํ ‘‘อคฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ **อริยา**ติ พุทฺธาทโย อริยาฯ

ปญฺหํ กเถสีติ พฺราหฺมโณ กิร จิเนฺตสิ – ‘‘สมโณ โคตโม โลกปูชิโต, น สกฺกา ยํ วา ตํ วา วตฺวา สนฺตเชฺชตุํ, เอกํ สณฺหปญฺหํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติฯ โส เอกํ ปุจฺฉาคาถํ อภิสงฺขริตฺวา

‘‘สเจ อสฺกสฺส นาม วธํ โรเจมีติ วกฺขติ, เย ตุยฺหํ น รุจฺจนฺติ, เต มาเรตุกาโมสิ, โลกวธาย อุปฺปโนฺน กึ ตุยฺหํ สมณภาเวนาติ นิคฺคเหสฺสามิฯ สเจ น กสฺสจิ วธํ โรเจมีติ วกฺขติ, อถ นํ ตุวํ ราคาทีนมฺปิ วธํ น อิจฺฉสิ, ตสฺมา สมโณ หุตฺวา อาหิณฺฑสีติ นิคฺคณฺหิสฺสามีติ อิมํ อุภโตโกฏิกํ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ สมโณ โคตโม เนว คิลิตุํ น อุคฺคิลิตุํ สกฺขิสฺสตี’’ติ เอวํ จิเนฺตตฺวา อิมํ ปยฺหํ ปุจฺฉิฯ ตสฺส ภควา อชฺฌาสยานุรูปํ กเถสิฯ โส ปญฺหพฺยากรเณน อาราธิตจิโตฺต ปพฺพชฺชํ ยาจิฯ สตฺถา ตํ ปพฺพาเชสิ, โส ปพฺพชฺชากิจฺจํ มตฺถกํ ปาเปสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปพฺพชิตฺวา อรหตฺตํ ปโตฺต’’**ติฯ

อวภูตาติ อโธภูตาฯ อโธภาโว สตฺตานํ อวฑฺฒิ อวมงฺคลนฺติ อาห – **‘‘อวฑฺฒิภูตา อวมงฺคลภูตาเยวา’’**ติฯ **ปริภูตา**ติ ปริภวปฺปตฺตาฯ **วิชฺชมานาน**นฺติ ปาฬิยํ อนาทเร สามิวจนนฺติ ตทตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘วิชฺชมาเนสู’’**ติอาหฯ ปกฏฺฐํ, ปวฑฺฒํ วา ญาณนฺติ **ปญฺญาณ**นฺติ ภควโต ญาณํ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ

๔๗๔. **อภิชานิตฺวา**ติ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานิตฺวาฯ **โวสิตโวสานา**ติ กตกรณียตาย สพฺพโส ปริโสสิตนิฏฺฐาฯ **ปารมิสงฺขาต**นฺติ ปรมุกฺกํสภาวโต ปารมีติ สงฺขาตํฯ เตนาห **‘‘สพฺพธมฺมานํ ปารภูต’’**นฺติฯ **พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ สาสนพฺรหฺมจริยสฺส อาทิภูตํฯ เตนาห **‘‘อุปฺปาทกา ชนกา’’**ติฯ ‘‘อิทเมวํ ภวิสฺสติ อิทเมว’’นฺติ ตกฺกนํ ตโกฺก, โส เอตสฺส อตฺถีติ **ตกฺกี**ฯ ยสฺมา โส ตํ ตํ วตฺถุํ ตถา ตถา ตกฺกิตฺวา คณฺหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ตกฺกคาหี’’**ติฯ วีมํสนสีโล **วีมํสี** ปจฺจกฺขภูตมตฺถํ วีมํสนภูตาย ปญฺญาย เกวลํ วีมํสนโตฯ เตนาห **‘‘ปญฺญาจารํ จราเปตฺวา เอวํวาที’’**ติฯ ยถาวุตฺตตกฺกีวีมํสีภาเวน ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํปฏิภานํ เอวเมตนฺติ วตฺวาฯ

๔๘๕. **อฏฺฐิตปธานวต**นฺติ อญฺญตฺถ กิสฺมิญฺจิ ปุคฺคเล อฏฺฐิตปธานวตํ อนญฺญสาธารณํ โภโต โคตมสฺส ปธานํ อโหสิฯ **สปฺปุริสปธานวตํ อโหสิ** สปฺปุริสปธานวตาธิคตานํ เอตาทิสานํ อรหตํ อจฺฉริยปุคฺคลานํเยว อาเวณิกปธานวตํ อโหสิฯ **อชานโนฺตว ปกาเสตี**ติ อยํ ปุจฺฉิตมตฺถํ สยํ ปจฺจกฺขโต อชานโนฺต เอว เกวลํ สทฺทํ อุปฺปาเทตฺวาว ปกาเสสีติ สญฺญาย อาหฯ **อชานนภาเว สเนฺต**ติ อิเม อธิเทวาติ ปจฺจกฺขโต ชานเน อสติฯ **ปณฺฑิเตน มนุเสฺสนา**ติ โลกโวหารกุสเลน มนุเสฺสน, ตฺวํ ปน โลกโวหาเรปิ อกุสโลฯ วจนตฺถญฺหิ อชานโนฺต ยํ กิญฺจิ วทติฯ **อุเจฺจน สมฺมต**นฺติ อุจฺจํ สุปากฏํ สพฺพโส ตรุณทารเกหิปิ สมฺมตํฯ ญาตเมตํ ยทิทํ อตฺถิ เทวาติฯ เตนาห **‘‘สุสุทารกาปี’’**ติอาทิฯ **เทวา**ติ อุปปตฺติเทวาฯ **อธิเทวา นาม** สมฺมุติเทเวหิ อธิกเทวาติ กตฺวา, ตทเญฺญ จ มนุเสฺส อธิกภาเว กิเมว วตฺตพฺพํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สงฺคารวสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ พฺราหฺมณวคฺควณฺณนาฯ

มชฺฌิมปณฺณาสฏีกา สมตฺตาฯ